

YU ISSN 0351—2290

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
U RIJECI

1

RIJEKA 1980.

zbornik pravnog fakulteta u rijeci

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U RIJECI

COLLECTED PAPERS OF THE UNIVERSITY OF RIJEKA LAW SCHOOL

RECUEIL DES TRAVAUX DE LA FACULTE DE DROIT DE L'UNIVERSITE
DE RIJEKA

RACCOLATA DI SCRITTI DELLA FACOLTA DI GIURISPRUDENZA
DI RIJEKA

GESAMMELTE SCHRIFTEN DER RECHTSWISSENSCHAFTLICHEN
FAKULTÄT IN RIJEKA

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА В РЕКЕ

---

izdaje

PRAVNI FAKULTET U RIJECI

uredništvo

Prof. dr Đorđe Milović, prof. dr Lujo Margetić, doc. dr Petar Šarčević,
Prof. dr Željko Horvatić, pred. mr Berislav Pavišić, zn. asist. mr Ivan Pađen

glavni i odgovorni urednik

prof. dr Đorđe Milović

urednik

doc. dr Petar Šarčević

Lektor: Jasna Šuica

Tehnički urednik: Dane Bićanić

Tisak: »LIBURNIJA«, Rijeka

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
U RIJECI

1

RIJEKA 1980.

SADRŽAJ

Zoran Kompanjet: Uvodna riječ	9
Smiljko Sokol: Međunacionalni odnosi i federalizam u Titovoj ustavno-političkoj doktrini	15
Vitomir Grbac: Operacija »Velika Kapela«	27
Dorđe Milović: Tragovi tužbi »actiones populares« protiv prekršitelja naredba đusticijera i providura u domeni cijena u Herceg-Novom u toku XVIII stoljeća	45
Lujo Margetić: Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest	53
Dorđe Milović: Nužna obrana i ostale osnove isključenja protupravnosti u svjetlu krivičnog statutarnog prava Rijeke XVI stoljeća	79
Zoran Kompanjet: Prilog raspravi o pravnoj prirodi ugovora o lizingu	89
Ivo Žuvela: Transnacionalne korporacije — progresivne i regresivne tendencije u njihovu djelovanju	95
Josipa Caval — Zeljko Horvatić: Odmjeravanje kazne od strane raznih subjekata kao jedan od načina za utvrđivanje odnosa zakonske i sudske linije kažnjavanja — rezultati jednog eksperimenta	119
Andrija Makra: Krivični postupak i kriminalistika	155
Vladimir Korun: Nadzor kao sastavni dio odlučivanja radnika	167
Petar Šarčević: Vanbračna zajednica i problem određivanja mjerodavnog prava kod interlokalnog sukoba zakona	177
Vinko Hlača: Uvjeti i praksa osiguranja brodova u remontnom brodograđilištu	191
Boris Kandare: Pravna priroda ugovora o špediciji	213
Renato Martinčić: Pravni status nekretnina ekonomskih emigranata s područja Istre	225
Susan Šarčević: Neki leksički problemi pri prevođenju pravnih tekstova sa hrvatskog ili srpskog na njemački	235

Ocjene i prikazi

Obrad Stanojević: Istorija političkih i pravnih institucija, I, Stari istok i Grčka, izd. Pravnog fak. u Kragujevcu 1979, str. 135 (Dorđe Milović)	247
A. Romac: Izvori rimskog prava, latinski tekstovi s prijevodom, Informator, Zagreb 1973, XVI + 607 str. i A. Romac Rječnik rimskog prava, Informator, Zagreb 1975, 747 (Lujo Margetić)	249
M. Sulć: Antički gradovi na istočnom Jadranu, Institut za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu, Studije iz historije urbanizma, knjiga I, Zagreb 1976, 328 str. (Lujo Margetić)	250

M. Križman: Antička svjedočanstva o Istri, Izbor iz djela Pula—Rijeka 1979. (Lujo Margetić)	251
M. M. Frejdenberg: Gorodskaja obščina X—XI v. v Dalmaciji i ee antičnyi analog, Etudes balkaniques 2, Sofia 1977, 114—125 (Lujo Margetić)	252
Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Antičke karte, Istorijski institut Beograd, Posebna izdanja knj. 17, 1975. Odabrao i priredio A. Škrivanić, str. 60 (Lujo Margetić)	254
Velimir Bogavac, Luka Bogavac, Veliša Bogavac: Poreklo Bogavaca i njihove seobe, Beograd 1979, str. 207 (Đorđe Milović)	255
A. Manchester: A Modern Legal History of England and Wales 1750—1950, Butterworth London 1980 (Petar Šarčević)	256

SUMMARIES

Zoran Kompanjet: Introductory Note	11
Smiljko Sokol: The Relations between the Nations of Yugoslavia and Federalism in Tito's Constitutional-Political Doctrine	24
Vitomir Grbac: Operation »Velika Kapela«	42
Đorđe Milović: Traces of Charges »actiones populares« against offenders of the Ordinances of Judges and Governors with respect to Prices in Herceg-Novi during the 18th century	51
Lujo Margetić: The Eclogue (726) and its Importance for the Law-History of the South-Slavs	78
Đorđe Milović: Self-Defence and Other Elements for Excusability under Law in the Light of the Criminal Statutory Law of the 17th Century Rijeka	88
Zoran Kompanjet: Contribution to the Discussion on the Legal Nature of the Lease Contract	94
Ivo Žuvela: Transnational Corporations — Progressive and Regressive Tendencies in their Operations	118
Josipa Čaval — Željko Horvatić: Meting Out Punishments by Various Institutions as One of Ways to Establish the Relation between a Legal and Judiciary Line of Giving a Penalty — Results of one Experiment	153
Andrija Makra: Criminal Law Procedures and Criminology	165
Vladimir Korun: Supervision as an Integral Part of Decision-Making	176
Petar Šarčević: Cohabitation without Formal Marriage and Interlocal Conflicts of Laws Problems	189
Vinko Hlača: Conditions and Practice of Insuring Ships in a Shiprepairing Yard	210
Boris Kandare: Legal Nature of a Forwarding Contract	224
Renato Martinčić: Legal Status of Realities Belonging to Emigrants from the Region of Istria	232
Susan Šarčević: Translating Legal Texts from Croatian or Serbian into German: Some Lexical Problems	245

SOMMARI

Zoran Kompanjet: Presentazione	13
Smiljko Sokol: I rapporti tra le nazioni e il federalismo nella dottrina costituzionale-politica di Tito	24
Vitomir Grbac: L'operazione »Velika Kapela«	42
Đorđe Milović: Tracce delle «actiones populares» negli ordini emessi dai giustizieri e «provveditori» in materia di prezzi nella città di Herceg-Novi nel corso del diciottesimo secolo	51
Lujo Margetić: L'Ecloga (a.726) e la sua importanza per la storia del diritto degli Slavi meridionali	78

Dorđe Milović: La legittima difesa ed altre cause di esclusione della responsabilità penale nello Statuto di Fiume nel sedicesimo secolo	88
Zoran Kompanjet: Un contributo alla disputa sulla natura giuridica del contratto di leasing	94
Ivo Žuvela: Le corporazioni transnazionali — tendenze progressive e regressive nella loro attività	118
Josipa Čaval — Željko Horvatić: Criteri legislativi e giudiziari di repressione penale della delinquenza. Il significato dell'opinione pubblica. Risultati di un esperimento	154
Andrija Makra: Il procedimento penale e la polizia scientifica	165
Vladimir Korun: Il controllo come parte integrante del potere decisionale dei lavoratori	176
Petar Šarčević: La coabitazione senza matrimonio ed il problema dell'individuazione della legge applicabile nei casi di conflitti (interni) tra le leggi delle singole repubbliche rispettivamente regioni autonome della Repubblica socialista federativa di Jugoslavia	189
Vinko Hlača: L'assicurazione della nave nel cantiere navale	211
Boris Kandare: La natura giuridica del contratto di spedizione	224
Renato Martinčić: Aspetto giuridico dei beni immobili degli emigrati per lavoro del territorio dell'Istria	232
Susan Šarčević: Alcuni problemi lessici nella traduzione di testi giuridici dal croato o serbo al tedesco	245

STUDENSKI RADOVI

SADRŽAJ

Durđica Bakarčić: Prošlost naših naroda u primorskim krajevima i pravna povijest s osobitim obzirom na rimsko pravo	259
Biserka Tomšik: Povrat u jugoslavenskom i poljskom krivičnom pravu i posebne mjere protiv recidivizma u suvremenoj teoriji i praksi	269

SOMMARI

Durđica Bakarčić: Il passato dei nostri popoli nelle regioni costiere e la storia del diritto con particolare riguardo al diritto romano	268
Biserka Tomšik: La recidiva nel diritto penale jugoslavo e in quello polacco e le misure contro la recidività nella teoria moderna e nella giurisprudenza	280

Ovo je prvi zbornik radova Pravnog fakulteta u Rijeci. Pripremljen je u sedmoj godini njegova djelovanja, kao rezultat napora da se nakon svladanih početnih teškoća novoosnovanog fakulteta pruži čitaocima isječak iz znanstvenog i stručnog rada njegovih nastavnika, asistenata i studenata. Prilozi studenata odražavaju zajedničko stremljenje da otpočnemo i nastavimo uvoditi studente u znanstvenoistraživački rad da bi se što bolje osposobili za samostalan rad.

Pripremali smo zbornik u vrijeme kad je našu domovinu i svijet duboko potresla smrt druga Josipa Broza Tita. U općoj tuzi zbog prevelikog gubitka zgusnulo se saznanje o ljubavi i poštovanju prema čovjeku koji je zbog svoje uloge u sudbonosnoj borbi za slobodu i za svoj doprinos za uspostavljanje pravednih odnosa među ljudima, narodima i državama stekao priznanje i divljenje cijelog svijeta i koji je toliko obogatio socijalističku teoriju i praksu da je za života postao i nakon smrti ostao u našoj domovini i u velikom dijelu čovječanstva poosobljenje plemenitih težnji i vedrih nada u to da se može i mora ostvarivati jednakost i pravda i bolji život u boljem svijetu.

U tišini dostojanstvenog bola, na komemorativnim sjednicama, ljudi su jecaje potisli snažnom voljom da još odlučnije čuvaju i jačaju s Titom stvorene odnose u kojima oslobođanjem rada rastu ljudske vrijednosti, raste dostojanstvo slobodnog čovjeka i slobodnog društva.

Na tom putu, bogata Titova duhovna ostavština i za pravnike je nepresušno vrelo nadahnuća.

Poznati su dokumenti o Titovoj inicijativi i djelovanju prilikom stvaranja i primjene propisa od predodređujućeg značenja za naš društveni razvoj. Ako se karakteristika tog djelovanja

želi izraziti u nekoliko riječi, one mogu glasiti: do humanističkih ciljeva na human način.

Tito je tako djelovao ne samo u mirnodopskoj izgradnji samoupravnoga socijalističkog društva već i u najtežim i najokrutnijim trenucima naše nove povijesti.

Tako, na primjer, u toku narodnooslobodilačkog rata, Tito je, kao vrhovni komandant, prema svjedočanstvu Koste Nađa, pisao:* »... Drugovi kažu da se poslije osvajanja gradova konfiskuju od reda svi dućani bez razlike kome oni pripadaju. To je skroz pogrešno i politički štetno. Mi smo već jedanput izdali dokument o tome čija imovina podleže konfiskaciji i sada ponavljamo da konfiskaciji podleže samo imovina ustaša i petokolonaša koji se istragom utvrde kao takvi. Ali i kod tih konfiskacija treba paziti da se izvjestan dio u namirnicama i drugom ostavi ženi i djeci, odnosno obitelji dotičnih petokolonaša ili ustaša. Što se tiče imovine drugih vlasnika i trgovaca, ukoliko su neke namirnice ili roba potrebni za našu vojsku, onda to treba platiti ili djelomično platiti, a djelomično izdati priznanice. Treba paziti pri tome da se u prvom redu isplata takve robe vrši siromašnim trgovcima ili sitnim obrtnicima...«

Naše društvo, izraslo u periodu Titova života i djelovanja, očekuje od pravnika znanstvenika i praktičara, od nastavnika i studenata, da rade marljivo i kvalitetno i da taj rad bude prožet iskrenim čovjekoljubljem.

Lijepo je ako to shvaćamo kao dug prema društvu, još je ljepše ako to ujedno osjećamo kao dio naše životne sreće.
Rijeka, 24. IX 1980.

Dr Zoran KOMPANJET
dekan Pravnog fakulteta u Rijeci

---

* Kosta Nađ, Susret s Titom, »Dometi«, Izvanredni svezak, Rijeka 1980, str. 89.

Introductory Note

These collected papers, the first of the Faculty of Law in Rijeka, were prepared during the seventh year of the faculty's existence after having overcome the initial difficulties of our newly founded institution. They present the readers with a cross section of the scientific and specialized papers of the teachers and students of our faculty. The student contributions reflect our joint efforts to begin and continue introducing the students to scientific research work in order to train them all the better for independent work.

This edition of our collected papers was being prepared at the time our nation and the world was deeply moved by the death of Comrade Josip Broz Tito. The universal grief over the immense loss made us even more aware of the love and respect for the man who gained the recognition and admiration of the whole world for his role in the crucial fight for freedom and his contribution to establishing just relations among people, nationalities and nations. Moreover, he enriched socialist theory and practice so greatly that for our country and a large part of mankind, he personified and after his death continues to personify the noble aspiration and fresh hope that equality and justice and a better life in a better world can and must be achieved.

In the silence of dignified sorrow, at commemorative services, the people, repressing sobs, expressed their strong desire to even more decidedly preserve and strengthen those relations established with Tito, in which human values are nurtured through the liberation of labor and the dignity of free individuals and a free society is ever growing.

Tito's rich heritage, accumulated as he worked his way toward this goal, contains inexhaustible inspiration for lawyers as well.

The documents on Tito's initiative and work creating and applying regulations which are of decided importance for our social development are well known. If we wish to summarize this work in a few words, we could say: toward humanistic goals in a humane way.

Tito worked this way not only on the peaceful development of the self-managing socialist society but also during the most difficult and most trying moments of our new history. For example, during the War of National Liberation, Tito, as commander in chief, wrote the following, as witnessed by Kosta Nađ:* »... Comrades say that after towns were conquered, all the stores were confiscated regardless to whom they belonged. This is entirely wrong and is politically harmful. We had previously issued a document about whose property is to be confiscated and now we repeat that only property belonging to the ustasha and pro-fascist collaborators is to be confiscated and at that only after an investigation has been conducted proving that they are such persons. However, even when confiscating such property, one should make sure that a certain amount of food and other supplies is left for the women and children, i. e. the families of the ustasha or pro-fascist collaborators in question. As to the property of other owners and merchants, if some food or goods are necessary for our army, they should be paid for or partly paid for and a receipt issued for the rest. One should take care to pay in the first place for those goods belonging to poor merchants or small craftsmen...«

Having evolved during the era of Tito's life and work, our society expects from its lawyers, academicians and practitioners, from its teachers and students that their work be done diligently and be of high quality and, moreover, that it reflect the sincere love of mankind.

It is commendable if this can be conceived as a debt to society, and even more commendable if it is considered to be a part of our happiness in life.

Rijeka, September 24, 1980.

Dr Zoran KOMPANJET
Dean of the Faculty of Law in Rijeka
(Prevela dr Susan Šarčević)

---

* Kosta Nađ, Susret s Titom (An Encounter with Tito), »Dometi«, special edition, Rijeka, 1980, p. 89.

Doppo sette anni dall'istituzione della Facoltà di Giurisprudenza di Rijeka, superate le difficoltà iniziali, con questa prima raccolta di scritti si vuole proporre ai lettori una parte del lavoro di ricerca dei docenti e studenti. L'inclusione dei lavori degli studenti nella raccolta, rispecchia il nostro desiderio di incamminarli gradatamente anche verso le ricerche scientifiche rendendo così più efficace la loro preparazione.

Mentre si preparava la pubblicazione di questo volume, la nostra patria e il mondo intero sono stati colpiti dalla morte del compagno Tito.

La profonda tristezza per la gravissima perdita ha intensificato l'amore che nutrivamo e il rispetto per l'uomo il cui ruolo nella fatidica lotta di liberazione e il cui contributo all'istituzione di giusti rapporti tra uomo e uomo, tra popoli e tra stati, erano tanto grandi da acquistargli il riconoscimento e l'ammirazione di tutto il mondo. Egli ha arricchito in tale misura la teoria e la prassi socialista da essere diventato durante la vita e rimasto dopo la morte, nel nostro paese e in una grande parte del mondo, la personificazione delle nobili aspirazioni e serene speranze dell'uomo in una, non solo possibile, ma anche indispensabile realizzazione dell'eguaglianza e giustizia e in una vita migliore in un mondo migliore.

Nel silenzio di un dolore dignitoso, durante le sedute commemorative, l'animo di tutti era volto verso i fini già stabiliti insieme a Tito. Si è deciso di custodire ancor più fermamente e rafforzare con più determinazione i rapporti sociali con i quali la liberazione del lavoro fa accrescere i valori umani e ingrandire la dignità dell'uomo libero in una società libera.

Su questa via, la ricca eredità spirituale lasciata da Tito rappresenta anche per i giuristi una fonte inesauribile di ispirazioni.

Sono ben noti i documenti sulle iniziative promosse e sull'attività svolta da Tito per la creazione e per una giusta applicazione delle norme giuridiche di significato determinante per il nostro sviluppo sociale. Se si volesse esprimere la caratteristica dell'opera di Tito in poche parole, si potrebbe dire: raggiungere l'umanesimo socialista in modo umano.

E Tito agiva in tale modo, non solo durante la pace e l'edificazione della società socialista di autogoverno, ma anche nelle più difficili e crudeli vicende della guerra di liberazione. Così, ad esempio, come comandante supremo, secondo la testimonianza di Kosta Nađ,* egli scrisse:

«...I compagni dicono che dopo la conquista delle città vengono confiscati tutti i negozi senza distinguere a chi appartengano. La cosa oltre che del tutto sbagliata, è politicamente nociva. Noi abbiamo già una volta emanato un documento indicando i proprietari i cui beni vanno confiscati. Ora ripetiamo che si tratta soltanto di ustascia e di altri appartenenti alla quinta colonna che come tali vengono riconosciuti in istruttoria. Anche in tali casi però si deve tenere conto che una determinata parte di generi alimentari ed altro, dev'essere lasciata alla moglie ed ai bambini e comunque alle famiglie degli appartenenti alla quinta colonna e degli ustascia. Per quello che riguarda i beni di altri proprietari e commercianti, se si tratta di generi alimentari oppure di altra merce necessaria al nostro esercito, bisogna pagarla tutta o in parte, rilasciando per il resto le ricevute. È da tener conto che il pagamento va effettuato in primo luogo ai commercianti poveri e ai piccoli artigiani.»

La nostra società, cresciuta nel periodo in cui Tito viveva e operava, s'aspetta dai giuristi, scienziati ed altri, dai docenti e studenti, un lavoro diligente e di alto livello e soprattutto permeato da sincera umanità.

È da desiderare che il nostro sforzo per soddisfare questa aspettativa faccia parte del senso della nostra vita.

Fiume, 24 settembre 1980.

Dott. Zoran KOMPANJET
Presidente della Facoltà
di Giurisprudenza di Rijeka

---

* Kosta Nađ, Susret s Titom (Incontro con Tito), «Dometi», edizione straordinaria, Rijeka 1980, pag. 89.

MEĐUNACIONALNI ODNOSI I FEDERALIZAM U TITOVOJ USTAVNO-POLITIČKOJ DOKTRINI

Unutar cjelovite Titove izuzetno bogate stvaralačke misli, ustavno-politička doktrina zauzima značajno mjesto. Nema gotovo ni jednog pitanja iz područja društveno-političkog i u užem smislu ustavnog uređenja Jugoslavije koje nije bilo u krugu njegovog interesa. U svim prijelomnim povijesnim trenucima izgradnje i razvitka jugoslavenskoga političkog sistema od 1941. godine do danas, Tito je svojim teoretskim doprinosom i djelovanjem u praksi davao idejno-političke inicijative i oblikovao osnovna načela a često i konkretna institucionalna rješenja koja su i politički i ustavnopravno u vrijeme kad su nastajala najpotpunije i najsvrsishodnije, vodeći računa o specifično našim društvenim uvjetima, izražavala i osiguravala historijski interes jugoslavenske radničke klase.

Unutar cjelovite Titove ustavno-političke doktrine mogu se, po našem mišljenju, uočiti četiri osnovna područja koja su uvijek napose privlačila njegovu pažnju. To su: *izgradnja političkog sistema stvarne socijalističke demokracije; opasnost od etatizma i birokratizma te nužnost i putovi, primjenom društvenog samoupravljanja, odumiranja države; oblici vršenja vlasti radničke klase kroz skupštinski sistem; te federalizam kao sistem organizacije međunacionalnih odnosa na načelima bratstva i ravnopravnosti svih naših naroda i narodnosti.* Usporedo s time Tito je razvijao koncepciju Saveza komunista kao rukovođe i usmjeravajuće idejne i političke snage unutar globalnoga jugoslavenskog društva.

Iz cjeline Titove ustavno-političke doktrine razmotrit ćemo u ovom članku samo problematiku međunacionalnih odnosa i federalizma, nastojeći izložiti one Titove misli koje su u trenutku kad su izražene odlučujuće neposredno kreativno djelovale na formiranje načela i institucija našega političkog i ustavnog sistema.

Titovo shvaćanje rješenja nacionalnog pitanja kao i njegov projekt organizacije međunacionalnih odnosa unutar jugoslavenskog socijalističkog društva od njegova dolaska 1937. godine na čelo KPJ pa do danas odlučujuće su poticajno utjecali ne samo na oblikovanje i razvitak specifičnoga jugoslavenskog federativnog sistema u cjelini već i na sva njegova osnovna institucionalna i ustavna rješenja i politiku njihove primjene.

Polazeći od lenjinskog shvaćanja nacionalnog pitanja, Tito je stvaralački i vizionarski uočio što u jugoslavenskim društvenim uvjetima krajem tridesetih godina i od početka narodnooslobodilačke borbe znači pravo naroda na samoopredjeljenje i koji su jedino politički mogući putovi njegove realizacije u okviru socijalističke revolucije.

Tako je Tito još 1936. godine pisao u pismu Veselinu Masleši:

»Ljevičari stoje nedostupno na principu samoopredjeljenja naroda do otcjepljenja. To je pravo koje svakom narodu mora biti priznato da bi bio ravnopravan. Ali to ne znači da je otcjepljenje u svakoj situaciji i obavezno i svrsishodno. U današnjoj situaciji su protiv rasparčavanja Jugoslavije, koje žele plaćenici italijanskog, austrijskog i mađarskog fašizma i koje bi, bez sumnje, dovele do rata, što baš i žele svi fašistički potpaljivači rata. Ljevičari su za slobodnu zajednicu sviju naroda Jugoslavije u sadašnjim granicama, uređenu na federativnoj osnovi, a protiv svakog ugnjetavanja i hegemonije bilo kojeg naroda po drugome.«¹

A u, za povijesni trenutak kad je napisan, fundamentalnom članku u Proleteru objavljenom 16. XII 1942. godine Tito je iznio ove osnovne stavove o načinu rješavanja nacionalnog pitanja kroz narodnooslobodilačku borbu i karakteristikama državnog uređenja nove narodne jugoslavenske države koja se u njoj stvarala:

»Bratstvo i borbeno jedinstvo, koje se kuje u ovoj teškoj oslobodilačkoj borbi iz krvi najboljih sinova naših naroda, daje jasnu perspektivu — sloboda i nezavisnost naših naroda biće zaista izvojevane; u Jugoslaviji ne smije više biti nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja... Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjede nad onim što je bilo za prošlih režima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije... kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije... Komunistička partija Jugoslavije će se i dalje boriti za bratsku, slobodnu i ravnopravnu zajednicu svih naroda Jugoslavije. Boriće se podjednako protiv velikosrpskih hegemonista koji teže ponovnom ugnjetavanju drugih naroda Jugoslavije, kao što će se boriti protiv onih koji bi za interese bilo

---

¹ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, Sarajevo 1977, str. 10.

koje imperijalističke sile pokušali da siju razdor i smetaju bratskoj slozi naroda Jugoslavije.«²

Sve te značajne Titove misli i stavovi sažeto su izraženi u revolucionarno-mobilizatorskoj i uvijek aktualnoj, svim našim radnim ljudima toliko bliskoj, njegovoj paroli:

»Bratstvo i jedinstvo«.

Titova naprijed ukratko analizirana misao o rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji nedvojbeno je idejno i politički inspirativno djelovala na prihvatanje i osnovne karakteristike federativnog uređenja nove jugoslavenske narodne države na II zasjedanju AVNOJ-a 29. XI 1943. godine. No, osim toga Tito je još za vrijeme narodnooslobodilačke borbe a i kasnije pisao i o osnovnim političko-institucionalnim pitanjima primjene i razvitka našega federativnog uređenja, oblikujući, najčešće kroz osvrte na konkretna praktična pitanja, u svojoj stvaralačkoj misli temelje naše političke i pravne federativne doktrine.

Tako je u članku: »Značenje odluka AVNOJ-a za daljnji razvoj naše borbe i stvaranje federativne državne zajednice«³ pisao:

»Pitanje federacije poznato je mnogim građanima naše zemlje samo kao riječ federacija, koja predstavlja nešto bolje od stare Jugoslavije a što ona u stvari znači za našu zemlju u cjelini i za pojedine narode posebice, mnogima nije jasno. Uspješno objašnjavanje tog pojma ne može se ostvariti samo propagandom, ono mora biti potkrijepljeno praktičnim radom, odnosno rješavanjem, već danas, izvjesnih pitanja koja spadaju u domen federativnog uređenja. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije mora nastojati da sve one grane poslova unutrašnje uprave koje spadaju u domen jedne federalne jedinice, već sada, ne samo prepuste toj jedinici, nego da joj i pomogne svojom inicijativom i organizacionim savjetima. S druge strane, Nacionalni komitet treba također da pazi da rukovodeći organi federalnih jedinica ne preuzimaju na sebe kompetencije koje spadaju u dužnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, odnosno centralnog organa Jugoslavije. Takvo razgraničenje može se vršiti već sada, u procesu ovog rata, ali pri tome treba paziti da se to radi veoma pažljivo i s punim međusobnim sporazumijevanjem.«⁴

Nakon oslobođenja Tito na jasan i svim našim radnim ljudima razumljiv i blizak način u svojim govorima i napisima tumači ciljeve i karakteristike novoformirane federacije, ističući napose one elemente političke doktrine jugoslavenskog federalizma koji su ključni za njegovu socijalističku suštinu i koji će ostati konstanta u našem društveno-političkom i ustavnom uređenju i do danas.

² J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 62, 69—70, 72—73.

³ Objavljeno u časopisu Nova Jugoslavija u ožujku 1944.

⁴ J. B. Tito: Govori i članci, Zagreb 1947—1960, T. 1., str. 179.

»Mnogi još ne shvataju što to znači federativna Jugoslavija, federalna Hrvatska, federalna Srbija, itd. — govorio je on u oslobođenom Zagrebu 21. V 1945. godine — to ne znači povući granice između ove i one federalne jedinice, pa ti s one strane radi šta znaš i šta možeš, a ja ću ovdje kako ja znam. Ne! Te granice, da ih tako prikažem, treba da budu nešto kao one bijele crte na jednom mramornom stubu. Granice federalnih jedinica nisu granice razdvajanja, nego granice spajanja. — To znači nadjecati se u dobru, pomoći braći, jer sad su braća razgraničena, ali su ipak pod jednim krovom. To je zajednička kuća, jedna cjelina, ali unutar ima svaki da gospodari na svome, da se razvija kulturno i ekonomski u novoj federativnoj Jugoslaviji ... Ja vas upozoravam da u novoj federativnoj Jugoslaviji ne može biti mjesta šovinizmu, nekom negativnom lokalnom patriotizmu, jer bi to značilo smetnju i štetu ne samo za dotičnu federalnu jedinicu, nego i za čitavu Jugoslaviju.«⁵

A u govoru u Beloj Crkvi 7. VII 1945. godine Tito je između ostaloga kazao:

»Mi hoćemo da stvorimo jedan složeniji poredak, kako niko nikog ne bi ugnjetavao i kako bi svaki narod bio potpuno slobodan... Mi stvaramo federaciju koja je preduslov za apsolutno sprečavanje svakog šovinizma, svake međusobne mržnje. Mi ćemo se boriti svim sredstvima protiv svih pojava šovinizma. Nećemo ga dozvoliti. Bratstvo i jedinstvo je preduslov za jednu snažnu Jugoslaviju.«⁶

Tito je napose, kao jedan od osnovnih uvjeta za očuvanje i uspješan razvitak jugoslavenske federacije kao ravnopravne i bratske zajednice naroda i narodnosti u nizu svojih govora i napisa isticao nužnost borbe protiv svih oblika nacionalizma i šovinizma i istovremeno objašnjavao na koji se sve način i u kojim vidovima oni ispoljavaju. Tako je u govoru poslije proglašenja za prvog počasnog člana Slovenske akademije znanosti i umjetnosti 16. XI 1948. godine, između ostaloga, kazao:

»Uloga Komunističke partije sastoji se danas u tome da budno gleda da se ni kod jedne nacionalnosti ne pojavi i ne razvija nacionalni šovinizam... Koje su to pojave nacionalizma? Evo nekih: 1. nacionalni egoizam iz koga proističu mnoge druge negativne crte nacionalizma, kao što su na primjer, težnja za osvajanjem tuđih zemalja, težnja za ugnjetavanjem drugih naroda, težnja za ekonomskim izrabljivanjem drugih naroda, itd.; 2. nacionalšovinizam, iz koga, također, proističu mnoge druge negativne crte nacionalizma, kao, na primjer, nacionalna mržnja, potcjenjivanje drugih naroda, potcjenjivanje njihove historije, njihove kulture, njihovog načina života, njihovih naučnih tekovina

---

⁵ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 90—91.

⁶ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 92.

itd., glorificiranje u svojoj historiji onoga što je bilo negativno i što je s našeg marksističkog stanovišta smatrano kao negativno.«⁷

U znatno izmijenjenim društvenim uvjetima kad međunacionalne odnose i federalizam valja uskladiti s karakteristikama već u znatnoj mjeri u praksi razvijenog sistema društvenog samoupravljanja, i kad široku socijalističku demokratizaciju u svim oblastima društvenog života nastoje iskoristiti nosioci shvaćanja staroga građanskog društva kako bi širili kontra-revolucionarne političke ideje, Tito je u poznatom govoru u Splitu 7. V 1962. godine između ostaloga istaknuo:

»Mi smo more krvi prolili za bratstvo i jedinstvo naših naroda i nećemo nikome dozvoliti da nam dira ili da nam iznutra ruši to bratstvo i jedinstvo. Te političke slabosti i nepravilnosti rezultat su kulturnog razvoja u našoj zemlji. U nekim našim republikama kod građanskih pisaca događaju se takve stvari da je prosto nemoguće da se shvati kako je to moguće u jednoj socijalističkoj zemlji. Ljudi se vraćaju u svoju istoriju natrag, počinju po njoj da čeprkaju i zaboravljaju na budući razvoj naše socijalističke zajednice kao cjeline. Nijedna naša republika ne bi bila ništa, da nismo svi zajedno! Mi moramo stvarati svoju istoriju, svoju jugoslovensku socijalističku istoriju jedinstveni i ubuduće, ne dirajući u nacionalno pravo pojedinih republika da gaje svoje tradicije, ne na štetu već u interesu čitave zajednice, radi međusobnog dopunjavanja. To je naš put, to mi hoćemo, a ne razbijanje našeg jedinstva zbog raznih stvari.«⁸

U govoru u Železniku 30. XII 1962. Tito je istakao:

»Mi moramo čuvati to bratstvo i jedinstvo. Šta bi predstavljala danas Jugoslavija koja bi, kao prije rata, bila razbijena i rastrzana raznim međusobnim sukobima, što bi ona značila na međunarodnom planu? Ne bi značila ništa. A vidite koliki je danas prestiž naše zemlje u svijetu, i to baš zahvaljujući tome našem jedinstvu koje je postigla u toku rata i u čitavom poslijeratnom periodu. Zato i od sada moramo da čuvamo to naše jedinstvo i da ga još više učvršćujemo.«⁹

Temeljitu naučno fundiranu analizu međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji u uvjetima već razvijenog, ali još društvenim suprotnostima bremenitoga socijalističkog samoupravnog društva, Tito je dao u referatu održanom na VIII kongresu Saveza komunista Jugoslavije 7. XII 1964.

»Sadržina tih odnosa (međunacionalnih — prim. naša) mora biti takva da sve više učvršćuje jedinstvo i bratstvo naših na-

⁷ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 146—147.

⁸ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 248—249.

⁹ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 255.

roda. Međutim, ima ljudi, pa čak i komunista, kojima je već do- dijala ta snažna parola iz naše oslobodilačke borbe i koji sma- traju da su u našem socijalističkom društvenom razvoju nacio- nalnosti već preživjele i da treba da odumru. Oni brkaju jedin- stvo naroda sa likvidacijom nacija i stvaranjem nečeg novog, vještačkog, to jest, jedne jedinstvene jugoslovenske nacije što pomalo liči na asimilaciju i birokratsku centralizaciju, na uni- tarizam i hegemonizam. Jugoslavenska socijalistička integracija je novi tip društvene zajednice u kojoj sve nacionalnosti nalaze zajedničke interese... Neke protivurječnosti, kako u federaciji tako i u republikama, imaju svoje korijene u tome što je, čini mi se, i najbitnije u ekonomskom razvoju naše zemlje — u administrativno-birokratskoj raspodjeli i drugim nepravilnosti- ma, u razlikama u razvijenosti pojedinih republika i oblasti, i i slično... Nacionalističke deformacije pojavljuju se i zbog eta- tističko-birokratskih tendencija, koje sputavaju procese među- nacionalne integracije. One dovode, na jednoj strani do biro- kratsko-centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društveno-ekonomske funkcije republika i autonomnih pokraji- na, a, na drugoj strani, do tendencija zatvaranja u »svoje gra- nice«. Obje tendencije su u suštini, nacionalističke i podjednako štetne za normalni proces ekonomske i društvene integracije.

Najviše štete od takvih deformacija imaju radni kolektivi, radničko i društveno samoupravljanje, jer oni teže ka socijali- stičkoj integraciji u proizvodnji, koja odgovara njihovim inter- esama, a ne nacionalističkoj dezintegraciji ili unitarizmu i cen- tralizmu... Kao što je u uslovima buržoaskog društva naciona- lizam, u stvari, samo jedan oblik ispoljavanja buržoaskih klas- nih interesa, tako je u uslovima našeg društva nacionalizam pre- težno oblik ispoljavanja birokratizma i raznih hegemonističkih težnji. Međutim, kad se već pojavi, čak i sa ovim novim obiljež- jem, on stihijno teži da se »poveže« sa »klasičnim« buržoaskim nacionalizmom i da se posluži njegovim idejnim arsenalom. Bi- rokratski karakter ovog nacionalizma najbolje se vidi po tome što on, u stvari, najčešće teži da parolom »zaštite nacionalnih in- teresa« zamaskira pomenuti otpor razvitku sistema društvenog samoupravljanja, jačanju uloge neposrednih proizvođača i svih ostalih radnih ljudi, jer pravilni razvoj i jačanje samoupravlja- nja proizvođača i predstavlja najveću prepreku nacionalizmu i hegemonizmu svake vrste.«¹⁰

Za Tita je, prema tome, svako suprotstavljanje nacionalnog klasnom nacionalizam koji je posebno opasan jer u suvremenim jugoslavenskim dru- štvanim uvjetima predstavlja osnovni oblik u kom se manifestiraju poku- šaji građanske kontrarevolucije. Stoga je on u nizu napisa i govora i na- čelno i kroz idejni poticaj oblikovanju odgovarajućih institucionalnih rje- šenja jugoslavenskog federalizma u razdoblju nakon donošenja Ustava iz 1963. godine isticao da radnička klasa mora biti hegemon unutar nacije.

---

¹⁰ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 267, 268, 270.

»Time se, kaže Tito, otklanja i lažna dilema koju su ubacili nacionalisti o prioritetu nacionalnog nad klasnim interesom i o podvajanju ta dva interesa. U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase koja se izborila za položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije a interesi nacije postaju interesi klase. Upravo zbog toga i odnosi među nacijama kod nas uspostavljaju se na principima samoupravljanja, sa kojima se uspostavljaju i odnosi unutar same radničke klase.«¹¹

Polazeći od tih osnovnih premisa Tito je svojom stvaralačkom misli ne samo politički inicirao već i nizom konkretnih stavova u značajnoj mjeri i kreirao osnovne postavke Amandmana iz 1971. i Ustava iz 1974. o federalnom uređenju Jugoslavije. One i načelno i po institucionalnim rješenjima izražavaju karakteristike samoupravnog a ne više etatističkog federalizma po čemu je jugoslavenska federacija jedinstvena u svijetu.

»Sada se, u okviru sistemskih promjena, prenose sa Federacije na republike veće kompetencije i odgovornosti; razumije se, naročito u oblasti privrede. Jednom riječju, ide se za tim da se raščiste stvari, da imamo kako se to kaže, čist sto i da svaka republika, svaka nacija zna na čemu je...

Samoupravljanje se ne može normalno i pravilno razvijati ako i republike nemaju najšire mogućnosti samoupravljanja... Dobro, mi sada likvidiramo taj etatizam i Federacija će imati malo takvih poslova i takvih kompetencija u okviru kojih bi se još moglo prebaciti da favorizira jednu ili drugu republiku. Ali, drugarice i drugovi, moramo sada paziti da se taj etatizam ne podijeli po republikama...

Dužnost je republika da se okrenu i prema sebi i prema čitavoj zajednici. Nijedna republika ne može biti sama sebi dovoljna, i ne smije se zatvarati u neke svoje okvire, bilo ekonomske, trgovinske, prosvjetne, ili neke druge. Kada se donesu amandmani, biće potrebno posvetiti mnogo više pažnje i toj drugoj strani, to jest, učvršćenju naše socijalističke zajednice, boljoj povezanosti između republika i Federacije i boljoj povezanosti između samih republika... Kada budu usvojeni amandmani... biće formirano novo savezno rukovodstvo — Predsjedništvo SFRJ. Poznato vam je da sam ja predložio da se obrazuje to tijelo kao kolektivni predsjednik... U njemu će se nalaziti i predstavnici svih republika i pokrajina. Ali, oni neće moći da budu okrenuti samo prema svojoj republici nego više prema Jugoslaviji kao cjelini. Predsjedništvo će djelovati kao kolektivni predsjednik i brinuće se o suverenitetu zemlje i ravnopravnosti. To tijelo imaće veoma obiman posao, ali sam uvjeren da će ga moći obavljati...

Ja sam već rekao da sam protiv konfederacije a takvih tendencija bilo je kod pojedinaca. Kad je u pitanju Jugoslavija, mi tu ne možemo dozvoliti nikakvo razilaženje. Imamo Federaciju, a ustavnim amandmanima republike će dobiti sve što im je potrebno

---

¹¹ J. B. Tito: Revolucija koja traje, Beograd 1976., str. 338.

da se u punoj mjeri mogu samostalno i samoupravljački razvijati. Mi ne možemo prihvatiti mišljenje da to znači dezintegraciju. To što mi sada radimo — znači integraciju na novim osnovama koja će zadovoljiti sve nacionalnosti i sve republike.«¹²

A u završnoj riječi na 21. sjednici Predsjedništva SKJ Tito je, tumačeći suštinu amandmanske organizacije federacije, kazao:

»Kada je riječ o tome kakve treba da budu države u republikama, meni se čini da tu još nije sve jasno, i moraće se to precizirati. Ustavni amandmani dali su zaista snažan temelj za dosljednije rješavanje nacionalnog pitanja. Svaka republika ima svoj suverenitet i pravo da ga čuva. Ali, Jugoslavija prema vani ima jedan državni suverenitet, to jest, jugoslovenski. Od čega se on sastoji? On nije ni apstraktni jugoslovenski suverenitet, nego je sastavljen od suvereniteta svih naših republika. U tom suverenitetu, koji je jedinstven, sve republike imaju svoj dio. U ustavima republika treba da se fiksira njihov suverenitet na osnovu amandmana saveznog ustava.«¹³

U referatu na X kongresu SKJ Tito je cjelovito analizirao i ocijenio društveno-ekonomske i političke osnove razvitka međunacionalnih odnosa u suvremenom jugoslavenskom socijalističkom društvu kao i izvore, karakteristike i pojavne oblike njihova narušavanja u vidu nacionalizma. Osim toga on je objasnio izvore i karakteristike suvremenoga jugoslavenskog samoupravnog federativnog sistema. Ova analiza, iz koje ćemo zbog prirode članka prenijeti samo, po našem mišljenju, najvažnije stavove, zaokružuje u cjelovitu koncepciju Titov izuzetan doprinos stvaranju i razvitku jugoslavenske socijalističke samoupravne federacije kao bratske i ravnopravne zajednice svih naših naroda i narodnosti.

»Svojom aktivnošću između dva kongresa — prije svega, borbom za socijalističko samoupravljanje — Savez komunista je udario snažan pečat daljoj afirmaciji i učvršćivanju klasnog samoupravnog koncepta u razvijanju međunacionalnih odnosa. Time je potvrdio svoju revolucionarnu dosljednost u ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti i jačanju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Promjene na liniji jačanja samoupravljanja, nacionalističke snage su doživjele kao gubitak svojih pozicija. Zbog toga su išle direktno na zaoštavanje međunacionalnih odnosa sa ciljem da tokove društvenog razvoja skrenu na puteve buržoaskog nacionalizma i birokratskog centralizma...

Na 21. sjednici Predsjedništva SKJ ovim snagama je zadat odlučujući udarac. No, pogriješili bismo ako bismo smatrali da je bitka protiv nacionalizma završena. Klasni neprijatelj, iako se pritajio, i dalje pokušava da ometa naš socijalistički samoupravni razvitak...

---

¹² J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 399, 400, 401.

¹³ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 441.

Ti izvori se nalaze u ideologiji i političkim ciljevima ostataka klasnog neprijatelja i drugih reakcionarnih i antisocijalističkih snaga. Nalaze se i u shvatanjima jednog malograđanskog sloja našeg društva, koji, uzmičući pred teškoćama socijalističkog razvoja, rješenje za svoje probleme traži u buržoaskom nacionalizmu. Najzad, izvori nacionalizma su i u nekim negativnim pojavama u razvoju društveno-ekonomskih odnosa i stvaranju birokratsko-tehnokratskih grupa čije se nastojanje i društvena moć zasnivaju na raspolaganju otuđenim sredstvima društvene akumulacije...

Polazeći od tih idejnih osnova mi smo, najprije amandmanima, a zatim novim Ustavom, izgradili federativni sistem, jedinstven u svijetu po svojoj principijelnoj dosljednosti. Ravnopravnost i solidarnost među narodima i narodnostima zasnovani su na socijalističkim samoupravnim produkcionim odnosima. Činjenica da radnik u udruženom radu raspolaze sredstvima i rezultatima svog rada, omogućava svakom narodu i narodnosti da slobodno raspolaze ostvarenim viškom rada, odnosno da odlučuje o uslovima svog ekonomskog, kulturnog i uopšte društvenog razvitka. Na toj osnovi dosljedno je sprovedeno načelo da republike i pokrajine imaju pravo i odgovornost da — u skladu s jedinstvenim društveno-ekonomskim sistemom, jedinstvenim osnovama političkog sistema i zajedničkim interesima koje su utvrdili Ustavom SFRJ — samostalno uređuju svoje unutrašnje odnose, kao i da ravnopravno odlučuju o zajedničkim poslovima u federaciji...

Socijalističko samoupravljanje je, dakle, preduslov ostvarivanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima. S druge strane, u jednoj višenacionalnoj zajednici ni samoupravljanje ne bi moglo da se u potpunosti ostvaruje bez nacionalne ravnopravnosti. Zato će i stepen ostvarivanja ravnopravnih odnosa u federaciji, na novim ustavnim osnovama, ujedno biti i izraz stepena razvoja samoupravljanja u republikama i pokrajinama. Otuda, izgrađivanje federacije, kakvu smo utvrdili Ustavom, pretpostavlja odlučnu borbu za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih odnosa u svakoj republici i pokrajini.¹⁴

Titova misao o rješavanju nacionalnog pitanja, organizaciji međunarodnih odnosa i federativnom sistemu kao obliku njihove pravne i političke institucionalizacije bila je, kako je pokazano, u svakom povijesnom trenutku promjena koje su vršene tokom naše socijalističke revolucije njihov idejni poticaj a često i neposredni akcioni sadržaj. Stoga je ona, kao uostalom čitava Titova ustavno-politička misao, utemeljena na revolucionarnoj praksi i u stalnoj interakciji s njom. Budući da izrasta iz i izražava težnje i interese jugoslavenske radničke klase i svih radnih ljudi naših naroda i narodnosti, ona je uvijek bila potvrđivana u praksi i društveno djelotvorna, što će biti i ubuduće.

---

¹⁴ J. B. Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, op. cit., str. 491—494.

The Relations between the Nations of Yugoslavia and Federalism in Tito's Constitutional-Political Doctrine

Dr Smiljko SOKOL

At the beginning of the article, the author points out that Tito's constitutional-political doctrine assumes a significant position within the whole of his exceptionally fruitful creative thinking. There is almost no single question pertaining to the field of socio-political and in a narrower sense the constitutional order of Yugoslavia that was not included within the sphere of his interests. The author discusses Tito's constitutional-political doctrine only in connection with the problems of federalism and the relations between the nations of Yugoslavia, presenting a survey of Tito's basic views on these questions.

Proceeding from Lenin's concept on the national question, Tito foresaw what the right of the nations to self-determination would mean under the Yugoslav social conditions at the end of the thirties and the beginning of the War of National Liberation and the only possible political ways to achieve this within the framework of the socialist revolution.

After the liberation, Tito clearly interpreted the goals and characteristics of the newly formed federation in his speeches and articles, particularly emphasizing those elements of the political doctrine of Yugoslav federalism which are essential to its socialist character and which would remain as such in the Yugoslav socio-political and constitutional order as they have until now. Tito placed special emphasis on the necessity to fight against all forms of nationalism and chauvinism and at the same time explained in which ways and in which forms these appear. In a series of speeches and reports he cited this as one of the basic conditions for the preservation and successful development of the Yugoslav federation as equal and brotherly communities of nations and nationalities.

The basic ideas in the Amendments of 1971 and the Constitution of 1974 on the federal order of Yugoslavia were not only politically initiated by Tito's thoughts but were also shaped to a large extent by his concrete views. The federal order of Yugoslavia, fundamentally and in its institutional solutions, contains the characteristics of a self-managing, no longer a state federalism. In this aspect the Yugoslav federation is unique in the world.

(Prevela Dr Susan ŠARČEVIĆ)

I rapporti tra le nazioni e il federalismo nella dottrina costituzionale-politica di Tito

Dr Smiljko SOKOL

Nell'eccezionale ricchezza e creatività del pensiero di Tito, la dottrina costituzionale-politica occupa un posto di grande rilievo. Tito si occupava di tutti i problemi socio-politici e dell'ordinamento costituzionale della Jugoslavia.

Nel suo scritto Sokol ha scelto i problemi inerenti ai rapporti tra le nazioni e al federalismo, e ha fatto un sunto delle fondamentali prese di posizione di Tito.

Partendo dal concetto leninista del problema delle nazionalità, Tito si è reso conto del significato che assume il diritto delle nazioni all'autodeterminazione nelle condizioni della Jugoslavia plurinazionale alla fine degli anni trenta e dall'inizio della lotta di liberazione. Ha indicato quindi quali siano le uniche vie politiche possibili per realizzare tale diritto nella rivoluzione socialista.

Dopo la liberazione, nei suoi numerosi discorsi e scritti, Tito spiega in modo semplice e chiaro, a lui proprio, le caratteristiche ed il fine della federazione accentuando quegli elementi della dottrina politica del federalismo jugoslavo che ne determinano la sostanza socialista e rimangono base costante dell'ordinamento socio-politico e costituzionale jugoslavo. Una delle condizioni fondamentali della conservazione e dello sviluppo efficace della federazione jugoslava intesa come comunità di popoli (nazioni) e di gruppi nazionali affratellati e con piena parità di diritto, è, ribadisce di sovente Tito, la lotta contro tutte le forme di nazionalismo e di sciovinismo.

Tito, non solo ha iniziato, ma in grande misura ha anche creato le premesse fondamentali dell'assetto federalistico della Jugoslavia negli emendamenti costituzionali del 1971 e nella Costituzione del 1974.

Per i principi su cui poggia e per le sue soluzioni istituzionali, il federalismo jugoslavo manifesta caratteristiche non più statalistiche, ma quelle di autogoverno, di tipo nuovo, e perciò unico al mondo.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

PRILOG IZUČAVANJU
PARTIZANSKE TAKTIKE,
U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

OPERACIJA »VELIKA KAPELA«
(16—29. rujna 1942. godine)

*Veliki uspjesi narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji
u drugoj ratnoj godini*

U ljeto 1942. godine saveznici su na svim frontovima bili u defanzivi a sile Osovine na vrhuncu svoje moći. Na Istočnom frontu početkom srpnja fašističke armije vodile su bitku za Don i prodirale južno od Moskve, dok su Voronjež, Harkov, Rostov bili pred padom. Istodobno su Nijemci i Talijani u Africi izbili na 90 km pred Aleksandriju.¹

Sile Osovine su još čvrsto držale stratešku inicijativu u svojim rukama, što se odražavalo na borbe u Jugoslaviji gdje su fašistički okupatori bili u velikoj brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti nad partizanskim snagama Jugoslavije koje su upravo bile u fazi postepenog prerastanja u udarne i pokretne jedinice, kadre da primjenom kombiniranog oblika oružane borbe dalje razvijaju oslobodilački rat i omogućće njegov pobjedonosni završetak.

S prvom grupacijom takvih jedinica, formiranih prvih mjeseci 1942. godine, na iskustvima iz borbi u zapadnoj Srbiji, istočnoj Bosni i Crnoj Gori, Vrhovni štab je krenuo u ofenzivu k zapadnoj Bosni.

Tokom ove ofenzivne operacije proleterskih i udarnih jedinica, koja je po svome vojnom i političkom dometu imala strateško značenje, oslobođeno je niz gradva i naselja, stvoren je veliki slobodni teritorij u Bosanskoj krajini koji je sa slobodnim teritorijima Banije, Korduna, Like i Dalmacije predstavljao kompaktnu cjelinu čiji je politički centar u jesen iste godine postao Bihać. Zbog svoga centralnog položaja, taj teritorij, površine

---

¹ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Knj. 1, str. 262, izdanje Vojno-istorijskog instituta Jugoslavenske narodne armije.

oko 50.000 km², predstavljao je solidnu operativno-stratešku osnovicu za poduzimanje većih operacija i za dalje jačanje borbe u svim susjednim pokrajinama, naročito u Hrvatskoj, a preko nje i u Sloveniji.

Zahvaljujući toj ofenzivi, došlo je do snažnog zamaha narodnooslobodilačkog pokreta u zapadnim krajevima Jugoslavije. Formirane su brojne nove brigade i svi potrebni uvjeti za stvaranje narodnooslobodilačke vojske.

Zbog stvaranja velikog slobodnog teritorija s jakim jedinicama i izgrađenim sistemom narodnooslobodilačkih odbora kao organa revolucionarne vlasti, Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab bili su u mogućnosti da planski i snažnije utječu na dalji razvoj rata i revolucije u cijeloj Jugoslaviji.²

Veliki uspon narodnooslobodilačkog pokreta, sa svim njegovim institucijama: oružanim snagama, NOO, antifašističkim organizacijama i dr. na vojnom i političkom planu, osjeća se u razdoblju proljeće — jesen 1942. godine, manje ili više u svim krajevima Jugoslavije, što je s razlogom pridonio da se 1942. godina smatra prijelomnom godinom rata i revolucije.

Rasplamsavanje ustanka u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju

Narodnooslobodilačka borba u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju s proljeća i ljeta 1942. godine poprima vrlo široke razmjere i sve karakteristike općega narodnog ustanka u ovom kraju.

Tako je na savjetovanju održanom od 8. do 11. travnja pri Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske, komandant GŠ Ivo Rukavina vrlo povoljno ocijenio razvoj vojnopolitičke situacije u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Komandant Primorsko-goranskog NOP odreda Veljko Kovačević istakao je da je odred za nepunih mjesec dana narastao za 700 boraca i da ima 1136 partizana.³

Usporedni podaci iz pregleda brojnog stanja 5. operativne zone još potpunije ocrtavaju taj veliki porast broja partizanskih boraca, što je nesumnjivo najbolji pokazatelj razvoja narodnooslobodilačkog pokreta uopće. Tako je prema tom pregledu na području 5. operativne zone 14. siječnja bilo 398 partizana i 37 »mobilisanih«⁴; 10. ožujka bilo je 558 partizana i 1500 mobiliziranih; 20. lipnja 1734 partizana i 950 mobiliziranih i 5. srpnja 2183 partizana i 810 mobiliziranih.⁵

Usporedno s povećanjem broja boraca rješavaju se organizacijski problemi. Formiraju se novi bataljoni. U svibnju od Primorsko-goranskog NOP odreda nastaju dva 1. i 2. Primorsko-goranski NOP odred. Osniva se štab 5. operativne zone. Broj boraca, a postepeno i jedinica, rastao je tako naglo

² Isto, str. 283—285.

³ mr Vitomir Grbac, Od prvih naoružanih grupa do partizanske divizije, objavljeno u časopisu »Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru«, sv. 1/1978, str. 97.

⁴ Pod pojmom »mobilisani« podrazumijeva se evidentirana rezerva spremnih ljudi da prime oružje koji su jednim dijelom bili formirani u jedinice koje su izvršavale razne neborbene zadatke.

⁵ V. Švob i M. Konjhodžić, Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana, izdanje Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, str. 46.

da štabovi i partijske organizacije nisu stizali organizaciono učvrstiti jedinice i dovesti ih na potreban stupanj borbene spremnosti.

Sve više se osjećala potreba za stvaranjem udarnih jedinica koje će biti nosioci borbenih akcija, nalaziti se na njihovu težištu i svojim primjerom pozitivno djelovati u svakom pogledu na druge jedinice i narod. Na takvu orijentaciju u izgrađivanju oružanih snaga upućivalo je i iskustvo iz drugih krajeva, a bio je to i zahtjev Vrhovnog komandanta koji je na osnovi prvih veoma pozitivnih iskustava s već formiranim proleterskim jedinicama imao viziju stvaranja narodnooslobodilačke vojske.

Nakon oružanih političkih i organizacionih priprema u drugoj polovini srpnja i prvoj polovini kolovoza u 1. odredu formirana su dva, a u 2. odredu jedan udarni bataljon.⁶

S porastom broja boraca i jedinica povećavao se broj raznovrsnih akcija, od onih najsitnijih diverzija do uspješnih napada na naseljena mjesta, što je za posljedicu imalo širenje slobodnog teritorija, razvijanje narodnooslobodilačke vlasti, antifašističkih organizacija, i drugih institucija narodnooslobodilačkog pokreta. U stalnom je porastu i otpor u gradovima. Okupator je prinuđen da se brani u sve manjem broju svojih uporišta, a inicijativu sve više prepušta NOP-u i njegovim oružanim snagama, i to u području geostrateški i vojnopolitički vrlo osjetljivom za okupatora: blizina granice, veliki administrativno-politički i ekonomski centri, prometnica od strateškog značenja i dr.⁷

Okupatori i njihovi domaći pomagači svjesni su svog položaja i nemoćni da ga poboljšaju.⁸

---

⁶ Svetozar Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, str. 50; V. Grbac, n. d., str. 107—110.

⁷ Oslobođilački rat..., str. 293, S. Tintor, n. d., str. 47—50, Veljko Kovačević, Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941—1943, Beograd 1955, str. 23—30, Ivica Cuculić Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1942—1943, objavljeno u Zborniku radova Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Rijeka 1974, str. 307—315, Vladimir-Dušan Matetić, 14. Primorsko-goranska brigada, Beograd 1973, str. 19—22.

⁸ To je naročito vidljivo iz njihovih internih ocjena kojih u sačuvanim dokumentima ima na pretek. Tako u izvještaju velikog župana Modruške župe od 15. ožujka 1942. godine uz ostalo stoji:

»Komunistički odredi imaju inicijativu u svojim rukama, a time i sve prednosti napadača, kako one moralne tako i vojničke«.

Svega petnaest dana kasnije, pošto ističe da su predviđanja u pogledu nepovoljnog razvoja događaja bila skromna, da oružane snage u borbi s partizanima ne pokazuju nikakve uspjehe, nastavlja:

»Talijanske oružane snage povlače se iz dijela ugroženih krajeva i mjesta... povlače se u najstroži centar, utvrđuju se, zaokružuju se bodljikavom žicom, jednom riječju preduzimaju pripremne radove ne za toliko očekivano čišćenje i konačno pacifiziranje ovih krajeva, nego za obranu«.

U izvještaju se dalje navodi:

»Po jednoj procjeni..., jedna trećina ove župe nalazi se pod nadzorom komunističko-partizanskih odreda... U posljednja 3—4 mjeseca naše italijanske oružane snage nisu zabilježile nijedan uspjeh spomena vrijedan...«

Župan župe Vinodol-Podgorje, u izvještaju od 16. ožujka, govoreći o sve većoj aktivnosti i uspjesima partizanskih snaga, ističe:

»Tako malo po malo stvaraju jedan obruč oko svih glavnih mjesta ove župe i jednog dana može se dogoditi da zauzmu veća i glavna mjesta — da postanu gospodari na području cijele župe« (V. Kovačević, n. d. str. 11—13).

Oni sinhronizirano poduzimaju različite mjere: kao što su teror nad stanovništvom, psihološko-propagandne aktivnosti, špijunska djelatnost, vojne akcije i druge mjere, koje ne daju gotovo nikakve rezultate, naprotiv, sve te, često vrlo drastične mjere, još više učvršćuju stanovništvo u uvjerenju da je ma koliko bio težak i ma kakve žrtve zahtijevao, jedino ispravan put, put borbe i otpora sve do konačne pobjede.

U ljeto 1942. godine talijanski okupator priprema poduzimanje novih širokih akcija radi uništenja narodnooslobodilačkog pokreta. Nakon do tada najdrastičnijih terorističkih akcija po Kastavštini i Grobinštini,⁹ 12. srpnja poduzima vojnu operaciju širokih razmjera nazvanu »Risnjak« usmjerenu na operativno područje Drugog primorsko-goranskog odreda, ali ne samo protiv odreda već protiv čitavog stanovništva u Gerovskom, Čabarskom i Prezidskom kraju. Ma kako bile teške posljedice ove okupatorske ofenzive u kojoj je angažirao oko 16.000 vojnika, on nije uspio ostvariti svoje osnovne ciljeve i uništiti partizanske snage i pacificirati stanovništvo. Drugi odred izašao je iz ofenzive ojačan. Upravo u jeku ofenzive formiran je 28. srpnja njegov udarni bataljon, a narod gerovskog i čabarskog kraja, usprkos grubim represalijama, nastavio je s aktivnim i još masovnijim sudjelovanjem u NOP-u.¹⁰

U vrijeme operacije »Risnjak«, protiv Drugog primorsko-goranskog odreda, jedinice Prvog primorsko-goranskog odreda razvile su živu ofenzivnu djelatnost. Izvršena je i reorganizacija njegovih jedinica. Od najboljih jedinica i odabranih boraca formirani su: 20. srpnja Prvi, a početkom kolovoza Drugi udarni bataljon, svki je imao 300—350 boraca. Dotadašnji bataljoni »Marko Trbović«, »Matija Gubec« i »Ljubica Gerovac« popunjeni su novim borcima, a ukupno brojno stanje odreda iznosilo je 1161.¹¹

Borbeno iskusniji bataljoni toga odreda, tokom ljeta 1942. godine, pokretani su s uspjehom u veće i složenije akcije. Tako su 24. srpnja napali četničku grupaciju u Gomirju, a 12. kolovoza ustašku posadu u Modrušu zajedno s 1. hrvatskom NOU brigadom. Tom prilikom oslobođene su Jezerane i Križpolje.

Nakon ovih uspješnih akcija pojačan je pritisak na cesti Ogulin — Brinje — Senj, u Primorju i na željezničkoj pruzi Ogulin — Plase i izvedeno je više novih raznovrsnih akcija u kojima je ubijeno i ranjeno oko 110 talijanskih vojnika i oficira. Promet željeznicom i svim cestama kroz Gorski kotar ponovo je onemogućen.¹²

Plan i izvođenje operacije »Velika Kapela«

Nakon operacije »Risnjak« ništa se za okupatora bitnije nije izmijenilo. Naprotiv, on je i dalje suočen s istim, čak i većim problemima.

⁹ Vitomir Grbac: Teror okupatora u vrijeme ustanka u Kastavštini, objavljeno u Zborniku Kastavštine I/1978, str. 343—347.

¹⁰ V. Švob i M. Konjhodžić, n. d. str. 225—255, I. Cuculić, n. d. str. 337—340.

¹¹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik) tem v. knj. 6, str. 262—263.

¹² I. Cuculić, n. d. str. 342—343.

Uznemirene, zabrinute i nemoćne vlasti Nezavisne Države Hrvatske, neprekidno su zahtijevale poduzimanje operacije čišćenja na svojim područjima.¹³

Vrlo kategoričan u zahtjevima za intervenciju »savezničke talijanske vojske« na ovom području bio je glavni ustaški stan poglavnika NDH. U pismu od 14. kolovoza, komandi 2. talijanske armije uz ostalo stoji:

»Hrvatsko stanovništvo na području Velike Kapele (Ogulin — Jasenak — Drežnica — Brinje — Jezerane — Plaški — Tounj — Ogulin) ugroženo je u najvećoj mjeri od jakih partizanskih snaga.

Ove snage nalaze se u većim skupinama oko sela Kunića (sjevero-zapadno od Plaškog), u Modrušu, Drežnici, Jasenku i Škarama.

Ima znakova da je težnja partizana prodrijeti prema Otočcu i dalje. Bilo bi potrebno žurno poduzeti jaču protuakciju na gore označenom području, a kao prvu mjeru bombardirati iz zraka mjesta Kunić, Drežnicu, Jasenak i Škare.

U Modrušu nalazi se partizanski stožer na staroj gradini (ruina na k. 680 sjeverno od Modruša), koju bi također trebalo bombardirati i napadati strojopuščanom vatrom sa krilaša.

Budući da mi na tom području još nemamo svojih snaga, a da bi se spriječilo daljnje širenje partizanskih pothvata prema Otočcu i dalje na jug, Glavni stan Poglavnika moli više zapovjedništvo oružanih snaga »Slovenija-Dalmacija« (2. armata) — Superslodu da u tu svrhu poduzme shodne vojničke mjere.

Zbog velike zajedničke opasnosti, koja prieti od ovih partizana, molim da se ovo pitanje smatra žurnim i neodloživim.¹⁴

Suočen s takvom situacijom na ovom području, pritisnut zamjerkama i zahtjevima iz Rima, komandant 2. talijanske armije odlučuje se na novu još opsežniju operaciju na području 5. operativne zone NOP odreda Hrvatske. Operacija je u operativnim dokumentima nazvana »Velika Kapela« Viša komanda talijanskih okupacionih snaga »Slovenija — Dalmacija« (2. armija) izvođenje operacije povjerala je komandi 5. armijskog korpusa.

U svojoj direktivi¹⁵ za operaciju general Roatta zahtijeva od komandanta 5. armijskog korpusa da od druge dekade rujna pristupi širokom čišćenju oblasti Velike Kapele »čiji su centri Drežnica i Jasenak, a koja je ograničena morem, željezničkom prugom Fužine — Ogulin — Vrhovine i cestom Vrhovine — Otočac — Vratnik — Senj«.

Kao glavni cilj operacije komanda armije postavlja:

»— težiti izbacivanju ustaničkih formacija koje su se ugnijezdile u toj zoni, ili bar rastjerati najjače formacije i uništiti im baze za snabdijevanje;
—osigurat promet duž navedene pruge i duž ceste Otočac — Vratnik — Senj — Crikvenica — Bakar«.

Poučen neuspjesima svojih ranijih ofenzivnih operacija komandant 2. armije za operaciju Velika Kapela prikuplja i određuje još veće snage. 5. armijski korpus ojačan je divizijom »Granattieri di Sardegna« koju dovodi iz sastava 11. armijskog korpusa iz Slovenije, dva bataljona crnih košulja, dijelovima armijske artiljerije i drugim jedinicama. Previđa se sudjelovanje

¹³ Zbornik, tem V, Knj. 7, str. 132—133.

¹⁴ I. Cuculić, n. d. str. 343.

¹⁵ Zbornik NOR-a, tem V, Knj. 6, dok. br. 88.

14. obalske brigade, dva eskadrona lakih tenkova, prva grupa izviđačkih eskadrila, tri bombarderske eskadrile, ustaške jedinice dodijeljene na sastanku za ovu operaciju kod poglavnika NDH Ante Pavelića 15. kolovoza,¹⁶ i četnici. Ukupan broj okupatorskih i kvislinških vojnika za ovu operaciju iznosio je oko 38.000.¹⁷

U direktivi komandanta armije sugerira se koncentrično djelovanje sa sjevera, istoka i juga. Zahtijeva se najveća aktivnost iz svih garnizona u zoni operacija kako protivniku ne bi uspjelo da se izvuče ispod udara. Naređuje se što veća upotreba teškog naoružanja, naročito zrakoplovstva i primjena represalija.

»U središnjem i unutrašnjem dijelu oblasti (osim u onim centrima gdje se i zimi mogu držati talijanski ili hrvatski garnizoni) treba razrušiti sela i udaljiti stanovništvo« — stajalo je u direktivi.¹⁸

Komanda armije upozorava na važnost čuvanja u tajnosti priprema za operaciju, sugerira da se transportima (koje je nemoguće prikriti) daje drugi cilj »na primjer oblasti Gračac—Knin itd«, i slično.

Komandi 11. korpusa stavlja se u zadatak nadgledanje prijelaza preko rijeke. Kupe između Vinice i Petrine, uz primjenu napada i zasjeda na desnoj obali rijeke, sa snagama jačine najmanje dva bataljona, a riječkoj mornarici: »čuvanje obale i pomorskog prometa između Bakra i Jablanca u

¹⁶ S. Tintor, n.d. str. 55.

¹⁷ U operaciji »Velika Kapela« sudjelovale su slijedeće snage okupatora i domaćih izdajnika:

a) pod komandom divizije »Lombardia«:	
— dva bataljona 5. pogranične grupacije GAF-a	1500 vojn.
— 73. pp (1. i 2. bataljon bat. topova i gr. bat.)	2350 „
— 74. pp (1. i 2. bataljon bat. topova, bat. crnih košulja i četnici)	3000 „
— 311. specijalni puk (jedan bataljon)	800 „
Cijela divizija »Granattieri di Sardegna« ojačana s divizionom art. 75 mm, i div. art. 150 mm	17000 vojn.
b) pod komandom divizije »Re«:	
— 1. pp (1. i 2. bataljon)	1600 vojn.
— 2. pp (1. i 2. bataljon-četnici)	1800 „
— 11. bersaljerski puk	3600 „
— eskadrila lakih tenkova (30 tenkova)	300 „
— divizion art. 150 mm	500 „
— bataljon crnih košulja (81 bataljon)	1000 „
c) rezerva 5. armijskog korpusa:	
— 33. bataljon crnih košulja	1000 vojn.
— 16. bataljon crnih košulja	1000 „
— četa mitraljeza	100 „

U ofenzivi su još sudjelovali četnici iz Plaškog, Brloga, Prokika i Gomirja (njih oko 800), te oružane snage NDH u jačini oko 2000 vojnika. Prema tome ukupne talijanske i kvislinške snage imale su 38.350 vojnika. U ovoj su ofenzivi posredno sudjelovale i sve posadne snage neprijatelja u Hrvatskom primorju, pred kojim je stajao zadatak da stvore neprolazni zid prema moru, dok je mornarica trebala poslužiti kao zadnja barijera prema otocima Kvarnera. Za cijelo vrijeme ofenzive plovni su objekti mornarice stalno krstarili kanalom između obale i otoka i uništavali sve što je zatečeno na moru.

Podaci o okupatorsko-kvislinškim snagama koje su sudjelovale u operaciji, preuzeti su iz monografije S. Tintora XIII Primorske divizije, str. 55.

¹⁸ Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 6. str. 356.

cilju spriječavanja svakog bijegstva sa kopna na otoke« i »eventualno učešće vatrom u operacijama na kopnu«. ¹⁹

Na temelju direktive komande 2. armije uskoro je počelo pregrupiranje određenih snaga za operaciju, prikupljanje što detaljnijih podataka o rasporedu i bazama partizanskih snaga i njihovih pozadinskih dijelova. Komanda 5. korpusa ²⁰ radila je na planu izvođenja operacije »Velika Kape-la«, koji je sadržan u operativnom naređenju komande korpusa od 13. rujna 1942. godine. ²¹

Ostvarivanje plana operacije predviđeno je u četiri faze, i to:

— prva faza: zauzimanje polaznih položaja, a potom koncentrično djelovati sa sjevera, istoka i juga; prodrijeti u dva glavna aktivna neprijateljska centra Jasenak i Drežnicu, kao i u Vodoteč — Tužević i Gostovo Polje;

— treća faza: izvršiti višestruko čišćenje da bi se od ustaničkih formacija očistile zone oko spomenutih mjesta;

— četvrta faza: ustaničke formacije koje izbjegnu čišćenje potisnuti uz morsku obalu i tamo ih potpuno uništiti.

Raspored neprijateljskih snaga i pravci djelovanja utvrđeni su ovako:

— polazni rajoni pješadijske divizije »Lombardia« ojačane sa dva bataljona 5 GAF-a, jednim bataljonom crnih košulja i dijelom četnika, bili su: Delnice, Vrbovsko, Ogulin i s. Lokve, 73 pješadijski puk sa 2. bataljonom iz Delnica i 3. bataljonom iz sela Lokve nastupao je s Begovog Razdolja, odnosno s Tuka, osnovnim pravcem k Jasenku; 74 pješadijski puk nastupao je iz Ogulina, pravcem: Musulinski potok — Jasenak — Drežnica, 137 legija crnih košulja s četnicima iz Gomirja, nastupala je preko Gomirja, osnovnim pravcem k selu Jasenak;

— pješadijska divizija »Grana teri di Sardegna« iz rajona koncentracije Ličke Jasenice — Plaškog — Josipdola nastupala je osnovnim pravcem k liniji s Razvala — Kalska Glava k 886 — Bilac k 946, osnovnim pravcem k Drežnici: 2-puk je nastupao k liniji sela Zagorje — sela Stožac, osnovnim pravcem k selu Krakor;

— pješadijska divizija »Re« s 81 bataljonom crnih košulja i drugim dijelovima iz rajona koncentracije Brlog — Brinje — Križpolje, nastupalo je preko sela Jezerane — sela Zrnići, odnosno sela Škalići, osnovnim pravcem k Drežnici;

— u korpusnoj rezervi u rajonu Žuta Lokva — Brlog bila su dva bataljona crnih košulja, 5. mitraljeskih bataljona i dio četničkih jedinica;

— V. grupacija granične straže s mobilnim dijelovima iz garnizona Mrzla Vodica i Kamenjak imala je vršiti upade prema željezničkoj pruzi u dijelu između Meja — Gaj i Delnice;

— garnizoni iz obalske zone i 14. obalska brigada imali su biti u stalnoj pripravnosti i spriječiti partizanskim snagama izbijanje na more, a komanda riječke mornarice onemogućiti dijelove ustanika da pobjegnu morem. ²²

¹⁹ Isto, str. 359.

²⁰ Komandant 5. armijskog korpusa bio je general Renato Coturri.

²¹ Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 7, dok. br. 99.

²² Zbornik NOR-a, isto, V. Matetić n. d. str. 27. i 28. V. Kovačević n. d. str. 34—36, I. Cuculić, n. d. str. 344.

Teško je objasniti toliku bojazan okupatora da će dijelovi partizanskih snaga pritješnjeni djelovanjem okupatorskih jedinica pokušati da se probiju k moru i prebace na otoke ako se zna da im tu ne bi preostao gotovo nikakav manevarski prostor i da bi najvjerojatnije bile izložene razbijanju i uništenju. Imale su one u tim planinskim, ispresijecanim, pošumljenim i slabo komunikativnim predjelima kudikamo bolje mogućnosti za izvođenje manevara.

Na teritoriju zahvaćenom operacijom »Velika Kapela« djelovala su svega tri bataljona Prvog primorsko-goranskog NOP odreda, naoružana isključivo pješadijskim naoružanjem. Bataljon »Marko Trbović« nalazio se u Jasenku, orijentiran za djelovanje prema Ogulinu i selu Zagore, bataljon »Ljubica Gerovac« na položajima prema Krivom Putu i Brinju i bataljon »Matija Gubec« kod Lukova, orijentiran za djelovanje prema Liču ili Primorju.

Neposredno pred početak operacije dva najbolja udarna bataljona jačine oko 700 boraca po naređenju Glavnog štaba Hrvatske prebačeni su na Kordun radi izvođenja operacije s tamošnjim jedinicama.

Jedinice Drugog primorsko-goranskog odreda nalazile su se u širem rajonu Praprota i izvodile borbene akcije na željezničkoj pruzi Sušak — Delnice i po prometnici G. Jelenje — Gerovo — Čabar.²³

Šesnaestog rujna jedinice 5. armijskog korpusa počele su dosta dugo planiranu i pripremanu operaciju na šire područje Velike Kapele. Okupatorove i kvislinške snage nastupale su prema zadatim operacijskim pravcima i rajonima čišćenja, koncentričnim napadima, uz jaku podršku artiljerije i avijacije vrlo metodično, stežući operativno u taktičko okruženje prema zadatim ciljevima: Jasenku, Drežnici i Gornjem Kraju.

Odnos snaga računajući tri bataljona visokog borbenog morala, ali brojno i tehnički dosta slabo, bio je gotovo neuporediv, oko 30 puta u korist okupatora po broju vojnika i ratnoj tehnici. Te partizanske jedinice ni u kom slučaju nisu mogle spriječiti prodor napadača na slobodni teritorij. Ipak, i s tako malim snagama, uz rušenje cesta i postavljanjem zasjeda na pravcima nastupanja pojedinih napadačkih kolona, posebno od pravca Ogulina nanošeni su gubici i usporavano je napredovanje jedinica 5. korpusa.²⁴

U rajonu Zagorja, te u borbama na Bjelskom i Breznom bataljon »Marko Trbović« nanio je jedinicama divizije »Gramatieri di Sardegna« gubitke od nekoliko desetina mrtvih i ranjenih. Zbog nedovoljne opreznosti okupatoru je uz pomoć četnika uspjelo u selu Brezno iznenaditi bataljon i razbiti ga na dva dijela. Dio pod komandom Komandanta²⁵ uspješno je djelovao tokom cijele operacije. Dio bataljona, koji su loše vodili politički komesar²⁶ i zamjenik²⁷ praktično se raspao.

Kod Lučana, na Maljenu i kod Kamenice slične gubitke nanio je bataljon »Ljubica Gerovac« diviziji »Re«.

²³ V. Matetić, n. d. str. 28, V. Kovačević, n. d. str. 37.

²⁴ V. Kovačević, n. d. str. 37.

²⁵ Miloš Ivošević-Rogović.

²⁶ Tomo Mavrić, poginuo 1943.

²⁷ Nikola Trbović, poginuo siječnja 1943.

Bataljon »Matija Gubec« u trokutu između željezničke pruge i Primorja, vještim je manevrom izbjegao taktičko okruženje i nanio neprijatelju znatne gubitke.²⁸

U toku 20. i 21. rujna, slomivši otpor partizanskih bataljona, okupatorove jedinice, kojima su za vodiče služili četnici iz Gomirja, sručile su se sa svih strana u Drežničku dolinu i sela Gornjeg kraja i Jasenka. Nastala je masovna pljačka i palež svih posjednutih sela. Spaljena je i bolnica poviše sela Vukelići, koja je blagovremeno, ali uz teške napore, bila evakuirana. U toku ofanzive narod se sa stokom i imovinom koju je mogao ponijeti sklanjao u šume. S njim su bili politički aktivisti i komanda područja s pozadinskim jedinicama.

Četnici koji su dobro poznavali sela i zaseoke, lakše pronalazili skloništa i zbjegove, izdašno su pomagali Talijanima, ili su sami upadali u zbjegove, šireći paniku i nagovarajući narod da se preda Talijanima.²⁹

Štab 5. operativne zone, koji je raspolagao dobrim podacima o okupatorskim snagama i njihovim namjerama³⁰ nakon pružanja mogućeg otpora prvih dana operacije i u nastaloj situaciji, odlučio je da izvuče svoje snage ispod udara kudikamo nadmoćnijeg neprijatelja, izvan obruča, i to: bataljone »Marko Trbović« i »Ljubica Gerovac« na prostor oko Kapele, Jezerana i Modruša sa zadatkom da tamo djeluju iz pozadine, a bataljon »Matija Gubec« s dijelom štaba zone i političkim radnicima, preko željezničke pruge na sektor Drugog primorsko-goranskog odreda. Drugom odredu je naređeno da svim snagama napada željezničku prugu Rijeka — Ogulin i garnizone oko pruge. Udarnim bataljonima naređeno je da se hitno vrate u rajon Ogulin — Gomirje.

I dok su se okupatorske jedinice zaokupile pljačkom i paljenjem sela, umjesto da gotovo neometano okončaju i četvrtu fazu svoje operacije, zahvaljujući ovakvoj odluci i ideji manevra komandanta 5. operativne zone osam partizanskih bataljona našlo se izvan obruča u neposrednoj pozadini okupatorskih jedinica. Nekoliko vrlo uspješnih akcija jedinica izvan okruženja iz temelja mijenjaju situaciju. Čim su udarni bataljoni pristigli iz Korduna, ogorčeni vijestima o situaciji u kraju iz kojeg i sami potječu, promatrajući s marša crvenilo neba od svojih sela u plamenu, onako iz pokreta po danu, željni osvete i kažnjavanja zločinaca, izvršili su 28. rujna poznati juriš kod Tisovca i Josipovca napavši jednu artiljerijsku bateriju 57. puka i dva ojačana voda 74. pješadijskog puka. Prema podacima iz izvještaja 5. korpusa poginulo je 18, a ranjeno 17 vojnika, zarobljeno je 3 minobacača, 2 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 35 pušaka i 6 pištolja.³¹ I svi drugi bataljoni 1. i 2. odreda pojačali su borbenu aktivnost.

Najuspješniju akciju izveli su bataljoni 2. odreda. Postavivši zasjedu na domaku Broda na Kupi oni su desetkovali talijansku kolonu, nanijevši joj prema vlastitom priznanju okupatora gubitke od 69 mrtvih (među kojima komandant jedinice i 2 oficira) i 46 ranjenih. Zarobljena su 4 vojnika, a zaplijenjeno 5 puškomitraljeza, 50 pušaka i dosta druge ratne opreme.

²⁸ S. Tintor, n. d. str. 56.

²⁹ V. Matetić, n. d. str. 30, I. Cuculić, n. d. str. 345.

³⁰ Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 8 str. 41.

³¹ Zbornik NOR-a, tem. XIII, Knj. 2, str. 935—936.

Osim toga, udarni bataljon 2. odreda izvršio je napad na neprijateljski garnizon u Brod-Moravicama, 24. rujna grupa diverzantata 2. odreda survala je u provaliju vojni vlak. Nedaleko Fužina bataljon »Matija Gubec« razorio je tračnice i uzrokovao rušenje više vagona nakon čega je bio promet u prekidu.³²

Potpuno iznenađen aktivnim djelovanjem jedinica 5. operativne zone, vjerujući da se radi o nekoj protuofenzivi (bile su mu presječene gotovo sve linije dotura) trpeći velike gubitke, komandant 5. armijskog korpusa je odlučio da prekine operacije i da svoje jedinice povuče u polazne rajone. Pojedine jedinice činile su to i bez reda u panici, ostavljajući dio opljačkane imovine i svoje neispravne tehnike.

Nagli obrt situacije i postupak komande 5. armijskog korpusa, koja je rukvodila operacijom, bio je toliko neobičan da je iznenadio i štab 5. operativne zone.³³ Tako se, ne ostvarivši svoj osnovni cilj, završila jedna od najvećih ofenzivnih operacija što ih je u toku NOR-a poduzeo talijanski fašistički okupator na području Hrvatske.³⁴

Promatrana s čisto vojničkog stajališta ova operacija ne samo da nije postigla gotovo nikakav uspjeh fašističkog okupatora nego je predstavljala još jednu, vrlo poučnu pobjedu partizanske taktike. Međutim, promatrana kao teroristička akcija, usmjerena protiv naroda ustaničkog kraja, operacija je nanijela velike nedaće. Sve okupatorove ofenzive, u pravilu, imale su za cilj vršenje represalija nad stanovništvom ne bi li ga pacifizirale i odvojile od partizanskih jedinica. Okupator je bio duboko svjestan činjenice da bi odvajanjem naroda od njegovih boraca — partizana makar i najdrašćijim mjerama, lišio partizanske jedinice izvora života, podrške i pothranjivanja drugim riječima, svega onoga što predstavlja neiscrpno vrelo oslobodilačke borbe. Otuda, nije slučajno, što se u direktivi komandanta 2.

---

³² V. Švob i M. Konjhodžić, n. d. str. 318—325, Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 8, str. 41—43, I. Cuculić, n. d. str. 346.

³³ Komandant 5. operativne zone je o tome kasnije napisao:

»Postupak neprijatelja bio je za nas iznenađujući, jer nijesmo shvatili u cjelini značaj svog manevra, koji je izveden sa relativno malim snagama. Mi smo pretpostavljali da je njegovo povlačenje uslijedilo nekim naređenjem višeg komandovanja radi slanja trupa na druge frontove. To je bilo utoliko neshvatljivije što je neprijatelj postigao potpuno okruženje naših manjih dijelova, pozadinskih ustanova i velikog dijela naroda, dovodeći ih u vrlo tešku situaciju, bez hrane i mogućnosti snabdjevanja. Tek poslije kapitulacije Italije zarobljeni komandanti divizija i oficiri 5 armijskog korpusa izjavili su da je udar u leđa shvaćen kao početak naše protivofanzive u cilju njihovog okružavanja u rejonu Drežnice, pa je zato i uslijedilo naređenje za hitno povlačenje, kako bi se što prije snage izvukle iz opasne situacije, prekidajući dalje operacije. To se jasno vidi i iz zaplijenjenih neprijateljskih dokumenata«.

(V. Kovačević, n. d. str. 39).

³⁴ O neuspjehu ove operacije, jedan od njenih sudionika s okupatorske strane u svojoj knjizi: Logorske vatre u Hrvatskoj (Fuochi di Bivacco in Croazia) je napisao:

»Ali t. zv. pročešljavanja od strane ove dvije velike jedinice (»Lombardija« i »Granatieri di Sardegna«) nije donijelo nikakvog praktičnog rezultata. Neprijatelj ne upada u pletene zamke dvostruke mreže u pokretu, a još manje dolazi u sukob s odbranbenim zidom formiranim na jugu od »Crvenih kravata« divizije »Re«.

U cjelini ima se utisak jedne velike operacije naprazno, koja je plaćena velikim gubitkom snaga i koja je pružila budnom i pokretljivom neprijatelju desnicu ostavivši mu inicijativu na nezaštićenim komunikacijama« (str. 216).

(V. Kovačević, n. d. str. 40).

talijanske armije predviđa da se u unutarnjem dijelu oblasti unište sva sela izuzev onih u kojima se u toku zime predviđaju talijanski ili hrvatski garnizoni.³⁵ Tu je okupator imao uspjeha, ali i tu samo djelomično. Njemu je, naime, pošlo za rukom da popali sva sela, opljačka i uništi veliki dio imovine naroda.³⁶ To je za određeno vrijeme uvjetovalo goleme teškoće za narod i partizanske jedinice. Međutim, okupatoru nije pošlo za rukom da onemogućí opstanak na tom teritoriju niti je umanjilo, a kamo li postavilo dalji razvoj i polet narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima. Bilo je dakako pojava demoralizacije, predaje nekih ljudi okupatoru i prelaženja na stranu četnika, što je i razumljivo kad se ima u vidu što je okupator sve poduzimao. Bitno je da se to nije, bar ne ozbiljnije, odrazilo na dalji razvoj NOP-a.

Sastavni dio ove operacije bilo je i posebno psihološko djelovanje na stanovništvo. Iz postavljenih ciljeva operacije, proisticala je sinhronizirana djelatnost na vojnom, ekonomskom, terorističkom, psihološkom i drugim planovima.

Značajan činilac psihološkog djelovanja predstavljao je proglas upućen stanovništvu na sam dan početka operacije, i to na znatno širem prostoru od onoga zahvaćenog operacijom. Pošto se u proglasu navode mnogobrojne izvanredne mjere, stanovništvu se prijeti:

»2.) Počam od danas, biti će u gore napomenutim područjima odmah strijeljani,

— svi oni koji će na bilo koji način djelovati neprijateljski prema talijanskim i hrvatskim vlastima i četama,

— svi oni koji budu zatečeni u posjedu oružja, strijeljiva, ili eksplozivnih tvari,

— svi oni koji budu na bilo koji način pomagali pobunjenike,

— svi oni koji budu zatečeni u posjedu krivotvorenih isprava i propusnica.

3.) Počam od danas, bit će, u gore navedenim područjima, potpuno srušene:

— zgrade, iz kojih će se vrijeđati talijanske i hrvatske vlasti i čete,

— zgrade, u kojima će se pronaći oružje, streljivo, eksploziv i ratno tvorivo«.

U proglasu se jamči život svima koji će se prije ili izvan borbe predati talijanskim jedinicama.³⁷

Takvi i slični proglassi i druge aktivnosti bili su sračunati na određeni moralni efekat kod stanovništva, ali i kod jedinica, jer su borbeni moral

³⁵ Arhiv Vojno-istorijskog instituta (A VII), Knj. 58, reg. br. 7/3 a, Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 5, str. 644.

³⁶ Ilustracije radi izdvojit ćemo neke podatke iz operativnih izvještaja divizija koje su sudjelovale u operaciji da bi ukazali što to ovako krupne jedinice smatraju svojim uspjehom. Tako, komanda divizije »Granatieri di Sardegna« po završetku operacije u svom sumarnom izvještaju navodi da se predao svega jedan partizan, a 9 je navodno zarobljeno.

Međutim, internirane su 492 osobe, uništeno 9 logora, 33 barake, 3 skladišta hrane i dvije bolnice, oduzeto 400 kvintala hrane. Komanda divizije »Re« izvještava da se nitko nije predao. Divizija je zaplijenila 3 puške, 3 lovačke puške i 5 pištolja, ali je zato oduzela (opljačkala) 214 goveda, 100 ovaca i 500 kvintala hrane i uništila 24 naseljena mjesta (Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 8, dok. br. 107).

³⁷ Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 7, dok. br. 103.

kod stanovništva i vojnih jedinica međusobno uvjetovani i povezani. Međutim, te mjere i prijetnje su činilac psihološkog rata samo do početka njihove primjene, a onda stupaju na scenu drugi kriteriji, odrazi i utjecaji, iako sve mjere i akcije okupatora istodobno imaju i psihološko djelovanje.

Vrlo jaku psihološko-propagandnu djelatnost provodili su četnici i ustaše prije u toku i nakon ove ofenzive. I oni su htjeli iz teškoća u kojima se našao narod ovoga kraja izvući što veću korist za svoje pokrete.

Nakon okupatorske operacije Velika Kapela valjalo je što prije prevladati izuzetne teškoće, nastale razaranjem i pljačkom ustaničke Drežnice, Brinjskog gornjeg kraja i Jasenka. Narod kojega okupator nije uspio internirati ostao je bez krova nad glavom i najneophodnijih sredstava za život. Narod koji nema, bez obzira na svoju privrženost NOP-u, ne može ni da daje. Stoga se obnavljanju slobodnog teritorija prišlo kao prvom i najvažnijem zadatku odmah nakon povlačenja okupatorskih jedinica i povratka stanovništva na zgorišta.

Na sastanku rukovodstva NOP-a u prisustvu aktivista s okolnih neoslobođenih područja, već 4. listopada dogovoreno je kako zajedničkim snagama pristupiti rješavanju složenih zadataka. Dio obveza preuzele su organizacije KPH i NOO delničkog i vrbovskog Kotara.

Okupio se veliki broj aktivista i stručnjaka s alatom. Osnovane su razne brigade. Mobilizirani kirijaši iz Srpskih Moravica, nabavljen je najpotrebniji tehnički materijal.

Prioritetni zadaci bili su osposobljavanje mlina koji je proradio za svega 10 dana i pilane koja je uz velike napore proradila za 23 dana. Osnovane su i mehanička, stolarska, kovačka i druge radionice i stvoreni uvjeti za organizirani i planski rad na obnovi.

Do kraja godine izgrađene su prostorije za brojne institucije koje su se nalazile u Drežnici. Zahvaljujući izvanrednim naporima čitavoga stanovništva dobroj organizaciji i pomoći sa strane (iz Korduna je na primjer stiglo 7 vagona hrane) cijeli slobodni teritorij dočekao je zimske dane 1942/1943 godinu pod kakvim-takvim krovom. Prilike su se normalizirale i taj je kraj ponovo postao središtem glavnih zbivanja i siguran oslonac NOP-a na primorsko-goranskom području. To je bio jedan od blistavih dokaza da okupator ni na tom planu nije ostvario svoje ciljeve, dokaza koji potvrđuje neuništivost naroda do kraja spremnog i odlučnog da se bori za svoju slobodu.³⁸

Još jedan snažan dokaz da »... nas ova neprijateljska ofanziva nije oslabila, nego vojnički i ojačala«, kako se tvrdi u izvještaju³⁹ Glavni štab NOPOH, Vrhovnom štabu NOPOJ, nalazimo u činjenici da su upravo nakon ove ofenzive formirane najprije šesta (12. listopada) zatim 14. NOU brigada Hrvatske (24. studenoga). Umjesto da budu uništene — kako je to okupator planirao — udarni i drugi bataljoni 1. i 2. primorsko-goranskog odreda, borbeno još spremniji, organizaciono čvršći, brojno veći i bolje naoružani, svrstani su u nove još krupnije udarne i pokretne jedinice čije su uspješno djelovanje uskoro osjetili i okupatori i njihovi domaći pomagači.

³⁸ I. Cuculić, n. d. str. 348—350.

³⁹ Zbornik NOR-a, tem. V, Knj. 8, str. 174—176.

Još se osjećao miris paljevine, a Drežnicom su se orile borbene i partizanske pjesme iz stotine grla mladih partizana, ponosnih što su upravo oni toga lijepog jesenjeg dana, bili dio stroja nove brigade.

Brigade su ubrzo po svom formiranju pokazale mnoge prednosti. Mogućnost ostvarivanja taktičko-operativne nadmoći na željenim pravcima s takvim jedinicama došla je do izražaja u oslobođenju Ravne Gore, Jezera-na, Modruša, napadu na Gomirje, Brinje i u brojnim drugim borbama, u kojima su neprijatelju zadani osjetni gubici i zaplijenjene znatne količine naoružanja i ratne opreme. Time se i propaganda o uništenju partizana okrenula protiv onih koji su je izmislili i lansirali.

Zaključak:

Operacija »Velika Kapela« (16. do 29. rujna 1942. godine) koja predstavlja najveći pothvat talijanskoga fašističkog okupatora uz sudjelovanje četnika i oružanih snaga NDH na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja završila se neuspjehom.

U toku operacije jedinice 5. operativne zone uspješnom primjenom partizanske taktike, iako u uvjetima izuzetno nepovoljnog odnosa snaga u ljudstvu i naoružanju, uspjele su:

— da nanesu gubitke i uspore nadiranje okupatorskih jedinica na pravcima njihova djelovanja, a to su izvela tri bataljona zatečena na operacijskom prostoru u početnoj fazi operacije;

— da se uspješnim manevrom ti bataljoni izvuku od udara mnogo nadmoćnijeg neprijatelja u času kad im je prijetilo taktičko okruženje i postavili su se u povoljan položaj za dalje izvođenje aktivnog djelovanja;

— da pruže zaštitu naroda i ranjenicama i omoguće njihovo izvlačenje u dublje šume;

— da zahtjevom za pojačanom aktivnošću operacijom nezahvaćenih snaga 2. odreda uspješno ostvare akciju po osjetljivim objektima u pozadini snaga okupatora angažiranih u ofanzivi;

— da brzo dovedu dva udarna bataljona iz Korduna, koja su iznenadno, silovito i vrlo uspješno napala vrlo osjetljivo mjesto neprijateljskog borbenog rasporeda;

— da uspješnim izbjegavanjem frontalnih djelovanja i pravilnim odnosom prema obrani slobodnog teritorija u datim uvjetima, uspiju u planovima;

— da sve aktivnijim borbenim djelovanjem praktično prikupe sve snage operativne zone izvan neprijateljevog obruča, u pazdini njegovih jedinica;

— jedinice su imale masovnu podršku čitavog stanovništva naročito u prikupljanju dragocjenih podataka o neprijatelju i njegovim snagama što je mnogo pridonijelo donošenju pravilnih odluka;

— da time dovedu neprijatelja u takvu situaciju da u času kad se očekivalo i kad je imao realne šanse da ostvari i četvrtu, posljednju fazu svoje operacije, zbunjen djelovanjem jedinica 5. zone, vjerujući da se radi o nekoj protuofanzivi, trpeći velike gubitke, pribojavajući se još težih posljedica zbog i onako dosta narušenog morala svojih jedinica, donese odluku o hitnom povlačenju svojih snaga u polazne rajone.

Okupatorske komande poduzele su u pripremnoj fazi posebne mjere za izučavanje partizanske taktike. Raspolagali su posebnim priručnikom sastavljenim na iskustvima španjolskoga građanskog rata. Međutim, ni to im nije pomoglo da dokuče partizansku taktiku. Čim su za njih neočekivanim i nepredviđenim djelovanjem jedinica 5. operativne zone izbačeni iz okvira djelovanja postavljenih planom svoje operacije, ostali su zbunjeni, nemoćni i nesposobni da na bojnopolju poduzmu bilo što usprkos svojoj velikoj premoći.

S druge strane, iskustva ove operacije pokazuju mogućnost vrlo efikasnog djelovanja čak i u uvjetima gotovo neusporedive inferiornosti ako se uspješno primijene neki osnovni principi partizanske taktike kao što:

- izbjegavanje frontalnog djelovanja;
- uspješan manevar snagama i njihovo dovođenje u povoljan položaj u odnosu na napadača;
- neprekidna, aktivna, iznenadna, smjela i drska djelovanja radi razvlačenja njegovih snaga, nanošenja što većih gubitaka;
- stvaranje dojma o prisustvu kudikamo većih snaga i unošenje zabune u neprijateljsko komandiranje i stalno atakiranje na moral njegovih trupa.

Iskustva i ove operacije okupatora, jednog od primjera izuzetno teških uvjeta borbe i položaja naroda, koji također predstavlja objekt napada, pokazuju izuzetno značenje zajedničkih napora oružanih snaga i cjelokupnog stanovništva u raznim oblicima aktivnosti i otpora, te ulogu organa narodne vlasti i antifašističkih organizacija. Rezultati ofenzive okupatora na ovom području potvrđuju neuništivost naroda kad je spreman i odlučan da se bori do konačne pobjede.

Okupator i njegovi domaći pomagači primijenili su u operaciji sinhronizirano raznolike oblike djelovanja: vojne operacije, psihološko djelovanje, ekonomske mjere i razne oblike terora nad narodom: uništenje naselja, pljačka imovine, ubojstva, progon u internaciju i sl.

To je zahtijevalo raznovrsno djelovanje i oblike otpora svih subjekata odgovornih za pružanje otpora i uspješno prevladavanje tako teških ratnih situacija. Posebno mjesto u tome imalo je vrlo živo političko djelovanje što bolje informiranje jedinica i naroda kako bi se paralizirao utjecaj široko razvijene neprijateljske propagande i psihološkog djelovanja.

Nekih negativnih posljedica na moralno-političkom i naročito ekonomskom planu je, dakako, bilo: pojedinačni slučajevi dezertiranja boraca, pobjegavanje dijela stanovništva okupatoru ili kvislinzima, javljanje u četničke redove, zatim pojava demoralizacije, ravnodušnosti i slično, da i ne govorimo o teškim materijalnim gubicima. Do velikih uspjeha u borbi nikada se ne dolazi bez malih poraza, vlastitih žrtava, ispoljenih slabosti u komandiranju i slično. Time veličina uspjeha, odnosno pobjede nije umanjena već naprotiv, ona je time još veća i značajnija jer drukčije se i ne može izvojevati, pogotovu kad je u pitanju tako nepovoljan odnos snaga.

Razne mjere za brzo prevladavanje negativnih posljedica ovakvih okupatorskih ofenziva i na moralno-političkom i na ekonomskom, i na vojnom planu preduvjet su daljeg uspješnog nastavljanja, mjerilo spremnosti naroda da u borbi istraje i sposobnosti subjektivnih snaga da narod uspješno vode u borbi. Upravo je sve to vrlo brzo i uspješno rješavano, i pored po-

manjkanja često i najosnovnijih sredstava. Entuzijazam cjelokupnog stanovništva ovih ustaničkih krajeva rješavao je i ono što i danas izgleda nemoguće.

To vrijedi i za vojnu organizaciju ustaničkih snaga. Samo desetak dana nakon ofenzive od najboljih jedinica 5. operativne zone na zgarištima partizanske Drežnice formirana je prva u ovom kraju (šesta u Hrvatskoj), a nešto kasnije druga (14 u Hrvatskoj) brigada, kao snažan dokaz da su partizanske snage još više ojačale, a to je bio najbolji demant neprijateljeve propagande o uništenju partizana. Formiranje tih brigada, upravo nakon najveće okupatorske ofenzive u ovom kraju, predstavlja novu etapu u razvoju oružanih snaga u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Štab 5. operativne zone dobio je udarnu i manevarsku snagu kojom je na željenim pravcima mogao ostvarivati taktičku nadmoć i uspješno razvijati ofenzivno djelovanje.

Operation »Velika Kapela«

Mr Vitomir GRBAC

In the introductory article, the author consisely presents the general situation in the European and Yugoslav theatres of war in the second half of 1942 and in particular, for the Croatian coast and the Gorski kotar areas, he introduces the reader to the times and conditions under which the Italian and Fascist occupators decided to launch their, till then, biggest offensive in that area with the goal of annihilating the Partizan units and the People's Liberation movement in Dreznica and the upper Brinje region. The plan of operation and the pyschological propaganda measures which accompanied the operation are elaborated in more detail.

Concrete information on the occupation units who took part in the operation, as well as facts regarding the participation and role of Drazo Mihalovic's units are presented.

The author has paid particular attention to the treatment, from the point of view of the partizan's much smaller numbers and technically inferior units, of the successful application of the partizan's tactics which enabled the pulling out of its forces under the enemy's main attack, the considerable losses suffered by the enemy from the sudden attack, and in particular the successful coordination which the partizanunits ououtside the ring showed in their active operations.

All this bewildered the occupying commanders who, losing control of the situation and from fear of suffering much greater losses, decided to retreat their forces, not realizing the basic goal of their operation.

The worst consequences for the people of this rebellious area were the reprisal measures: the brunign of villages, the plunder of property and the taking of large numbers of the population into concentration camps.

The unity of the people and the army which was present during the operation was fully expressed afterwards in the restoration of the burnt out countryside. Instead of wiping out the partizan units, it further strengthened and consolidated them, which was most evident in the formation of the 16th Croatian (I Coastal-Goranski) Brigade on the burnt-out ruins of Dreznica immediately after this unsuccessful occupator's offensive.

Preveo prof. Josip VLAHOVIC

L'operazione »Velika Kapela«

Mr Vitomir GRBAC

Nella parte introduttiva del suo scritto l'autore apre al lettore una veduta generale della situazione bellica in Europa e in Jugoslavia nel 1942 per spiegare poi la particolare situazione nel Litorale croato e nel Gorski kotar, e renderlo così

edotto delle condizioni in cui gli occupatori fascisti italiani decisero di sferrare la più grande offensiva fino allora effettuata su questo territorio, con lo scopo di distruggere le unità partigiane e il movimento di liberazione nazionale a Drežnice e nella zona settentrionale di Brinje. L'autore passa poi a illustrare il piano dell'operazione nemica, le misure e l'attività psicologica-propagandistica connesse. L'esposto contiene dati concreti sulle unità dell'occupatore impiegate nell'operazione come anche dati e fatti relativi alla partecipazione e al ruolo assunto dalle unità etniche di Draža Mihajlović schierate dalla parte dell'occupatore.

Con particolare cura l'autore illustra il successo con cui le unità partigiane, numericamente e tecnicamente di gran lunga inferiori, applicarono la loro tattica riuscendo a sottrarsi dall'accerchiamento e schivare l'attacco principale del nemico per inferirgli a loro volta rilevanti perdite con attacchi di sorpresa. Grazie poi a un loro pronto coordinamento, le unità partigiane una volta fuori del cerchio nemico, effettuarono azioni di grande rilievo contro l'occupatore.

Quanto detto causò una forte confusione nel comando nemico che perso il controllo della situazione decise di ritirare le proprie forze per non subire ancor maggiori perdite, rinunciando così allo scopo prefisso dall'operazione.

Il popolo insorto di quella zona, subì le più gravi conseguenze della rappresaglia nemica: villaggi incendiati, le rapine dei beni e la deportazione di un gran numero di abitanti in campi di concentramento.

L'unità del popolo e dell'esercito partigiano durante l'operazione si manifestò in pieno anche dopo nella ricostruzione dei villaggi messi a fuoco dall'occupatore. Invece di essere distrutte le unità partigiane si rafforzarono. Ne è la miglior prova la formazione della VI brigata (la I del Primorje e del Gorski kotar) sulle rovine e ceneri delle Drežnice Partigiane avvenuta subito dopo la fallita offensiva dell'occupatore.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

TRAGOVI TUŽBI »ACTIONES POPULARES« PROTIV PREKRŠITELJA NAREDABA ĐUSTICIJERA I PROVIDURA U DOMENI CIJENA U HERCEG-NOVOM U TOKU XVIII STOLJEĆA

U rimskom pravu *actiones populares* bile su tužbe protiv izvršilaca nedozvoljenih radnji koje nisu smatrane krivičnim djelima (i u tome su se razlikovale od tzv. *accusatio publica* koja je predstavljala tužbu u krivičnim stvarima), koje je mogao podići bilo koji građanin.¹ U brojnim statutarnim pravima naših primorskih gradova (kao, naravno, i u statutarnim pravima talijanskih gradova) nailazimo na tužbe koje je mogao podnijeti bilo koji građanin i koje imaju velike sličnosti s rimskim *actiones populares*. Naravno i ovdje je (kao kod mnogih *actiones populares* iz rimskog prava) podnositelj tužbe imao pravo na jedan određeni dio one novčane kazne na koju se osuđuje prijavljeni.² Ne upuštajući se ovdje u detalje ovoga šireg i vrlo kompleksnog pitanja (jer nam to u ovoj konkretnoj našoj temi nije potrebno) zadovoljit ćemo se konstatacijom da je obilje takvih propisa postojalo u statutima Rijeke, Splita, Trogira, Šibenika, Skradina, Dubrovnika, Bude, Hvara, Korčule, Brača, te reformacijama Trogira, Splita, Korčule, Šibenika, Brača. Jednu interesantnu odredbu u tom smislu imamo i u sanitarno-higijenskim propisima Mošćeničkog statuta.³ Naravno, mnogobrojni su i statuti talijanskih gradova koji poznaju *actio popularis*.⁴

---

¹ Dr Jelena Danilović: *Popularne tužbe od rimskog do savremenih prava* (izd. Instituta za pravnu historiju Pravnog fakulteta u Beogradu), Beograd, 1968., str. 9; Prof. dr Marijan Horvat—prof. dr Konstantin Bastaić—prof. dr Hodimir Sitković: *Rječnik historije države i prava*, Zagreb, 1968, str. 20.

Vidi i Ante Romac: *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973, str. 85, 169 i 555.

² Dr Jelena Danilović: *op. cit.*, str. 12—13.

³ O ovom zadnjem vidi detaljnije u mom radu: *O sanitarno-higijenskim propisima Mošćeničkog statuta*, Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije — Poreč 30. IX do 2. X 1976, Rijeka 1978, str. 79 i tamo navedene primjedbe.

⁴ Samo primjera radi i ne pretendujući na iscrpnost: Statut Torina, Kremone, Ivreje, Lodi, Veroneški statuti, Statut Venecije, Trevisa.

Herceg-Novu (ni kao grad, a ni kao Komunitad topaljska) nije imao svoga statuta (u smislu nabrojanih statuta naših brojnih primorskih gradova). Imao je, doduše, izvjesne privilegije sadržane u Dukalu mletačkog dužda Johanesa Kornelio od 14. srpnja 1718. godine,⁵ ali one nisu interesantne za našu temu. Nas ovdje posebno zanimaju sadržaji cjenika koje su propisivali đusticijeri i providuri, a posebno njihove odredbe o kaznama za prekršitelje u kojima se mogu naći tragovi *actiones populares*. Naime, radi efikasne zaštite potrošača od zakidanja na mjeri, od samovoljnog podizanja cijena⁶ i zakidanja na kvaliteti mletačka je vlast čitavu trgovinu prehrambenim artiklima, a posebno cijene, stavila pod strogu kontrolu vlasti. Radi dosljednog i efikasnog kontroliranja bila je ustanovljena i funkcija tzv. gradskih đusticijera, kao posebnih organa. Ti su organi birani svake ili svake druge godine, po dvojica ili trojica (prema prilikama i potrebama), a odabirao ih je providur iz redova uglednijih građana. Dužnosti su im bile:

— da zajedno s providurom (ili sami, ali uz providurovu suglasnost) određuju cijene prehrambenim artiklima (a od neprehrambenih samo svijećama, kao artiklu izuzetno široke potrošnje);

— da se brinu za pridržavanje propisanih cijena (svih osoba koje se bave prodajom ili preprodajom, pa bilo to u trgovinama, na tržnicama ili drugdje);

— da kažnjavaju prekršitelje ili da sudjeluju u njihovoj kažnjavanju (kad kažnjava providur).⁷

⁵ Ovaj duka je sadržan u rukopisnoj knjizi s naslovom: »Raccolta di Decreti, Terminazioni et Attestati emanati a favore della Fedelissima Comunità di Topla ...« itd. Knjiga se čuva (i izložena je) u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novom.

⁶ Cijene za prehrambene artikle određivala je vlast koja se brinula i o povremenim izmjenama cijena. O svemu tome detaljnije vidi u mom radu: *Politika cijena mletačkih vlasti u hercegnovskom kraju*, Istarski zapisi br. 3/1960, Tigarad 1960, str. 572—612 i posebno.

⁷ Detaljnije o đusticijerima u Herceg-Novom, njihovu radu, osobama koje su tu funkciju obavljale i dr. vidi u mom radu: *Venecijanska ustanova đusticijera u Herceg-Novom i nosioci ove funkcije u XVIII vijeku*, Godišnjak XX PMK (Pomorskog muzeja u Kotoru), Kotor 1972, str. 105—130 i posebno.

Sama ustanova đusticijera nije inače bila nešto izuzetno i specifično vezano samo za Herceg-Novu. Manje-više slični funkcionari postojali su u doba venecijanske dominacije i u nekim drugim našim primorskim gradovima. Neka nam za primjer posluže propisi srednjovjekovnog Statuta bračke komune iz 1305. godine (posebno propisi gl. III Prve knjige statuta otoka Braća, gdje se iz zakletve đusticijera vide i njegove dužnosti i ovlasti). Tako je dužnost đusticijera u Braću bila samo donekle slična, ali i dobrim dijelom drugačija od hercegnovskih đusticijera. Naime, u Braću je dužnost đusticijera bila da povremeno pregledava vage, utege i mjere (kod prodaje mesa, žita, vina i sl.). One koji su prodavali s neispravnim mjerama morao je đusticijer prijaviti knezu ili njegovom zamjeniku i prijavljeni bi bili kažnjeni s 25 libara globe (detaljnije vidi: Andrea Ciccarelli: *Osservazioni sull'isola della Brazza*, e sopra quella nobiltà, Venezia, 1802., str. 321—323; Antun Cvitanić: *Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305.*, Supetar, 1968., str. 46 i 100; Statut Braća, lib. I, cap. III i Ref. lib. I, cap. LXXVIII). Naravno, prilično su velike i razlike u dužnostima i ovlastima između hercegnovskog i bračkog đusticijera. Treću pak varijantu nekakvog donekle sličnog organa (s nazivom »štimađur«) nalazimo u Trsatskom statutu iz 1640. godine (ma da je to ovdje period Habzburgovaca). U toč. 65. tog statuta se kaže: »dva štimađura se imaju postaviti od stola pravdenoga svako leto, ki imaju štimađur meso, pezat kruh, i nastojat na mere, ča je za hranu« (*Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta*, Zagreb, 1890, str. 226).

Proučavajući djelovanje hercegnovskih đusticijera u XVIII stoljeću kroz sačuvanu arhivsku dokumentaciju Političko-upravnog mletačkog arhiva Herceg-Novog toga perioda naišli smo i na interesantne tragove *actiones populares*. Istina, i pitanje tužbi, kao i vrste i mjere kazni za kršenje đusticijerovih i providurovih odredaba o cijenama, različito su i šaroliko rješavani.⁸ No iz nekoliko sačuvanih dokumenata (odnosno iz onoga što je u tim dokumentima eksplicitno rečeno) možemo sasvim sigurno zaključiti da ovdje nailazimo na jasne tragove *actiones populares*. U ovom radu će biti govora upravo o tim slučajevima.

Rad đusticijera u Herceg-Novom kroz arhivsku građu možemo lijepo pratiti još od 1700. godine i od tada pa do 1762. godine na toj funkciji izmijenjali su se Đovani Batista Barćeli, Đovani Palini, Stefan Kazimir Raković, Ivan Matija Sušić, Mikele Maroli, kapetan Matija Krilović, Zuane Palini, tenente Francésko Gajo, Pjetro Fontana, Đovani Francésko Palini, alfier Severino Belini, ponovo Mikele Maroli i Pjetro Fontana, tenente Gašparo Ronkali, Mikele Lazari, serđente mađore i vice-guverner Vićenco Fjori, još u dva navrata Mikele Lazari, te Đordano Kaldarolo, tenente Pjetro Garbin i Josip Marija Maroli donoseći ogroman broj cjenika (bilo samo uz providurovu suglasnost, bilo pak providur, ali s tim da njihovo provođenje u život kontroliraju ti đusticijeri) čije je kršenje zapriječeno raznim vrstama i mjerama kazni (novčane kazne, kazne po odluci i volji providura, sa ili bez zapljene robe koja je predmet prekršaja.⁹ Ipak, tek sredinom 1762. godine nalazimo prve jasne tragove¹⁰ *actiones populares*. Naime, po naredbi providura Nikole Marija Bembo, 26. juna 1762. godine¹¹ propisan je cjenik za razne vrste svježeg mesa. Za prekršitelje se određuje zapljena mesa i novčana kazna od 25 dukata, ali se ništa ne kaže o tome u čiju korist idu utjerane kazne.¹² Međutim, malo kasnije, isti providur svojim proglašom od 4. srpnja iste godine naređuje da se stoka smije klati samo u klaonicama i prodavati po cijenama iz prethodnog cjenika pod prijetnjom iste kazne.¹³ Ono, međutim, po čemu je za nas ovaj dokument posebno važan, leži u činjenici što on sadrži odredbu po kojoj polovina utjeranih novčanih kazni ide u korist prijavitelja.

⁸ To će biti posebna tema jednog od mojih novijih istraživanja.

⁹ O tome govori ova arhivska dokumentacija:

HA (Hercegnovski arhiv): XVII/PUMA (Političko-upravni mletački arhiv), list 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20 i 24; HA: fasc. LXIX/PUMA, list 21 i 24; HA: fasc. LXXVIII/PUMA, list 38, 41 i 55; HA: fasc. XCVIII/PUMA, list 3; HA: fasc. CIII/PUMA, list 69, 77, 78, 79, 88, 89, 100, 102 i 792; HA: fasc. CXLVIII/PUMA, list 28, 29 i 30; HA: fasc. CXLVI/PUMA, list 8 i 62; HA: fasc. LXXV/PUMA, list 18; HA: fasc. CLXXVI/PUMA, list 65; HA: fasc. CLXXXV/PUMA, list 18; HA: fasc. CXCIX/PUMA, list 93, 94 i 99; HA: fasc. CCI/PUMA, list 95, 102, 103, 104 i 105.

¹⁰ Na nedovoljno jasne i nesigurne tragove nećemo ovdje ukazivati niti se na njima zadržavati iako bi bilo korisno nekad kasnije i o njima nešto reći i kazati određeni sud.

¹¹ Ne možemo znati koji su đusticijeri u to vrijeme obnašali tu funkciju. Za pravo, za čitav vremenski period od sredine 1760. pa do kolovoza 1767. godine iz sačuvane arhivske građe ne može se utvrditi koji su đusticijeri bili na toj funkciji. Istina, iz toga sedmogodišnjeg perioda, sačuvano je nešto dokumenata o određivanju cijena (pa među njima i ova dva o kojima će ovdje biti riječi) samo za prve četiri godine, ali u njima nisu navedena imena đusticijera, nego samo providura.

¹² HA: fasc. CCI/PUMA, list 63—64.

¹³ HA: fasc. ista, list 64.

Ako sada pretpostavimo da je prijavu mogao izvršiti svatko (a drugačiji se zaključak, čini nam se, ne bi mogao izvesti iz navedene odredbe koja je, nema sumnje, išla za tim da građane stimulira da odmah i što više prijavljuju prekršaje i prekršitelje ove vrste), tada smo u situaciji da možemo utvrditi postojanje elementa »quilibet accusare possit«, neophodnog za postojanje actiones populares.

Na slijedeći jasni trag actiones populares nailazimo tek 1775. godine.¹⁴ To je bilo vrijeme u kojem su mandat đusticijera imali tenente Đuzepe Vialeski, serdar Nikola Gorakući i Antonio Arnosti. Ti su đusticijeri 1. i 3. listopada 1775. donijeli neke cjenike koji za nas ovdje nisu značajni, ali je 26. studenoga iste godine sam tadašnji providur Herceg-Novoga Lorenzo Balbi svojom naredbom odredio cijenu maslinovom ulju u maloprodaji. Ta je providurova naredba za nas posebno važna zbog svoje odredbe o kazni. Prekršaj je, naime, zapriječen novčanom kaznom od 25 dukata,¹⁵ i to uz izričitu napomenu da će polovina od ove kazne ići u državnu kasu, a druga polovina prijavitelju.¹⁶ Smatramo da je i u ovom slučaju bio zastupljen element »quilibet accusare possit« (tj. da je prijavu mogla podnijeti bilo koja osoba), što proistječe iz same prirode slučaja, decidirane izreke i očigledne intencije providurove naredbe.

Do slijedećega jasnog traga actiones populares prošlo je 15 godina¹⁷ i nalazimo ga tek u dokumentu od 30. svibnja 1790. godine u doba đusticijera tenenta Leonarda Zanbon i Ilije Tripovića. Ti su đusticijeri 30. svibnja 1790. godine, zajedno s tadašnjim providurom Herceg-Novoga Nikolom Longom, propisali cjenik raznih vrsta svježeg mesa. Tim su cjenikom znatno snižene dotadašnje cijene mesa, i to stoga (kako je u dokumentu navedeno) što je nastupila sezona veće ponude mesa. Naređeno je da cjenik mora biti izložen u svim javnim mesarnicama i da se sva klanja stoke moraju vršiti u javnoj klanici. Naravno, za nas je ovdje posebno interesantna odredba o kažnjavanju prekršitelja. Njome se prekršiteljima prijeti zapljenom mesa i novčanom kaznom od 25 dukata od koje sume jedna trećina ide prijavitelju prekršaja, a ostali dio ostaje na raspolaganju vlasti. Ovdje nam je sasvim jasna situacija i o apsolutnom postojanju elementa »quilibet accusare possit« jer se u dokumentu izričito kaže da se iz one dvije trećine koje ostaju na raspolaganju vlasti (nakon što se jednom trećinom isplatio prijavitelj) u prvom redu ima izvršiti naknada štete oštećenima, a takvima se

---

¹⁴ Dotle su se izmijenili na funkciji đusticijera: tenente Izepo Čipriko, Antonio Arnosti, Aleksandar Gorakući, Zuane Krivelin i opet Antonio Arnosti, sve do 1768. godine i s napomenom da za period od 1769. do 1775. nisu sačuvani dokumenti o cijenama pa se ne mogu ni utvrditi imena đusticijera iz tog razdoblja.

HA: fasc. CCXXXII/PUMA, list 10, 14, 55, 57 i 58.

¹⁵ Kazna je tako velika vjerovatno stoga što se radi o izuzetno važnom prehrambenom artiklu za najširi krug potrošača.

¹⁶ HA: fasc. CCLV/PUMA, list 43.

¹⁷ U tom petnaestogodišnjem periodu na funkciji đusticijera izmijenjali su se: tenente Đirolamo Macoleni, ponovo Antonio Arnosti, kapetan Aleksandar Živković, Domeniko Mingoni, tenente Đuzepe Đenari, ponovo serdar Nikola Gorakući, s tim što za neke periode u ovom vremenskom razmaku nisu sačuvani dokumenti pa se ne mogu ni utvrditi imena đusticijera (stoga gornja imena predstavljaju samo one koji se iz sačuvanih dokumenata mogu utvrditi).

HA: fasc. CCL/III/PUMA, list 5, 11, 12, 15, 17 i 18; HA: knjiga 96/PUMA, str. 10, 11, 12, 20, 21, 25 i 26; HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 21.

smatraju (opet prema izričnoj odredbi u dokumentu) svi oni koje je prekršitelj ošteti u vrsti mesa, težini, cijeni ili na bilo koji drugi način. Sada je sasvim jasno da se pod prijaviteljem nikako ne podrazumijeva oštećenik, nego bilo koja osoba (koja podnese prijavu), jer se prijavitelj i oštećenik tretiraju sasvim odvojeno. Najzad, kod tog dokumenta uočavamo i još jedan momenat koji upotpunjava sliku stvari, a proizlazi iz odredbe koja kaže da se ime prijavitelja prekršaja, ako on to traži, mora držati u tajnosti. Ovo je još jedan dokaz više da je tužilac quilibet.¹⁸

Do idućeg traga popularne tužbe nije trebalo dugo čekati i na njega nailazimo već u mjesecu srpnju iste godine. Naime, već 11. srpnja 1790. godine tadašnji đusticijeri Marko Fontana i tenente Anton Zanbon, zajedno s providurom Nikolom Longom propisali su novi cjenik svježem mesu, i to za sve vrste mesa striktno osim za ovčje meso slabije kvalitete, za koje je određeno da će cijene utvrđivati đusticijeri u svim konkretnim slučajevima.¹⁹ Dokument sadrži primjedbu: da je došlo vrijeme da se snize cijene mesu, po običaju, pa javna vlast, u dogovoru s đusticijerima, javno objavljuje da se, nakon publiciranja tog proglašenja, niko ne usudi prodavati meso po skupljim cijenama. A sada slijedi onaj dio sadržaja dokumenta koji je za nas ovdje posebno interesantan. Naime, za prekršitelje se propisuje novčana kazna od 10 dukata, od koje polovina ide prijavitelju, a druga polovina ostaje na raspolaganje vlasti. Najzad slijedi i odredba da se ime prijavitelja — ako on to želi — mora držati u tajnosti.²⁰

Već idućeg mjeseca, odnosno 4. kolovoza 1790. godine, za vrijeme mandata đusticijera Đovanija Batiste Fačinija i Marka Fontane donesen je dokument kojim se žele striktno provesti u život odredbe cjenika od 24. srpnja iste godine,²¹ uz još neke nadopune. U tom smislu dokument kaže: »Da bi se stalo na put mesarima koji prodaju slabiju vrstu mesa po cijenama koje su određene za dobru i najbolju vrstu, s pozivom na proglas od 24. srpnja t. g., za koji tražimo da bude točno ispunjavan u svim svojim odredbama, mesari ni pod kakvim uvjetom ne smiju sami podizati cijene ni za slabu ni za bolju vrstu mesa. Za nas je ovdje interesantna odredba o kazni i prijavitelju. Za prekršitelja se, pored zapljene mesa, određuje novčana kazna u iznosu od 10 dukata, od koje polovina ide prijavitelju, a polovina ostaje na raspolaganju vlasti. Ime prijavitelja drži se u tajnosti ako on to želi.²²

Najzad, slijedeći i ujedno zadnji trag *actio popularis*, koji možemo pratiti u sačuvanoj dokumentaciji nalazimo u dokumentu od 2. studenog iste 1790. godine. Tog dana je isti providur i s istim đusticijerima propisao novi cjenik svježeg mesa (sezonsko snižavanje cijena za neke vrste mesa). Za prekršitelje se određuje novčana kazna u iznosu od 10 dukata, od koje po-

¹⁸ HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 28—29. — Upor. dr Jelena Danilović: op. cit., str. 12—13 i str. 145.

¹⁹ To nam otkriva još jednu dimenziju đusticijerskih dužnosti: da inspiciiraju mesarne, pregledavaju meso čija kvaliteta i unutar određene vrste mesa može znatno varirati, pa da se na osnovi takve lične procjene kvalitete u svakom konkretnom slučaju određuju cijene.

²⁰ HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 36—37.

²¹ Uočilo se, naime, da se mesari nisu dovoljno pridržavali cjenika od 24. srpnja 1790. godine već su nabijali cijene kako da su slabiju vrstu mesa proturali po cijeni određenoj za dobru i najbolju vrstu.

²² HA: fasc. ista, list 44—45.

lovina ide prijavitelju, a druga polovina po odluci vlasti.²³ Smatramo da je trag actio popularis i u ovom slučaju dovoljno jasan čim dokumenat sadrži izričitu odredbu o tome da polovina utjerane kazne pripada prijavitelju.

U svim navedenim slučajevima, dakle, s dovoljnom sigurnošću možemo tvrditi da se radi o jasnim i nedvosmislenim tragovima actiones populares. Tvrd dokaz za to pružaju nam potvrđene okolnosti: da je tužilac quilibet, da mu je pripadao jedan dio od novčane kazne izrečene i utjerane za prekršaj u pitanju i da se ime tužioca (uvijek kad on to zahtijeva) mora držati u tajnosti.

---

²³ HA: fasc. ista, list 59—60.

Traces of Charges »actiones populares« against offenders of the Ordinances of Judges and Governors with respect to Prices in Herceg-Novi during the 18th century.

Dr Đorđe MILOVIĆ

Under Roman Law, »actiones populares« were charges against perpetrators of prohibited actions which were not considered criminal acts and these charges could be filed by any individual. In the statutes of our old coastal towns (as, of course, in the statutes of Italian towns) one very often comes across charges which could have been filed by any individual and which have many similarities with »actiones populares«. Herceg-Novi did not have its own statutes. Because of this, the author has had to search and has found traces of »actiones populares« in the ordinances of the Judges and Governors (18th century — the period of the Venetian domination) in which the prices of primary products on the market were fixed and the control of these set prices and the quality of the products was upheld. The author, to wit, has found traces of »actiones populares« in all the numerous cases where, it could be seen from the ordinances of the authorities, charges could be brought against the offender by anyone. (an element of »quilibet accusare possit«). It seems that this element was always present whenever it was set out in the documents that the plaintiff was to be paid a certain amount of the due fine. Another argument which points to this is offered by the provisions in these documents which state that the name of the plaintiff must always be kept secret when the plaintiff seeks this anonymity. The author quotes from the copious archival materials in the Venetian political-administrative archives of the 18th century (for the territory of Herceg-Novi) which is stored in the archives of Herceg-Novi.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

Tracce delle «actiones populares» negli ordini emessi dai «giustizieri» e «provveditori» in materia di prezzi nella città di Herceg-Novi nel corso del diciottesimo secolo

Dr Đorđe MILOVIĆ

Le «actiones populares» del diritto romano furono a disposizione di tutte le persone e dirette contro i colpevoli di fatti illeciti non considerati delitti.

Gli statuti nelle nostre antiche città del litorale (come gli statuti delle città italiane), contengono numerose azioni che per essere a disposizione di tutti, ovvero «quilibet accusare possit», fanno risalire la propria origine alle «actiones populares» romane.

Non avendo la città di Herceg-Novi un proprio statuto, l'autore ricerca il comune elemento «quilibet accusare possit» negli ordini dei «provveditori» e «giustizieri» nel periodo della dominazione veneziana del diciottesimo secolo. Tali ordini hanno per oggetto i prezzi di prodotti alimentari al mercato e la loro qualità e prevedono altresì il controllo dell'applicazione delle rispettive norme. L'autore ravvisa il «quilibet accusare possit» nelle numerose norme secondo le quali a chi denuncia un trasgressore dell'ordine in vigore, spetta un'aliquota della pena comminata e dev'essere mantenuto segreto il nome del denunciatore qualora costui lo richiedesse.

Nello svolgimento della sua tesi, l'autore si vale di numerosi documenti del ricco materiale dell'Archivio politico-amministrativo veneziano per il territorio di Herceg-Novi del secolo diciottesimo.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

EKLOGA IZ 726. GODINE I NJEZINA VAŽNOST ZA NAŠU PRAVNU POVIJEST

I. UVODNA RIJEČ

1. Kao što se može reći da Justinijanova kodifikacija označava završetak jedne velike epohe u razvoju rimskog prava, tako i Ekloga,¹ ta razmjerno mala kodifikacija bizantskih careva izaurijske dinastije Lava i Konstantina iz god. 726.² stoji na početku dalje evolucije rimskog prava u srednjovjekovnom Bizantu. To je jedan od razloga zbog kojih je Ekloga oduvijek izazivala osobiti interes znanstvenika. Idući razlog posebnom interesu prema Eklogi nalazi se u tome što se ona unatoč mnogim kasnijim zakonima i zakonicima održala u praktičnoj primjeni još stoljećima³ i što je dijelom izravno, a dijelom preko drugih kodifikacija trajno i duboko utjecala na pravo mnogih naroda južne, jugoistočne i istočne Evrope.⁴

---

¹ C. E. Zachariae v. Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini*, Lipsiae 1852; J. i P. Zepos, *Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum* vol. II, *Ecloga legum*, Athenis 1931.

² Ekloga je objavljena najvjerojatnije u ožujku 726. god. Naime, deveta indikcija padala je u doba careva Lava i Konstantina samo u vrijeme od 1. rujna 725. do 31. kolovoza 726. i od 1. rujna 740. do 1. rujna 741. Prema tome, god. 740. koju je predložio Zachariä v. Lingenthal, a koju preuzimaju uglavnom i naši autori, ne dolazi u obzir. Kako u Eklogi nema ni riječi o ikonoborstvu, to ne izgleda vjerojatnom ni god. 741., to više što se u Eklogi daje puna zaštita samostanima koji su već u toj godini bili izvrgnuti progonima. Zato se slažemo s mnogim novijim autorima koji su se opredijelili za 726. god. Usp. o tom pitanju G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959, 161—162.

³ V. npr. mnogobrojne korisne opaske u F. Brandileone i V. Puntoni, *Prochiron Legum, Romae* 1895 kao i mnoge radove F. Brandileona, sakupljene u *Scritti di storia del diritto privato italiano I II*, Bologna 1931, npr. *Nuovi studi sul diritto bizantino dell'Italia meridionale* (str. 91 i d. u vol. I).

⁴ Umjesto svega v. npr. A. Solovjev, *Der Einfluss des byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 76/1959, 432—479.

Velik i trajan utjecaj Ekloge na srednjovjekovno pravo Bizanta i susjednih naroda objašnjavalo se njezinom kratkoćom,⁵ ali kao da ne bi smjelo biti sumnje u to da je osnovni razlog njezina uspjeha u tome što je ona rimsko pravo prilagodila srednjovjekovnim društvenim prilikama, vjerojatno tako što je preuzela neke ideje, postupke i norme koji su se već i prije nje u praksi potvrdili, i tako mnogo više odgovarala shvaćanjima svoga vremena nego Justinijanova kodifikacija i njezine kasnije prerade (Prohiron, Bazilike itd.) koje su u mnogome i zbog svojih klasicističkih tendencija zadržale knjiški značaj.

Kako je Ekloga temeljni srednjovjekovni bizantski zakonik, nije čudo da je ona često i prevođena. Spomenimo tako

— J. Leunclavius, *Juris graeco-romani tam canonici quam civilis tomi duo*, Francofurti 1596, *Ecloga Leonis et Constantini t. II*, 79—134 (prijevod na latinski),

— E. H. Freshfield, *A manuel of Roman Law, The Ecloga*, Cambridge 1926 (prijevod na engleski),

— C. A. Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, Cernautzi, 1929 (prijevod na francuski),

— N. P. Blagoev, *Ekloga*, Sofija 1932 (prijevod na bugarski),

— E. E. Lipšic, *Ekloga*, Moskva 1965 (prijevod na ruski).

U nas je preveden dio uvoda i nekoliko članova XVII glave u Lj. Kandić, *Praktikum iz opšte istorije država i prava*, Beograd 1973,² 142—143.

Za čudo utjecaj Ekloge i uopće bizantskog prava u hrvatskim pravnim područjima (Dalmacija, uža Hrvatska, Istra) nije bio do sada detaljnije proučavan.

2. U našoj priručnoj literaturi naći ćemo o Eklogi osnovne informacije.⁶ U znanstvenim radovima što se odnose na hrvatska pravna područja ona se spominje samo mjestimično.⁷ To zanemarivanje bizantskog prava, posebno

⁵ V. npr. C. A. Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, Cernautzi 1929, 185.

⁶ Osnovni podaci o Eklogi mogu se naći npr. u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj I, Zagreb 1925, 644—645 (autor članka Relja Popović. Po njemu je Ekloga izdana 739. god. To je pogrešno, ali su druge obavijesti doduše vrlo kratke, ali točne); Hrvatska enciklopedija II, Zagreb 1941, 646 (autor članka Bizantsko pravo, Marijan Horvat, tvrdi da je Ekloga izdana 740. god. i s pravom ističe da ona znatno odstupa od Justinijanovih načela); Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1958,³ 64 ističe da je rimsko pravo Eklogom (i drugim zakonima iz toga doba) preuđesavano »u skladu s tadašnjim feudalnim odnosima«. Ta nam se opaska ne čini točnom pogotovu ako pod feudalizmom razumijevamo u prvom redu takav pravni poredak u kojem gospodar određenog područja, feudalni gospodar, vlastelin, ima nad proizvođačem, kmetom, sredstva izvanekonomske prinude. O tome nema u Eklogi ni riječi); Konstantin Bastaić, *Opća historija države i prava*, skripta, Zagreb 1965, 152 i K. Bastaić — B. Krizman, *Opća historija države i prava*, Zagreb 1976, 101 govore o Eklogi točno (ali s time što su usvojili god. 740. kao godinu donošenja Ekloge), ali vrlo kratko.

⁷ Eklogu su spomenuli u svojim radovima od naših pravnih povjesnika npr. R. Strohal, *Takozvani zakon cara Konstantina i Justinijana u Srba i uopće u južnih Slavena*, *Mjesečnik pravnčkoga društva u Zagrebu XXXVII*, knjiga I, 1911, 231—232; M. Kostrenčić, *Fides publica* (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930, 144; A. Dabinović, *Nomos georgikos*, *Mjesečnik LXVI*, 141. Na bizantsko pravo, pa i na Eklogu mnogo je više pažnje posvetio U. Inchiostri u svojim radovima o dalmatinskoj pravnoj povijesti (npr. *Contributo alla storia del diritto romano in Dalmazia nel X e XI secolo*, *Archeografo triestino* vol. III della III Serie, fasc. 1, XXXI della Raccolta, Trieste 1906, 105; *Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, *Archivio storico per la Dalmazia*, a. V vol.

Ekloge, nije opravdano. Bizant je bio prisutan u Istri do sredine VIII st., njegova su se vrhovnička prava priznavala u Dalmaciji do konca XI st., a Manojlo Komnen protegnuo je u drugoj polovici XII st. vlast Bizanta nad velikim dijelom naših krajeva. Ne smije se smesti s uma da je Justinijanova kodifikacija protegnuta na naše krajeve najvjerojatnije 554. god.,⁸ ali da je primjena privatnopravnih propisa te kodifikacije u našim krajevima, uostalom isto kao i u Italiji, bila slaba ili nikakva već i zato što je ubrzo došlo do nestanka realnog prisustva Bizanta u našim krajevima za dulje vrijeme.⁹

U nekim smo našim radovima¹⁰ pokušali dokazati detaljnijom analizom bizantskog prava i prava u dalmatinskim gradskim općinama da osnova prava u tim gradskim općinama nije bila ni rimska ni bizantska, već da je temelj prava bilo staro hrvatsko pravo. Dakako da to nikako ne znači da u pravu pojedinih dalmatinskih gradskih općina nema tragova rimsko-bizantskog prava. K tomu treba dodati da je svaka dalmatinska gradska općina imala svoj razvojni put i da je pravni sustav u svakoj od njih predstavljao posebnu zanimljivu i pravno izvanredno poučnu simbiozu najrazličitijih pravnih utjecaja. Prema tome pravnopovijesnoj realnosti prošlosti naših gradskih općina u Dalmaciji možemo se približiti samo mukotrpnom i svestranom analizom svih pa i najmanjih tragova različitih utjecaja pa je kod toga svako apriorističko stanovište vrlo štetno.

Kao primjer za specifičnost pravog razvoja može dobro poslužiti bračno imovinsko pravo. Rezultati naših istraživanja koje smo proveli u drugim radovima pokazali su nakon detaljne analize odredaba Ekloge i drugih bizantskih pravnih izvora kao i nakon analize odgovarajućih odredaba statuta dalmatinskih gradova, da »u osnovama dalmatinskog bračnog imovinskog prava nisu (...) ideje rimskoga i bizantskog prava«,¹¹ ali da se na Krku i Cresu može konstatirati mnogo veće prisustvo ideja (rimsko) bizantskog prava,¹² dok je u Istri »broj dodirnih točaka između istarskog prava i prava Ekloge već znatno manji, ali (...) se još zadržavaju glavni osnovni principi«. ¹³

IX i X, a. VI vol. XI i XII, 1930 i 1931, passim). Inchiostri je doista dobar poznavalac rimskog i bizantskog prava u dalmatinskim gradovima ali njegovo svođenje prava u dalmatinskim gradskim općinama na rimsko-bizantsko pravo nije uvjerljivo. Usp. detaljnije u vezi s Inchiostrijevim nazorima L. Margetić, Preferiranje djeteta po krčkom, rapskom i drugim primorskim statutima, Vjesnik Historijskih arhiva Rijeka i Pazin (dalje VHARP) XVIII, 222—229; isti, Neka pitanja iz naše povijesti i rimsko pravo, u objavljivanju u Zborniku Pravnog fakulteta u Splitu.

⁸ Usp. L. Margetić, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 7, Zagreb 1975, 47—48.

⁹ O tom detaljnije L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije 8, 1977, osobito 62—64.

¹⁰ V. osobito L. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu Novele XX Lava Mudroga (s osobitim obzirom na razvoj bračnoga imovinskog prava u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama), Zbornik radova Vizantološkog instituta XVIII, 39—48.

¹¹ Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo..., 45.

¹² Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo..., 44; usp. isti, Brak na istarski način, VHARP XV, 1970, 306—307; isti, Bračno imovinsko pravo prema Krčkom statutu na latinskom jeziku, Krčki zbornik 2, 1975, 162—163.

¹³ Margetić, Brak na istarski način..., 307.

Na sjevernim jadranskim otocima možemo naći i druge tragove Ekloge. Uzmimo npr. Rapski statut koji određuje: si pater aut mater se eiecerit vel subtraxerit a potestate filii, tunc pater et mater nihil teneatur ad ea quae fecerit ipse filius suus,¹⁴ tj. ako bi se otac ili majka izbacio ili izvukao od sinove vlasti, tada otac i majka nisu obvezni na ono što bi učinio sam njihov sin. To je doista čudnovat način izražavanja, ali postaje razumljivim ako uzmemo u pomoć način izražavanja Ekloge, koja u tit. II, t. 7 kaže: Ako se pak jedan od bračnih drugova, muž ili žena (...) želi odvojiti od svoje djece itd.¹⁵

3. U analizu pojedinih odredba Ekloge ne možemo se na ovom mjestu upuštati jer bi to zahtijevalo monografsku obradu. Ipak, neka nam bude dozvoljeno bar nekoliko primjedba u vezi s onim pravnim ustanovama koje su od osobita interesa za pravnu povijest.

Razumljivo je da ugovor o prodaji kao najvažniji ugovor privlači najviše pažnje. Odredbe Ekloge o njemu su koliko kratke, toliko i značajne. Ekloga uvodi u (rimsko-bizantsko pravo bitne novosti koje bizantski ugovor o prodaji u znatnoj mjeri razlikuje ne samo od klasična i Justinijanova ugovora o prodaji već i od postklasičnoga rimskog prava. Mi smo na drugom mjestu izvršili analizu odredaba ugovora o prodaji u njegovu razvojnom putu od klasičnog preko postklasičnog i Justinijanova prava do kasnijega bizantskog prava pa zato ovdje možemo uputiti na naše analize i zaključke¹⁶ i dodati da Ekloga stoji na početku razvoja bizantskog ugovora o prodaji pa je njezina važnost to veća. Ekloga je svjesno odustala od klasične i Justinijanove klasicističke konsenzualnosti pa za valjanost ugovora o prodaji traži ili da predmet kupoprodaje bude izručen protivnoj strani ili da cijena bude isplaćena. Dok nijedna od strana nije izvršila svoju činidbu, obje strane mogu odustati od ugovora bez ikakve štete i opasnosti, što znači da po Eklogi sporazum o kupnji i cijeni nije uopće utuživ. Čak i ako je dana kapara, ugovor o prodaji nije po Eklogi utuživ jer kapara ima samo značenje odustatnine pa će jedina posljedica odustajanja od sporazuma biti gubitak kapare odnosno vraćanje dvostrukog iznosa. U Eklogi, dakle, očito nalazimo tipičan srednjovjekovni način pravnog razmišljanja koji je vrlo korisno usporediti s npr. tipom ugovora o prodaji u Langobarda,¹⁷ a za nas je od osobita interesa usporediti Eklogu i uopće bizantsko pravo s odredbama o ugovoru o prodaji na hrvatskim pravnim područjima, a osobito s odredbama o kapari te pravnim institutima pro fine, bezvjetje i talion.¹⁸

4. Eklogine odredbe o emfiteuzi također privlače našu pažnju zato što je emfiteuza još duboko u srednjem vijeku postojala na hrvatskom obalnom području, u prvom redu u Istri i Zadru pa je poznavanje njezine pravne prirode i njezina razvojnog puta jedna od nezaobilaznih pretpostavka ra-

¹⁴ U. Inchiostri e A. G. Galzigna, Gli statuti di Arbe, Archeografo triestino, N. S. vol. XXIII, anno 1899—1900, fasc. I i II, Trieste 1900 (t. II, c. 18).

¹⁵ Podrobnije Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo..., 38.

¹⁶ L. Margetić, O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 4, 1973, 53—56.

¹⁷ Margetić, O javnoj vjeri..., 56—57.

¹⁸ Margetić, O javnoj vjeri..., 60—67.

¹⁹ Margetić, O javnoj vjeri..., 70—75.

zumijevanja položaja neposrednih poljoprivrednih proizvođača na našoj obali Jadrana.

Emfiteuza je pravna ustanova koja je u rimsko postklasično pravo ušla s Istoka. O njoj imamo vijesti već iz početka IV st., dakle odmah na početku dominata i postklasičnog prava,²⁰ ona se spaja u V st. s drugim sličnim institutima,²¹ a u drugoj polovici V st. car Zenon određuje da emfiteuza nije ni zakup ni prodaja, nego poseban tip ugovora.²² Emfiteuza se najprije upotrebljavala na carskim privatnim zemljištima, njome se u pravilu predavala na trajno korištenje neobrađena zemlja, s tim da je trajanje prava bilo vezano na periodičnu obnovu koja je mogla imati za posljedicu povećanje godišnjeg iznosa što ga je emfiteut plaćao (canon). Već u V st. ne samo car nego i bogati veleposjednici predaju na iskorištavanje velike količine zemlje u obliku emfiteuze, vlasništvo u načelu ostaje u dosadašnjeg vlasnika, veleposjednika, ali su prava emfiteuta toliko velika da se još u ranom postklasičnom pravu često njihovo pravo shvaćalo kao neka vrsta vlasništva.²³ Kako su crkvene ustanove postale u međuvremenu vrlo značajnim veleposjednicima, to su one rado i često osnivale na svojim posjedima odnose sa samostalnim poljoprivrednim proizvođačima na temelju ugovora o emfiteuzi. Tako je postojala realna opasnost da putem emfiteuze crkva izgubi dobar dio svojih prava nad velikim dijelom svojih zemalja, pa je to državna vlast nastojala već i zbog najuže povezanosti crkve i države u Bizantu na razne načine spriječiti. Justinijan se u svojim novelama opetovano pozabavio s emfiteuzom,²⁴ u prvom redu s emfiteuzom na crkvenim veleposjedima²⁵ pa je konačni rezultat njegova zakonodavstva ovaj:

Justinijan najčešće ostavlja strankama punu slobodu ugovaranja (*pacta dant legem contrahentibus*), što znači da vrlo velik broj njegovih odredaba ima dispozitivan, a ne kogentan karakter. Uostalom, takvog su značaja bile već i Zenonove odredbe o emfiteuzi.²⁶ U skladu s time u Justinijanovu pravu veće nesreće, npr. potpuna propast stvari dane u emfiteuzu, padaju na teret vlasnika, a manje štete na emfiteuta,²⁷ dalje, ako emfiteut nije platio vlasniku tri godine ugovoreni iznos, vlasnik ga može udaljiti iz emfiteuze, a emfiteut gubi i svoje melioracije;²⁸ konačno, emfiteut smije prodati svoje pravo (*ius emphyteuticum*) samo uz odobrenje vlasnika, s tim da mora prethodno ponuditi vlasniku emfiteuzu pa tek ako taj ne prihvati ponudu u roku od dva mjeseca, dozvoljeno je emfiteutu da emfiteuzu proda, a vlasnik mora s novim emfiteutom sklopiti novi ugovor.²⁹ Ponavljamo: stranke mogu sve to i drukčije ugovoriti.

²⁰ C. (= Codex Iustinianus) 11, 62, 1 iz 313—315 god.; CT (= Codex Theodosianus) 11, 16, 2 iz 323 god. itd.

²¹ V. osobito lijep i sažet instruktivan prikaz u V. Arangio Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 1957,¹³ 255 i d.

²² C. 4, 66, 1 iz god. 476—484.

²³ V. podrobniju i duboku analizu u E. Levy, *West Roman Vulgar Law, The Law of Property*, Philadelphia 1951, 46.

²⁴ C. 4, 66, 2 (god. 529); C. 1, 4, 32 = 4, 66, 4 (god. 531—534); C. 4, 66, 5 (god. 530).

²⁵ Nov. (= *Novellae Iustiniani*), 7 (god. 535), 55 (god. 537); 120 (god. 544).

²⁶ C. 4, 66, 1 (god. 476—484).

²⁷ C. 4, 44, 1.

²⁸ C. 1, 4, 32, 3 = 4, 62, 4; C. 4, 66, 2.

²⁹ C. 4, 66, 3, 1—3.

Ipak ima i kogentnih norma: tako npr. vlasnik ne smije za svoju suglasnost za sklapanje ugovora s novim emfiteutom uzeti više od 2% cijene po kojoj se prodaje emfiteuza i melioracija.³⁰

Emfiteuzama što su ih izdavale crkvene ustanove Justinijan je posvetio posebnu pažnju pa je svoj stav u vezi s njima više puta mijenjao i nadopunjavao. Prema zadnjoj Noveli (iz 544. god.) u kojoj se Justinijan vrlo podrobno pozabavio crkvenim emfiteuzama, Justinijan ne dozvoljava konstantinopolitanskim crkvenim ustanovama, uključujući u to razne ustanove s humanitarnim ciljevima, ali ne uključujući samostane, nikakva otuđivanja zemlje, izuzev jedino privremene emfiteuze koje su ograničene na prvog ovlaštenika i na iduće dvije generacije.³¹ Trajnu emfiteuzu dozvoljava Justinijan tim ustanovama samo ako se izdaju zemljišta sa starim porušenim zgradama s kojih se ne dobiva nikakav prihod.³² Samostanima na području cijelog carstva kao i ostalim crkvenim ustanovama koje se nalaze izvan Konstantinopola Justinijan je dozvoljavao i trajne i privremene emfiteuze.³³ Ako emfiteut ne plati godišnju daću dvije godine, crkvena ga ustanova može udaljiti iz emfiteuze, a emfiteut gubi i svoje melioracije.³⁴

Kao što se vidi iz prijevoda Eklogi priloženog ovoj uvodnoj riječi, nema bitnijih razlika između emfiteuze po Justinijanovu pravu i po Eklogi. To je pogotovo vrijedno istaći i zbog toga što je emfiteuza zadržala svoja obilježja što smo ih upoznali po Justinijanovoj kodifikaciji i u kasnijim zakonima pa je čak nalazimo tako reći neizmijenjenu još i u Heksabiblosu Konstantina Harmenopulosa.³⁵ Ipak, postoji jedna vrlo zanimljiva razlika između Ekloge s jedne i ranijih i kasnijih bizantskih zakonskih tekstova s druge strane. Naime, Ekloga sadrži odredbu koju ne nalazimo u Justinijana, u Prohironu, Bazilikama itd. Ekloga (XII, 6) zabranjuje civilnim i vojnim funkcionarima kao i svim vojnicima uopće da uzimaju zemljišta u emfiteuzu i u zakup i uopće da se bave bilo kakvim lukrativnim poslovima u vezi s nekretninama. To je doista značajna odredba, a pogotovo je značajno što je ne nalazimo u drugim zakonima. Kao da se u doba Ekloge Bizant još uvijek prilično uspješno odupire feudalizaciji društva. I doista, čim se dozvoli da visoki službenici zgrću veće količine zemlje u svoje ruke, odmah se pojavljuje re-

³⁰ C. 4, 66, 3, 4. M. Medini, O postanku i razvitku kmetskih odnosa, Zadar 1920, 36 kaže da se po rimskom pravu naknadu za suglasnost vlasnika plaćalo »u određenom postotku vrijednosti emfiteuze«. Međutim, Justinijan samo kaže da se za tu suglasnost ne smije tražiti više od 2% cijene (non amplius eis liceat pro subscriptione vel depositione nisi quinquagesimam partem pretii itd.), a to je nešto drugo.

³¹ Nov. 120, 1 pr.

³² Nov. 120, 1, 2.

³³ Nov. 120, 5.

³⁴ Nov. 120, 8. Za emfiteuze u praksi u Justinijanovo doba v. Fontes iuris romani antejustiniani III, Negotia, ed. V. Arangio Ruiz, Florentiae 1972², 367 i d. Korisno je usporediti i isprave o emfiteuzima kasnijeg doba u G. Marini, I papiri diplomatici, Romae 1805, 198—203 (br. 132 do 136), te u M. Fantuzzi, Monumenti ravennati de' secoli di mezzo, Venezia 1801. Prikladan izbor isprava v. u P. de Lorenzi, Storia del notariato ravennate, Ravenna 1961, 207 i d.

³⁵ Ovdje je dovoljno upozoriti na odredbe Prohirona, tit. XV (oko god. 879), v. J. i P. Zepos, Jus Graecoromanum, vol. II, Athenis 1931, 154—155; Bazilike, 1. XX, tit. II (obuhvaća odredbe iz C. 4, 66, 1. 2. 3. i 4. i Nov. 7 c. 3, 2) za cara Lava Mudrog, v. H. J. Scheltema i N. Van der Wal, Basilicorum libri LX, Groningen 1960, 1003—1005; K. Harmenopulos, Haksabiblos, 1. III, tit. IV (god. 1354), v. G. E. Heimbach, Manuale legum sive Hexabiblos, Leipzig 1851 (Neudruck Aalen 1969), 384—389.

alna opasnost da na tako stvorenim veleposjedima državna vlast postaje iluzornom, a da javnopravne funkcije postepeno, prikriveno i otvoreno, prelaze na veleposjednike — a to već nije daleko od feudalizma. Ipak, iz te se odredbe Ekloge može naslutiti još nešto: carevi vjerojatno zapažaju takve pojave pa na njih reagiraju zabranom, inače zabrana ne bi bila potrebna.

U praksi je emfiteuza bila proširena i u onim krajevima Italije koji su i nakon dolaska Longobarda ostali dulje i kraće vrijeme u vlasti Bizanta. Ona je zadržala ne samo svoje ime nego čak i neke njezine karakteristike koje poznajemo još iz Justinijana, npr. davanje emfiteuze za vrijeme tri generacije, za razliku od zakupa koji se ugovarao u trajanju od 29 godina, što podsjeća na odredbe Ekloge, Tit. XIII — premda treba istaći da su u praksi u Italiji ta dva tipa ugovora imala jedan na drugoga međusobno veliki utjecaj te da su preuzimanjem elemenata drugih pravnih poslova često dobijala neočekivane forme i sadržaje.³⁶

Za nas je emfiteuza od posebnog interesa zato što je nalazimo u Istri i Dalmaciji. U vezi s emfiteuzom u Istri dovoljno je ovdje upozoriti na izvanredno zanimljive i poučne isprave o emfiteuzi što se odnose na posjede pulske nadbiskupije i samostana sv. Andrije.³⁷ Naši se znanstvenici još nisu temeljitije pozabavili tim ispravama koje su svakako važan izvor za istarsku povijest, a pravna analiza tih isprava pokazat će se od velike koristi ne samo za upoznavanje istarskih srednjovjekovnih društvenih odnosa, nego i za bolje razumijevanje talijanske i dalmatinske emfiteuze.

Dok je istarska emfiteuza u znanosti prilično zanemarena, dotle je dalmatinski kolonat privukao veliku pažnju znanstvenika. Objavljen je veliki broj radova pa se može reći da je u posljednje vrijeme naše poznavanje dalmatinskog kolonata u znatnoj mjeri prošireno.³⁸ Ipak, po našem mišljenju trebat će uložiti dosta napora da se društvene, ekonomske i pravne odnose dalmatinskog kolonata objasni i analizira na još široj osnovi. Još nedostaje temeljitija analiza razvojnog puta dalmatinskog kolonata, osobito emfiteuze, s obzirom na čimbenike koji su utjecali na njegovo uobličavanje. Još uvijek nije dovoljno proučen odnos između bizantske, talijanske, istarske i dalmatinske emfiteuze. Konačno, pravna analiza dalmatinskog kolonata još nije

---

³⁶ O emfiteuzi u srednjovjekovnoj Italiji postoji opsežna literatura. V. npr. P. Germani, *Emfiteusi*, *Nuovo Digesto Italiano* V 1938, 398; Usp. i P. S. Leicht, *Livellario nomine*, *Studi senesi*, in onore di Luigi Mariani, Torino 1905 = *Scritti vari di storia del diritto italiano*, vol. II, Tomo II, Milano 1949, 89 i d.; isti, *Operai, artigiani, agricoltori in Italia dal secolo VI al XVI*, Milano 1959; isti, *Il diritto privato preirneriano*, Bologna 1933, 168 i d.; L. A. Kotelnikova, *Italjanskoe krestjanstvo i gorod v XI—XIV vv.* Moskva 1967.

³⁷ A. Torre, *Le pergamene istriane dell'Archivio Arcivescovile di Ravenna*, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* (dalje AMSI) XLI, 1929, isti, *Le pergamene istriane dell'Archivio Comunale di Ravenna*, AMSI, XLI, 1929, XLII, 1930.

³⁸ Spomenimo samo nekoliko najvažnijih radova: M. Medini, *O postanku i razvitku kmetstvih i težačkih odnošaja u Dalmaciji*, Zadar 1920; I. Beuc, *Statut zatarske komune iz 1305. godine*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* II, 1954, 622—625; M. M. Frejdenberg, *Vizantijskij i dalmatinskij emfitevzis*, Tbilisi 1965; isti, *De revnaja i gorodskaja žiznj v Dalmaciji XIII—XV vv.*, Kalinjin 1972; N. Klaić—I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar 1976 (od ranijih radova N. Klaić upozorujemo ovdje još i na *Problem kmetstva na području dubrovačke Astaraje*, *Arhivski vjesnik* XIV, 1975, 237 i d., a osobito 253 i d.); T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb 1977, 80 i d.).

dala posve zadovoljavajuće rezultate. Svakako, u budućim analizama dalmatinskog kolonata trebat će Eklogu i uopće bizantsko pravo uzeti u obzir više nego što je to do sada bio slučaj, jer nema sumnje da geneza nekoga pravnog instituta u mnogome uvjetuje i njegovu pravnu i društvenu prirodu.

4. Ovih nekoliko uvodnih riječi i prijevod Ekloge imaju za cilj da ukažu na potrebu svestranijeg proučavanja bizantskog društva, ekonomike i prava u našoj znanstvenoj literaturi nego što je to do sada bio slučaj. Od toga će imati koristi naša bizantologija, a to će se povoljno odraziti u boljem i svestranijem sagledavanju naše prošlosti osobito hrvatskih primorskih krajeva koji su na razne načine i raznim intenzitetom stoljećima bili pod snažnim utjecajem bizantske kulture.

II. PRIJEVOD TEKSTA EKLOGE

Izbor (Ekloga)
zakona, učinjen na skraćeni način
po
nama, Lavu i Konstantinu,
mudrim i pobožnim carevima
iz Institucija, Digesta, Kodeksa i Novih konstitucija
(Novela)
velikog Justinijana
I
Izmjena u humanijem smjeru,
učinjen u mjesecu ožujku, indikcija deveta,
godina od stvaranja svijeta 6234
U ime oca i sina i svetoga duha
carevi Lav i Konstantin

Gospod i stvaratelj svih stvari, naš Bog, stvorio je čovjeka i podario ga slobodom volje te mu dao u pomoć zakon, u skladu s riječima proroka, pomoću kojega ga je upoznao sa svime onim što treba da čini i izbjegava da bi s jedne strane izabrao ono što dovodi do spasenja, a s druge strane da bi izbjegavao uzroke kažnjavanja. Nitko od onih koji ispunjavaju njegove zapovijedi ili koji ih narušavaju — čega neka ne bude! — neće izbjeći da dobije ono što zaslužuje prema svojim činima. Naime, bog je obećao i jedno i drugo, pa snaga njegove misli treba ostati neizmijerna, a svačije ponašanje dobiti naplatu prema zaslugi, kako se riječi evanđelja ne bi prekršile.

Dakle, kako se udostojio da stavi u naše ruke carsku vlast i dao taj znak ljubavi nama koji ga se bojimo, te odredio da poslije Petra, najvišega među apostolima, mi napasamo vrlo vjerno stado, smatramo da nema ničega važnijeg ni većeg, čemu treba posvetiti pažnju, od zakonitosti i pravednosti prema onima koji su nam povjereni da bi tako bili raskinuti lanci svake nepravde, pokidano uže nasilnih dogovora i tako, s pobjedama nad neprijateljima, da bismo bili ovjenčani njegovom svemoćnom rukom, na način koji je ljepši i časniji od diademe, carstvo bilo spokojno, a vlast dobro sređena.

Zato prepuni takvih briga budno pazeći na to da otkrijemo ono što je bogu ugodno, a zajednici korisno, smatrajući pravednost važnijom od svih stvari na zemlji jer je ona predstavnik nebesa i oštrije oružje od svakog

mača za upotrebu protiv neprijatelja sa strane onog tko je njeguje, uvidjevši da su zakoni što su ih donijeli prethodni carevi napisani u mnogim knjigama pa je smisao tih knjiga za neke teško razumljiv, a za druge posve neshvatljiv, osobito za one koji stanuju izvan našega carskog bogom čuvanog grada pozvali smo naše preslavne patricije, preslavnog kvestora i preslavne konzule kao i ostale koji se boje boga i naredili da sakupe sve njihove knjige te nakon što smo sve te (knjige) brižljivo pregledali, našli smo za umjesno da upotrijebivši ono što je u tim knjigama dobro urađeno i ono što smo izmijenili novim odredbama, saberemo u ovoj knjizi na jasniji i kraći način odredbe o češćim poslovima i ugovorima kao i kazne za krivična djela da bi se jasno utvrdila snaga tih pobožnih zakona, lako presuđivalo civilnopravne poslove, pravedno kažnjavalo prestupnike te suzbilo i popravilo one koji su skloni da čine zlo.

Savjetujemo pak one koji su postavljeni da primjenjuju zakone i ujedno ih obvezujemo da se uzdržavaju od svih ljudskih strasti te da se zdravim razumom donose odluke istinske pravednosti, da ne preziru siromašne i da ne ostavljaju nekažnjanim moćne koji vrše nepravde. Neka se ne dive pravednosti i jednakosti samo naizgled i na riječima, a da na djelu pretpostavljaju nepravdu i pohlepu kao probitačne, nego kad sude dvije osobe u parnici, jednoga moćnijeg, a drugoga slabijeg, da ih smatraju međusobno jednakim i da toliko oduzmu jačem, koliko utvrde da je izgubio onaj koji je pretrpio nepravdu. Naime, oni koji nemaju u svojim dušama istinitu pravednost, nego su pokvareni novcima ili skloni zbog prijateljstva ili se osvećuju zbog neprijateljstva ili se boje vlasti, ne mogu suditi pravedno i pokazuju svojim primjerom istinitost onog što je rečeno u Psalmima: Ako doista govorite istinito o pravednosti, donosite pravedne presude, o ljudski sinovi, a zato što u vašem srcu radite nepravde na zemlji, nepravda zapliće vaše ruke. Tako i mudri Solomon uspoređujući nepravde u presudi s utezima vage reče: (Pre)veliki ili (pre)mali uteg nije drag gospodu.

To smo postavili kao savjet i istovremeno kao opomenu onima koji znaju što je pravednost, ali izopačuju istinu. Oni pak koji zbog nedostatka razuma to teško postižu i koji nikako ne mogu svakome dati ono što mu pripada, ti, po riječima Isusa Siraha, ne trebaju moliti gospoda vlast, niti od cara stol časti, niti željeti postati sucima, jer nisu u stanju da unište nepravde. Oni pak koji imaju um i razum i jasno shvaćaju pravednost, neka dobro pripaze pri suđenju. Tako i gospod naš Isus Krist, božanska snaga i mudrost, obilno im daruje znanje pravednosti i otkriva im ono što se može teško otkriti. On je poučio u istini Solomona koji je tražio pravednost i pomogao mu izreći ženama pravednu i odgovarajuću presudu u vezi s djetetom: kako nije bilo svjedoka za ono što su govorile, odredio je da se pribjegne prirodi pa je po njoj otkrio ono što se nije znalo; dok je tuđa žena bezosjećajno primila odredbu da se dijete rasiječe, prava majka nije mogla podnijeti čak ni da čuje tu odredbu zbog prirodne ljubavi.

Neka na to misle, neka na to paze oni koje je postavila naša milost da sude sporove i u čije ruke je predana pravedna vaga naših milostivih zakona. Tim zakonima nastojimo da bogu ugodimo koji nam je dao u ruke skeptar; s tim oružjem i njegovom snagom želimo se suprotstaviti neprijateljima; tim zakonima vjerujemo da ćemo povećati i unaprijediti stado posvećeno Kristu i njegovom vlašću predano našoj blagosti; nadamo se da ćemo tim zakonima sebi uspostaviti staro državno pravosuđe.

Naš gospodin i spasitelj Isus Krist rekao je: ne sudite po izgledu, no sudite pravedno a pravda neka bude bez ikakve potkupljivosti, jer je pisano: jao onima koji zbog primljenih darova opravdavaju nepoštenje i skreću put neznatnim ljudima oduzimajući pravednost onome koji je u pravu; njihovo korijenje bit će kao prašina, a njihov cvijet bit će raspršen kao prah na vjetru, zato što nisu htjeli ispuniti zakon gospodnji. Naime, gošćenja i darovi zasljepljuju oči mudraca. I zato u želji da obuzdamo u potpunosti tu sramotnu požudu za novcem, odlučujemo da se plaća daje iz naše svete blagajne preslavnom kvestoru, tajnicima i svima onima koji surađuju u sudskim odjelima tako da ne uzimaju više ništa ni od koje osobe koja dolazi kao stranka, da se ne bi i prema nama obistinila riječ proroka: prodali su pravdu za novac, i da ne navučemo na sebe božji gnjev rušeći njegove zapovijedi.

Titul I. O sklapanju zaruka i o njihovu razvrgavanju

1. Zaruke se sklapaju kod kršćana u prvoj mladosti nakon sedme godine, kasnije uz suglasnost zaručnika i dozvolu roditelja i rođaka, ako ugovorne strane ugovaraju u skladu sa zakonom i ako nema među njima zapreke, i to ili putem kapare odnosno predbračnog dara ili pismeno. Ako onaj koji je dao kaparu hoće razvrgnuti i ne ispuniti sporazum, gubi kaparu, a ako strana zaručnice hoće razvrgnuti, neka vrati dvostruku kaparu, tj. samu kaparu i još toliko.

2. Ako netko sklapa pismeno i hoće razvrgnuti, dat će djevojci naknadu u skladu s pismenom, a ako strana zaručnice bez zakonom priznata razloga želi razvrgnuti, dat će zaručniku istu svotu koju je taj obećao pismenom, zajedno s onim što je obećao i neka bude slobodna.

3. Ako se netko zaruči s djevojkom i zbog mržnje ili zbog bilo kojeg razloga odugovlači sklopiti brak, zaručnica je dužna čekati dvije godine pa će ga nakon toga strana zaručnice pozvati u prisutnosti svjedoka da sklope brak te, ako prihvati, stvar je u redu, ako pak ne, djevojka ima pravo da stupi u brak s kim želi i da zadrži ono što je dobila od zaručnika.

4. Ako je pak riječ o djeci bez roditelja, muškoj ili ženskoj, koja su po nečijem savjetu sklopila zaruke i nakon toga se predomislila, ona imaju pravo do petnaeste godine razvrgnuti ugovor bez kazne jer su bez roditelja i jer nisu još svijesni svojih probitaka. Ali ako su postali punoljetni, kako imaju već razum, ne dozvoljava im se ubuduće da razvrgnu.

Titul II. O dozvoljenim brakovima i bračnim smetnjama, prvom i drugom, pismenom i bez isprave, i o njihovu raskidu

1. Brak se u kršćana zaključuje ili pismeno ili bez isprave između muškarca i žene kad oboje imaju dob potrebnu za sjedinjenje, tj. muškarac počevši od 15. godine, a žena počevši od 13. godine, uz njihov pristanak i suglasnost roditelja.

2. Bračne smetnje postoje među onima koji su međusobno ujedinjeni svetim i spasonosnim krštenjem, tj. kum s kumčetom i s njezinom majkom, isto tako i njegov sin s istom djevojkom i njezinom majkom. Zatim, svi oni koji se međusobno priznaju kao krvni rođaci, tj. roditelji s djecom, bra-

ća sa sestrama kao i njihovom djecom, takozvani bratići kao i uključivši djecu navedene djece kao i oni koji se priznaju rođaci po svojti: očuh s kćerkom svoje supruge, svekar sa snahom, mužev sin s maćehom, mužev brat sa snahom, tj. bratovom ženom. Isto tako i otac i sin s majkom i kćerkom, dva brata i dvije sestre. Sve te osobe ne smiju sklapati ni zaruke.

3. Brak s pismenom zaključuje se pismenim ugovorom o mirazu s tri vjerodostojna svjedoka, u skladu sa zakonima koje smo milostivo donijeli, tj. muž treba izjaviti da je primio miraz u cijelosti bez nedostataka i nesmanjen na čuvanje i održavanje i također, razumljivo, da sa svoje strane na povećanje njezina miraza upiše jednu četvrtinu za slučaj da u braku ne bi bilo djece. Dakle, vidljivo je da među njima treba sastaviti tri ugovora, dva međusobna za miraz, sastavljena na istovjetan način i treći od muža za ženu. Od muža se neće tražiti usmeno ni pismeno predbračni dar jednak unesenom mirazu.

4. Ako se dogodi da žena umre bez djece prije muža, on zadržava u svoju korist samo četvrtinu cijela miraza za koji je, kako je navedeno, izjavio da ga je primio, a ostatak, polovicu i četvrtinu miraza on će povratiti bilo nasljednicima prema njezinoj posljednjoj volji, bilo neoporučnim nasljednicima. Ako muž umre bez djece prije žene, isto tako osim vraćanja cijela miraza, što je izjavio da ga je primio, ona će primiti u svoju korist i četvrti dio vrijednosti miraza iz čitave preostale imovine muža na ime toga slučaja, dok će ostali dio muževe imovine steći njegovi nasljednici bilo po njegovoj posljednjoj volji bilo neoporučno.

5. Ako postoje djeca, a muž umre prije vlastite žene, žena, tj. majka njihove djece, posjedovat će i svoj miraz i cijelu imovinu muža i imat će brigu i upravljanje kuće, učinivši javno službeni popis (inventar) svega onog što je ostalo iza muža, i to čitave imovine i svih dobara, upisujući u taj popis također i stvari koje pripadaju mirazu, ako ih ima, kao i one koje joj pripadaju kao njezina (parafernalna) imovina, s time da će biti obavezna u pogledu svoje parafernalne imovine dokazati sigurnim dokazima da ju je unijela u muževu kuću i da se ona tamo još nalazi nakon njegove smrti. Njezina djeca se ne mogu njoj protiviti ili tražiti očinska dobra, već naprotiv moraju joj iskazivati u skladu s božjom zapovijedi puno poštovanje i poslušnost kao svojoj majci.

6. Ako postoje djeca i žena umre prije svoga vlastitog muža, njezin muž, tj. otac njihove djece, posjeduje i njezin miraz i sva njezina (parafernalna) dobra, a djeca ostaju u njegovoj vlasti te će imati brigu i upravu kuće i djeca mu se neće moći protiviti ili od njega tražiti majčinsku imovinu, već obratno iskazivati mu puno poštovanje i poslušnost koju duguju roditeljima, kako je pisano: djelom i riječima poštuju svoga oca i majku da ti od njih dođe blagoslov, jer očev blagoslov učvršćuje kuću djece, a majčina kletva uništava njezine temelje; jer, oni su rođeni od njih i što će im dati u zamjenu za ono što su dobili od njih? Potvrđujući to, apostol Pavao je rekao: »Djeco, slušajte svoje roditelje u ime gospoda, jer je tako pravedno, a vi, roditelji, ne ljutite svoju djecu, nego ih odgajajte u poslušnosti i zakonu gospodnjem.« Ako se dogodi da on (otac) stupi u drugi brak, a djeca su maloljetna, on će kod sebe čuvati cijelu majčinu imovinu i kad oni dođu do zakonskog uzrasta, ako oni hoće, on će im ta dobra vratiti bez prigovora.

7. Ako se pak jedan od bračnih drugova, muž ili žena, bez sklapanja drugog braka, želi odvojiti od svoje djece, ako su ta maloljetna, oni to ne smiju

učiniti, nego će imati brigu i upravu nad djecom po riječima apostola: »Neka udovica s djecom ili s unucima nauči poštivati svoj vlastiti dom, jer to je gospodu ugodno«. Ako su pak djeca punoljetna i stupila u život i mogu sama upravljati svojim poslovima, a jedan od roditelja traži da se odvoji od njih, on će moći uzeti svoja vlastita dobra i dio jednog djeteta prema broju djece.

8. Ako netko zbog slabog imovnog stanja ili niskoga staleškog položaja ne bi mogao na pristojan način sklopiti pismeno brak, brak se može sklopiti i bez isprave, ali ne na prijevarni način, uz suglasnost ugovornih strana i njihovih roditelja, bilo u crkvi uz blagoslov bilo izjavom pred svjedocima. Također i ako je netko uveo slobodnu ženu u vlastitu kuću i povjerio joj upravu u kući i s njom konzumirao brak, sklopio je tako brak bez isprave. A ako žena ne bi imala djece pa bi muž pokušao da je udalji od zajedničkog življenja zbog razloga koji zakon ne priznaje, on treba da joj dade, uz stvari koje je ona nesumnjivo unijela u kuću, još i četvrtinu svoje imovine.

9. Ako stupi u zakonski brak sa siromašnom ženom i muž umre bez djece i oporuke, žena će dobiti iz muževe imovine jednu četvrtinu zbog razloga nepostojanja djece ako je njegova imovina do 10 libra. Ako muž posjeduje više od 10 libra, ona neće dobiti više, već će ostatak ići neoporučnim nasljednicima muža ili, ako njih nema, državnoj blagajni.

10. Drugi brak sklapa se za osobe kojih ne postoje bračne zapreke bilo s ispravom bilo bez nje, ovako: ako nema djece, brak se sklapa jednostavno u skladu s gore naznačenim načinima. Ako osoba koja sklapa brak po drugi put ima djece, neće joj biti dozvoljeno da na bilo koji način dade drugoj ženi više od dijela jednog djeteta prvog braka. Isto vrijedi također i za ženu koja se udaje po drugi put, naravno, nakon što je poštovala rok od 12 mjeseci od trenutka smrti prvog muža. Ako se ona preuda prije toga, bit će beščasna i ne može ništa ni na koji način dobiti od prijašnjeg muža. Ali ako ona poštuje utvrđeni, kako smo rekli, rok, dobit će svoj miraz i, razumljivo, ono što joj je namijenjeno za povećanje miraza. Isto tako muž koji je sklopio drugi brak neće primiti ništa od njegove prijašnje žene. Ako pak postoje maloljetna djeca, on će čuvati njihovu imovinu do njihova zakonskog doba. Kad djeca postanu punoljetna, majčinska imovina im se stavlja na raspolaganje. Ako pak djeca postoje iz drugog braka i dogodi se da umre, djeca iz prvoga i drugog braka imat će pravo da naslijeđe svog oca; slično i majku.

11. Žena koja stupa u drugi brak i koja ime djece iz prijašnjeg braka, neka traži, prije nego ugovara drugi brak, tutora za djecu i nakon toga može ugovarati. Ako tako ne postupa, njezina dobra i imetak drugog muža odgovaraju za povratak očinskih dobara koje se duguje djeci.

12. Božja mudrost stvoritelja svih stvari uči da je (bračna) veza onih, koji su u božje ime sklopili brak, neraskidiva. Jer on, koji je od ništa stvorio čovjeka, nije odredio da se ženu stvori na isti način, premda je to mogao, nego ju je sazdao od muža da bi na taj način propisao njihovu nerazdruživost i da bi jasno istakao da je ista tvar u dvije osobe. I zato nije od muža odvojio ženu koja je na zmiijin savjet zavela muža na gorak zalogaj, a isto tako nije od žene odvojio muža koji je u isto vrijeme kao i ona prestupio gospodov nalog, nego je kaznio grešku, a da nije razdvojio zajednicu. Dakle, taj je jasni zakon, potvrđen rječju također i od stvoritelja, kad su ga pitali farizeji da li je dozvoljeno mužu da se odvoji od svoje

žene ma iz kojeg razloga jer je on odgovorio da oni koji su sjedinjeni od boga neka se ne odvajaju od ljudi ni iz kojeg razloga osim preljuba. Zato i mi, slijedeći to i tome se podvrgavajući, ne želimo donositi drukčije zakone. Ali, kako svojstvo zloće ostaje bezbrižno u mnogim ljudima te nemaju ljubavi jedni prema drugima, te zbog mnogih razloga, premda to zapravo i nisu razlozi, dolazi do raskida braka, smatramo za nužno izričito izložiti u ovom zakoniku razloge zbog kojih se raskidaju brakovi.

13. Muž se odvaja od žene zbog ovih razloga: ako žena učini preljub; ako snuje na bilo koji način protiv njegova života ili ako zna da drugi snuju, a to mu ne javi; ako ima lepru. Slično se odvaja žena od muža zbog ovih razloga: ako muž nije mogao da s njom spolno opći kroz tri godine od trenutka sklopljena braka; ako on snuje na bilo koji način protiv njezina života ili ako zna da drugi snuju, a to joj ne javi; ako ima lepru. Ako se dogodi da je jedan od njih opsjednut demonom, oni se neće odvojiti zbog toga razloga. Bez tih razloga izričito utvrđenih supružnici ne smiju raskinuti brak, kako je pisano, da one koje je bog spojio, neka čovjek ne razdvaja.

Titul III. O zapisanom, ali nepredanom mirazu i o privilegiju miraza

1. Onaj koji izjavi u ispravi ili usmeno da je primio miraz, a da ga ipak nije stvarno primio, ako je stariji od 25 godina, ima pravo isključivo u roku od 5 godina od sklopljenog braka tražiti i primiti cijeli miraz ako su roditelji djevojke (tj. supruge) u stanju da ispune svoje obećanje. Ako to nije učinio i zanemario da to ostvari, on će ostati obvezan prema ženinoj strani u skladu s onim što je izjavio u ispravi. Ako je bio maloljetnik, nakon što dovrši 25 godina i u vrijeme od daljih 5 godina, on može tražiti miraz koji mu je obećan, u skladu s njegovom izjavom. Kad pak prođe vrijeme utvrđeno tim rokom, njemu neće biti dozvoljeno da vodi postupak u vezi s neplaćanjem miraza za koji je on izjavio da ga je primio, nego će ostati obvezan, kao što je rečeno, prema ženinoj strani u skladu s onim što je izjavio u ispravi.

2. Ako je žena unijela miraz svome mužu i ako se dogodi da je muž po nesreći imao neku kaznu ili dugovanje državi ili drugoj osobi pa je nakon toga umro, država i drugi pojedinac neće smjeti ući u njegovu kuću i nešto uzeti prije nego što žena ne preuzme miraz pa nakon što ona bude zadovoljena, ostatak će biti razdijeljen razmjerno među vjerovnicima.

Titul IV. O jednostavnim darovanjima, tj. onih neposredne upotrebe i vlasništva dobara ili samo njihova vlasništva ili stvari koje se ostavljaju po nečijoj smrti te o razlozima zbog kojih se darovi opozivaju

1. Za jednostavno darovanje bez isprave potrebno je da neka punoljetna osoba pred 5 ili 3 svjedoka daruje nekom neku od svojih stvari, tj. pred 5 svjedoka u naseljenim mjestima i ondje gdje ima ljudi i pred 3 svjedoka u osamljenim mjestima i gdje se ne može naći pet svjedoka.

2. Za jednostavno darovanje s ispravom potrebno je da onaj koji je postigao zakonsku dob sastavi ili potpiše i prema naprijed rečenome u prisustvu 5 ili 3 svjedoka pozvanih radi toga posvjedoči i potvrdi.

3. Ako netko učini darovanje nekome s time da taj primi darovane stvari poslije njegove smrti, a odmah mu predaje samo vlasništvo, takvo darovanje se vrši također napismeno pred jednim ili tri svjedoka na naprijed navedene načine.

4. Darovanje za slučaj smrti, tj. ono koje dolazi do učinka nakon smrti darovatelja, vrši se također kako je naprijed pokazano, te se smatra zaključenim potpisom darovatelja i 3 ili 5 svjedoka.

5. Ako sam darovatelj odredi napismeno u svojem darovanju da neće odustati niti će opozvati, ono je valjano, samo što njegova odredba treba da bude izrečena i u tekstu i u njegovu potpisu.

6. Svako se darovanje može opozvati zbog ovih razloga: ako se obdareni pokaže nezahvalnim prema darovatelju; ako mu nanese teške uvrede; ako ga zlostavlja; ako mu uzrokuje veliku štetu; ako snuje protiv njegova života; ako ne ispuni obećanja na osnovi kojih je došlo do pismena ili usmena darovanja. Ako se na sudu dokaže jedan od tih razloga, darovanje se opoziva, kao što je rečeno.

Titul V. O osobama koje su nesposobne oporučivati te o pismenim i usmenim oporukama

1. Ne mogu oporučiti: oni kojima je razum pomućen zbog neke bolesti te maloljetnici, tj. za muške osobe koji imaju manje od 15 godina, a za ženske osobe manje od 13 godina; oni koji su posve ludi; oni koji su u zarobljeništvu. Oni pak koji su pod nečijom vlašću, izuzevši njihove vlastite stvari, ne mogu oporučiti o stvarima koje su im dali njihovi roditelji na ime miraza. Također oni od rođenja gluhi i nijemi, a oni koji imaju te osobine zbog neke bolesti, mogu oporučiti, ako znaju pisati, i to tako da potpišu vlastitom rukom.

2. Pismena se oporuka sastavlja u jednom te istom trenutku pred 7 vjerodostojnih svjedoka, koji su zbog toga pozvani te koji se u isto vrijeme potpišu i stave svoje pečate, a oporučitelj treba da označi u ispravi vlastitim potpisom ili znakom križa ime nasljednika, ali ako hoće ne pokazuje svjedocima ono što je odredio u oporuci.

3. Usmena oporuka čini se tako da oporučitelj pred istodobno prisutnih 7 svjedoka iskaže svoju volju.

4. Ako se u mjestu gdje netko pravi pismenu ili usmenu oporuku ne nalazi u isto vrijeme 7 svjedoka, može se oporučiti i pred 5 ili 3, a ako se ne nađu ni tri, oporučiteljeva volja bit će nevaljana.

5. Nakon što je oporuka učinjena na opisani način, ako roditelji mi-moidu njihovu zakonitu djecu, ili jednog od njih, neka suci ispitaju stvar pa ako utvrde da su djeca često vrijeđala svoje roditelje ili da su učinili nešto drugo što ih je povrijedilo, raspoložba roditelja neka ostane na snazi. A ako se nakon oporuke rodi roditeljima posmrče, emancipacije i zapisi ostat će na snazi u skladu s oporukom, a novorođeno dijete stupit će uz ostalu braću i zajedno naslijediti.

6. Ako netko ima zakonito dijete koje je učinilo nešto protiv roditelja i u njihovoj starosti se za njih ne brine, ako se pojavi netko drugi koji ih njeguje pa ga oni kao svog dobročinitelja žele imenovati nasljednikom u svojim stvarima, njihova volja bit će valjana.

7. Svaki nasljednik na osnovi usmene ili pismene oporuke koji oklijeva i odlaže do jedne godine izvršiti volju oporučitelja, ako je to sin ili unuk umrloga, dobit će samo dio koji mu pripada po zakonu; a zakonski dio je do četvero djece jedna četvrtina nasljedstva, a za petero i više polovica. A ako je to neki drugi rođak, bit će lišen čitave imovine oporučitelja i ta dobra ići će drugim sunasljednicima ili zapisovnicima ili drugim rođacima. A ako je nasljednik neka druga strana osoba pa ne izvrši odredbe oporučitelja, bit će lišen cijele imovine.

8. Ako netko bude ranjen u ratu ili na putu pa bude na samrti i želi rasporediti svoju imovinu pa u ta dva slučaja ne nađe nekog pravnika ili nekoga drugog koji zna pisati, neka izjavi svoju volju pred 7 ili 5 svjedoka; pa čak i pred 2, ako se nađu pa će njegova odredba biti prihvaćena od sudaca.

Titul VI. O intestatnom nasljeđivanju i o zapisima i o onima koji se lišavaju zbog nezahvalnosti

1. Ako netko umre bez oporuke a postoje djeca ili unuci, oni nasljeđuju; ako umrli ima oca i majku, djeda i baku ili dalje pretke, ti ne mogu naslijediti ako postoje djeca i unuci.

2. Ako nema djece i unuka, a postoji otac i majka, djed i baka, nasljeđuju najbliži.

3. Ako sin ili kćerka, čiji su roditelji živi, umre bez djece i bez oporuke, a ima braću i sestre, i to po ocu i po majci, nasljedstvo se predaje roditeljima, a braća nemaju pravo prigovora. Ako nema roditelja, ali postoje djed i baka, neka nasljeđuju zajedno s braćom po ocu i majci.

4. Ako umrli ne ostavi ni djeda, ni baku, ni braću po ocu i majci, tada nasljeđuju braća samo s jedne strane.

5. A ako, kao što je rečeno, nema braće, a postoje rođaci, neka naslijede najbliži.

6. Ako nema ni rođaka, ali postoji žena umrloga, ona nasljeđuje polovicu imovine, a druga polovica pripada državnoj blagajni. Ako umrli nema ni žene, tada čitava imovina pripada državnoj blagajni kao imovina bez nasljednika.

7. Ako je umrli odredio zapise računajući uz to još i pristojan pokop, to treba izvršiti, a nasljednik neće moći ni pod kojom isprikom da se namiri iz ostavljenog zapisa, već taj treba predati zapisovniku.

8. Ako nasljednik zna za visinu ostavštine koja mu je pripala i zna za postojeće dugove, učinit će popis imovine pred vjerodostojnim svjedocima i utvrditi visinu ostavštine pa će prvo namiriti vjerovnike, a ono što preostane, pripada nasljedniku.

9. Ali ako drsko i neuredno zauzme imovine i pokaže se da je djelomično već platio neki dug, bit će obvezan platiti i preostale zato što nije popisom utvrdio dijelove imovine.

10. Ako se naknadno pojave dugovi, za koje nasljednik nije znao, on treba putem svjedoka ili zakletve da pokaže od čega se sastoji imovina i ono što je preuzeo i treba da se u skladu s time nagodi s vjerovnicima pa se ne može tražiti ništa više od njega.

11. Ako se pokaže da je neki nasljednik ili zapisovnik zatajio oporuku koja mu je uručena, a kasnije se ona pronađe kod jednog od njih, nasljednik se lišava nasljedstva, a zapisovnik zapisa.

12. Ako je umrli ostavio svom nasljedniku usmeno ili čak bez svjedoka svoju imovinu i povjerio mu njezinu upravu pa ako netko dođe i tvrdi da mu je umrli ostavio zapis, ali ne može dokazati ni svjedocima ni na drugi način istinitost svojih tvrdnja, prepustit će se stvar nasljednikovoj razumnoj odluci.

13. Lišeni su zakonita nasljedstva zbog nezahvalnosti djeca ako zlostavljaju vlastite roditelje, ako im nanose teške uvrede, ako ih optužuju za krivična djela ili kleveću, ako se jedan od njih kao čarobnjak druži s čarobnjacima, ako snuje protiv njihova života na bilo koji način, ako neki od njih ima spolni odnos s maćehom ili konkubinom svog oca, ako se muška djeca ne ujamče za zatvorene roditelje premda se to traži od njih, ako kćerka protiv volje svojih roditelja ne želi da stupi u zakonit brak, već vodi sramotan život, ako roditelji izgube razum, a djeca ne žele da ih njeguju.

Titul VII. O djeci bez roditelja i o starateljstvu nad njima

1. Ako netko ostane siročče u nejakoj dobi, a postoji imovina, ali su roditelji umirući odredili pismeno ili usmeno staratelja, neka se poštuje njihova volja. Ako nisu, starateljstvo pada u dužnost svetih kuća, i to u ovom gradu što ga bog štiti, orfanotrofij i druge svete kuće i slavne crkve, a u provincijama biskupi, samostani i crkve, sve dok nasljednici ne dođu u dob sposobnu za sklapanje braka. Ako pak ne žele sklopiti brak, svete kuće, samostani i crkve čuvat će njihovu imovinu do njihove 20. godine, a nakon toga će je bez ikakva umanjenja predati rečenim nasljednicima. Nije, naime, drago gospodu da se, kako se to do sada radilo, određuju druge osobe za staratelje te da rasipaju imovinu siročadi, a da siročad mora prosjačiti. Svete pak kuće i crkve gospodina koje upravljaju tuđim imovinama i prihvaćaju u skladu s božjom zapovijedi strane ljude kao svoje vlastite, čuvat će mnogo bolje imovinu siročadi i vratiti je pravovremeno.

Titul VIII. O oslobađanju i padanju u ropstvo

1. Rob stječe slobodu kad to njegov gospodar javno izjavi bilo u crkvi bilo pred 5 prijatelja pozvanih zbog toga, odnosno, ako ih se ne nađe 5, čak i pred 3, koji će potpisati izvještaj i unijeti ga u službene akte; ili s pismom gospodara u kojem se nalaze potpisi 5 ili 3, kao što je rečeno, svjedoka. Robu se daje sloboda i oporukom.

2. Također i ako po volji umrloga ili s odobrenjem nasljednika rob, noseći na glavi platno, ide u pogrebnoj povorci.

3. Ako gospodar oženi roba sa slobodnom osobom.

4. Također, ako gospodar ili gospodarica ili njihova djeca uz znanje i suglasnost njihovih roditelja drže roba na svetom i spasonosnom krštenju, ili ako uz znanje i suglasnost gospodara postane svećenikom ili redovnikom. Spomenuta oslobođenja daju se od gospodara odmah ili pod uvjetom.

5. Ako se neki koji je na taj način bio nagrađen slobodom drži u ropstvu, neka ide do svete božje crkve i nadležnih magistrata i neka dokaže pred njima danu mu slobodu pa će je postići.

6. Ako tko kupi od neprijatelja slobodnog čovjeka koji je zarobljen u ratu i vrati ga njegovoj kući, ako taj ima odakle da plati cijenu, dogovorenu među njima, on je slobodan; ako pak nema odakle platiti, kupac će ga zadržati da radi dok ne plati, u skladu s ugovorom, a suci će jasno odrediti koliko treba obračunati svaku godinu na ime plaće otkupa.

7. Olobođenici, pa makar bili i vojnici, ponovno postaju robovi zbog nezahvalnosti: ako zlostavljaju gospodara, tj. one koji su ih oslobodili ili njihovu djecu ili ih vređaju ili ih drsko preziru, i uopće uzrokuju im makar i malu neugodnost ili prouzrokuju štetu ili snuju protiv njih, i to makar se jedan od tih razloga dokaže pred magistratima ili sucima.

8. Ako se vrati rob kojega je uhvatio neprijatelj koji je pričinio štetu državi — bit će smjesta oslobođen. Rob kojeg je uhvatio neprijatelj i koji je pobjegao ne uzrokovavši u interesu države nikakve štete već se samo vratio, ostaje u ropstvu 5 godina, a nakon toga se oslobađa.

9. Onaj koji dobrovoljno pobjegne neprijatelju i ponovno požalivši pobjegne i vrati se, bit će robom cijeli život jer je pobjegao isključivo po svojoj volji i otišao neprijateljima.

Titul XI. O prodaji i kupnji, pismenoj i usmenoj i o kaparama u vezi s njima

1. Pismena ili usmena prodaja i kupnja bilo kojeg predmeta ili stvari uz utvrđenu cijenu nastaje neprijevarnom suglasnošću ugovornih strana. Ako je, dakle, cijena dana prodavaču, a predmet kupcu, takva prodaja se ne poništava zbog odustanka jednog od njih. Naime, prije ugovaranja kupac treba provjeravanjem biti točno upoznat pa neka tek onda ugovara. Ipak, razumiye se, ako je utvrđeno da je kupljeni čovjek slobodan ili lud, treba ga vratiti.

2. Ako se u bilo kojem pravnom poslu ili ugovoru dade kapara, ako ne dođe do ispunjenja zbog krivnje strane koja je dala kaparu, ona ostaje kao dobitak onomu koji ju je primio. A ako odustane od ugovora onaj koji je primio kaparu, vratit će je zajedno s još toliko novaca onome koji ju je dao.

Titul X. O pismenom i usmenom zajmu i o zalozima koji se daju u vezi s tim

1. Pismena ili usmena prodaja i kupnja bilo kojeg predmeta ili stvari kao drugi predmet za prijevoz po kopnu ili po vodi, zajmodavac neka primi svoje u skladu s uvjetima i utvrđenim među njima rokom, a zajmoprimac nema pravo da razvrgne ili odgodi povratak duga zajmodavcu zbog neprijateljskog napada ili gusarskog prepada ili zbog bilo kakvoga drugog događaja. Ako je zajmoprimac dao zaloge, uzet će natrag u cijelosti ono što mu pripada nakon što je isplatio dugove; onaj koji je bio preuzeo zaloge, neće moći prigovoriti dužniku da ih je izgubio ili dati neki drugi prigovor osim, razumljivo, ako se ustanovi da je došlo do nesreće zbog koje su zalozi propali te da je zajedno sa svojim stvarima izgubio i tuđe, a uostalom o tome će rješavati suci.

2. Ako netko dade drugomu zajam i ako dužnik nije platio na vrijeme u skladu s njihovim ugovorom, vjerovnik će ga opetovano opomenuti i ako

nakon dvije ili tri opomene i posvjedočenja dužnik ne želi da se javi ili da otplati dug, onaj koji drži zaloge imat će ovlast da ih proda uz točnu javnu procjenu učinjenu pismeno preko notara ili prokuratora, da zadrži od naplaćene cijene ono što mu se duguje, a da višak, razumljivo, vrati dužniku. Ako pravedna prodaja zaloga ne uspije pokriti u cjelini vjerovnika, neka se traži ostatak od dužnika.

3. Ako je zajmodavac uzeo zaloge i preuzeo ujedno djecu dužnika te ih unajmio za ropski rad, on gubi potraživanje i treba da plati isto toliku količinu onome koga drži ili njegovim roditeljima.

4. Ako netko ima ženu pa je pozajmio i nije u stanju da vrati, žena nije odgovorna da plati vjerovniku iz njezina miraza, osim ako se ustanovi da se dobrovoljno zadužila za isti dug s njezinim mužem.

5. Ugovor o ortakluku pravi se pismeno ili usmeno među dvije ili više osoba kad svaki unosi u zajednicu u jednakoj ili manjoj visini svoj dio ili kad neki daju glavnicu, a drugi svoj rad. Ostvareni dobitak, dakle, nakon odbitka glavnica dijeli se prema dogovoru. Ako se dogodi da u tom ortakluku glavnica pretrpi neku štetu, svaki ortak treba da snosi taj gubitak razmjerno svojem dobitku.

Titul XI. O svim ostavama

1. Ako netko iz bilo kojeg razloga ili straha dade nekom nešto u ostavu i ako se dogodi da depozitar to nijeće, ako se stvar ispita i utvrdi da je lagao, treba da vrati dvostruko deponentu. Ako se desi neka nesreća ili od požara ili od krađe pa ako propadnu ostavljene stvari zajedno s njegovim vlastitim stvarima, suci će stvar ispitati i smatrati da nije odgovoran onaj koji je držao takav zalog jer ga je izgubio nehotice.

Titul XII. O trajnim i povremenim emfiteuzama

1. Do trajne emfiteuze na nekretninama dolazi utvrđivanjem godišnjeg zakupa i obvezom prakse i popravljanja stvari danih u zakup. Ako neki od upravitelja, knjigovođa ili drugih učini nešto na štetu ili uništenje prvoga vlasništva, on se odmah lišava službe, a davanje stvari u zakup gubi valjanost.

2. Trajni emfiteut koji redovno plaća godišnju zakupninu te se trudi da održi nekretninu i brine se o njoj, ne može biti lišen svoga prava, te će moći ostaviti tu emfiteuzu svojim nasljednicima, darovati, dati u miraz ili je prepustiti na bilo koji način i prodati; dakako, prvi vlasnik ima pravo prvokupa, tj. da u slučaju prodaje sam kupi ovlaštenje (emfiteuzu); a ako on neće, on (tj. emfiteut) neće se sprečavati da dva mjeseca nakon ponude sam proda onima kojima to nije zabranjeno, i to kako poboljšanja tako i pravo same emfiteuze; prvi vlasnik je dužan da pismeno primi ispravno uvedene (nove) emfiteute. Ako to ne učini, emfiteut gubi emfiteuzu.

3. Trajnoj emfiteutu neke svete kuće koji ne plaća zakupninu kroz tri godine ili pogoršava stvar danu u zakup, vlasnik ima pravo da istjera iz nekretnine, s time da, dakako, njegovi dugovi ostaju. Ako je pak on emfiteut nekih drugih (vlasnika) i ako ne plaća zakup ili zanemaruje emfiteuzu, izbacuje ga se iz emfiteuze na isti način.

4. Zabranjuje se davanje nekretnina u trajnu emfiteuzu presvetoj crkvi carskoga grada i svetim kućama koje okružuju, orfanotrofiju, azilu za siromašne, i svratištu za strance osim neplodnih zemljišta; oni mogu zamjenjivati zemljišta samo s carskom kućom. Poštovane pak crkve i samostani u provincijama kao i samostani u carskom gradu neka imaju ovlast izdavati zemljišta također u trajne emfiteuze.

5. Privremene emfiteuze učinjene od bilo koje svete kuće, od carske kuće ili neke druge osobe ugovara se uz utvrđeni godišnji zakup, u skladu s gore izloženim, i to samo do tri osobe, računajući i one oporukom i one raspoložbom izvan oporuke, s time da se na početku takvog ugovora ugovoreni zakup smanjuje za jednu šestinu; zadnja, treća osoba neće moći obnoviti takvu privremenu emfiteuzu, i to zato da se emfiteuza ne bi na taj način pretvorila u trajnu.

6. Upravitelji zemljišta koje su dali u zakup car, ili sveta kuća, ili knjigovođa i njihovi rođaci neka ni sami ni preko zastupnika ne uzimaju trajne ili privremene emfiteuze. Gradski magistrati ili vojni rukovodioci također, ne mogu uzimati u emfiteuzu ili u zakup. Ni vojnici se ne smiju upuštati u takve ugovore kao ni u druge privatne poslove te u njima sudjelovati, a ne smiju se upuštati ni u stjecanje ili službu u vezi s kućama ili imanjima jer je njihov isključivi zadatak da se bore za domovinu protiv neprijatelja.

Titul XIII. O zakupima

1. Fismeni i usmeni zakupi sklapaju se uz godišnju utvrđenu zakupninu, a ne mogu trajati dulje od 29 godina. Bez obzira na to da li se radi o državnim gospodarstvima ili imanjima države ili carske kuće ili svetog mjesta ili drugim nekretninama, selima, njivama i ostalim, takvi zakupi nastaju uz godišnju zakupninu koju je predložio zakupodavac, a na koju je pristao zakupac. Ni zakupodavac ni zakupac ne mogu, ako promijene mišljenje, tražiti prestanak takvog zakupa tijekom godine osim (?) ako su to izričito ugovorili.

Titul XIV. O vjerodostojnim i nepouzdanim svjedocima

1. Svjedoci koji imaju funkciju ili vojnički položaj ili zvanje ili su imućni primaju se za svjedoke prema ugledu. Ako se pojave nepoznati svjedoci ili se osporava njihovo svjedočanstvo, suci neka postupaju u suglasnosti sa zakonom i neka ih stave na muke kako bi se od njih saznala istina.

2. Ne puštaju se roditelji i djeca da svjedoče jedni protiv drugih.

3. Neka ne svjedoči rob ili oslobođenik ni u prilog ni protiv vlasnika.

4. Neka se nitko ne sili da predloži svjedoke protiv sebe.

5. Svjedoci, dovedeni pred suca zbog svjedočenja, neka prvo svjedoče bez zakletve o onom što znaju o dva ili tri pitanja pa ako se nađe da su upoznati sa sudskim predmetom, tada neka se zaklinju.

6. Svjedoci koji žive daleko neka se ne sile u novčanim sporovima da dođu na mjesto parničanja, nego neka svjedoče o onom što znaju preko povjerenika koji se njima šalje.

7. Ako netko predloži svjedoka u vlastitoj stvari, a toga svjedoka neka druga osoba dovede u drugom pitanju protiv njega, on neće moći prigovo-

riti protiv toga svjedoka koji protiv njega svjedoči, izuzevši ako se ne pokaže da je među njima došlo do neprijateljstva ili ako su dani dar ili obećanje da iskrive istinu.

8. Ako se neki na temelju sporazuma pojave pred zajedničkim sucima i postignu odluku, ali se nje ne drže, nego hoće opet da idu pred drugi sud, svjedoci koji su ranije bili predloženi, neće se odbiti. A ako se dogodi da su ti svjedoci umrli, njihove iskaze ponovit će prvi suci pod zakletvom. A ako stranka, nezadovoljna prvostepenim rješenjem dođe do vrhovnih sudaca i pobijedi, neće biti odgovorna. A ako je osuđena ponovno i ako se utvrdi da protivnika neopravdano povlači po sudovima, razumljivo je da će platiti ugovorenu kaznu stranci koja se nije žalila na presudu prvih sudaca. Ako među njima nije bila ugovorena kazna, neka plati štetu kao i da pretrpi drugo što će odrediti suci.

9. Svjedoci koji su samo čuli neka ne svjedoče govoreći da su čuli od nekoga da je taj obvezan ili da je onaj platio, pa čak kad bi to svjedočili notari.

10. U krivičnim stvarima neka svakako uz suca koji vodi raspravu budu prisutni i svjedoci.

11. Bez obzira na broj svjedoka, neka se dovode samo najviše u četiri grupe, s time da svaka grupa popuni jedan dan. A ako od jedne od četiri grupa odustane onaj koji ih dovodi, a već su svjedočenja učinjena, ne može nakon toga dovoditi drugog svjedoka, već treba ostati kod izjava dovedenih svjedoka.

12. Onaj koji poriče ispravu o dugu koju je sam napisao ili koji odbija da plati dugovano nakon što je priznao svoj rukopis pa će zbog toga biti potrebno da se dokazuje dugovano, nakon što se pokaže istina, poricatelj će biti osuđen za dvostruki iznos.

Titul XV. O potvrđenim ili poništenim nagodbama

1. Nagodba neka se učini pismeno pred tri svjedoka.

2. Ako netko tko još nije punoljetan učini nagodbu s nekim i možda zbog maloljetnosti bude prevaren ili zbog bilo kojega drugog razloga pretrpi štetu i nakon toga, kad navršši 25 godina, shvati počinjenu mu štetu, ima pravo da se obrati sucima u vezi s onim što se odnosi na predmet i nakon što dokaže nepravdu, priznat će mu se njegovo pravo. Ali, ako ne može da dokaže nepravdu, nagodba će ostati valjana.

3. Ako se utvrdi da je netko, makar imao i više od 25 godina, učinio nagodbu od straha zbog fizičkih napadaja ili prijetnje i to suci ustanove, takva se nagodba poništava i stvar se vraća u prijašnje stanje.

Titul XVI. O vlastitoj imovini vojnika i vojnoj tečevini onih koji se nalaze u nečijoj vlasti te o klericima i notarima i drugim osobama u javnoj službi

1. Vojna tečevina (vojni pekulij) je ono što su vojnici, koji se nalaze u vlasti oca ili djeda, stekli za vrijeme njihove vojničke službe; oni mogu s tim oporučiti čak i kad se nalaze u stalnim vojničkim logorima, dakako uz poštivanje već spomenutih formalnosti valjanih oporuka. Ako pak potroše taj imetak po svojoj volji, njihovi nasljednici neće moći tražiti zakoniti dio

tog imutka, nego će moći da ga daruju ili da oporuče s njime u cijelosti. A nakon smrti njihovih roditelja, neka se ta imovina ne unosi i ne dijeli kao očinska, nego neka se posebno priznaje samo tim osobama.

2. Ako su nakon smrti njihovih roditelja ostala braća i jedan od njih postao vojnik, a drugi je ostao kod kuće, ako učine među sobom ugovor, neka se taj ugovor poštuje; a ako to učine bez ugovora i ako u vrijeme od deset godina nakon što je jedan od njih postao vojnik, žive zajedno, sve ono što steknu, bilo kao vojničku plaću bilo iz dohodaka zajedničke kuće i nastojanja brata ili braće koji su ostali kod kuće, dijele na jednake dijelove; ako pak nakon tih deset godina žive zajedno još tri godine, i desi se da se žele razdijeliti, vojnik će posebno dobiti samo konja sa sedlom i uzdama i kolima i, dakako, ako je stekao, još samo oklop, a ostatak se dijeli bratski na jednake dijelove. Ako su živjeli zajedno duže od 13 godina i pronađe se nešto stečeno plaćom i to se nalazi još u imovini, on dobiva još i to. Ono pak što je po božjoj providnosti stečeno od prvoga dana vojnikanja od plijena ili nagrada i to još postoji, njemu to također pripada odvojeno.

3. Što se tiče klerika, notara i svih ostalih, bez obzira na čast, koji obavljaju službu sredstvima roditelja, ako njihovi roditelji na samrti žele da im to daruju, neka vrijedi njihova volja, a ako umru, a da nisu ništa odredili u vezi s tim dobrima i ako su nasljednici zatražili obračun toga kod nadležne vlasti, vlast će obračunati koliko je od prihoda od te službe već došlo ocu, a ostatak od stečenoga za tu službu unosi se s ostalom imovinom. Razumljivo, ako se dani iznos poklapa s onim što se utrošilo na službu, sunasljednici nemaju pravo ništa tražiti od osobe koja obavlja službu na ime danog iznosa, jer, kao što je rečeno, došlo je do prijeboja s onim što je stečeno od te službe.

4. Što se pak tiče ostalih služba, ono što se privredi od cara kao plaća, naturalna podavanja i nagrada, tj. funkcionari i svi ostali koji iz careve ruke primaju plaću ili od državne blagajne naturalna podavanja i uobičajene darove, svi ti, osim vojnika, ako o tom pekuliju oporuče, ako imaju do četvero djece, treba da ostave od pekulija zakoniti dio, tj. jednu trećinu, a ako imaju petero djece ili više, polovicu. Ako pak nemaju djece, a imaju roditelje, neka im ostave rečenu trećinu. Ostalim dijelom toga pekulija neka oporuče po svojoj volji.

5. Civilni pekuliji onih koji se nalaze u vlasti sastoje se od onog što su im dali njihovi roditelji kao nakit i nagradu ili što su privredili, a što se smatra kao roditeljska imovina pa nakon smrti roditelja dodaju se njihovoj ostaloj imovini i zajedno dijele, isto kao i ono što je sin stekao očevim novcem ili predmetima te se spaja s tim. Što se pak tiče majčine imovine ili onog što su stekli vlastitim znojem ili trudom ili nasljedstvom, o tome oni (tj. roditelji) ne mogu oporučiti, jer samo uživanje pripada onima koji ih imaju u vlasti i ti (tj. imaoci vlasti) čuvaju te stvari koje su inače u njihovom (tj. osoba u vlasti) vlasništvu.

Titul XVII. Glava o krivičnim stvarima

1. Neka nitko nasilno ne hvata onoga koji je pribjegao u crkvu, nego neka svećeniku saopći krivnju pribjegara i neka pruživši osiguranje preuzme pribjegara od njega kako bi bio zakonito ispitivan i suđen prema njegovu

krivičnom djelu. A ako netko pokuša oteti pribjegara silom iz crkve, taj će biti kažnjen s dvanaest udaraca i nakon toga će se ispitati krivično djelo pribjegara.

2. Onaj koji je doveden odlukom suca ili da svjedoči ili na traženje protivnika, zaklet će se dodirnuvši sveta božja evanđelja, pa ako mu se dokaže da je krivo svjedočio, neka mu se odreže jezik.

3. Onaj koji se povezuje s drugima protiv cara ili konspirira ili sudjeluje u uroti protiv njega ili protiv kršćanske države, treba da bude smjesta smaknut jer namjerava dovesti do upropaštavanja svega. Ali da se ne bi dogodilo da neki, koji su prema nekome neprijateljski raspoloženi, ubijaju bez suda, tvrdeći da se navodno govorilo protiv carstva, treba takvoga na mjestu staviti pod čvrstu stražu i to dojaviti caru da on odluči što želi da se dalje učini.

4. Onaj koji pokuša da zlostavlja svećenika bilo u crkvi bilo na službi božjoj, neka se batina i istjera.

5. Tko ima s nekim spor te ne prijavi stvar vlasti, nego navali bilo šamovoljno bilo nasilno i uzme neku stvar ako je to učinio zahtijevajući ono što je doista njegovo, neka izgubi vlastitu stvar i neka je povрати. Ako je pak uzeo nešto tuđe, neka ga mjesni načelnik dade batinati zato što se ne pokorava vlasti i što je sam sebe postavio za suca i tako neka vrati stvar što ju je odnio.

6. Zarobljenici koje je zarobio neprijatelj i koji su se odrekli naše savršene kršćanske vjeroispovijesti, ako se vrate u domovinu, neka se predaju crkvi.

7. Ako netko unajmi konja do određenog mjesta te ga tjera ili dade odvesti dalje od ugovorenog mjesta, šteta ili smrt unajmljenog konja ide na teret onoga koji je uzeo konja u najam te on mora naknaditi štetu vlasniku konja.

8. Onaj koji zatvara tuđe životinje te učini da uginu od gladi ili ubije na drugi način, osuđuje se na dvostruko.

9. Ako se pobiju međusobno ovnovi ili volovi, ako onaj koji je prvi navalio bude ubijen, gospodar onog koji je ubio nije odgovoran; ali ako uquine napadnuti, odgovara gospodar onoga koji je ubio pa ili predaje životinju gospodaru onoga koji je ubijen ili mu naknađuje štetu.

10. Onoga koji krade u vojnom logoru ili za vrijeme pohoda, ako se radi o oružju, batina se, a ako se radi o životinjama, siječe mu se ruka.

11. Onaj koji krade na nekom drugom državnom mjestu, ako to čini prvi put, a slobodan je i imućan, osim povratka ukradene stvari dat će također dvostruki iznos te stvari, a ako je siromašan, batina ga se i šalje u zatočeništvo. Za drugi put siječe mu se ruka.

12. Gospodar roba-kradljivca, ako želi i dalje imati roba, naknaditi će štetu okradenom, a ako ne želi da ga ima kao slugu, ustupit će ga u puno vlasništvo onome koji je pretrpio krađu.

13. Onoga koji odvođi ma kakvo tuđe stado, za prvi put se batina; za drugi put tjera se u zatočeništvo; za treći put siječe mu se ruka; razumljivo, ono što je odagnato, vraća se pravom vlasniku.

14. Onima koji oskvrnjaju mrtvace u grobovima, neka se odsiječe ruka.

15. Onoga koji uđe do oltara po danu ili noći te nešto ukrade, oslijepit će se, a ako krade u crkvi izvan oltara, batina se kao bezbožnika te nakon što ga se ošiša, šalje ga se u zatočeništvo.

16. Onomu koji ukrade slobodna čovjeka i proda ga, siječe se ruka.

17. Onomu koji nagovori i krade i skriva tuđeg slugu, osim što treba vratiti toga roba, treba dati još jednog roba gospodaru toga sluge, ili njegovu cijenu.

18. Krivotvoriteljima novaca neka se odsiječe ruka.

19. Onoga koji ima ženu pa spolno opći s drugim ženama, batina se s 12 udaraca da bi se urazumio, bez obzira na to da li je bogat ili siromašan.

20. Onome koji nema žene pa spolno opći s drugima, treba se dati 6 udaraca.

21. Onome koji ima ženu i spolno opći s vlastitom robinjom, nakon što se za to sazna, neka mu je mjesni načelnik oduzme pa se ona prodaje izvan provincije, a postignuta se za nju cijena unosi u državnu blagajnu.

22. Onaj koji spolno opći s tuđom robinjom, ako je ugledan, zbog svojega sramotnog djela treba dati vlasniku robinje 36 solida, a ako je riječ o običnoj osobi, batina se i dat će po mogućnosti razmjerno 36 solida.

23. Onome koji spolno opći s redovnicom, zbog toga što je oskrvnuo božju crkvu, reže se nos jer je njegovo sramotno djelo otuđilo redovnicu od božje kuće. Istu kaznu treba izvršiti i na njoj .

24. Onome koji otme redovnicu ili svjetovnu djevicu iz bilo kojeg mjesta, ako ju je spolno iskoristio siječe se nos, a suučesnici u toj otmici neka se zatoče.

25. Onaj koji je uzeo u brak onu koja je svetim i spasonosnim krštenjem postala njegovo kumče ili, koji je s njom spolno općio i bez braka — koji je učinio to krivično djelo, osim što ih treba odvojiti jednoga od drugoga, neka bude kažnjen kaznom za preljub, tj. da se odreže nos i njemu i njoj.

26. Ako bi se dogodilo da netko učini nešto takvo s udatim kumčetom, osim što će im se odrezati nos, bit će snažno batinani.

27. Ako netko načini preljub s nekom udatom ženom, treba odrezati nos i njemu i preljubnici, jer od toga dolazi do razvoda i do propasti djece, a ne poštuje se ni riječ gospodnja koji uči da ih je bog povezao u jedno tijelo. Preljubnica, nakon što joj je odrezan nos, neka uzme svoje vlastite stvari, što ih je donijela svojem mužu, a preljubnik neće biti odvojen od svoje žene, makar mu je nos odrezan. Krivično djelo preljuba treba vrlo točno istraživati pa će suci ispitati tužitelja u tom predmetu i ako je riječ o vlastitom mužu, ili ocu, ili majci, ili bratu, ili stricu, koji optužuje, pobuda gonjenja bit će vjerodostojna, a ako su tužitelji stranci, treba za te osobe utvrditi njihovo građansko stanje i tražiti od njih dokaze. Ako dokažu preljub, neka se odsiječe nos preljubniku i preljubnici; ako se ne dokaže preljub, nego da je prijava učinjena zbog neprijateljstva, neka lažni tužitelji pretrpe istu kaznu.

28. Onaj koji je saznao za preljub svoje vlastite žene i složio se, nakon što bude batinan, bit će zatočen, a preljubniku i preljubnici će se odrezati nos.

29. Tko spolno opći s djevicom uz suglasnost te djevojke, a bez znanja njezinih roditelja, koji su to tek kasnije saznali, ako je hoće oženiti, i ako to hoće njezini roditelji, neka dođe do ženidbena ugovora. Ako pak jedna od strana to ne želi, a zavodnik je imućan, on će dati zavedenoj djevojci

jednu libru zlata; ako je manje imućan, dat će polovicu svojeg vlasništva, a ako je posve siromašan i bez imetka, batina ga se i šiša te odvodi u zatočeništvo.

30. Onomu koji siluje djevicu, neka se odsiječe nos.

31. Onome koji zavede djevojčicu koja nema zakonske dobi, tj. prije njezinih 13 godina, neka se odreže nos i polovica njegove imovine neka se preda onoj koja je izgubila djevičanstvo.

32. Onome tko zavede tuđu zaručnicu makar i s njezinim pristankom, neka se odreže nos.

33. Oni koji pomiješaju krv: ili roditelji s djecom, ili djeca s roditeljima, ili braća sa sestrama, neka se kazne mačem. Onima koji pomiješaju krv u nekom drugom stupnju srodstva, kao otac sa ženom sina ili sin sa ženom oca, tj. s maćehom, ili muž sa ženinom kćerkom, ili brat sa šogoricom, ili stric s nećakinjom, ili nećak s tetkom, neka se odsiječe nos. Isto i onome koji znajući opći s dvjema sestrama.

34. Onome koji znajući opći s majkom i njezinom kćerkom, neka se odsiječe nos; istoj kazni potpada i ona koja je to znajući učinila.

35. Onaj koji ima dvije žene neka se batina, s time da se otjera kasnija žena zajedno s djecom koju je rodila.

36. Ako je žena učinila preljub i ostala u drugom stanju i posegne na svoju utrobu da pobaci, nakon što se batina neka se zatoči.

37. Ako stupe u brak nakon što su već u braku, bratići i uključivo njihova djeca, ili sin i otac s majkom i kćerkom, ili dva brata s dvije sestre, neka se odvoje i neka se batinaju.

38. Homoseksualci, i onaj koji je aktivan i onaj koji je pasivan, neka se kazne mačem. Ako je pasivan mlađi od 12 godina, oprašta mu se zato što njegov uzrast dokazuje da ne zna što je podnio.

39. Sodomiti, tj. oni koji liježu sa životinjama, neka se kazne odsijecanjem spolnog organa.

40. Tko pali tuđu šumu ili u njoj siječe drva, neka se osudi na dvostruko.

41. Tko zbog neprijateljstva ili zbog grabeža uzrokuje požar u gradu, neka se spali. Ako je svjesno izvan grada zapalio selo ili polja ili kuću u polju, neka se kazni mačem. Ako netko koji želi zapaliti strnište ili trnje na svojoj njivi, učini vatru pa se vatra proširi dalje i zapali tuđe njive ili tuđu lozu, sudac treba dobro ispitati stvar i ako je do toga došlo zbog neiskustva ili nepažnje onoga koji je vatru zapalio, on će nadoknaditi štetu oštećenome. Ako je zapalio vatru u danu kad puše jak vjeter ili nije pripazio da spriječi vatru da se proširi, bit će kažnjen kao nemaran i neoprezan; ako je pak poduzeo sve mjere opreznosti pa se naglo digao žestok vjeter pa se požar proširio dalje, neka se ne osudi. Ako se slučajno zapali nečija kuća i izgore neke od njegovih vlastitih stvari i oganj se proširi te se zapale obližnje kuće, neće biti odgovoran zato što je požar nastao bez njegove volje.

42. Ako se utvrdi da netko slobodan ili rob, pod bilo kojim povodom dade napitak, bilo žena mužu bilo muž ženi, bilo robovi gospodaru i da od takva uzroka dođe do bolesti i desi se da oslabi i umre onaj koji je uzeo napitak, neka se kazni mačem.

43. Vrač i oni koji bacaju čine, te se na štetu ljudi povezuju s demonima, neka se kazne mačem .

44. Oni koji prave amulette, navodno na korist ljudima, a zapravo za svoju drsku korist, nakon zapljene imovine neka se zatoče.

45. Tko s umišljajem ubije bez obzira na uzrast, neka se kazni mačem.

46. Tko udara nekog mačem, ako ga ubije, neka se kazni mačem, a ako ranjeni ne umre, onome koji je udario neka mu se odsiječe ruka zato što se uopće usudio udariti mačem.

47. Ako se dogodi smrt u slučaju tučnjave među nekima, neka suci ispituju i utvrde koje je oružje prouzrokovalo smrt. Ako nađu da je ubojstvo uzrokovano zdravim drvetom, velikim kamenjem ili gaženjem, onome koji je to učinio, neka mu se odsiječe ruka. Ako se ubojstvo dogodilo nekim lakšim oružjem, neka se batina i zatoči.

48. Onaj tko u tučnjavi udara rukom i ubije, neka se batina i zatoči, jer je nehotice ubio.

49. Ako netko svoga roba tuče remenjem ili šibama pa taj umre, gospodar se ne sudi kao ubojica. Ako ga je neumjereno mučio ili mu dao otrov ili ga dao spaliti, neka se kazni kao onaj koji je učinio ubojstvo.

50. Razbojnik i onaj koji čini zasjede te ubije, bit će obješen na mjestu gdje je ulovljen.

51. Oni koji krivo tužakaju, bez obzira na razlog zbog kojeg su tužakali, bit će kažnjeni istom kaznom (koja je zapriječena za tuženo djelo).

52. Manihejci i montanisti neka sa kazne mačem.

Titul XVIII. O podjeli plijena

1. Oni koji odlaze protiv neprijatelja u rat, neka paze prije svega na loš govor i (loše) djelovanje te neka imaju samo boga na umu i molitvu i da razumno vode bitke, jer bog daje pomoć onima koji se sa srcem bore, a pobjeda u ratu ne dolazi od mnoštva, nego od snage koju daje bog. Kome bog daje pobjedu, neka šestinu odvoji za državnu blagajnu, a sve ostalo da se podijeli među sve vojnike na jednake dijelove i na isti način, velikom i malom. Oficirima neka bude dovoljna prednost koju imaju u svojoj plaći. Ako pak među oficirima ima nekih koji su se hrabro ponijeli, vojskovođa te bitke razdijelit će onu naprijed navedenu šestinu državne blagajne da bi ih na dostojni način nagradio. Razmjerno dobitku postignutom u ratu neka na navedeni način dobiju dio i oni koji su određeni da čuvaju vojni prtljag.

The Eclogue (726) and its Importance for the Law-History of the South-Slavs

Dr Lujo MARGETIĆ

The author publishes the translation of the Eclogue, a rather small Byzantine law-book, published in 726, which has nevertheless an extremely important position not only in the evolution of the Byzantine and — generally speaking — European law, but also in the law-history of the Yugoslav people. The Eclogue exercised in our regions a lasting influence in various forms during the entire Middle-Ages.

In the introductory essay, the author analyses in the first place the contracts of sale and of emphyteosis, because these two contracts have a very important part in the evolution of our law, especially in the evolution of the so called Dalmatian colonate.

Preveo prof. dr Lujo MARGETIĆ

L'Ecloga (a. 726) e la sua importanza per la storia del diritto degli Slavi meridionali

Dr Lujo MARGETIĆ

L'autore pubblica la traduzione croata dell'Ecloga, piccola ma estremamente importante fonte del diritto bizantino, pubblicata nel 726. L'importanza dell'Ecloga è grande non soltanto per la storia del diritto bizantino ed in generale del diritto medievale, ma anche per la storia dei popoli jugoslavi, perché aveva esercitato una grande e permanente influenza nelle nostre regioni durante tutto il medio evo.

Nel saggio introduttivo, l'autore analizza le parti dell'Ecloga concernenti i contratti di compravendita e l'emfiteusi, data l'importanza di questi contratti per la nostra storia, soprattutto per lo sviluppo del c. d. colonato dalmato.

Preveo prof. dr Lujo MARGETIĆ

NUŽNA OBRANA I OSTALE OSNOVE ISKLJUČENJA PROTUPRAVNOSTI U SVJETLU KRIVIČNOGA STATUTARNOG PRAVA RIJEKE XVI STOLJEĆA

Pitanje nužne obrane i ostalih osnova isključenja protupravnosti predstavlja u krivičnom pravu jedan vrlo delikatan kompleks izuzetno suptilnih pitanja, koja su, koliko teorijski toliko i praktički, posebno važna za pravni sistem svake zemlje, naravno u prvom redu za krivičnopravni sistem. Međutim, dok je proučavanje tih pitanja u konkretnim modernim krivičnopravnim sistemima neke zemlje ili grupe zemalja relativno lako, a u svakom slučaju veoma pristupačno, dotle je njihovo povijesno proučavanje — u okviru nekoga starog partikularnog prava (kao što je upravo slučaj i s riječkim statutarnim pravom XVI stoljeća) — prilično otežano i komplicirano. Stoga ćemo i mi morati kod tretiranja tog problema prethodno pročitati dva izuzetno važna pitanja. Prvo je: pitanje nastajanja i razvoja krivičnog prava u povijesti i njegova prerastanja iz običajnog u pisano pravo, a drugo: pitanje sazrijevanja i pravnoteorijskog razrješavanja svih onih brojnih suptilnih pitanja vezanih za ocjenu postojanja ili nepostojanja protupravnosti djelanja općenito i posebno — u svakom konkretnom slučaju koji se raspravlja.

Što se tiče prvog pitanja, njega smo već poprilično raspravili u nekim ranije publiciranim radovima¹ pa se na njemu nećemo posebno zaustavljati, osim da podsjetimo na neke već utvrđene činjenice:

---

¹ Detaljnije vidi u mojim radovima: »Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava«, Pravni zbornik br. 3/1960, Titograd 1960, str. 83—92 i »Nešto o mjestu i tretmanu vinosti u riječkom krivičnom pravu XVI stoljeća«, posebno i u Vjesniku HARP (historijskih arhiva Rijeke i Pazina) — sv. XVII, Rijeka 1972, str. 179—185.

Posebno ukazujem na ovu literaturu:

S. F. Kečekjan: Opšta istorija države i prava I deo, sv. I (prijevod s ruskog dr. Br. Nedeljkovića), Beograd 1964, str. 9—10, 19, 22—23, 26—29.

a) krivično je pravo imalo veoma dugačak i složen razvojni put od prastarih običaja (na kojima je izrastala pravda i pravica naših dalekih predaka) pa preko običajnih normi do pisanog prava.

b) prelaskom na pisane norme krivično je pravo učinilo tek prvi značajniji korak naprijed, ali mu je do modernoga krivičnog prava ostajao još vrlo dugačak razvojni put — dugačak i po vremenu i po suštinskim promjenama koje je na tom daljem razvojnem putu trebalo da preživi;

c) pojava pisanoga krivičnog prava nije u povijesti značila istovremeno i pojavu reguliranja kompletne krivičnopravne materije u smislu i opsegu kako smo naviknuti da tu materiju danas promatramo, nego tek jednoga njegovog dijela, i to onoga koji je imao da zadovolji najhitnije i najvažnije potrebe države i vladajuće klase: da se odrede krivična djela i kazne kojima su zapriječena. Naime, u formi pisanog prava, mnogo se ranije pojavio onaj dio krivičnog prava koji mi danas nazivamo posebnim dijelom krivičnog prava, dok o onom dijelu koji danas nazivamo općim dijelom krivičnog prava još zadugo nije moglo biti ni govora;

d) tek je znatno kasnije, razvojem krivičnopravne misli i teorije (u čemu je renesansa imala veliki utjecaj), došlo do postepenog i laganog isticanja i još postupnijeg razvoja općih krivičnopravnih pitanja i problema.

Što se tiče onoga drugog pitanja, na njega je lakše odgovoriti kad se ima na umu ono što smo naprijed konstatirali. Naime, pitanje sazrijevanja i teorijskopravnog razrješavanja svih onih mnogobrojnih i vrlo suptilnih pitanja, vezanih za ocjenu postojanja ili nepostojanja protupravnosti djelanja općenito i u svakom konkretnom slučaju koji se raspravlja, teklo je također postepeno i imalo svojevrstan razvojni put. Prvo su se određene ideje u tom smislu počele stvarati i primjenjivati ograničeno, tu i tamo, na neki određeni slučaj ili situaciju, a nikako općenito i na sve slučajeve. To su počeci i prvi razvojni putovi institucije ili pojma nužne obrane i ostalih osnova isključenja protupravnosti djelanja u krivičnom pravu. U tom

---

V. I. Lenjin: Lekcija o državi, Djela-knj. XXIV, str. 365.

Emil Garson: Krivično pravo (prijevod s francuskog), Beograd 1926, str. 5—17, 21—22, 25, 60—61.

Du Boys: Histoire du droit criminel des peuples anciens, Paris 1854.

Kovalewski: Coutume contemporaine et loi ancienne, Paris 1893, str. 237.

Dr Ilija Jelić: Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i Severnoj Arbaniji, Beograd 1926, str. 1—2, 5—7, 10—13, 17, 134.

Dr Teodor Taranovski: Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi, II deo: Istorija krivičnog prava, Beograd 1931, str. 2—5, 7, 32—36, 135—137.

Liszt: Lehrbuch der deutschen Strafrechtes, 1921, 66/II.

Dr Toma Živanović: Osnovi krivičnog prava, Opšti deo, 1922, 7/II i 7/III, 2.

N. Srzentić—dr A. Stajić: Krivično pravo FNRJ—Opšti deo, Beograd 1954, str. 9—10.

Momsen: Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker, 1905, str. 105.

Trojanović: Šaronjanje kod Srba, 1922, str. 4.

Engels: Poreklo porodice... (Marks i Engels, Djela, knj. XVI, str. 138—141).

Wesnitsch: Die Blutrache bei den Südslaven, 1889, str. 19.

Ch. Petit-Dutaillis: Documents nouveaux sur les moeurs populaires et le droit vengeance dans les Pays-Bas au XV siècle. Lettres de remission de Philippe le Bon, Paris 1908.

Jireček-Radonić: Istorija Srba, knj. 2, Beograd 1952, str. 133—134.

Miklosich: Die Blutrache bei den Slawen, Wien 1887, str. 86.

Summer-Maine: L'ancien droit, Paris 1874, str. 357.

Dr Janko Tahović: Krivično pravo — Posebni deo, Beograd 1953, str. 1—6.

stadiju razvoja krivičnopravne misli nikao je, po prilici, i Riječki statut iz 1530. godine sa svojim inače (za to vrijeme i ondašnje prilike) vrlo brojnim i obuhvatnim krivičnopravnim odredbama. Ad tog vremena pa do momenta kad su sva ona brojna, delikatna i toliko važna opća krivičnopravna pitanja sasvim sazrela u teoriji i našla svoje mjesto u legislaciji na način da bi bila općenito prihvaćena i primjenjivana u svim situacijama i slučajevima (a ne samo ponekim i sporadično) trebalo je krivično pravo prevaliti još prilično dugačak razvojni put, jer ovo posljednje označava u stvari njegov ulazak u moderno krivično pravo.

Imajući, dakle, na umu sve te zakonomjernosti razvoja krivičnog prava u prošlosti, ne može nas nimalo začuditi ono na što nailazimo u proučavanju tih krivičnopravnih problema u dalekoj prošlosti na ovom vrlo plodnom starohrvatskom pravnom području na potezu od Vinodola do Mošćenica. Rijeka je, dakako, samo jedan dio tog područja iako sa svojim brojnim i jako uočljivim specifičnostima pravnopovijesnog razvoja.

Kad govorimo o nužnoj obrani, potrebno je posebno istaći da se taj delikatni krivičnopravni institut, historijski promatrano razvijao prilično sporo. U oblasti starohrvatskog prava susrećemo ga prvi put u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine,² i to u njegovu članu 71. koji glasi: »Iošće: ako razbojnika zvrhu moe škodi naidu v noći, to est mne škodi čineć, ter nega živa ne mogu eti vola da ga ne znam, da bim vidil od česa se tužiti, a nega ubiju: u niednoj riči nimam se osuditi, nisuprotiv nemozi nigdore mne poiti vola priti.«³

Spominjući taj propis Vinodolskog zakona dr Šilović smatra da on predstavlja jasan trag krvne osvete.⁴ Nikako se ne bismo mogli složiti s tim gledištem dr Šilovića i smatramo da ovaj propis upravo pokazuje začetke, ali prve, grube i nedovoljno iznijansirane začetke specifičnog pojma nužne obrane u starohrvatskom pravu. Donekle slično gledište ima i dr Kostrenčić.⁵ Tretirajući dalje ovo pitanje dr Kostrenčić čak ističe da se možda ne bi pogriješilo ako bi se iz propisa čl. 71. Vinodolskog zakona argumento a maiore ad minus izveo zaključak da je napadnuti tim prije imao pravo da usmrti razbojnika, koji, pored toga, njega još i lično napada.⁶

U nedostatku propisa ili makar kakvih drugih dokaza u ovom smislu iz tog perioda (presuda, dokumenata ili sl.) ne možemo zauzeti sasvim određeno gledište o tom pitanju. Smatramo, međutim, potrebnim posebno istak-

---

² Smatramo, naime, dovoljno sigurnim da je godina donošenja Vinodolskog zakona 1288 (koje gledište zastupaju brojni i eminentni povjesničari, kao: Rački, Jagić, Kostrenčić, Barada) iako ih ima i koji smatraju da je Vinodolski zakon donesen 1280. godine (Mažuranić, Strohal). Detaljnije o tome, kao i o polemici Kostrenčić—Strohal vidi u mom radu: »O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na Kvarnerskoj obali«, Pomorski zbornik-knj. 11/1973, Rijeka 1973, str. 149—150 i bilješku 1.

³ U današnjem jeziku ovaj tekst bi glasio:

»Nađem li razbojnika noću u mojoj škodi, to jest gdje mi štetu čini, te ga živa ne mogu uhvatiti, e bi znao koga imam tužiti — pa ga ubijem, nemam biti nikako osuđen, te protiv mene niko ne može ustati ili me tužiti.«

I originalni tekst i prijevod na današnji jezik citiran prema djelu Dr M. Kostrenčića: Vinodolski zakon — Rad JAZU, knj. 227, Zagreb 1923, str. 156 i 175.

⁴ Dr Josip Šilović: O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu, Rad JAZU—knj. 194, Zagreb 1912, str. 159.

⁵ Dr Marko Kostrenčić: op. cit., str. 204.

⁶ Ibidem, str. 204.

nuti da je kod tretiranja toga i takvih pitanja potrebna maksimalna obazrivost prije donošenja određenih zaključaka. Ovo stoga što su se u tim davnim vremenima kad je krivičnopravna teorija bila sasvim nerazvijena, a propisi neobuhvatni i preuski da bi regulirali sve pravne odnose tadašnjeg društva i kad se veoma često oskudno pisano pravo nadopunjavalo običajnim shvaćanjima, pisani propisi nekada i poneki važni institut — čiji pojam i suštinu najvjerojatnije ni sam zakonodavac nije do kraja sagledao, a pogotovo ne i teorijski pročistio — prihvaćali prvenstveno iz čisto praktičnih razloga. Praktični pak razlog koji je izazvao propise člana 71. Vinodolskog zakona bio je po svojoj prirodi sasvim drugačiji od onih koji su mnogo vremena kasnije (u daljem povijesnom razvoju krivičnog prava) pokazali nužnost uvođenja instituta nužne obrane. Baš zbog toga i nije lako utvrditi pravi karakter ove osnove isključenja protupravnosti po Vinodolskom zakonu. Dr Kostrenčić smatra da se u ovom slučaju protupravnost isključuje po osnovi nužne obrane u pogledu imovine.⁷ Po našem mišljenju ipak se nameće ozbiljno pitanje da li bi takva konstatacija bila u potpunosti točna. Naime, postavlja se pitanje: da li bi bilo nužne obrane u pogledu imovine u slučaju kad bi, na primjer, razbojnik načinio neku štetu i kad bi u momentu nailaska vlasnika, koji ga ubija, već bio u bjekstvu (a to su baš tipični slučajevi na koje se ovaj propis odnosi)? Za postojanje nužne obrane ovdje bi nedostajala istovremenost (jer je šteta počinjena prije, a ubojstvo štetnika uslijedilo nešto kasnije), a također se ne bi radilo o odbijanju napada, jer je (u slučaju kojeg smo uzeli za primjer) napad već ranije bio prestao i napadač je u momentu njegova ubojstva već bio u bijegu. Rekli bismo radije da osnova isključenja protupravnosti u konkretnom slučaju ne leži u nužnoj obrani u pogledu imovine, već je to pravo počiniocu dato iz čisto procesualnih razloga. Naime, izvršilac je takvo ubojstvo mogao počinuti jedino u slučaju kad na drugi način nije mogao saznati tko je dotični »razbojnik« koji mu je štetu počinio, da bi ga mogao tužiti i od njega, odnosno iz njegove zaostavštine, dobiti obeštećenje. Ubojstvo se ovdje, dakle, ne bi vršilo radi odbijanja protupravnog napada od svoje imovine, nego radi osiguravanja procesualnih mogućnosti za postizanje obeštećenja. Takvi instituti u svojim ranim začecima predviđani su pozitivnim propisima samo za pojedine slučajeve, a ne općenito, pa čak i u tom smislu dotični su propisi ponekad toliko nebulozni da pravnog historičara lako mogu navesti na pogrešne zaključke. Stoga je razumljivo da je vrlo teško i da bi bilo previše smionno tvrditi da bi se na pojedine takve propise, a radi njihova uopćavanja, mogli primjenjivati izvjesni principi koje prihvaća današnja moderna krivičnopravna teorija.

Riječki statut iz 1530. godine, istina, ne spominje nigdje izričito termin nužne obrane. Međutim, ipak se na nekoliko mjesta⁸ u Statutu spominju takve osnove isključenja protupravnosti djelanja, koje bi — promatrajući s gledišta modernoga krivičnog prava — trebali u stvari predstavljati nužnu obranu.

Jedan takav slučaj proizlazi iz propisa rub. 7—lib. III Statuta, koji određuju da se nema kazniti onaj tko ubije nekoga koga nađe noću u svojoj kući da krade ili da mu sa ženom, snahom, majkom, kćerkom ili sestrom

⁷ Ibidem, str. 204.

⁸ Djelovi rub. 7, rub. 9 i rub. 27—lib. III Statuta.

nasilno postupa. Moderno krivično pravo dozvoljava postojanje nužne obrane u slučajevima kad je ta obrana neophodna da bi izvršilac od sebe ili od drugoga odbio istovremeni protupravni napad. Pri tom je irelevantno protiv kojeg je dobra protupravni napad bio usmjeren — to može biti život, imovina, čast itd.⁹ Prema tome, propis rub. 7—lib. III Riječkog statuta, koji tretira navedeno pitanje, iako ne spominje nužnu obranu izričito, bez sumnje sadrži sve one bitne momente koje i moderno krivično pravo zahtijeva za postojanje nužne obrane i, shodno tome, za isključenje protupravnosti djelanja po toj osnovi. Razumljivo, ovaj propis Riječkog statuta ne postavlja pitanje nužne obrane načelno, nego pak nužnu obranu na ovom mjestu priznaje samo u vezi s krivičnim djelom ubojstva pa i tu krug njene primjene znatno sužava. Prema tom propisu, naime, ubojstvo iz nužne obrane može se izvršiti u dva slučaja: i u slučaju krađe, i u slučaju nasilnog postupka s nekim od navedene ženske rodbine — no u oba slučaja pod uvjetom da je kradljivca, odnosno onoga koji nasilno postupa s navedenom ženskom rodbinom, zatekao u svojoj vlastitoj kući, i to noću. Posebno je, međutim, pitanje što je zakonodavac podrazumijevao pod pojmom »nasilnog postupanja«, tj. da li napad na čast, na tijelo, imovinu ili na bilo što od toga. Bliža objašnjenja o tom pitanju, na žalost, statutarni tekstovi ne pružaju. Rekli bismo, po svemu sudeći, da je to bilo jedno faktično pitanje koje je zavisilo od tadašnjih društvenih shvaćanja i od konkretne forme izvršenja.

Izuzetno je interesantan jedan od propisa rub. 9—lib. III Riječkog statuta koji sadrži odredbu koja se odnosi na nužnu obranu, a koja ima donekle čak i načelan karakter. Tom je odredbom, naime, propisano da u svim slučajevima koji se odnose na napade učinjene oružjem iz kojih slijedi ubojstvo, svatko može silu odbiti silom i braniti se, te u slučaju dozvoljene obrane da se nema kazniti nikakvom kaznom. Ovdje, dakle, imamo i jedan korak dalje k načelnom i općenitom prihvaćanju instituta nužne obrane iako to, naravno, ovom prilikom još nije dovedeno do kraja.

Najzad, još jedan propis o isključenju protupravnosti kod ubojstva nalazimo u rub. 27—lib. III Riječkog statuta. Ova je rubrika inače posvećena hvatanju drumskih razbojnika i opasnih lopova, a propisom koji spominjemo utvrđuje se pravo građana da sudjeluju u hvatanju takvih delinkvenata i određuju se nagrade za one koji uhvate drumskog razbojnika ili opasnog lopova. Samim tim statutarni propis te radnje — usmjerene na hvatanje tih opasnih delinkvenata — smatra općekorisnima s gledišta javnog interesa. Nas ovdje posebno interesira statutarni tekst koji glasi: »... Et casu, quo aliquis, vel aliqui, voluerint capere dictos malefactores se defendentes, et illos occiderint, an nullam poenam teneantur...« (odnosno u prijevodu: »... I u slučaju kad netko ili neki koji nastoje uhvatiti rečene zločince, braneći se ubiju ih (misli se na zločince — m.p.), neka se nikakvom kaznom ne kazne...«¹⁰ Iz samog, dakle, slova statutarnog teksta proizlazi da se taj propis odnosi na nužnu obranu, jer je zakonodavac upotrijebio sasvim odgovarajući i dovoljno određen izraz u tom smislu (»se defendentes«).

⁹ Vidi N. Srzentić-dr A. Stajić: op. cit., str. 206 i čl. 9 KZ SFRJ.

¹⁰ Dio propisa rub. 27-lib. III Statuta, koja nosi naslov: »De capientibus dero-batores stratarum« (O hvatačima drumskih razbojnika).

Za postojanje nužne obrane, s gledišta modernoga krivičnog prava, potrebno je, osim ostalog, da je napad, koji se odbija, protupravan, ali je također potrebno — a to samo po sebi proistječe iz prednjeg — da je i nezazvan. Ne smatra se, naime, nužnom obranom (u krivičnopravnom smislu) obrana na nužnu obranu. Riječki se zakonodavac XVI stoljeća (i to je posebno interesantno) u konkretnom slučaju sasvim pridržavao tog principa iako ga nigdje nije izričito formulirao. Naime, samim tim što je spomenutim statutarnim propisom građanima priznato pravo da sudjeluju u hvatanju i privođenju drumskih razbojnika i opasnih lopova, ovakav njihov napad na rečene delinkvente nije mogao biti protupravan (jer je Statutom priznat kao koristan sa stanovišta javnog interesa i kao takav dozvoljen, pa čak i posebnim beneficijama stimuliran). Stoga napadnuti delinkventi¹¹ ovaj napad na njih nikako ne mogu smatrati protupravnim, niti ga imaju pravo odbijati u smislu nužne obrane. Iz toga proizlazi dalje da bi eventualni njihov protunapad (odnosno obrana) imao biti smatran protupravnim napadom, koji bi hvatači tih delinkvenata imali pravo odbiti ubojstvom iz nužne obrane, u smislu ranije citiranog propisa rub. 27—lib. III Statuta. Međutim, ni ovdje na žalost ne znamo (jer o tome propisi šute) da li je trebao postojati makar kakav razmjer između konkretnog načina izvršenja protupravnog napada od strane progonjenih delinkvenata i izvršenog ubojstva iz nužne obrane s druge strane. Držeći se striktno statutarnih propisa (koji taj razmjer izričito ne traže) moglo bi se zaključiti da nikakvoga razmjera u tom smislu nije trebalo da bude. Ovo potičemo stoga što je ovo pitanje u tijesnoj vezi s pitanjem prekoračenja nužne obrane. Stoga je potrebno odgovoriti i na pitanje da li riječko krivično pravo XVI stoljeća uopće poznaje institut prekoračenja nužne obrane. Statutarni propisi koji reguliraju pitanje nužne obrane u vezi s ubojstvom ne spominju nigdje izričito mogućnost postojanja prekoračenja nužne obrane (ekscesa). Međutim, pogrešno bi bilo zaključiti da taj institut riječko krivično pravo XVI stoljeća nije uopće poznavalo. Naime, ako ga ne prihvaća u vezi s ubojstvom (barem o tome nema izričite odredbe), kod tjelesne ga povrede prihvaća jasno i izričito. Na to se pitanje odnosi jedna odredba iz rub. 9—lib. III Statuta,¹² koja propisuje da se napadnuti, ako prekorači mjeru u obrani, ima kazniti polovicom kazne kojom bi bio kažnjen da je taj učin izvršio izvan obrane («... Et si insultatus modum excesserit, puniatur in media parte illius, quod puniretur, si non fuisset insultatus se defendendo...»).

Iz izloženoga vidimo da je doduše i Riječki statut iz 1530. godine pitanje nužne obrane zahvatio uglavnom parcijalno, ali ne smije izostati ni zaključak da je i na pitanju nužne obrane taj statut učinio velik korak naprijed u odnosu na ranije pisano pravo starohrvatske pravne oblasti, pa i ove Rijeci teritorijalno najbliže: na potezu od Vinodola do Veprinca. Naime,

---

¹¹ Treba stalno imati na umu činjenicu da se propis odnosi isključivo na »drumske razbojnike i opasne lopove«, a ne i na druge delinkvente. Koji se pak lopov smatra »opasnim«, a koji »običnim«, to je opet faktičko pitanje i statutarni propisi u tom pravcu ne pružaju zakonsku orijentaciju.

¹² Ova rubrika nosi naslov: »De insultu, et aggressura, et offensione facta in domo, vel in possessione propria« (»O napadu, i nasrtaju, i uvredi, izvršenoj u kući ali na sopstvenom posjedu«).

kako Kastavski,¹³ tako i Veprinački statut¹⁴ nisu uopće poznali institut nužne obrane. Čak ni znatno kasniji Trsatski statut¹⁵ nužnoj obrani ne poklanja nikakvu pažnju. Što se pak tiče Vinodolskog zakona, on je, kao što smo već ranije istakli, nužnu obranu dozvoljavao samo u jednom jedinom sučaju (čl. 71. V Z), i to u procesualne svrhe. No, još ostaje otvorenim pitanje da li bi ono što predviđa čl. 71. Vinodolskog zakona uopće trebalo smatrati nužnom obranom (u smislu kako taj institut tretira krivično pravo). Vidjeli smo da dr Kostrenčić, smatrajući to nužnom obranom, ide čak toliko daleko da ne isključuje mogućnost da bi se iz odnosa propisa mogao izvesti zaključak da je napadnuti imao tim više pravo nužne obrane u pogledu osobe koja njega još i osobno napada. Ako bi se to gledište prihvatilo, došlo bi se u situaciju da se zaključi da je Vinodolski zakon još 1288. godine poznavao i prihvaćao pravo nužne obrane, i to vrlo široko i temeljno. Takva pak konstatacija ne bi mogla nikako stajati. To u prvom redu zbog toga što se nužna obrana u Vinodolskom zakoniku nigdje izričito ne spominje, dok u propisu čl. 71. nalazimo nešto što se, po našem mišljenju, najvjerojatnije ne bi ni moglo shvatiti kao prava nužna obrana. No, kad bi se to, na kraju krajeva, i shvatilo kao neka specifična vrsta nužne obrane, opet bi ta specifičnost bila toliko naglašena da bi pravi karakter nužne obrane bio jako deformiran. Određenje rečeno: to bi u tom slučaju predstavljalo samo nebulozne začetke iz kojih su tek kasnije protekla stoljeća iskristalizirala pojam nužne obrane u smislu kako ga danas shvaća moderno krivično pravo (a kako jedino i može da opravda svoje bitisanje i posluži svrsi). Najzad, i krivično pravo Riječkog statuta iz 1530. godine (koje se javlja punih 242 godine kasnije), iako zaista poznaje nužnu obranu, ipak je prihvaća i priznaje samo u određenim slučajevima, ali još ne načelno i za sve slučajeve gdje bi joj inače trebalo da bude mjesto po shvaćanju moderne krivičnopravne teorije. Kad se uzme u obzir, s jedne strane, vrijeme kada je Vinodolski zakon donesen (1288. godina) i stanje pravne svijesti u to doba, nivo krivičnopravne teorije i dr., a s druge strane te iste okolnosti i vrijeme donošenja Riječkog statuta iz 1530. godine (renesansa je u to vrijeme i u domeni prava donijela ogroman progres, o čemu je već ranije bilo riječi), tada se ne bi moglo ni pretpostaviti da je po jednom pitanju tako delikatnom (teorijski, pa i praktički tako suptilnom) kao što je pravo nužne obrane, Vinodolski zakon bio ili mogao biti naprednijim negoli Riječki statut koji se pojavljuje skoro dva i pol stoljeća kasnije.

Ostaje nam, dakle, da sasvim sigurno zaključimo (budući da sve razmatrane okolnosti govore u prilog takvom zaključku) da je riječko krivično pravo XVI stoljeća i u pitanju prihvaćanja instituta nužne obrane (kao što je to, uostalom, bio slučaj i s mnogim drugim pitanjima iz krivično-

---

¹³ Kastavski statut je donesen 1490. godine. Međutim, treba imati na umu da je samo prvih njegovih 57 kapitula sastavljeno 1490. godine, dok su svi dalji kapituli (tj. počev od 58. pa do 73. uključivo) doneseni u razdoblju od 1546. do 1614. godine. Inače, statutarni tekstovi sa zakonskom snagom svršavaju 73. kapitulom, a iza toga slijedi dodatak koji sadrži općinske zaključke iz perioda od 1647. do 1652. Detaljnije vidi u mom radu: »O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na kvarnerskoj obali«, posebno i u Pomorskom zborniku — knj. 11, Rijeka 1973, str. 152.

¹⁴ Veprinački statut potiče iz 1507. godine (detaljnije: ibidem, na str. 153).

¹⁵ Trsatski statut donesen je 1640. godine (detaljnije: ibidem, na str. 156—157).

pravne materije) u ovom dijelu starohrvatske pravne oblasti prvo učinilo jedan osjetan i sasvim uočljiv korak naprijed. To je bez sumnje bila posljedica utjecaja i novih ideja koje je krivičnopravnoj teoriji donijela renesansa i koje su na krivičnom pravu Rijeke XVI stoljeća ostavili vidnih tragova.

Nakon svega, ostaje nam da na ovom mjestu spomenemo još jednu osnovu za isključenje protupravnosti kod ubojstva koje je poznavalo riječko krivično pravo. Radi se o isključenju protupravnosti kod ubojstva nad proganim osobama.

Kaznu progona iz grada i distrikta nalazimo u riječkom krivičnom pravu XVI stoljeća nekada kao glavnu, a nekada kao sporednu kaznu, i to kod delikata velike ili znatne društvene opasnosti (naravno, cijeneći društvenu opasnost djela prema shvaćanjima tadašnjeg zakonodavca). Kao glavnu kaznu nalazimo je, na primjer, kod kažnjavanja onih koji bi u vrijeme rata bez dozvole otišli u inozemstvo ili tamo poslali svoje stvari,¹⁶ u slučajevima gdje je krivac — koji je inače osuđen za težak zločin — pobjegao preko granice¹⁷ itd. Kao sporedna kazna predviđena je protiv onih koji su osuđeni za teške tjelesne povrede ili klevete nanesene kapetanu ili vikariju i sl.¹⁸ U ogromnoj većini slučajeva progon iz grada i distrikta propisan je u vječitom trajanju, ali ima i slučajeva (iako su oni vrlo rijetki i odnose se isključivo na izvršioce lakših delikata) gdje je predviđen progon s ograničenim trajanjem.¹⁹

Progonstvo je predstavljalo jednu vrstu pomoćne kazne za počinioce naročito teških delikata (ubojstvo s predumišljajem, ubojstvo iz koristoljublja itd.) kad oni nisu bili dostupni pravdi. Ta i tako izrečena kazna nije bila definitivna, nego je važila samo za ono vrijeme koliko je počinalac tih delikata bio nedostupan općinskim organima. U momentu kad bi on eventualno postao dostupan (tj. kad bi se povratio na teritoriju grada ili distrikta) protiv njega se pokretao redovni krivični postupak i izricala Statutom propisana kazna.

Na ovom mjestu treba nešto preciznije razmotriti u čemu se u stvari sastojala kazna izгона i kakav je bio njen pravni efekt. Iz statutarnog propisa rub. 7—lib. III vidi se jasno da je dozvoljeno ubiti izgnanu osobu koju bi inače (kad bi bilo dostupno pravdi) trebalo kazniti smrtnom kaznom. Prema tome, glavnu oštricu kazne izгона nije predstavljao sam izgon kao takav, tj. sama zabrana povratka na riječki teritorij. Ta je kazna imala i svoju drugu oštricu, čak i mnogo značajniju od one prve. Ona se sastojala u stavljanju izvan zkona svakoga takvog izgnanika. To dalje znači da je takvog izgnanika mogao ubiti svatko, a da za to nikada i nikome ne odgovara. Upravo je ta okolnost za nas posebno važna u tretiranju te posebne os-

¹⁶ Rub. 13-lib. III Statuta riječkog.

¹⁷ Rub. 7 i rub. 14-lib. III Statuta.

¹⁸ Rub. 15 i rub 17—lib. III Statuta.

¹⁹ Tako, na primjer, u jednom slučaju iz rub. 21—lib. III Statuta nailazimo na kaznu progona u trajanju od 10 godina.

Detaljnije o kazni progonstva, kako po Riječkom statutu tako i prema propisima statuta susjednih gradova i općina, vidi u mom radu: »Sistem kazni u nekim starim hrvatskim statutima« posebno i u Zborniku radova Stroj. fakulteta u Rijeci, Rijeka 1970, st. 69—101.

nove isključenja protupravnosti, pa se na nekim relevantnim momentima moramo i nešto više zadržati.

Da bi se stekli potrebni uvjeti za isključenje protupravnosti za ubojstvo po toj osnovi potrebno je da se prije svega kao objekt napada pojavljuje izagnanik kojem je određen izgon zbog izvršenja kakvoga teškog delikta — točnije: zbog izvršenja nekog od delikata za čijeg je izvršioca statutom propisana smrtna kazna. Irelevantno je pri tom da li je ubojstvo nad njim izvršeno umišljajno ili nehatno, kakva je bila konkretna radnja izvršenja (jer se ubiti nekoga može na razne načine), kao i sve ostalo što posebno osvjetljava slučaj. Odlučujuće je jedino to da je napadnuta osoba izagnanik koja je upravo izagnana zbog nekoga izvršenog delikta za koji je statutarnim propisima predviđena smrtna kazna. Čak što više, njegovi su napadači mogli po svojoj volji odabrati kakve će mjere prema njemu (izagnaniku) poduzeti, pa bez obzira na to da li su te i takve mjere poduzete u općem interesu (kao na primjer napad na izagnanika radi hvatanja i privođenja sudu, ubojstvo pri hvatanju takve osobe i sl.) ili pak u vlastitom interesu napadača (na primjer napad na izgnanika radi otimanja njegove imovine ili sl.). Kakve god da su bile radnje uperene protiv takvog izgnanika, pa bio to ma kakav fizički napad, otimanje njegove imovine ili pak usmrćenje, u svim tim slučajevima postojala je osnova za isključenje protupravnosti djelanja, pa samim tim, naravno, i dovoljna osnova za isključenje krivičnopravne odgovornosti takvog napadača.

Usvajanje tog principa za isključenje protupravnosti kod ubojstva nad prognanima bilo je, u to nema sumnje, diktirano interesima postojećeg poretka, odnosno težnjom vladajućeg sloja da i tim putem što jače osigura svoje interese. Naime, treba imati na umu da se progonstvo izricalo uglavnom za najteže delikte za čije je kažnjavanje (i to što efikasnije kažnjavanje) vladajući poredak bio maksimalno zainteresiran. Ukoliko se takve osobe nisu mogle uhvatiti da bi im se izrekla (i potom izvršila) smrtna kazna, te im je radi toga u odsutnosti morala biti izrečena kazna progonstva, te su osobe uvijek predstavljale latentnu opasnost (da se jednoga dana eventualno krišom povrate i ponove delikt u istom ili nekom drugom obliku). Izvan svake je sumnje da je interes učvršćenja poretka i osiguravanja javnog reda i mira nalagao iz čisto praktičnih razloga da se dozvoli nekažnjeno ubijanje tih osoba od strane ma koga i bilo kad i na koji način, pa je to, po našem mišljenju, bio glavni uzrok što je taj institut prihvatilo riječko krivično pravo XVI stoljeća. Međutim, sličnih slučajeva ne nalazimo u krivičnim pravima susjednih gradova i općina (Vinodolski zakon, Trsatski, Kastavski, Veprinački i Mošćenički statut).

Self-Defence and Other Elements for Excusability under Law in the Light of the Criminal Statutory Law of the 17th Century Rijeka

Dr Đorđe MILOVIĆ

The author makes an introduction by describing first the general historical development of a criminal law and its specific qualities with regard to some subtle questions of both the criminal-judiciary doctrine and practice.

After it, he has explained how the 17th Century Rijeka criminal law assumed the Self-defence as the basis for excusability under law. At the same time, he has also explained development of Institute of Self-defence found in old criminal laws of neighbouring towns and districts (Vinodol, Trsat, Kastav, Veprinac). Finally, he discusses the excusability under law for killing the outcast which represented a special basis for excusability under the 17th century Rijeka Criminal Law.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

La legittima difesa ed altre cause di esclusione della responsabilità penale nello Stauto di Fiume nel sedicesimo secolo

Dr Đorđe MILOVIĆ

Nella parte introduttiva dell'articolo l'autore espone la linea generale dello sviluppo storico del diritto penale e certi suoi aspetti specifici nella dottrina e nella prassi. In seguito l'autore illustra il modo in cui la legittima difesa fu introdotta quale esimente nel diritto penale di Fiume nel secolo sedicesimo, con riferimento allo sviluppo dello stesso istituto nei diritti penali antichi delle città e dei comuni limitrofi (Vinodol, Tersatto, Castua, Veprinaz). Infine, l'autore si sofferma sulla uccisione di persona messa a bando quale scriminante speciale nel diritto penale di Fiume di quell'epoca.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

PRILOG RASPRAVI O PRAVNOJ PRIRODI UGOVORA O LIZINGU

Od kad se ugovor o lizingu (leasing, koji je nastao pred stotinjak godina u SAD) poslije drugog svjetskog rata počeo afirmirati i u Evropi, pojavljuju se rasprave o njegovoj pravnoj prirodi u evropskoj literaturi. Taj se ugovor potvrđuje i u našoj zemlji kao valjan oblik financiranja i nabave elektronskih uređaja, kompjutera i ostale investicione opreme iz drugih zemalja kao i u unutrašnjem prometu robe i usluga u turizmu i u ostalim uslužnim djelatnostima pa ima i u našoj literaturi rasprava o njegovoj pravnoj prirodi.

Nastoji se odgovoriti na pitanje da li se lizing može obuhvatiti pojmom jednog od imenovanih (tipičnih) i jednostavnih (elementarnih) ugovora pa ako to nije moguće, da li se na pitanja koja nastaju u vezi s tim mješovitim ugovorom, što sadrži elemente dvaju ili više jednostavnih ugovora¹ može odgovoriti primjenom pravila koja vrijede za imenovane i jednostavne ugovore čije elemente on sadrži.

Ugovor o lizingu pojavljuje se u konkretnim oblicima, često temeljenim na općim uvjetima poslovanja organizacija specijaliziranih za lizing, koji su oblici međusobno različiti pa u poslovnoj praksi i u teoriji postoji njihovo razvrstavanje prema određenim kriterijima.

Svim tim pojavnim oblicima i standardiziranim vrstama zajedničko je, sa stajališta primaoca lizinga, da se ugovorom o lizingu omogućava primaocu lizinga, kreditiranjem, neposredno iskorištavanje strojeva, postrojenja, pa i cijelih tvornica ili drugih objekata lizinga kao što su automobili, predmeti domaćinstva, novih ili već upotrebljivanih (obično na osnovi prethodnog

---

¹ Neki autori nazivaju takve ugovore kombiniranim ugovorima, dok mješovitim nazivaju ugovore koji su djelom naplatni, a djelomično besplatni. Vidi Dr Mihajlo Vuković, *Obvezno pravo*, knjiga II, Zagreb 1964, str. 322 i sl.

lizinga), u kraćem (kratkoročni lizing) ili dužem trajanju (dugoročni lizing), već prema vrsti objekta i svrsi privrednog korištenja.

U raspravi o pravnoj prirodi lizinga, o pojavnim oblicima i njihovu razvrstavanju važno je njihovo razlikovanje prema tome koja su međusobna prava i obveze davaoca i primaoca lizinga te koji je položaj i koja su prava i obveze ostalih subjekata koji sudjeluju u ugovoru.

U vezi s time može se, za svrhu ovog napisa, vrlo pojednostavljeno nabrojiti nekoliko vrsta lizinga, imajući pri tom u vidu evropske pravne sisteme, jer su vrste lizinga u anglosaksonskom pravnom sistemu (osobito u SAD) kudikamo brojnije i način njihove pravne obrade drugačiji.

Prema stupnju neposrednosti odnosa između davaoca i primaoca lizinga u prvu vrstu spada ugovor u kome je davalac lizinga ujedno i proizvođač objekta lizinga koji svoj proizvod daje na korištenje (upotrebu i uživanje) primaocu lizinga. Najčešće je to uz obvezu davaoca lizinga da održava i popravlja objekt lizinga, da dobavlja rezervne dijelove i da stare dijelove zamjenjuje novim. Obično proizvođač-davalac lizinga ugovara naknadno s bankom da ga ona kreditira u tom poslu i prenosi na nju kao osiguranje zadržavanja prava vlasništva na objektu lizinga (kod nas, s obzirom na subjekte ugovora je to zadržanje prava raspolaganja). Često se u ovoj vrsti lizinga ugovara da isplatom cijene objekta lizinga primalac lizinga postaje vlasnikom toga objekta.

Bliska je ovoj druga vrsta lizinga koji se sastoji u tome da primalac lizinga ugovara s bankom da ona kreditira ispunjenje njegovih ugovornih obveza prema proizvođaču-davaocu lizinga. I u tom se slučaju banka osigurava zadržanjem prava vlasništva koje na nju prenosi vlasnik objekta lizinga. I u ovoj vrsti lizinga može se ugovoriti da isplatom zadnjeg obroka cijene primalac lizinga postaje vlasnikom objekta.

Ostale vrste lizinga su složenije. Takav je lizing preko lizing-društva, te »Sale-and-lease-back« lizing i koncern-lizing.

U lizingu preko lizing-društva proizvođač lizing-objekta ili trgovac, koji ga je kupio, predaje objekt primaocu lizinga s tim da, u najviše slučajeva, primalac prethodno kod proizvođača sâm bira stvari koje namjerava koristiti. Davalac lizinga (lizing društvo) kupuje objekt lizinga od proizvođača ili od trgovca, obvezuje se platiti cijenu, te zaključuje ugovor o lizingu s primaocem lizinga koji se obvezuje platiti cijenu u obrocima (lizing-rate).

Kod Sale-and-lease-back lizinga proizvođač objekta i davalac lizinga nisu u međusobnom ugovornom odnosu. Proizvođač prethodno prodaje objekt lizinga kupcu koji se pojavljuje prema lizing društvu najprije kao prodavalac objekta, a zatim na temelju drugog ugovora kao primalac lizinga. Lizing-društvo je vlasnik objekta koji privredno koristi primalac lizinga. Na taj se način ovaj posljednji kreditira, a lizing-društvo je osigurano vlasništvom nad objektom lizinga.

Pored specijaliziranog lizing-društva, davaoci lizinga mogu biti i drugi subjekti.

Najzad u koncern-lizingu, lizing-društva su udružena u koncernima s proizvođačima, trgovcima i financijerima i s njima su u vrlo različitim ugovornim odnosima. S druge strane i primaoci lizinga se udružuju u svoje koncerne da bi povoljnije ostvarivali svoje interese.

Prvo navedeni oblik lizinga u kome proizvođač-davalac lizinga daje primaocu lizinga određene stvari na korištenje, uz naplatu, ima određene zna-

čajke zakupa. Ipak se on ne može podvesti pod pojam zakupa kako je definiran u našem zakonodavstvu, jer se u ugovorima o lizingu ove vrste vrlo često ugovara da se davalac lizinga obvezuje na cjelokupno održavanje i servisiranje (dok prema članu 570. stav 3. Zakona o obveznim odnosima² »troškovi sitnih popravaka izazvanih redovnom upotrebom stvari, a i troškovi same upotrebe, padaju na teret zakupca«) u čemu ima elementa ugovora o djelu. To znači da je takav ugovor o lizingu mješovit ugovor sastavljen od ugovora o zakupu i ugovora o djelu. Ako je davalac lizinga obvezan osposobiti stručni kadar primaoca lizinga, tada takav ugovor obuhvaća i elemente ugovora o inženjeringu.

Kako je već rečeno, obično je proizvođač-davalac lizinga u ugovornom odnosu s bankom koja ga kreditira i na koju on prenosi pravo zadržavanja vlasništva nad objektom lizinga.

U drugoj po redu ovdje navedenoj vrsti ugovora o lizingu uz odnose između proizvođača-davaoca lizinga i primaoca lizinga, primalac je u ugovornom odnosu s bankom koja ga kreditira i koja je osigurana pravom zadržavanja vlasništva nad objektom dok joj ne budu vraćeni svi iznosi zajma.

Ugovor o lizingu u kome primalac lizinga isplatom zadnjeg obroka (potpunom isplatom cijene) postaje vlasnikom objekta lizinga ima i značajke prodaje (sa zadržanjem prava vlasništva).

Ostale vrste lizinga predstavljaju složenije kombinacije elemenata imenovanih ugovora uz različite financijske operacije.

U literaturi postoje pokušaji da se pomoću teorije apsorpcije ugovor o lizingu ocijeni prema jednim kao zakup, a prema drugima kao prodaja sa zadržavanjem prava vlasništva, dok ga treći tretiraju kao poseban ugovor o zajmu (odnosno kreditiranju).

Protivno tome, u literaturi se s pravom tvrdi da se na takav način, tj. da se ni jednim od rezultata apsorpcije ne mogu obuhvatiti i shvatiti različiti oblici lizinga koji se pojavljuju u praksi, već da ugovor o lizingu treba smatrati posebnim samostalnim ugovorom robnog prometa.³

Među one koji ne podržavaju napore da se lizing ocijeni kao jedan odnosno kao podvrsta jednog od imenovanih ugovora (posebno kao zakup ili prodaja) spada Ferri.⁴

Raspravljajući o pravnoj prirodi ugovora o lizingu, on ima u vidu onaj njegov oblik u kome je uz neposredan odnos između davaoca lizinga i primaoca lizinga u ugovornom odnosu s jednim i drugim davalac kredita, apstrahirajući, dakle (o opravdanosti takve apstrakcije valjalo bi posebno raspraviti) od ostalih posrednih sudionika u lizingu.

Ferri tvrdi da se položaj poduzetnika (tj. primaoca lizinga) zacijelo ne može svesti na položaj zakupca, jer iako je vlasništvo formalno namijenjeno davaocu kredita,⁵ bitni sadržaj vlasništva vezan je za poduzetnika, te iako

---

² Zakon o obveznim odnosima objavljen je u »Službenom listu SFRJ«, br. 29/1978.

³ Vidi Dr Vladimir Kapor — Dr Slavko Carić, Ugovori robnog prometa, Beograd, 1979, str. 301 i 302. (Ugovor o lizingu obradio je Dr Slavko Carić).

⁴ Giuseppe Ferri, Manuale di diritto commerciale, IV izdanje, Torino 1977. str. 753. i sl.

⁵ Autor upotrebljava termine »onaj tko financira«, »financiranje«, »operacije financiranja«, a ne termine: zajmodavac, zajam (koji je prema članu 1813. talijanskog Codice civile realan ugovor), ugovor o otvaranju kredita.

(Vidi Giuseppe Ferri, op. cit. str. 753—755).

je poduzetnik obvezan periodično davati određeni iznos novca davaocu kredita, takav iznos ne predstavlja protuvrijednost za uživanje dobra (stvari), prije je to djelomično vraćanje primljenog kredita.

Isto tako se položaj poduzetnika ne može izjednačiti s položajem kupca (u prodaji sa zadržanjem prava vlasništva) iako mu je nesumnjivo bliži s obzirom na to da je bitni položaj poduzetnika za vrijeme kreditiranja u izvjesnom smislu onaj isti koji pripada kupcu s obročnim otplatama cijene, sve dok ne bude plaćena potpuna cijena, i jer, u krajnjoj liniji, i u prodaji s obročnim otplatama cijene može se raspoznati element kreditiranja. Međutim, u prodaji s obročnim otplatama cijena kreditiranje se ostvaruje tako da sâm prodavalac (svojim pristankom) pretvara u obročno plaćanje cijene, dok u lizingu kao davalac kredita intervenira subjekt različit od prodavaoca te se odnos koji nastaje između davaoca kredita i poduzetnika ne može kvalificirati kao ugovor o prodaji s obročnim otplatama cijene. Prema tome to je odnos kreditiranja povezan s odnosom osiguranja ispunjenja tražbine koji se manifestira na poseban način.

Uostalom, nastavlja Ferri, različitost dvaju spomenutih instituta može se točno shvatiti u završnom trenutku odnosa u kome je stjecanje vlasništva na stvari od strane kupca jedina posljedica koja se može izvesti iz otplate posljednjeg obroka cijene, i to je automatska posljedica originarnog (kupoprodajnog) ugovora. Od toga se razlikuju mogućnosti koje proizlaze iz vraćanja posljednjeg obroka kredita u lizingu. Obično je poduzetniku dopušten izbor jednog od tri različita rješenja. Prvo, da stekne vlasništvo na stroju ili postrojenju (objektu lizinga) na osnovi plaćanja preostale cijene prvobitno utvrđene u ugovoru, drugo da zaključi novi ugovor o lizingu pozivom na tu preostalu cijenu i treće da prestane s korištenjem stvari (objekta lizinga), pristajući na to da vlasništvo davaoca kredita na stvari obuhvati i njezino korištenje.

Drugim riječima, dok u prodaji s obročnim otplatama cijene kreditiranje nije ništa drugo nego li poseban način djelovanja takvog ugovora o prodaji, dotle u lizingu činjenica da pravo vlasništva (objekta lizinga) pripada jednom subjektu, a pravo korištenja (tog objekta) drugom subjektu nije drugo nego li poseban način na koji se pokazuje kreditiranje kao posljedica svrhe koja se želi njime postići.

Ferri smatra lizing kompleksnom operacijom koja implicira veći broj odnosa. Prvi je odnos kupoprodaje ili ugovora o djelu između proizvođača ili graditelja (kao davalaca lizinga) s jedne i poduzetnika (primaoca lizinga) s druge strane, iako se konačne situacije usredotočuju dijelom na davaoca kredita i dijelom na poduzetnika.

Usput rečeno, obično su ta dva odnosa nezavisna jedan od drugoga u smislu da promjene koje se tiču jednog odnosa ne djeluju na drugi. Ponekad mogu ta dva odnosa biti međusobno povezana bilo u trenutku njihova nastanka bilo kasnije, što ima za posljedicu da nastanak odnosa lizinga može biti relevantan za odnos kupoprodaje ili ugovora o djelu ili u smislu da promjene u kupoprodajnom odnosu mogu djelovati na odnos ugovora o lizingu. Tako se, na primjer, može ugovoriti da se u slučaju raskida ugovora o kupoprodaji uslijed toga što stvar nije podobna za upotrebu, prestaje i ugovor o lizingu. Međutim, ta je povezanost između dva odnosa posljedica izričitog ugovornog sporazuma. Ako takvog sporazuma nema, promjene koje se odnose na ugovor o kupoprodaji ili ugovor o djelu tiču se isključivo po-

duzetnika. Davalac kredita ili uopće ne intervenira u ugovoru ili ako intervenira, onda to čini kao poduzetnikov mandatar. Ipak, poduzetnik ne može koristiti promjene što se odnose na ugovor o kupoprodaji ili o djelu da bi se oslobodio ispunjenja svojih obveza prema davaocu kredita.

Razlozi koje Ferri navodi protiv teza prema kojima se lizing može podvesti pod jedan od tipičnih ugovora dovoljni su da se uvidi i neosnovanost stajališta prema kojem bi taj ugovor mogao predstavljati podvrstu (novu) jednog od tih tipičnih ugovora.

Tome valja dodati da se u pojedinim oblicima ugovora o lizingu njegovim »rastavljanjem« na elemente različitih imenovanih i jednostavnih ugovora koje on sadrži, ne mogu primjenjivati zasebno pravila koja vrijede za pojedine od tih ugovora, jer su ti elementi često međuzavisni. Na primjer, neispunjavanje ili neuredno ispunjavanje obveze davaoca lizinga o osposobljavanju kadrova primaoca lizinga može na različite načine djelovati na obveze o korištenju i prodaji objekta lizinga.

Ugovor o lizingu predstavlja ekonomsku cjelinu, on je ekonomski jedinstven, pa je logično da se on u pravnoj praksi i u općim uvjetima specijaliziranih organizacija razvija kao pravno jedinstven i samostalan ugovor.

S obzirom na dinamičan razvoj međunarodnih i unutrašnjih privrednih odnosa i sve veće značenje lizinga u tom razvoju, potrebno je nastaviti i jačati napore da se njegovi pojavnici oblici sistematiziraju i teoretski obrađuju (to se, uostalom, odnosi i na druge ugovore kao što su ugovori o: inženjeringu, know-how-u, licenci, faktoringu, franšizingu).

Zbog toga bi bio potreban organiziran zahvat osobito uz angažiranje Privredne komore Jugoslavije i Saveza pravnika u privredi Jugoslavije.

Rezultati tih napora pridonijeli bi i praksi i teoriji ugovora o lizingu i služili bi kao podloga za njegovo zakonsko reguliranje.

Upotrijebljena literatura

- Carić Slavko — Ugovor o lizingu, u knjizi Dr Vladimira Kapora — Dr Slavka Carića Ugovori robnog prometa, Beograd 1979.
- Ferri Giuseppe — Il contratto di leasing, u njegovoj knjizi Manuale di diritto commerciale, IV izdanje, Torino 1977.
- Kovač Karlo — Ugovor o lizingu — savremeni vid finansiranja u privredi, Privreda i pravo, broj 2 od 1974.
- Mirabelli Giuseppe — Il leasing e il diritto italiano, u godišnjaku (reviji) Banca, Borsa e Titoli di credito, Milano 1974.
- Vuković Mihajlo — Kombinacija ugovora, u njegovoj knjizi Obvezno pravo, knjiga II, Zagreb 1964.

Contribution to the Discussion on the Legal Nature of the Lease Contract

Dr Zoran KOMPANJET

Leasing can be defined only very generally if the definition is to include the various forms of the lease contract.

This contract represents a complex of financial transactions which enable the lessee to enjoy the direct use of machines, equipment and other lease items for recompense.

In its various forms, leasing includes elements of nominate and innominate contracts (*contractus nominati* and *contractus inominati*) according to the number of parties to the contract and the complexity of their relations (direct and indirect).

The author, however, considers it useless that leasing be included in the concept of a given innominate and simple contract, just as he holds that questions relating to the lease contract cannot be answered by applying the rules for innominate and simple contracts whose elements it contains.

From the economic point of view, the lease contract is uniform. In the legal practice as well as in a number of the general conditions of specialized organizations, it is developing as an independent contract.

Its specific forms must therefore be researched and systematized which would not only contribute to the practice and theory of the lease contract but at the same time serve as a basis for its legal regulation.

Prevela dr Susan ŠARČEVIĆ

Un contributo alla disputa sulla natura giuridica del contratto di leasing

Dr Zoran KOMPANJET

Il leasing si può definire soltanto in modo generico per comprendere le situazioni eterogenee che si riscontrano nelle sue varie figure contrattuali.

Esso rappresenta un'insieme di operazioni di finanziamento dirette a consentire all'imprenditore l'utilizzazione di macchinari ed impianti (nonché altri beni mobili ed immobili) dietro pagamento.

Nelle varie figure contrattuali del leasing si riscontrano, a seconda del numero dei contraenti e della complessità dei loro rapporti, elementi tratti da figure tipiche e quelle atipiche.

Pertanto, l'autore ritiene inutili gli sforzi diretti a fare rientrare il contratto di leasing in una delle categorie già note, in particolare nella locazione, vendita con riserva di proprietà e mutuo (rispettivamente apertura di credito).

Nello stesso tempo egli non ritiene applicabili al leasing le norme che regolano i singoli contratti tipici i cui elementi esso riunisce.

Il leasing è un contratto economicamente unico. Nella prassi e nelle numerose condizioni generali delle imprese specializzate, il contratto di leasing tende a presentarsi come contratto unico e indipendente.

È necessario pertanto studiare le concrete figure contrattuali del leasing e classificarle in modo da rendere più agevole al legislatore la sua regolamentazione.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

TRANSNACIONALNE KORPORACIJE

Progressivne i regresivne tendencije u njihovu djelovanju

1. Uvod

Velike društveno-političke i ekonomske promjene što su se desile u poslijeratnom periodu u svijetu pod utjecajem naučnotehnološke revolucije, jačanja socijalističkih zemalja i naprednih pokreta, raspada kolonijalnog sistema razvijenih kapitalističkih zemalja, zaoštavanja suprotnosti i nedavnog izbivanja nove krize kapitalističkog sistema, izazvale su pojavu i snažan razvoj transnacionalnih korporacija kao glavnih nosilaca procesa svjetske koncentracije i centralizacije kapitala i proizvodnje, internacionalizacije i integracije svjetske reprodukcije i novog oblika organizacije kapitalističke privrede.

Buran razvoj proizvodnih snaga, povećanje primjene nauke u proizvodnji, velik napredak u razvoju sredstava transporta i veza koja su omogućila skraćivanje udaljenosti i vremena obavještanja, povećano značenje kapitala i tehnologije u međunarodnoj razmjeni olakšali su i ubrzali procese internacionalizacije privrednog života i podjelu rada u međunarodnim razmjerima. Proizvodna specijalizacija prerasla je okvire ne samo pojedinačnog poduzeća već i nacionalnih granica, princip proizvodnje u masi nalazi sve veću primjenu u golemim industrijskim kapacitetima koji se dislociraju u veći broj zemalja, plasman goleme količine nacionalnih i multinacionalnih proizvoda zahtijeva šira višenacionalna tržišta i rukovođenje transnacionalnim proizvodnim aparatom. Ekspanzivna globalna strategija transnacionalnih korporacija jedan je od glavnih organizacijskih faktora tih procesa.

Transnacionalne korporacije posljednjih 15 godina postaju glavni nosioci internacionalizacije proizvodnje i privrednog života u svijetu. To su krupni međunarodni poslovni sistemi koji oslanjajući se na snagu mono-

poła udružuju kapital više država, preuzimaju dominaciju u naučnom i razvojnom istraživanju i u modernoj tehnologiji i raspolažu jakom mrežom industrijskih, trgovinskih, bankarskih i drugih poduzeća i njihovih filijala u kapitalističkim zemljama i u zemljama u razvoju sa svrhom da ostvare visoke profite, podjelu tržišta i sfere utjecaja. One bitno utječu na međunarodne ekonomske odnose, alokaciju proizvodnih faktora, međunarodnu razmjenu i odnose među državama. One su postale jaki centri moći u svijetu koji svojom ekonomskom i političkom snagom konkuriraju nacionalnim vladama.

Navedene korporacije zapravo su nastavak međunarodnih monopola koji su se javili u drugoj polovini XIX i posebno u početku XX stoljeća kad je kapitalizam stupio u monopolistički stadij svog razvitka. V. I. Lenjin je u svom »Imperijalizmu kao najvišem stadiju kapitalizma« utvrdio da je u osnovi formiranja međunarodnih monopola »novi stupanj svjetske koncentracije kapitala i proizvodnje koji je neuporedivo viši nego prethodni«,¹ a uvjetovan je daljim razvitkom proizvodnih snaga kapitalizma. Međunarodni monopoli nastaju osnivanjem međunarodnih saveza između monopola raznih zemalja o sistemu cijena, o podjeli tržišta i sferama utjecaja u svijetu. No bila su se razvila i mnoga krupna međunarodna poduzeća, koja raspolažu mrežom industrijskih i drugih poduzeća u inozemstvu (International Business).

Za proteklih pola stoljeća i posebno u posljednjih 15 godina proces izgradnje i djelatnosti međunarodnih monopolističkih saveza dostigao je dalji razvoj i dobio mnoge nove karakteristike. To se odrazilo u vrlo različitim vrstama međunarodnih operacija kapitalističkih koncerna i trustova, u povećanom stupnju međunarodnog ispreplitanja kapitala svjetske kapitalističke privrede i u zaoštavanju starih i u pojavi novih ekonomskih, političkih i socijalnih proturječja kapitalizma, izazvanih izvozom i uvozom kapitala i djelatnošću samih međunarodnih koncerna i trustova.

Transnacionalne korporacije postale su pored država jaki subjekti svjetske privrede, koji drže u svojim rukama 80% ukupnog izvoza kapitala, monopol nad vrhunskom tehnologijom i istraživačkim radom, kontrolu nad proizvodnjom najvažnijih industrijskih grana, intenzivnih primjenom nauke i s visokim organskim sastavom sredstava, i dominantan ekonomski i politički utjecaj i u industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama i u zemljama u razvoju, a postepeno prodiru i u socijalističke zemlje.

Koncentracija kapitala, tehnologije i menedžerske organizacije te internacionalizacija proizvodnje i reprodukcije preko transnacionalnih korporacija i dalje se nastavlja, a u taj proces postepeno se uključuje sve veći broj zemalja u razvoju. Opći stav tih zemalja prema navedenim korporacijama pretežno je negativan, a sličan je i stav socijalističkih zemalja: time se formira širok front u svijetu protiv negativnih efekata tih korporacija na njihove privrede. Ako se tome doda i antitrustovsko zakonodavstvo razvijenih kapitalističkih zemalja protiv monopola i pretjerane dobiti transnacionalnih korporacija, borba radničkog pokreta i potrošača protiv njihova sistema eksploatacije, nameće se vrlo aktualno pitanje koje su to prednosti i pozitiv-

---

¹ V. I. Lenjin, Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Izabrana djela, Tom I, knj. 2. Kultura 1949, str. 388.

ne strane djelovanja transnacionalnih korporacija koje im omogućuje ne samo nastavljaju svoju normalnu djelatnost nego da one čak ekonomski i organizacijski napreduju ostvarujući sve veći utjecaj na međunarodne ekonomske odnose i da postaju sve važniji subjekti svjetske privrede kao najjača jezgra kapitalističkoga ekonomskog sistema.

Premda i u ekonomskoj literaturi i u ekonomsko-političkoj praksi pojedinih zemalja postoje vrlo kontroverzni stavovi prema djelovanju transnacionalnih korporacija, sve više se nameće potreba da se čitav fenomen bolje prouči, da se na temelju objektivne analize utvrde pozitivna i negativna djelovanja tih korporacija i da se u interesu unapređenja svjetske privrede, razvijanja međunarodne suradnje, ubrzanja razvoja i poboljšanja ekonomskog položaja zemalja u razvoju te očuvanja svjetskog mira iskoriste njihove pozitivne strane i spriječe, ublaže ili ograniče njihove negativne strane.

U ovom se radu ispituje ekonomska snaga i principi djelovanja transnacionalnih korporacija, pozitivne i negativne ekonomske i društveno-političke tendencije u njihovu djelovanju te nacionalne i međunarodne ekonomsko-političke mjere što se poduzimaju ili mogu poduzeti protiv njihova negativnog djelovanja da bi se što bolje ocijenile progresivne i regresivne tendencije u njihovu djelovanju i pronađu što jasniji kriteriji selektivne nacionalne i međunarodne politike prema njima. To će olakšati pokretu nesvrstanih da izradi zajedničku globalnu politiku prema tim korporacijama u interesu privrednog i društvenog razvoja tih zemalja kako bi se izbjegli i otklonili nepovoljni utjecaji tih korporacija u izgradnji novoga međunarodnog ekonomskog poretka.

2. Analiza djelovanja transnacionalnih korporacija

2.1. Porast snage transnacionalnih korporacija

Početakom XX stoljeća od 50 krupnijih kapitalističkih kompanija 25 njih ili 50% bile su transnacionalne, tj. raspolagale su filijalama i društvima kćerima u inozemstvu. Samo u jednoj od njih godišnji promet od prodaje prelazio je 1 mld dolara. Neka evropska poduzeća bila su multinacionalna prije nego što je taj termin uveden. Firme Nestlé, Philips, Shell i Fiat imaju dugu međunarodnu prošlost, no njihova izgradnja tvornica u inozemstvu sporo se razvijala. Velik porast transnacionalnih korporacija javlja se tek u vrijeme neposredno poslije II svjetskog rata pod pritiskom porasta američkog utjecaja u svijetu.

God. 1972. bilo je 211 gigantskih monopola s prometom od preko 1 mld dolara u svakom od njih i praktično su gotovo svi oni bili transnacionalni. Dalje, od 800 krupnih industrijskih monopola u kapitalističkim zemljama (500 američkih i 300 u drugim kapitalističkim zemljama) 650 ili 81% imali su transnacionalni karakter i na njih je otpadalo 90% prodajnog prometa te grupe. Transnacionalne kompanije postale su, dakle, najkrupnija poduzeća u pojedinim zemljama ili u pojedinim granama svjetske privrede s dominantnim utjecajem na svjetsku proizvodnju i na svjetsko tržište.

Opći pregled djelatnosti i snage transnacionalnih korporacija iznosi se u tabeli 1.

PODACI O TRANSNACIONALNIM KORPORACIJAMA

Tabela 1

Zemlja	Ukupni broj korporacija 1968/69		Broj filijala u inozemstvu 1968/69		Direktne investicije korporacija u inozemstvu 1971	
	broj	%	broj	%	mld \$	%
SAD	2.468	33.9	9.691	35.5	86.0	52.0
V. Britanija	1.692	26.1	7.116	23.3	24.0	14.5
SR Njemačka	954	13.1	2.916	10.7	7.3	4.4
Francuska	538	7.4	2.023	7.4	9.5	5.8
Švicarska	447	6.7	1.456	5.3	6.8	4.1
Nizozemska	268	3.7	1.118	4.1	3.6	2.2
Švedska	255	3.5	1.159	4.2	3.5	2.1
Belgija	235	3.2	594	2.2	3.3	2.0
Danska	128	1.8	354	1.3	0.3	0.2
Italija	120	1.7	459	1.7	3.4	2.0
Ostale zemlje	171	2.3	414	1.5	17.3	10.7
Ukupno	7.276	100.0	27.300	100.0	165.0	100.0

1) Radi usporedbe — američkih filijala u inozemstvu bilo je 1930. 1000 i 1950. 2.300.

IZVOR: Multinational Corporation in World Development, United Nations, New York 1972, N° 1, str. 119—121.

U razdoblju između 1950. i 1966. broj svih filijala u inozemstvu više se nego utrostručio: povećao se od 7.000 na 23.000; broj američkih filijala također se više nego utrostručio, a broj britanskih filijala se udvostručio. Stalan porast broja transnacionalnih korporacija, koje raspoložu mnogim tisućama filijala u inozemstvu, u koje su uložene vrlo velike investicije koje prelaze milijarde dolara, izaziva značajne promjene u strukturi svjetske kapitalističke proizvodnje. Sve veći dio industrijske proizvodnje kapitalističkih zemalja koncentrirana se u rukama transnacionalnih korporacija, a sve veći dio te proizvodnje obavlja se u inozemnim poduzećima. Tako je prema procjeni eksperata UN obujam proizvodnje 10 krupnijih korporacija premašio ukupni obujam nacionalnog proizvoda 80 manjih zemalja. Ukupni obujam proizvodnje ostvaren u inozemnim poduzećima idustrijskih korporacija dostigao je 1971. 330 mld dolara (po drugim procjenama čak 450 mld dolara), a to je predstavljalo gotovo 1/6 ukupnog obujma nacionalnog produkta kapitalističkih zemalja. U skladu s nekim procjenama, 1980. će 700 vodećih kapitalističkih korporacija sa sistemom poduzeća u inozemstvu kontrolirati oko 60% svjetske kapitalističke proizvodnje, a 1985. čak 75%.

Vodeći udio u inozemnim operacijama drže krupne američke korporacije, na koje otpada oko 60% ukupne proizvodnje inozemnih filijala. No i monopoli drugih kapitalističkih zemalja, prije svega engleski, zapadno-njemački, a posljednjih godina i francuski, švicarski, kanadski, talijanski i japanski, sve više proširuju mrežu svojih poduzeća u inozemstvu, napose u SAD.

Porast broja filijala u drugim zemljama bio je popraćen povećanjem direktnih investicija u inozemstvu. U toku posljednje decenije (1960—1970) priliv direktnih investicija u svijetu, koje su potjecale iz 13 zemalja OCDE-a

popeo se od 2,9 na 7,9 mld dolara godišnje. U razdoblju 1960. do 1971. ukupna vrijednost američkih direktnih investicija u inozemstvu povećala se od 33 na 86 mld dolara, a britanskih od 12 na 24 mld.

Najveći udio u inozemnim investicijama drže američke korporacije (52% 1971), mnogo manji britanske (14,5%) i kudikamo manji korporacije drugih razvijenijih kapitalističkih država. Udio stranih investicija u Evropskoj ekonomskoj zajednici kreće se oko 15%: oko 9% u V. Britaniji, 10% u Francuskoj, 14% u Italiji, 15% u Nizozemskoj, 18% u SR Njemačkoj i 33% u Belgiji.

Jačanje ekonomske moći krupnih svjetskih monopola u poslijeratnom razdoblju objašnjava osnovne razloge burnog razvitka inozemnog poslovanja kapitalističkih korporacija, što pokazuju podaci u tabeli 2.

Tabela 2

UDIO PROMETA KRUPNIH KORPORACIJA U NACIONALNOM PRODUKTU
KAPITALISTIČKIH ZEMALJA I PROSJEČAN PROMET

Zemlja	1958			1972		Prosječni promet 1 korporacije mln \$
	Broj korporacija	Promet korporacija u NP %	Pr. promet 1 korp. mln \$	Broj korporacija	Njihov promet u NP %	
SAD	98	25.2	1.169	303	42.8	1.618
V. Britanija	16	16.7	676	57	42.7	1.649
SR Njemačka	15	15.1	557	37	23.2	1.155
Francuska	6	5.8	492	28	19.5	1.366
Italija	2	3.3	514	7	11,3	1.904
Belgija i Nizozemska	2	7.1	674	11	21.4	1.591
Japan	1	1.2	400	74	35.0	1.136

NAPOMENA: U tabeli su izneseni podaci za korporacije s godišnjim prometom većim od 400 mln dolara, ali bez međunarodnog koncerna »Royal Dutch Shell«, »Unilever« i »Agfa-Gewerth«.

IZVOR: D. Maksimova, Pogovor knjizi C. Tugendhat, The Multinationals, ruski prevod s engleskog, Progress, Moskva 1974, str. 281.

Prosječan promet po korporaciji izračunao autor.

Izneseni porast udjela prometa transnacionalnih krupnih korporacija u nacionalnom proizvodu razvijenih kapitalističkih zemalja od 1958. do 1972. kao i znatno povećanje prosječnog godišnjeg prometa po jednoj korporaciji jak su dokaz o porastu ekonomske snage transnacionalnih korporacija. Ta snaga ravna je a katkad i veća od nacionalnog proizvod nekih država. Dodana vrijednost u svakoj od 10 najvećih kompanija prelazila je 1971. 3 mld dolara odnosno bruto nacionalni proizvod nekih 80 zemalja uzetih zasebno. Dodana pak vrijednost svih multinacionalnih korporacija, koja se 1971. procjenjuje na oko 500 mld dolara, bila je po prilici jednaka 1/5 svjetskog bruto nacionalnog proizvoda, isključiv socijalističke zemlje.

Koncentraciju kapitala transnacionalnih korporacija potvrđuju ovi podaci. U SAD je 1973. manje od 200 korporacija posjedovalo više od 60% nacionalnog kapitala. U Francuskoj gdje je koncentracija mnogo manja, 800

firmi ili 0,4% poduzeća kontrolira već 37% ukupne proizvodnje. U V. Britaniji samo 165 korporacija posjeduje 80% investicija u inozemstvu, u SR Njemačkoj 82 poduzeća 70% a u SAD 190 firmi 75% inozemnih investicija.²

God. 1973. 5.112 transnacionalnih korporacija zapošljavalo je 46 mln osoba, a samo 260 najjačih korporacija nešto preko 25 mln osoba ili 12% aktivnog stanovništva zemalja OCED-a.³

Posljednjih godina zapadnoevropske transnacionalne korporacije počele su sve više konkurirati i zamjenjivati američke korporacije. One se, naime, u posljednje vrijeme mnogo brže proširuju nego američke. Nedavna istraživanja dovode u sumnju ustaljeno shvaćanje da Amerikancima pripada oko 2/3 aktivnosti transnacionalnih korporacija u svijetu. Prema podacima OUN, SAD su 1967. posjedovale 55% od ukupne knjigovodstvene vrijednosti svjetskih direktnih investicija u drugim zemljama, a 1971. samo 52%. Udio pak Zapadne Evrope u istom periodu porastao je od 35% na 38%, a po nekim procjenama uskoro će dostići 60% ukupnih svjetskih direktnih investicija.

Zapadnoevropske korporacije počele su se brže širiti u inozemstvu od američkih u apsolutnim pokazateljima od sredine 1960. godine. U razdoblju 1962—1964. američke korporacije su stekle ili stvorile 959 inozemnih filijala, a zapadnoevropske samo 548. No u razdoblju 1965—1967. zapadnoevropske korporacije su osnovale 991 filijalu u inozemstvu a američke 889. U toku 1972. i 1973. direktne inozemne investicije britanskih, švicarskih, zapadno-njemačkih i japanskih transnacionalnih korporacija globalno su porasle za 51% a američkih samo za 24%.

Prema jednoj studiji stručnih službi Evropske ekonomske zajednice krajem 1976. u kojoj je iznesen prvi potpuniji inventar svih transnacionalnih korporacija u svijetu (velikih, srednjih i malih), u svijetu je registrirano oko 10.000 velikih korporacija koje imaju filijale u dvije ili više zemalja, od kojih je identificirano 4534 korporacije porijeklom iz zemalja EEZ i 2570 korporacija američkog porijekla. Zapadnoevropske korporacije imaju 49.256 filijala u inozemstvu, a američke 24.177. No filijale u više od 20 zemalja imaju 173 zapadnoevropske korporacije, a samo 113 američkih.

Premda bi po broju filijala zapadnoevropske korporacije izgledale dinamičnije od svojih američkih posestrima, američke ipak postizavaju veće ekonomske i financijske rezultate: 1102 proizvoda američke korporacije ostvarile su ukupan prihod od 810 mld dolara, a 2493 zapadnoevropske samo 568 mld dolara. Prema tome, za polovinu manji broj američkih korporacija ostvaruju 43% veći ukupan prihod od zapadnoevropskih, ili po jednoj se američkoj korporaciji ostvaruje prosječan prihod od 6,72 mld dolara a po zapadnoevropskoj od 2,27 mld dolara, tj. tri put manje od jedne američke.

Od 200 najvećih transnacionalnih korporacija (s najvećim prihodom) prevladavaju američke i po broju i po ukupnom prihodu: 51,5% naime američkih korporacija ostvaruje 50,7% ukupnog prihoda, dok ih samo 35% (70) imaju sjedište u jednoj od zemalja EEZ i ukupan im prihod iznosi samo 30,1% (ili 283 mld dolara) od ukupnog prihoda tih najvećih korporacija. Nji-

---

² A. Meister, *L'Inflation creatrice, Economie et Liberté*, Presses Universitaires de France, Paris 1975, prema *Problèmes économiques* br. 1475/76. od 4. VI 1976. str. 4.

³ A. Meister, *Inventar multinacionalnih*, *Ekonomika politika* br. 1285/76. od 15. XI 1976, str. 52.

hov je inače prihod 1973. iznosio 938,5 mld dolara ili 32,9% od ukupnog nacionalnog bruto proizvoda svih zemalja OCDE (2.853 mld dolara).⁴

Glavni razlozi jačanja zapadnoevropskih transnacionalnih korporacija posljednjih godina su: porast radničkih najamnina, revalorizacija većine evropskih valuta prema dolaru, ekspanzija EEZ u svjetskoj proizvodnji i svjetskoj trgovini i sve veća nestašica kapitala u SAD za rekonstrukciju američke industrije. U 1976. godini malo je američkih korporacija planiralo povećanje izvoza kapitala, jer su one najveći dio svoje inozemne ekspanzije završile, a izgledi na profit u inozemstvu postali su slabi. Amerikancima je sve teže dalje investirati u Zapadnu Evropu, jer su zabrinuti zbog rastuće socijalizacije i sve veće snage radničke klase u njoj. Stoga mnoge američke korporacije postepeno napuštaju Zapadnu Evropu i nastoje jače razviti proizvodnju u SAD. Osim toga, na njih se vrši jak politički pritisak u zemlji da ostanu kod kuće i da povećaju američki izvoz a ne izvoz filijala u drugim zemljama.

Mnogi razlozi potvrđuju očekivanje da će se ekspanzija zapadnoevropskih korporacija nastaviti. Evropljani su prilagodljiviji od Amerikanaca političkim i socijalnim snagama drugih zemalja: oni izbjegavaju javne sukobe sa zemljama domaćinima, oni su skloniji kompromisnim rješenjima sa zemljama u razvoju, često se navode njihove inovacije u upravljanju (participacija radnika, fleksibilno radno vrijeme i sl.), njihova diplomatska vještina pri pregovaranju i manja vojno-politička snaga. No ako zapadnoevropske transnacionalne korporacije i pojačaju svoj utjecaj u SAD i u zemljama u razvoju, njihovo djelovanje neće biti mnogo drugačije od djelovanja američkih korporacija, pa će i pored svoje prilagodljivosti teško moći izbjeći ili zadovoljiti konfliktne zahtjeve i svojih zemalja i zemalja domaćina.

2.2. Principi djelovanja transnacionalnih korporacija

1. Osnovni motiv djelatnosti i glavna pokretačka snaga transnacionalnih korporacija je ostvarenje što veće mase profita, trka za monopolnim ekstraprofitom. Prihodi od direktnih investicija u inozemstvu, u kojima najviše sudjeluju te korporacije, iznosile su u SAD god. 1950 1,4 mld dolara, 1960. 2,8 i 1971. 8,3 mld dolara. Transnacionalne korporacije koriste sve moguće metode i tehnike koje im pruža suvremena nauka i tehnologija da povećanjem proizvodnje, prometa — ulaganja snize troškove poslovanja po jedinici konačnog proizvoda, koristeći sve prednosti koje mogu steći u stranim zemljama (bogatija prirodna bogatstva, niže najamnine radnika, prednosti šireg tržišta povoljniji carinski sistem, razne olakšice i subvencije, sniženje transportnih i prodajnih troškova i sl.⁵ U trci za profitom one zapostavljaju ili gaze nacionalne i međunarodne interese i imaju pred očima samo opći interes firme.

2. Djelatnost i poslovanje transnacionalnih korporacija zasniva se pretežno na vanjskoekonomskim odnosima i poslovima. Njihovo uključivanje u međunarodnu privredu vrši se postupno: najprije izvoze finalne proizvode,

⁴ A. Meister, Isto.

⁵ O. Sunheld, Latinskoamerički pogled, Multinacionalne kompanije, Transjug, Beograd 1974, str. 85.

zatim stvaraju prodajnu organizaciju u inozemstvu, prodaju stranim proizvođačima korištenje svojih patenata i licenci, organiziraju proizvodnju u drugim zemljama i na kraju otkupljuju lokalnog proizvođača i uspostavljaju filijalu čiji su djelimični ili potpuni vlasnici. One ne nastupaju na stranim tržištima samo izvozom robe već i izvozom kapitala i tehnologije, inženjeringa i montaže, osnivaju vlastita poduzeća ili otkupljuju strana (lokalna) poduzeća, zamjenjuju nacionalne proizvode višenacionalnim proizvodom a sve bitne odluke o proizvodnji, plasmanu, razvoju i istraživanju donose na temelju svoje globalne međunarodne strategije i ekonomske logike; alokaciju privrednih resursa (kapitala, radne snage, sirovina, know-how i same sredine) vrše na temelju međunarodnih mogućnosti, centraliziraju stručne službe i posebno rukovođenje i upravljanje, osiguravaju monopol ili kontrolu u pojedinim granama svjetske ili nacionalnih privreda, provode globalnu poslovnu strategiju bez obzira na pojedine afilijacije, koje stvarno gube svoju ekonomsku, tehnološku i po potrebi pravnu autonomnost i pretvaraju se u točkice jedinstvenog organizma potčinjenog volji i interesima monopolističkog centra. Prenos resursa između država bitna je međunarodna aktivnost transnacionalnih korporacija.

3. Ekonomska ekspanzija transnacionalnih korporacija vrši se prije svega izvozom kapitala, i to u obliku direktnih investicija. Dok se u razdoblju 1913—1945. veličina inozemnih investicija glavnih zemalja izvoznica kapitala povećala za 15%, u razdoblju poslije II svjetskog rata povećala se za gotovo 5 puta. Njihov iznos 1970. bio je oko 134 mld dolara.

Izvozom kapitala transnacionalne korporacije osvajaju svjetsko tržište, osnivaju ili kupuju stotine i tisuće poduzeća u drugim zemljama, preskaču carinske i druge smetnje ne samo u drugim zemljama nego i u velikim integracionim zajednicama, postižu i brzu ekspanziju i velik utjecaj u svjetskoj privredi, vršeći kontrolu u glavnim privrednim granama pojedinih zemalja i u svjetskoj privredi i kontrolu nad svim proizvodnim faktorima koji omogućuju proizvodnju monopolnog ekstraprofita.

4. Transnacionalne korporacije zasnivaju svoju snagu na primjeni nauke i vrhunske tehnologije. Njihova djelatnost koncentrirana se na ekspanzivne privredne grane moderne tehnologije i visokoga organskog sastava kapitala (elektronika, naftna industrija, petrokemija, automobilska industrija, farmaceutski proizvodi i sl.). Osnivanjem i financiranjem vlastitih laboratorija, razvojnih službi i instituta, a po potrebi koristeći usluge i velikih instituta one razvijaju primijenjena istraživanja novih proizvoda, novih postupaka i tehnoloških inovacija, istražuju uvjete poslovanja u pojedinim zemljama, mogućnosti plasmana i racionalnost odluka upravnih organa. Vršeći koncentraciju proizvodnje i centralizaciju naučnih i tehničkih znanja u zemlji matične firme, one postaju monopolni vlasnici moderne tehnologije, što im omogućuje postizavanje prednosti u proizvodnji.

Transnacionalne korporacije zatim prenose tehnološka znanja u druge zemlje, ali najviše preko svojih afilijacija u inozemstvu u obliku prodaje licenci, know-how i menadžerstva. Prodaje tehnologije drugim poduzećima izvan korporacije manjeg je opsega i uz visoke naknade, uz dalji uvjet da korporacija zadrži monopolnu kontrolu nad tehnologijom tih poduzeća. Unutrašnja cirkulacija tehnologije od matične kuće prema filijalama omogućuje homogenizaciju normi i tehnika proizvodnje i modela potrošnje,

uniformiranje stručnog i tehničkog obrazovanja kadrova i prodaju investicione opreme ili pojedinih dijelova matične kuće.

5. Jedan od najvažnijih principa djelovanja transnacionalnih korporacija je koncentracija i centralizacija odlučivanja, stvaranje globalne strategije i stroge hijerarhijske strukture. Upravni organi korporacija služe isključivo interesima razvoja osnovne matične firme, a centralizacija odlučivanja većinom je apsolutna. Tehnologija, organizacija i najveći dio kapitala podređen je centrali kompanije, sve proizvodne jedinice koje se bave proizvodnjom istog proizvoda rade po jedinstvenoj i usklađenoj tehnološkoj shemi i podređene su zajedničkoj konstruktorskoj ideji, bez obzira na to u kojoj su zemlji one locirane, one su dakle međusobno vezane jedinstvenim tehnološkim ciklusom. U okviru korporacije tehnološka zavisnost proizvodnih jedinica razbacanih po cijelom svijetu kombinira se s njihovom ekonomskom i pravnom zavisnošću na osnovi jedinstvenoga privatnog, pretežno grupnog vlasništva sredstava.

Efikasnosti poslovanja naročito pridonosi interni sistem kontrole, mogućnost selekcije najboljih kadrova, visoka radna disciplina i savršen sistem informacija i komunikacije. Filijale u inozemstvu imaju pravo inicijative samo u ambicioznim programima koji se usklađuju u sjedištu, a onda se vraćaju na izvršenje lokalnim službenicima filijala. Centrala se rijetko miješa u izvršenje programa filijale ili vezanog poduzeća u inozemstvu, ali je globalna realizacija programa i djelatnost čitavoga poslovnog sistema korporacije ograničena općim okvirom i zajedničkom »doktrinom« zahvaljujući internim priručnicima, obaveznoj praksi kadrova prije dobivanja većih odgovornosti, obaveznoj piramidalnoj hijerarhiji i razrađenim metodama reguliranja internih sukoba.

6. Čitavo poslovanje transnacionalnih korporacija odvija se u najsuvremenijim oblicima organizacije, upravljanja i rukovođenja. Na vrlo racionalan način one kombiniraju subordinaciju, koordinaciju, vertikalnu i horizontalnu povezanost i kontrolu svih dijelova njihova međunarodnog poslovnog sistema. Međunarodne poslovne operacije i odnosi korporacija sukcesivno se proširuju gotovo uhodanom postupnošću: od izvoza robe proizvedene u zemlji prelazi se na vlastitu proizvodnju i izvoz, na posrednu proizvodnju u inozemstvu (licence, montaže, ugovorna proizvodnja) i na izravnu proizvodnju robe u inozemstvu.

Rukovodstvo korporacije sastoji se od štaba matičnog poduzeća, koji obuhvaća centralne funkcije marketinga, proizvodnje, razvoja, financija, planiranja i kadrova, i od linijskog rukovodstva, koje objedinjuje i kontrolira domaći i međunarodni sektor, organiziran po geografskim područjima gdje se nalaze filijale ili po grupama proizvoda. Unutar korporacije djeluje standardizirani sistem dokumentacije, posebni sistem informacija i komunikacija i suvremena kompjuterska tehnika. Efikasnost i racionalnost u svim funkcionalnim oblastima poslovnih operacija glavno je sredstvo za postizavanje njihovih globalnih ciljeva.

7. Princip autonomije, kojem su transnacionalne korporacije uvijek privržene, sastoji se u njihovoj težnji i praksi da očuvaju svoju punu samostalnost i da se koncentriraju na vlastite interese i vlastiti globalni rast. Kako one nisu vezane samo za jedno tržište, kako im je djelatnost raspršena na razna geografska područja izvan matične zemlje i kako im nacionalne granice ne predstavljaju jaču barijeru, one konstituiraju svoju spe-

cifičnu organizaciono-poslovnu strukturu i globalnu strategiju, koja se autonomno odnosi prema nacionalnim ekonomskim i političkim sistemima. One imaju šire mogućnosti i veći manevarski prostor od nacionalno orijentiranih poduzeća, izmiču javnoj kontroli država i raznim oblicima državne intervencije i sve više dolaze u sukob s nacionalnim vladama i u rasporak s nacionalnim planovima razvoja.

Filijale korporacije više se orijentiraju prema matičnoj korporaciji, a tek sporedno se integriraju u planove razvoja i strukturu nacionalnih privreda. Podređujući se globalnoj strategiji korporacije one po potrebi izigravaju nacionalno zakonodavstvo, na rafinirane načine izbjegavaju iskazivanje stvarne dobiti i plaćanje poreza, obično se ne upuštaju u riziko izgradnje komunalne i druge infrastrukture, vrše snažan ekonomski i politički utjecaj na nacionalne vlade matične zemalje i zemlje prijema i po potrebi se miješaju i u unutrašnje prilike pojedinih zemalja radi čuvanja prednosti monopolnog položaja i ostvarenje maksimalnog profita.

3. Društveno-ekonomski efekti djelovanja transnacionalnih korporacija

3.1. Opći društveno-ekonomski efekti

Suvremene transnacionalne korporacije posluju danas u novim uvjetima koji se razlikuju od onih koji su bili karakteristični za imperijalizam početka XX stoljeća. U poslijeratnom razdoblju desile su se krupne političke i društvene promjene u svijetu. Suzila se teritorijalna sfera gospodstva kapitalističkih zemalja zbog stvaranja i jačanja većeg broja socijalističkih zemalja, pooštrila se opća kriza kapitalizma, rivalstvo i takmičenje dvaju suprotnih svjetskih društveno-ekonomskih sistema, raspala su se mnoga kolonijalna carstva i postignuta je politička nezavisnost većine zemalja u razvoju koje nastavljaju borbu za svoje ekonomsko osamostaljenje, sve više se rasplamsava klasna borba i jačaju napredni pokreti i snaga radničke klase u kapitalističkim zemljama. Te društvene promjene, koje se odvijaju pod pritiskom naučno-tehnološke revolucije, neposredno djeluju na sve ekonomske, političke i socijalne procese u tim zemljama, pa i na procese razvitka transnacionalnih korporacija.

Međunarodni monopoli svojedobno su se javili kao odgovor kapitalizma na proturječje između rastućeg nivoa koncentracije proizvodnje i centralizacije kapitala i uskih okvira nacionalnih tržišta. Danas je ta proturječnost zadobila posebnu oštrinu. Kapitalistička masovna proizvodnja sve više nadilazi okvire nacionalnih država, koji su postali vrlo uski za razvoj proizvodnih snaga kapitalizma. Porast obujma proizvodnje i njeno kombiniranje, povećanje optimalne veličine poduzeća i specijalizacije njihove djelatnosti, porast rashoda i ekonomske važnosti nauke i tehnološkog znanja — sve to izaziva potrebu za krupnim tržištima, za udruživanjem materijalnih, kadrovskih i finansijskih izvora više zemalja i za intenzivnim razvojem međunarodne ekonomske suradnje. Transnacionalne korporacije i multinacionalne kompanije i njihova povećana međunarodna djelatnost svojevrsan su odgovor suvremenog kapitalizma na potrebe razvoja proizvodnih snaga

koje zahtijevaju internacionalizaciju suvremenog privrednog života i organizaciju društvene reprodukcije u svjetskim razmjerima.

Ranije su međunarodni monopoli istupali najviše u obliku kartela za cijene. No danas su takvi karteli pali u drugi plan. Njihov dominantan položaj na svjetskom tržištu preuzele su danas krupne transnacionalne korporacije, kao svojevrsna industrijska carstva koja udružuju široku mrežu poduzeća u većem broju stranih zemalja uključujući ih u velike međunarodne poslovne sisteme.

Raniji su monopoli izvozili svoj kapital prije svega prema izvorima sirovina i jeftine radne snage, u kolonije i druge zavisne zemlje. Danas se ulaganje stranog kapitala koncentrira u prerađivačke industrije, posebno u grane intenzivne primjenom nauke, i to pretežno tj. u dvije trećine u razvijene kapitalističke zemlje i samo s jednom trećinom u zemlje u razvoju. No borba suvremenih korporacija za inozemne izvore sirovina i goriva produžuje se i posebno zaoštrava u vezi s nastalom energetsom i prehrambenom krizom, sa sve većom nestašicom sirovina u kapitalističkim zemljama zbog neracionalne eksploatacije izvora i sa sve efikasnijom borbom zemalja u razvoju da samostalno raspolažu svojim nacionalnim izvorima.

Sve te činjenice nisu samo odraz krupnih strukturalnih promjena u kapitalističkoj privredi nego i nove uloge zemalja u razvoju u svjetskoj privredi i politici. One se više ne mogu miriti s nasiljem stranog kapitala i sve više ograničavaju gospodarstvo krupnih korporacija na svom tržištu, provode kontrolu njihove djelatnosti i u određenim prilikama poduzimaju i nacionalizaciju imovine krupnih korporacija.

Suvremene transnacionalne korporacije odlikuje uska povezanost i udruživanje s buržoaskom državom. Ona, naime, redovno pruža ekonomsku i političku podršku krupnom kapitalu u zemlji i u inozemstvu. Kako su danas vodeće korporacije vezane za vanjska tržišta pa obavljaju krupne međunarodne financijske operacije i razvijaju proizvodnju ne samo u svojim zemljama nego sve više izvan nacionalnih granica matične zemlje, buržoaske su države prisiljene da sve veću pažnju posvećuju vanjskim odnosima. Raznim mjerama državno-monopolističkog reguliranja one stimuliraju vanjsko-ekonomsku ekspanziju svojih monopolnih korporacija.

Kapitalističke države istupaju u međunarodnim odnosima dosta usklađeno, one se i povezuju u integracione grupacije tipa zajedničkog tržišta i u druga međunarodna udruženja i uvelike koriste međunarodne ekonomske organizacije (npr. GATT, Međunarodni monetarni fond, Međunarodna trgovinska komora i sl.) radi unapređenja vanjske djelatnosti svojih korporacija, olakšanja izvoza roba i kapitala i privlačenja inozemnih investicija razmjene licenci, patenata i know-how s drugim zemljama i stimuliranja međunarodne migracije radne snage. Vanjskoekonomska funkcija buržoaske države postala je jednim od najvažnijih faktora usklađivanja razvitka nacionalnih, multinacionalnih i transnacionalnih monopola. Ta funkcija usmjerena je na jačanje monopolnih korporacija kao najvišeg organizacijskog oblika proizvodnje i tržišne dominacije suvremenog kapitalizma i na jačanje monopolističke buržoazije u cjelini u svojim zemljama i u svjetskoj privredi.

No u unutrašnjoj logici državno-monopolističkog kapitalizma i u njegovu stalnom prilagođavanju promijenjenim uvjetima stvarnosti prikrivaju se duboke proturječnosti: suvremeni kapitalizam sve teže pronalazi mogućnost da organski i dosljedno uskladi privatno-monopolističke i državno-monopoli-

stičke metode reguliranja vanjskoekonomskih odnosa, svjetske ponude i potražnje i općih međunarodnih veza u sistemu svjetske kapitalističke privrede. Sve češće dolaze do izražaja sukobi, suprotni interesi i razna nadmetanja između vlada pojedinih kapitalističkih zemalja i transnacionalnih monopola. Transnacionalne, naime, grupacije ako im ne odgovaraju razne državne mjere, usmjeravaju svoj kapital i prebacuju čitava poduzeća u druge zemlje gdje nailaze na prihvatljiviju ekonomsku i socijalnu klimu i ne podređuju se ni zahtjevima svoje vlade ni potrebama privrede svoje matične zemlje. Osim toga, mnoge operacije međunarodnih koncerna na teritoriji drugih zemalja često su toliko krupne i toliko neusklađene s ciljevima ekonomske politike tih zemalja da to izaziva velike ekonomske i socijalne probleme u tim zemljama. Sve izrazitiji sukob između transnacionalnih korporacija i buržoaskih vlada postao je posljednjih godina jednim od centralnih pitanja koja zahtijevaju oštre rasprave u parlamentima i vladama kapitalističkih zemalja i u raznim međunarodnim organizacijama.

Društvene promjene u svijetu snažno utječu na borbu monopola i njihovih saveza za ekonomsku podjelu svijeta, za sfere utjecaja i za osvajanje sve širih tržišta. Osnovni sadržaj, imperijalistička suština te borbe ostala je neizmijenjena, ali su se promijenili subjekti te borbe koji su postali neusporedivo ekonomski jači, zatim odnosi snaga među njima te oblici i metode međusobnog suparništva. Borba za sfere utjecaja i za šira tržišta danas se vodi ne samo preko industrijskih, bankarskih ili trgovinskih monopola nego i preko tzv. monopola konglomerata, u čijim se rukama nalaze i u vlastitim zemljama i u inozemstvu mnoga poduzeća i ustanove raznih grana privrede, od proizvodnih pogona i banaka do prodajnih, transportnih i servisnih filijala.

U prošlosti je zakonomjerman i neizbježan put borbe monopolističkih saveza vodio imperijalističkim svjetskim ratovima. Korjenite promjene u odnosima klasnih snaga na svjetskoj areni dovele su u pitanje mogućnost rješavanja međuimperijalističkih proturječja ratovima. U suvremenim uvjetima ratovi su izgubili rješavajuću ulogu, oni bi mogli jako oslabiti imperijalizam u odnosu na socijalističke snage u svijetu i dovesti ga na rub katastrofe. Premještanje težišta s vojnih na nevojna sredstva borbe za sfere utjecaja, za osvajanje ekonomskih područja i za ekonomsku dominaciju pridonijelo je porastu značenja ekonomskih faktora i ekonomskih metoda u toj borbi.

Sve jače i dublje promjene u položaju pojedinih monopola i njihovih saveza unutar pojedinih kapitalističkih zemalja i na svjetskom tržištu, pod utjecajem naučno-tehnološke revolucije neposredno se odražavaju i na odnose snaga među tim zemljama, povećanje neravnomyernosti njihova ekonomskog i političkog razvitka i na zaoštavanje odnosa tih zemalja i zemalja u razvoju.

Izvoz i uvoz direktnih investicija u golemim razmjerima, razmještaj mnogih tisuća industrijskih, trgovinskih i bankovnih filijala krupnih monopola izvan granica matičnih zemalja, uvlačenje transnacionalnih korporacija u međunarodni promet golemih masa roba, novčanog i posudbenog kapitala, stvaranje krupnoga međunarodnog tržišta »eurovaluta« i »eurobligacija«, demonetizacija zlata i sve veće zanemarivanje investicija u matičnoj zemlji — sve to uzrokuje brze i velike promjene u položaju pojedinih

nih kapitalističkih zemalja i regija i izaziva novu borbu između tri osnovna centra sila imperijalizma — SAD, Zapadne Evrope i Japana.

Transnacionalni karakter krupnih kapitalističkih grupacija sve više se sukobljava s političkim uređenjem i nacionalnom organizacijom buržoaskih država. U proizvodnji složenijeg proizvoda transnacionalna korporacija proizvodi jedan dio u jednoj, drugi u drugoj, a treći u trećoj zemlji i onda konačno sastavlja multinacionalni proizvod u sve tri zemlje. Koristeći službenu podršku vlada drugih zemalja, bilateralne trgovinske sporazume i triangularne poslove, prednosti šireg tržišta i druge prednosti u drugim zemljama, ona postiže veću konkurentnu sposobnost na svjetskom i lokalnom tržištu ubrzava realizaciju proizvoda i povećava promet i profit. Ona često prebacuje zastarjelu opremu i čitave industrijske pogone iz svoje ili druge zemlje u treću zemlju gdje je radna snaga jeftinija, prirodno bogatstvo obilnije ili je veća potražnja za odnosnim proizvodom i na taj način produžuje vijek produktivne upotrebe spomenute opreme. Takva praksa narušava ranija teorijska shvaćanja o komparativnim prednostima pojedinih zemalja; istodobno korištenje prednosti većeg broja zemalja u interesu pojedine međunarodne korporacije čini osnovu za suvremenija teorijska objašnjenja međunarodne ekonomske razmjene.⁶

Transnacionalne korporacije više se ne mogu promatrati samo s tradicionalnoga nacionalnog gledišta. Svaka od njih slijedi prije svega svoje globalne interese, koji se većinom ne podudaraju s interesima vlade matične zemlje, pa ni vlada zemalja u kojima ona djeluje. Svaka korporacija djeluje kao određena cjelina, čije se djelatnosti koordiniraju i upravljaju iz jednog centra. Neka od njih ostavljaju svojim poduzećima kćerima inicijativu, a druge to ne prihvaćaju. No kakvagod bila struktura koncerna, glavna kompanija ostaje njen mozak i živčani centar, a filijale su kao izvršioци dužne izvršavati određene im zadatke. Osnovni je zadatak firmi kćeri da organiziraju svoju djelatnost u interesu korporacije kao cjeline. Veze između pojedinih zemalja koje uspostavljaju korporacije pri usklađivanju svoje djelatnosti u raznim državama nisu tako očevide kao veze koje se zasnivaju na međuvladinim sporazumima, ali su zato mnogo tješnje, trajnije i efikasnije.

Protiv otvorene doktrine i prakse prevladavanja interesa korporacije nad interesima zemlje u kojoj djeluje matična firma ili njene filijale sve više istupaju mnogobrojni predstavnici političkog života, sindikata, državne administracije i organizacija potrošača. Konfliktne situacije često nastaju kad transnacionalne korporacije vrše devizne transfere u periodu poremećaja platne bilance, premještaj proizvodnje iz jedne filijale ili poduzeća kćeri u drugu zemlju, zanemaruju izvoz ili ustupaju izvozne operacije u druge ruke, određuju nove cijene multinacionalnim proizvodima ili odlučuju da se nove investicije za izgradnju poduzeća ili za kupovanje oprema realiziraju u drugoj zemlji. Sve te poslovne odluke znatno utječu na tempo rasta pojedinih zemalja, na zaposlenost, na blagostanje stanovništva i njegov kulturni nivo. Kolikogod se korporacije znale prilagođavati lokalnim prilikama i često kompromisno odnositi prema neizbježnim konfliktima, pritisci na

⁶ D. Čalić i dr. Međunarodni ekonomski odnosi, Informator, Zagreb 1973, str. 86.

njih zbog njihova zanemarivanja nacionalnih interesa postaju jači kako u matičnim — razvijenim kapitalističkim zemljama tako i u zemljama u razvoju.

3.2. Pozitivni i negativni efekti

Unatoč velikoj međuzavisnosti i isprepletenosti operacija i poslovne djelatnosti transnacionalnih korporacija u složenim uvjetima raznih suprotnosti suvremenog svijeta, ipak je moguće u njihovu djelovanju razlikovati određene pozitivne i negativne tendencije.

Pozitivnim stranama djelovanja tih korporacija mogu se smatrati one tendencije koje pridonose općem razvoju proizvodnih snaga u svijetu i u pojedinim zemljama, integraciji rada i sredstava u okviru svjetske reprodukcije, podružtvljavanju proizvodnje u svjetskim razmjerima i ravnopravnoj suradnji među narodima. Te se tendencije ne mogu uvijek jasno razabrati u djelovanju pojedinih korporacija, ali se u globalnim pokazateljima ipak izražavaju. To su uglavnom ove tendencije:

— njihov značajan doprinos svjetskom privrednom razvoju, tehničkom progresu i podizanju produktivnosti društvenog rada, internacionalizacija, racionalizacija i povećanje proizvodnje, zaposlenosti i konkurentnosti, što se većinom odnosi i na zemlje u kojima one djeluju;

— svjetska alokacija i aktiviranje privrednih resursa, produbljivanje tehničke i teritorijalne podjele rada i specijalizacije na svjetskom nivou, razvijanje proizvodnje u masi, normiranje i standardizacija proizvodnih procesa i modela potrošnje, proširenje tržišta, izvoza i prodajne mreže;

— veliko unapređenje znanstvenoistraživačkog i razvojnog rada, sistema rukovođenja, upravljanja, organizacije i informacija, uvođenje globalne međunarodne poslovne strategije i stimuliranje poslovne i drugih oblika kooperacije i koordinacije u svijetu;

— usmjeravanje, planiranje i reguliranje društvene reprodukcije u mnogim privrednim granama i proizvodima, podružtvljivanje procesa rada u svjetskim razmjerima i brže stvaranje materijalnih i društvenih uvjeta u krilu kapitalističkog društva za pobjedu socijalizma kao svjetskoga društveno-ekonomskog sistema.

Negativne tendencije u djelovanju transnacionalnih korporacija odražavaju se u onim njihovim djelatnostima koje pridonose zaustavljanju progresivnih procesa u svijetu, otežavaju razvoj proizvodnih snaga u svijetu i u pojedinim zemljama i djeluju u pravcu sukoba, neravnopravnosti i napeitosti u svijetu. Te su tendencije vrlo uočljive i izrazitije su od pozitivnih.

Podređujući sve svoje djelatnosti ostvarenju što veće mase profita, visina profita postaje njihov osnovni kriterij i cilj u provođenju svoje globalne strategije, organizacije svoga međunarodnog poslovnog sistema i donošenja poslovnih odluka u izboru mogućih alternativnih rješenja. Stoga su one kao izraz i jezgra kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema postale nosioci monopolne koncentracije kapitala, proizvodnje, nauke i tehnologije i savršeni organizatori kapitalističke eksploatacije ne samo zemalja u razvoju nego i potrošača, radničke klase i manjih poslodavaca u razvijenim kapitalističkim zemljama.

Premda one izravnavaju tehnološke i poslovne razlike u pojedinim privrednim granama i krajevima i ubrzavaju izjednačavanje nivoa ekonomskog razvoja razvijenih kapitalističkih zemalja i premda u svoj međunarodni tehničko-proizvodni, prodajni i tržišni sistem uključuju propulzivne grane zemalja u razvoju, one pridonose daljem neravnomjernom razvoju u svijetu, naročito produbljujući tehnološki jaz između razvijenih i nerazvijenih krajeva i grana u pojedinim zemljama i podržavajući zaostalost nerazvijenih krajeva i grana u svijetu.

Izvozeći kapital u inozemstvo gdje razvijaju široku mrežu svojih filijala i zavisnih poduzeća u proizvodnji, prometu i uslugama, one zanemaruju investicije u matičnoj zemlji, podržavaju nezaposlenost i izbjegavaju uključivanje u nacionalne planove razvoja i razvijenih i nerazvijenih zemalja. One izgrađuju i usavršavaju svoj međunarodni poslovni sistem koji ima nadnacionalni karakter, suprotan nacionalnom sistemu. Stoga je njihovo ponašanje anacionalno, iako po potrebi koriste mjere državne intervencije koje im idu u prilog, napose razne carinske, poreske, kreditne i druge olakšice, kao što opet istrgnuvi se iz kontrole nacionalnih vlasti zanemaruju i gaze sve društvene interese i obaveze nacionalnog i međunarodnog karaktera. One podređuju nacionalne i lokalne interese jedinstvenom globalnom sistemu koji je odraz suvremene racionalne privrede na najvišem stadiju razvitka kapitalizma.

Nacionalni prilaz rješavanju ekonomskih, socijalnih i političkih problema u pojedinoj zemlji, koheziona snaga članova nacionalne zajednice, njihov osjećaj pripadnosti svojoj naciji praćen otporom prema strancima koji žele prodrijeti u nacionalno društvo, pravci razvoja nacionalne privrede i nacionalna ekonomska politika teško se mogu dovesti u sklad s konceptom globalne međunarodne optimalizacije i globalnoga poslovnog sistema transnacionalnih korporacija. Stoga se sve više razvija fundamentalna suprotnost između monopolističke internacionalizacije proizvodnih snaga i porasta težnji nacionalnih zajednica za samostalan razvoj, dolazi do trajnog sukoba između transnacionalnih korporacija i nacionalnih vlada u zemljama gdje razvijaju svoje djelatnosti, naročito zbog konkurencije u kontroli i eksploataciji prirodnih resursa, nedovoljne zaštite nacionalne radne snage i različitih koncepata o privrednom razvoju zemlje.

Transnacionalne korporacije često vrše razoran utjecaj na nacionalne privrede i svojim centraliziranim odlukama u inozemstvu, tj. u sjedištu matične korporacije, često dovode do dezintegracije nacionalne zajednice. Preuzimanjem vlasništva i kontrole u ključnim sektorima nacionalne privrede one otežavaju nacionalnoj vladi da planira privredni i socijalni razvoj zemlje i da usmjerava privredu u pravcu nacionalnih interesa, nacionalna vlada postepeno gubi kontrolu nad strateškim sektorima nacionalne privrede i dolazi u sve inferiorniji položaj prema jakim stranim kompanijama. To naročito vrijedi za zemlje u razvoju.

Buran razvoj modernih proizvodnih snaga dostigao je već takav nivo da je nacionalna privreda postala preuzak okvir za razvoj gigantskih kapaciteta, suvremene tehnologije i racionalne organizacije koncentrirane proizvodnje i za optimalan tempo privrednog rasta. Stoga multinacionalne korporacije odražavaju potrebu za jedinstvom svjetske privrede i pored političke rascjepkanosti svijeta, naročito u velikom broju malih država. Pri tome one ulažu velike investicije u novu proizvodnju, prenose modernu

tehnologiju i znanje, mogu povećati zaposlenost, poboljšati stanje trgovinske i platne bilance, olakšati pristup novim tržištima i ubrzati privredni i tehnički razvoj.

No s druge strane, zbog stihijskog širenja i lociranja investicija u pojedinim zemljama i privrednim granama, one dovode do predimenzioniranog investiranja, do dupliranja mnogih kapaciteta između konkretnih grupa, do nejednakosti u razvoju između zemalja, regija i grana, do znatnog rasipanja sredstava i zagađivanja čovjekove okoline. One mogu razbiti prioritete privrednog razvoja, izigravati fiskalnu, monetarnu i deviznu politiku, predviđenu raspodjelu društvenog proizvoda i nacionalne akumulacije, ugrožavati nacionalni suverenitet i nezavisnost, rušiti socijalne, moralne i kulturne vrijednosti zemalja domaćina, utjecati na obujam i strukturu potražnje, na ekonomske i političke odnose s inozemstvom, na život ljudi i politiku nacionalnih vlada i čak onesposobiti države da zastupaju svoje nacionalne i međunarodne interese.

4. Nacionalne ekonomsko-političke mjere i međunarodne akcije prema transnacionalnim korporacijama

4.1. Nacionalne ekonomsko-političke mjere

Da bi se otklonile negativne tendencije i efekti djelovanja transnacionalnih korporacija u svijetu, poduzimaju se mnoge ekonomsko-političke mjere i akcije na nacionalnom planu i u okviru raznih međunarodnih organizacija.

Razvijene kapitalističke zemlje, u kojima sve više dolazi do negodovanja prema monopolnom položaju i negativnim efektima transnacionalnih korporacija, poduzimaju razne ekonomske i administrativno-represivne mjere prema navedenim korporacijama u okviru antitrustovskog i socijalnog zakonodavstva, devizne kontrole nad kretanjem kapitala, pravne zaštite potrošača čovjekove okoline i posebno zaštite platne bilance. One vrše kontrolu nad stranim direktnim investicijama i nastoje povećati udio nacionalnog kapitala u privredi. Veće i jače kapitalističke zemlje ipak su relativno dosta liberalne prema krupnom kapitalu i transnacionalnim korporacijama.

Manje kapitalističke zemlje koje su izložene većem djelovanju transnacionalnih korporacija (manje zapadnoevropske zemlje, Australija, Filipini, Kanada i sl.) ranije su stimulirale uvoz stranog kapitala i stvarale povoljnu klimu za ulazak i djelovanje stranih poduzeća, zbog čega se i nije primjenjivala veća i stroža kontrola nad njihovim poslovanjem. No kad je zbog takve politike veliki dio važnih sektora privrede tih zemalja, posebno prerađivačke industrije a i ekstrakcije sirovina, pao pod kontrolu ili u vlasništvo stranog kapitala i posebno transnacionalnih korporacija, došlo je do preorijentacije ekonomske politike prema tim korporacijama, pa se u novije vrijeme nastoje više osigurati nacionalni interesi primjenom raznih kontrolnih mjera i mnogih restrikcija prema stranom krupnom kapitalu.

Glavne mjere zaštite nacionalnih interesa u razvijenim kapitalističkim zemljama su: povećanje javne kontrole nad prirodnim resursima, ograničavanje pretjeranog priliva inozemnog kapitala, otežavanje odnosno kontro-

la kupovanja domaćih poduzeća, kontrola cijena koje svojim proizvodima određuju strana poduzeća, kontrola izvoza određenih proizvoda stranih filijala i posebno kontrola izvoza sirovina, obavezno povećanje udjela domaćih poduzeća u vlasništvu i djelatnosti stranih kompanija, poreska kontrola inozemnih poduzeća i smanjenje ranijih olakšica i sl.

Te mjere podržavaju i pojačavaju zahtjevi radničkih sindikata i udruženja potrošača, koji se odnose na povećanje državne kontrole cijena, na participaciju radnika u upravljanju i sudjelovanje nacionalnog ili državnog kapitala u vlasništvu navedenih kompanija, sklapanje kolektivnih ugovora i garancije u slučaju likvidacije ili premještaja stranih pogona i sl.

Zemlje u razvoju imaju dovoljno razloga da budu u stalnom sukobu s transnacionalnim korporacijama, koje danas postaju glavni nosioci utjecaja razvijenih kapitalističkih država na te zemlje. U suvremenim kretanjima svjetske privrede one su više faktor eksploatacije zemalja u razvoju nego njihovog ekonomskog i socijalnog razvoja. Transnacionalne korporacije prodiru u te zemlje ulaganjem u razne grane ekstraktivne privrede ili zavisne i ugovorne proizvodnje, u prerađivačke industrije, u kupovanje već postojećih poduzeća, u razvoj prodajne i servisne mreže, one tamo izvlače ostvarenu dobit koja je veća od izvršenih ulaganja, više koriste lokalne financijske izvore nego vlastite izvore, uživaju mnogo ranije uvedene pogodnosti, zadržavaju i često produbljuju tehnološki jaz prema razvijenim zemljama, podržavaju određen višak nezaposlene radne snage i niske najamnine, a iskorištavaju i nepovoljne uvjete međunarodne razmjene (terms of trade) u svoju korist.

Na taj način transnacionalne korporacije širenjem svojih afilijacija u zemljama u razvoju i monopolizacijom proizvodnje u ključnom sektoru privrede i lokalnog tržišta podržavaju i produbljuju potčinjenost tih zemalja razvijenim zemljama, koče rješavanje osnovnih ekonomskih i socijalnih problema i usporavaju njihov privredni i politički razvoj. Njihova privredna struktura formira se i razvija pod utjecajem globalne strategije transnacionalnih korporacija, a ne prema potrebama i mogućnostima nacionalne privrede. Djelatnost korporacija jedna je od glavnih prepreka međunarodnoj suradnji i integracionom povezivanju zemalja u razvoju.

Stoga su zemlje u razvoju prisiljene da nakon ranijeg liberalnijeg stava prema stranom kapitalu uvode mnoge kontrolne, restriktivne i često represivne mjere protiv transnacionalnih korporacija i uopće stranog kapitala, vode vrlo selektivnu politiku u ostvarivanju svojih programa razvoja i razvijaju suradnju i formiraju razne integracione zajednice da bi se lakše mogle oduprijeti velikoj ekonomskoj snazi i utjecajima tih korporacija. No te mjere nisu se dosada pokazale dovoljno efikasnim odnosno izazivale su druge nepovoljne ekonomske pa i političke efekte. Zato su se zemlje u razvoju posljednjih godina znatno aktivirale i na međunarodnom planu.

4.2. Međunarodne akcije i programi

Negativni efekti djelovanja transnacionalnih korporacija i naročito njihov negativan utjecaj na neke sektore nacionalnih privreda i na zemlje u razvoju postali su predmetom čestih rasprava i akcija mnogih međunarodnih i regionalnih organizacija.

U okviru sistema Ujedinjenih naroda pitanjem transnacionalnih korporacija najviše se bavi Ekonomsko i socijalno vijeće, Oorganizacija UN za industrijski razvoj (UNIDO) i UNCTAD.

U prvom programu akcije Ujedinjenih naroda pod naslovom Multinacionalne korporacije i svjetski razvoj (1973) preporuča se izrada odgovarajućih programa samih korporacija, matičnih zemalja i zemalja domaćina te izrada regionalnih i međunarodnih programa prema transnacionalnim korporacijama.

Na regionalnom planu trebalo bi vršiti harmonizaciju političkih mjera regionalnih grupacija država kako bi se učvrstile nacionalne akcije i poboljšao pregovarački položaj tih grupacija prema transnacionalnim korporacijama. U okviru međunarodnih programa preporuča se osnivanje međunarodnog foruma za prikupljanje informacija o navedenim korporacijama, za razmatranje njihovih problema i za izradu politika i programa daljih akcija, zatim donošenje međunarodnog kodeksa ponašanja zemalja članica prema transnacionalnim korporacijama, registracija tih korporacija kod jedne međunarodne organizacije, donošenje međunarodnog pakta ili zakona o djelovanju međunarodnih korporacija i formiranje međunarodne arbitraže za rješavanje nastalih sporova.

Ekonomsko i socijalno vijeće UN formiralo je krajem 1974. Komisiju za transnacionalne korporacije te Istraživački i informativni centar za te korporacije. Oni su već počeli radom na proučavanju djelovanja korporacija i na izradi međunarodnog kodeksa ponašanje transnacionalnih korporacija, pri čemu već dolaze do izražaja različiti i često suprotni stavovi razvijenih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju.

Savjet OCDE-a kao organizacije razvijenih kapitalističkih zemalja prihvatio je 1975. Direktivne principe za multinacionalna poduzeća na prijedlog Komiteta za međunarodne investicije i multinacionalna poduzeća, a 1976. i Deklaraciju o međunarodnim investicijama i multinacionalnim kompanijama.

U Direktivnim principima izlažu se prednosti koje pružaju multinacionalna poduzeća preko međunarodnih investicija i razlozi zbog kojih njihova ekspanzija postaje izvorom zabrinutosti. Ujedno se izražava dobra volja zemalja članica da surađuju sa zemljama nečlanicama OCDE i posebno s vladama zemalja u razvoju, da se u svim dijelovima svijeta poboljša blagostanje i nivo života, favorizirajući pozitivan doprinos koji multinacionalna poduzeća mogu osigurati i rješavajući probleme koje može nametnuti njihova djelatnost.

Područje primjene direktivnih principa je široko. Oni predviđaju da bi multinacionalna poduzeća trebala:

— pružati vladama i javnosti uopće opširne podatke o svojoj strukturi, svojim aktivnostima i politici;

— poštivati politiku i prioritete vlada zemalja prijema u pogledu održavanja mogućnosti zaposlenja, socijalnog progressa, zaštite čovjekove okoline, regionalnog razvoja i drugih ciljeva;

— uzdržavati se od svakog pokušaja korupcije, neredovitog doprinosa političkim organizacijama ili miješanja u lokalne političke prilike.

Direktivni principi dalje iznose detaljan kodeks ponašanja u području socijalnih odnosa i zaposlenja, kretanja kratkoročnog kapitala, restriktivne

komercijalne prakse, transfera tehnologije i sl. Oni nemaju obaveznu snagu, ali bi mogli utjecati na aktivnosti transnacionalnih korporacija u zemljama OCDE i bitno usmjeriti ponašanje nacionalnih vlada, političkih partija i sindikata prema navedenim korporacijama.⁷

U Deklaraciji o međunarodnim investicijama i multinacionalnim kompanijama, koja ima karakter kodeksa ponašanja tih kompanija, iznose se samo neke smjernice i preporuke za rad tih kompanija na tržištima zemalja OCDE. Prema njima bi multinacionalne kompanije trebale:

— biti potpuno upoznate s ciljevima politike zemalja članica u kojima posluju, posebno onih koji se odnose na ekonomski i društveni razvoj;

— posebno informirati svoje filijale o eventualnim zahtjevima nadležnih vlasti u odgovarajućoj zemlji;

— unapređivati suradnju s lokalnim vlastima i poslovnim partnerima;

— postupati pri zapošljavanju na rukovodeća mjesta bez diskriminacije u pogledu nacionalnosti;

— ne pribjegavati direktnom ili indirektnom podmićivanju funkcionara u javnim službama i ne miješati se u lokalne političke aktivnosti.

Evropska ekonomska zajednica već nekoliko godina proučava i razmatra djelatnost transnacionalnih korporacija i moguće akcije prema njima, no većina tih mjera nije još konačno prihvaćena. One se mogu svrstati u ovih 7 točaka:

— u području zaštite općeg interesa predviđa se usklađivanje poreskog opterećenja transnacionalnih korporacija i napose cijena transfera i naknade za licence, praćenje financijskih operacija tih korporacija, koordinacija nacionalne i regionalne pomoći pri izboru mjesta lokacije industrijskih poduzeća i zaštita dioničara i vjerovnika u slučaju izumiranja nacionalne filijale strane transnacionalne korporacije;

— u području zaštite radnika predviđa se bolja zaštita protiv kolektivnih otpuštanja i zaštita stečenih prava u slučaju fuzije, otkupa ili racionalizacije poduzeća, učestvovanje radnika filijale u savjetodavnom vijeću i u kontroli matične korporacije, izrada evropskih kolektivnih sporazuma i sl.;

— u području održavanja konkurencije trebalo bi razraditi antitrustovsku politiku prema neevropskim i evropskim društvima i bolju zaštitu potrošača od monopola na tržištu;

— u području otkupa poduzeća treba uskladiti pravila o javnim ponudama otkupa, burzovnim operacijama i uopće o inozemnim investicijama u zemljama EEZ;

— trebalo bi ujednačiti inače liberalne uvjete prijema stranih investicija u zemlje EEZ kao i zacrtati zajednički pristup i uskladiti stavove prema odlivu evropskih investicija u druge zemlje;

— investicije evropskih transnacionalnih korporacija trebalo bi prije svega izvoditi u zemlje u razvoju radi ostvarenja ekonomskih i socijalnih ciljeva tih zemalja i politikom bolje suradnje s tim zemljama stimulirati investicije koje su prilagođene potrebama tih zemalja i pravične cijene transfera i naknada za licence;

---

⁷ Principes directeurs pour les entreprises multinationales, L'Observateur de l'OCDE br. 78/75, str. 16—17.

— bolje informiranje o djelatnosti multinacionalnih korporacija ublažilo bi mnoge bojazni, objavljivanje i usklađivanje informacija omogućilo bi izradu sinteze za utvrđivanje jedinstvene politike.

Razmatrane mjere EEZ imaju ipak parcijalan karakter, a pravo bi rješenje bilo da se izradi i prihvati statut evropskog anonimnog društva, kojim bi se pridonijelo rješenju problema transnacionalnih korporacija u Zapadnoj Evropi. Eksperti su već izradili takav statut koji donosi mnoge garancije za radnike, za informiranje trećih i javnosti sl.

Smatra se posebno politički važnim da se utvrdi tretman neevropskih, naročito američkih i japanskih korporacija, u usporedbi s evropskim poduzećem, naročito da li treba i njima davati poreske olakšice s obzirom na to da bi trebalo jačati evropska poduzeća prema njihovim konkurentima i razvijati ih i izvan Evrope.

Kontrola transnacionalnih korporacija je potrebna da se izbjegnu njihove zloupotrebe i da sudjeluju u razvoju nacionalne privrede, no pretjerano ograničavanje njihove djelatnosti može ugroziti njihovu efikasnost i smanjiti njihove pozitivne efekte. Očekuje se da će se na evropskom planu usvojiti globalna politika prema transnacionalnim korporacijama i da će se njihovih problemi zahvatiti s potrebnom umjerenošću i objektivnošću, spriječiti zloupotrebe i istodobno stimulirati njihovi pozitivni efekti u mjeri u kojoj pridonose evropskoj integraciji.⁸

Konačno, izrađena je i direktiva o završnim računima grupnih poduzeća, prema kojoj grupe društava moraju objaviti usporedive i jednake informacije, da se zaštite radnici, dioničari i vjerovnici, da se olakša slobodna cirkulacija kapitala i da se spriječi izigravanje uvjeta konkurencije u Zajednici.

Multinacionalna društva sa sjedištem u jednoj od zemalja Zajednice dužna su objaviti račune čitave grupacije, uključiv sve njihove filijale u svijetu da se dobije uvid u cjelokupnu djelatnost grupe. Računi moraju dati pouzdanu sliku imovine, financijske situacije i rezultate grupe.

Uklanjanje ili ograničavanje nepovoljnih efekata transnacionalnih korporacija na nacionalne privrede zemalja u razvoju postalo je glavna tema na međunarodnim skupovima nesvrstanih i ostalih zemalja u razvoju (IV i V konferencija nesvrstanih u Alžiru i Kolombu, konferencija UNIDO u Limi, VI i VII specijalno zasjedanje Generalne skupštine UN, konferencije UNCTAD i sl.); ti efekti izazivaju sve oštrije i jedinstvenije stavove tih zemalja o poboljšanju njihova ekonomskog položaja prema razvijenim kapitalističkim i socijalističkim zemljama.

Osnovni stavovi tih zemalja svode se na formuliranje, prihvaćanje i provođenje međunarodnog kodeksa ponašanja transnacionalnih korporacija, koji bi sadržavao:

— okončanje njihove politike i prakse miješanja u unutrašnje poslove zemalja u razvoju;

— reguliranje i usklađivanje njihove djelatnosti s planovima nacionalnog razvoja tih zemalja;

— pružanje pomoći u transferu tehnologije i vještine upravljanja pod povoljnijim uvjetima;

---

⁸ P. Haymann, 30 jours d'Europe, Problèmes économiques br. 1408/75.

— reguliranje repartijacije profita koji se ostvaruje od njihove aktivnosti i povećanje reinvestiranja dijela profita u skladu s interesima zemalja u razvoju;

— uspostavljanje sveobuhvatnog informacionog sistema i sistema proučavanja djelovanja transnacionalnih korporacija;

— vršenje nadzora, reguliranje i po potrebi nacionalizaciju transnacionalnih korporacija u skladu s njihovim zakonima i propisima te s njihovim nacionalnim ciljevima i principima.

Stavovi zemalja u razvoju nailaze na otvoren ili prikriven otpor razvijenih zemalja na međunarodnim skupovima. Zasjedanje UNCTAD-a u Najrobiju 1976. predložilo je konkretne mjere koje bi trebala poduzeti međunarodna zajednica u pravcu poboljšanja ekonomskog položaja zemalja u razvoju.

U Ekonomskoj deklaraciji V konferencije nesvrstanih u Kolombu analizira se međunarodna ekonomska situacija u svijetu i izgledi zemalja u razvoju u uspostavljanju novoga međunarodnog ekonomskog poretka pa se u njoj traži veće sudjelovanje zemalja u razvoju u proizvodnji i raspodjeli dobara i bitne promjene u međunarodnoj podjeli rada. U Akcionom programu Konferencije predviđaju se konkretni zadaci i akcije koje će nesvrstane zemlje poduzeti u pravcu međunarodne ekonomske suradnje na području sirovina, međunarodne trgovine, međunarodne monetarne i financijske suradnje i na drugim područjima.

Konferencija u Kolombu imala je veliko praktično i političko značenje ne samo zbog objektivne analize odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja nego naročito zbog jedinstvenosti u prihvaćanju konkretnih akcija koje se imaju poduzeti i zbog institucionalizacije provedbe tih akcija. Doprinos Jugoslavije što boljoj organizaciji Konferencije i provedbi njenih zaključaka očevidan je i sveopće priznat.

U uvjetima suvremenih promjena u svijetu punom suprotnih interesa, kad se povećava ekonomska i tehnološka međuzavisnost država, svi izneseni projekti i programi idu za tim da se s gledišta raznovrsnih političkih, ekonomskih i socijalnih interesa ublaži oštrina konflikata, trvenja i nesuglasica koje izazivaju transnacionalne korporacije u pojedinim zemljama i na međunarodnom planu. Buržoaski ekonomisti, kapitalistička država i administracija međunarodnih organizacija obično uočavaju samo pojedine negativne strane vanjske ekspanzije transnacionalnih korporacija, pa traže razna alternativna i palijativna rješenja i izrađuju čitave pakete programa i akcija pod pritiskom rastućeg nezadovoljstva širokih narodnih masa u pojedinim zemljama — posebno sindikata i potrošača, zemalja u razvoju i svih antiimperijalističkih snaga protiv negativnih ekonomskih i socijalnih posljedica koje izaziva djelatnost transnacionalnih korporacija i koje se odražavaju prije svega na položaj radnih ljudi.

5. Zaključak

Transnacionalne korporacije odraz su naučno-tehnološke revolucije i burnog razvoja proizvodnih snaga u svijetu poslije II svjetskog rata i kao takve predstavljaju objektivan izraz razvoja svjetske privrede i međuna-

rodne integracije proizvodnih snaga. Negativne posljedice njihova djelovanja ne čine po sebi suštinu njihove pojave, već su te posljedice odraz kapitalističkog sistema u kojem one djeluju. Društveno-ekonomska priroda i suština tog sistema je u privatnom vlasništvu sredstava za proizvodnju i u privatnom prisvajanju rezultata društvenog rada. Stoga se djelovanje navedenih korporacija može pozitivno usmjeriti samo u drugom društveno-ekonomskom sistemu gdje osnovni motiv privređivanja nije ostvarenje maksimalnog profita već maksimalno zadovoljenje društvenih i individualnih potreba.

Stoga i mjere koje se poduzimaju ili predlažu u pojedinim kapitalističkim zemljama, u zemljama u razvoju i na međunarodnom planu ne mogu biti efikasne, jer ne diraju u osnove kapitalističkog sistema nego ga samo ograničavaju.

Razne mjere kontrole transnacionalnih korporacija, kodeks ponašanja tih korporacija i pojedinih grupa zemalja prema njima, pretjerano ograničavanje njihova djelovanja upravo u onim granama gdje one postižu najveće ekonomske i tehnološke efekte mogu biti pretežno djelomična i privremena rješenja. Osim toga, u njima dolazi do izražaja pretežno nacionalni pristup rješenju problema, a taj pristup je administrativan, prisilan i često birokratski, a u svakom slučaju suprotan internacionalnom koji je ekonomsko-tehnološki racionalniji i društveno-politički superiorniji.

No kako se svijet nalazi u prelaznom stadiju iz kapitalizma u socijalizam, iz naslijeđene kapitalističke međunarodne podjele rada u novi međunarodni ekonomski poredak, iz nacionalno i politički razbijenog i rascjepkanog svijeta u socijalistički savez udruženog rada, mjere prema transnacionalnim korporacijama morale bi više odgovarati tom prelaznom stadiju.

Naprijed izložene mjere većinom se nalaze u fazi općih rasprava, otezanja i neodlučnosti, a vrlo se sporo prihvaćaju i poduzimaju konkretne akcije, jer svi osjećaju da je problem transnacionalnih korporacija vrlo složen, nedovoljno proučen i mnogoznačan. I pored dobre volje da se problem zahvati i riješi u interesu svih društvenih snaga, teško je očekivati brza i radikalnija rješenja.

Problem transnacionalnih korporacija jedan je od ključnih svjetskih problema. On se može zahvatiti i rješavati samo međunarodnom suradnjom između razvijenih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju, između kapitalističkih i socijalističkih zemalja, između svih država i svih multinacionalnih korporacija. Pri sadašnjem stanju organizacije međunarodne zajednice, on se dakle može efikasno rješavati u okviru Organizacije ujedinjenih naroda i njenih specijaliziranih agencija i na bazi sveopćeg sporazuma.

Zemlje u razvoju i socijalističke zemlje mogle bi brže i efikasnije suzbijati negativna djelovanja kapitalističkih transnacionalnih korporacija osnivanjem i jačanjem vlastitih transnacionalnih korporacija, koje će ofanzivnu globalnu strategiju prvih korporacija moći zamijeniti kooperativnom strategijom zajedničkog razvoja pojedinih grupa zemalja. Zemlje OPEC-a mogu osnovati nekoliko jakih korporacija za naftu, zemlje proizvođači sirovina mogu za važnije sirovine umjesto ili pored međunarodnih robnih sporazuma osnovati jaka društva za proizvodnju i prerađivanje tih sirovina i za plasman prerađenih proizvoda, a socijalističke zemlje i zemlje u razvoju mogu razviti velike i jake zajedničke istraživačke i informativne centre i pojačati već osnovane razvojne banke.

Negativne strane i zloupotrebe transnacionalnih korporacija nisu samo karakteristika borbe za profit nego su i posljedica vrlo različitih uvjeta proizvodnje, neusklađenih ekonomskih politika i stupnja razvoja, organizacije i kulture pojedinih država u svijetu. Ta nacionalna raznovrsnost općih uvjeta za rad transnacionalnih korporacija i dalje će postojati, pa je potrebno da se u interesu općeg blagostanja radnih masa suzbiju u skladu s međunarodnim pravnim normama i nacionalnim zakonodavstvima svi pokušaji zloupotreba tih raznovrsnosti. No njih će biti sve manje ukoliko se lokalni i nacionalni interesi budu više podređivali potrebama bržeg ekonomskog razvoja i međunarodnom interesu racionalnije svjetske reprodukcije i integracije.

Uklanjanje negativne uloge transnacionalnih korporacija u zemljama u razvoju sastavni je dio zajedničke akcije nesvrstanih zemalja i jedan od glavnih zadataka novoga međunarodnog ekonomskog poretka. Potrebno je izgraditi adekvatnu koncepciju nove međunarodne podjele rada, utvrditi globalnu strategiju za otklanjanje postojećih disproporcija između pojedinih dijelova svjetske privrede i stvoriti uvjete za njen skladniji razvoj, za samostalan ekonomski razvoj svih zemalja i njihovo ravnopravno sudjelovanje u rješavanju međunarodnih političkih i ekonomskih problema.

Jačanje materijalne baze zemalja u razvoju, adekvatnija međunarodna podjela rada, uvoz tehnologije prilagođene potrebama i uvjetima tih zemalja, jačanje vlastitih napora na planu istraživanja, suvremeno raspolaganje svojim prirodnim i ljudskim resursima i ekonomskim aktivnostima, veće oslanjanje na vlastite snage i jačanje svestrane ekonomske suradnje, solidarnosti i koordinacije aktivnosti tih zemalja u industrijskoj, trgovinskoj, financijskoj i tehnološkoj oblasti smanjila bi zavisnost zemalja u razvoju od razvijenih zemalja i transnacionalnih korporacija, onemogućila njihovo negativno djelovanje i ubrzala izgradnju novoga međunarodnog ekonomskog poretka.

Transnational Corporations — Progressive and Regressive Tendencies in their Operations

Dr Ivo ŽUVELA

International monopolies, originating in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, have been transformed through the scientific-technological revolution, after the Second World War, into multinational companies, that is, transnational corporations. These are large business systems of developed capitalist countries into which is brought a concentration of capital, technology and managerial organizations with large networks of offices in most countries. They are the main upholders of contemporary internationalizing of production and the maintenance of capitalist connections in the world.

Their number and economic strength is uninterruptedly increasing, especially in the USA, Western European countries and Japan. It presents the principles and general socio-economic effects of corporate operations and in particular, analyzes their positive and negative effects on the home countries and on developing countries.

Finally, it presents the international organization's national economic-political measures and the actions and programs with the aim of averting negative tendencies and effects of transnational corporation's operations.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

Sommario

Le corporazioni transnazionali — Tendenze progressive e regressive nella loro attività

Dr Ivo ŽUVELA

I monopoli internazionali creati nella seconda metà del diciannovesimo secolo e all'inizio del ventesimo, si trasformano, grazie alla rivoluzione scientifica e tecnologica, in compagnie multinazionali o in corporazioni transnazionali. Esse rappresentano grandi sistemi di affari dei paesi capitalisti sviluppati, nei quali si concentrano capitali, le tecnologie e le organizzazioni manageriali con una grande rete di filiali dislocate in diversi paesi. Sono questi i fattori più rilevanti della produzione internazionale moderna e della conservazione dei rapporti capitalistici nel mondo. Aumenta continuamente il loro numero ed il loro potere economico, specialmente negli Stati Uniti, nei paesi dell'Europa occidentale e nel Giappone. L'autore espone i principi e gli effetti generali socio-economici dell'attività delle corporazioni e illustra particolarmente i loro effetti positivi e negativi nei riguardi dell'economia dei paesi ospitanti e di quelli in fase di sviluppo.

Infine, l'autore espone le misure economico-politiche nazionali, le azioni ed i programmi delle organizzazioni internazionali, volte ad eliminare le tendenze e gli effetti negativi dell'attività delle corporazioni transnazionali.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

ODMJERAVANJE KAZNE OD STRANE RAZNIH SUBJEKATA KAO JEDAN OD NAČINA ZA UTVRĐIVANJE ODNOSA ZAKONSKE I SUDSKE LINIJE KAŽNJAVANJA

— Rezultati jednog eksperimenta —

Odnos zakonske i sudske linije kažnjavanja nije drugo već odnos između zahtjeva određene društvene zajednice kako treba reagirati prema učiniocu nekoga zabranjenog ponašanja i stvarno primijenjene sankcije prema tom učiniocu od organa te društvene zajednice kome je povjeren taj zadatak. Tako shvaćen odnos o kojem je riječ upućuje na trajnost njegove egzistencije u krivičnom pravu i još šire, u ljudskom društvu uopće. Nije stoga na odmet radi ilustracije pobuda koje su nas potaknule na provođenje eksperimenta o kojem će biti riječ u ovom radu, da se sasvim lapidarno podsjetimo na neke činjenice koje se odnose na izbor vrste i mjere sankcije prema učiniocima krivičnih djela u toku povijesnog razvoja i u suvremenom krivičnom pravu.

Prije svega, valja istaknuti ovo: sva nastojanja da se sprečavanje kriminalnih ponašanja postigne primjenom kazni ili uopće bilo kojim načinom krivičnopravne represije, ostala su, manje-više, bezuspješna. Nedvojbeno je, naime, da je kriminalitet društvena pojava koja je rezultat djelovanja brojnih činilaca, postojanje kojih i intenzitet djelovanja nije moguće eliminirati samo primjenom krivičnopravne represije. Ipak, u nedostatku bolje i svrsishodnijeg načina, nelagodnosti koje se prisilno nanose učiniocu zabranjenog djela, zahvatima u njegovu slobodu, imovinu ili u krajnjem slučaju i život, ostaju dominantna sankcija u funkcioniranju krivičnog prava. Kad se radi o suštini kazne, respektirajući sve promjene u toku povijesnog razvoja o osnovi i cilju kažnjavanja, ipak se može konstatirati da se krivično pravo današnjice ne razlikuje bitno od onoga nastalog istovremeno kao i

država. Zbog toga, ima ih koji ne sasvim bez osnove tvrde da je ili primitivno krivično pravo bilo moderno ili je moderno krivično pravo primitivno.¹ Nesumnjivi progres krivičnog prava obuhvaća i područje krivičnih sankcija. Od krvne osvete, talionica, protjerivanja i kompozicije u prvobitnoj zajednici, preko obilne primjene smrtno kazne za sasvim beznačajna krivična djela, do individualizacije kazne, uvjetne osude, mjera sigurnosti i drugih parapenalnih mjera, prevaljen je veliki put. Ipak i unatoč tome prema svemu sudeći neki prigovori koji se odnose na primjenu sankcija, i posebno na kažnjavanje, danas su gotovo identični onima iz davne prošlosti. Istina, ranije ogorčenje zbog surovih i nerazmjernih vrlo teških kazni i arbitrarnosti razlikuje se od suvremenih kritika zbog pretjerane blagosti i neadekvatnosti kazni, ali ono što ih povezuje i što je zajedničko tim kritikama, to je nezadovoljstvo izborom kazne. To nezadovoljstvo izrazio je npr. još Seneka zahtijevajući razmjernost između delikta i kazne: »ne delicta supplicia sunt graviora«, a toliko mnogo godina nakon njega. I Anttila je agirajući na ideje, društvene obrane, također, sada u sasvim drugim okolnostima inzistirao na razmjernosti delikta i kazne zbog realizacije pravednosti.² Iako je još Platon smatrao da je neprihvatljivo izricanje jednakih novčanih kazni prema različito imućnim delinkventima i zbog toga predlagao da novčana kazna bude strože odmjerena kad se radi o »onome koji ima više novaca nego što mu je potrebno za održavanje posjeda«, još uvijek, unatoč velikim rasponima u propisanim novčanim kaznama u pozitivnim zakonima, sudovi izriču novčane kazne prema tarifama koje su rezultat objektivne težine djela, a ne imovnog stanja učinioca. I dalje: Još je Platon (ponovo on) vrlo razumno uočio da je »zakonom određiti sve pojedinosti, nezatne i krupne, upravo nemoguće«, zbog čega je »nemoguće povjeriti sudovima presudu u svemu kao ni povjeriti je u ničemu«, što je unatoč brojnosti apsolutno određenih kazni u toku dugog razdoblja tokom razvoja krivičnog prava silom logike otvaralo manje ili veće mogućnosti izbora određene vrste i mjere kazne od strane sudova.³ Razdoblje pak u kojem su umjesto apsolutno određenih kazni sudovi potpuno arbitrarno izricali kazne, samo je promijenio razlog nezadovoljstva, tako da se i u to vrijeme u kritici postojećeg stanja ističe da kazne moraju biti razmjerne okolnostima krivičnog djela i ličnosti učinioca. (»Poena arbitraria cuius determinatio pro ratione et exigentia delicti et qualitate delinquentium iudici est relicta«).⁴ Široka ovlaštenja sudovima očigledno su bila zloupotrebljavana tako da je npr. Oldecopp smatrao izricanje kazni u tom vremenu uglavnom opasnim pogreškama (*periculosissimus error*).⁵ Kazne su i tada, prema mišljenju vrlo uvaženih autora kao i ranije kad su bile apsolutno određene, bile u primjeni nerazmjerne težini delikta i opasnosti učinioca pa prema tome protivne onome što diktiraju »*justitia et naturalis ratio*«. Provociran takvim

¹ J. Mueller: »Tort, crime and primitive« The Journal of Criminal Law Criminology and Police science, Chicago, N° 3/1955 str. 303—333.

² Cit. prema M. Čubinski, Kriminalna politika, Bgd 1937, str. 43, i materijali sa VIII kongresa Društvene obrane u Parizu, 1971. god. v. Tomić-Malić: JRKKP 2/72.

³ Platon: »Zakoni«, Kultura, Zgb. 1957, str. 292, 267.

⁴ Bodo: Jurisprudentia criminalis, 1751, cit prema V. Bayer: Kazna batina u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 1/1973.

⁵ Cit. prema op. navedenom u bilj. 2. str. 59.

stanjem Voltaire, ogorčen strogim kaznama i zbog ispoljene samovolje, sunce naziva »barbarima i ubojicama u togi«. ⁶ Naposljetku, pod utjecajem Becarije neki se zakonodavci vraćaju na davno npuštene apsolutno određene kazne, što se uskoro pokazuje kao neprihvatljivo u osnovi iz istih razloga na koje su upozoravali još antički mislioci. Napuštanje apsolutno određenih kazni i prelaz na relativno određene kazne u evropskom krivičnom zakonodavstvu, sada uz prisutnu konfrontaciju principa legaliteta i nove ideje o individualizaciji kazni otvorilo je ponovo vrata nezadovoljstvu zbog sudačke samovolje i razilaženja zakonske i sudske »politike« kažnjavanja. Kritika postojećeg stanja koje je prisutna već gotovo dva stoljeća ne razlikuje se u svojoj suštini od onih koje nalazimo u literaturi iz ranijeg razdoblja. Tako npr. Tarde tvrdi da se unatoč postignutom napretku i bitno izmijenjenim idejama o kažnjavanju danas još nalazimo u periodu primitivnoga empirijskog odmjeravanja kazne. Ne više s toliko ogorčenja ko Voltaire, ali i prije kratkog vremena brojni su se stručnjaci za krivično pravo oborili s dosta žestine na izbor krivične sankcije. Tako se na primjer na VII kongresu za krivično pravo moglo čuti da je u kontroli sudačke odluke o kazni radi sprečavanja samovolje suština krivičnog prava naših dana. To je naravno točno ako je i blizu istini tvrdnja J. Pinatela da suci zakonodavčeve ocjene zamjenjuju svojim vlastitim i tako dezavuiraju osnovne principe na kojima počiva zakon. ⁷ Ne treba se stoga čuditi prijedlozima da se rasponi kaznenih okvira relativno određenih kazni suze, što naravno, mutatis mutandis, podsjeća na zahtjeve iz vremena Becarije. No gdje smo onda? Činjenica jest da danas nema ni jednoga suvremenog krivičnog zakona u kojem za najveći broj krivičnih djela nisu propisane relativno određene kazne. Bez obzira na to koliko su rasponi tih kazni veliki, nema u tim zakonima nekih čvrstih pravila na osnovi kojih sudovi odlučuju o mjeri propisane kazne. Brojne varijante u kojima se može realizirati neko u zakonu zabranjeno ponašanje (kao sasvim općeniti, apstraktni model) dobivaju svoje zakonsko »pokriće« najčešće olakotnim i otegotnim okolnostima. One su u zakonima ili sasvim općenito označene ili nešto određenije, ali u pravilu tako da sudovima preostaje dosta slobode u njihovoj primjeni.

Dakle: široke mogućnosti sudova da izaberu jednu od mogućih mjera propisane kazne i odsustvo dovoljno čvrstih zakonskih kriterija za taj izbor, prva je značajna karakteristika suvremenoga krivičnog prava u području primjene kazni prema učiniocima krivičnih djela. Druga karakteristika odnosi se na stalno ublažavanje krivičnopravne represije prema delinkventima, i to toliko ublažavanje od strane zakonodavaca, već prvenstveno od strane sudova. Blagost je, nema sumnje, vrlo relativan pojam. Valja razlikovati prije svega blagost u odnosu prema nekoj zamišljenoj kaznenoj reakciji od blagosti koja je u relaciji s određenom propisanom kaznom za neki delikt. Za naše razmatranje u ovom kontekstu značajna je samo ova druga relacija. A upravo ta relacija, kad se radi o širokim kaznenim okvirima, ne da se lako uspostaviti. Ako je na primjer za neko krivično djelo propisana u zakonu kazna lišenja slobode od najmanje jedne do najviše deset godina, svaka mjera unutar toga raspona je za neki konkretni slučaj zako-

⁶ Ibid str. 87.

⁷ V. Rappports... u Revue de Droit Pénal N° 1—2 i 3—4/1957 i J. Pinatel: »Novi razvoj kriminologije s obzirom na prevenciju i tretman delinkvenata« JRKKP br. 3/1965.

nita, pa prema tome ni preblaga ni prestroga. Jedino usporedba s nekim drugim slučajem iz sudske prakse, naravno za isto krivično djelo iz zakona, omogućava uspostavljanje relacije: blaže-strože. To je problem ujednačavanja sudske prakse koji je trajno prisutan. Do vrlo različitih kazni za gotovo ista ponašanja može doći zbog toga što sudovi ignoriraju zakonske kriterije za izbor kazne ili zakonodavčeve ocjene zamjenjuju svojim vlastitim, ili se pak radi o neophodnim razlikama koje su rezultat dosljedne primjene principa individualizacije. Ove posljednje ipak mogu biti i neopravdane ukoliko se realizaciji principa individualizacije u primjeni zakona da je pretjerano značenje tako da se istovremeno zapostavlja realizacija principa legaliteta kazne. Prema tome, griješe oni koji smatraju da bi odgovaralo zahtjevima suvremenoga krivičnog prava i društvenom razvitku kad bi se za približno jednake pojavne oblike nekoga zabranjenog ponašanja izricale jednake kazne. Razlike su i za gotovo jednake slučajeve nužne, ali one ne smiju biti bezrazložne i nedopustivo velike. Korelacija između apstraktnog modela zabranjenog ponašanja i propisane kazne, unatoč opisanim slabostima u suvremenim zakonima ima određenu logiku u arhitektonici svakoga krivičnog zakona. Doziranjem kaznene represije u zakonu uspostavljena je određena rang-lista težine svih inkriminiranih ponašanja, koja predstavlja dosta dobar putokaz za judikaturu, čega se sudovi moraju pridržavati. No, i unatoč tome zbog neminovnog djelovanja ljudskog faktora u suđenju, poteškoće u pronalaženju prave mjere kazne za neko konkretno djelo prema konkretnom učiniocu, radi postizavanja svrhe kažnjavanja, prisutne su i lako uočljive. Imajući sve to što je sasvim lapidarno rečeno na umu, proveli smo jedan eksperiment radi informacije o tome kako različiti subjekti pristupaju odmjeravanju kazne i kako se te kazne odnose prema kaznama koje su za iste slučajeve već ranije pravomoćno izrekli sudovi.⁸

Anketa je provedena u tri grupe ispitanika, odvojeno ali na isti način. Ispitanicima je prethodno objašnjeno da je anketiranje anonimno i da rezultati, kao ni samo sudjelovanje, neće imati nikakva utjecaja na njihov uspjeh na ispitu, resp. na ocjenu relevantnu za način i vrijeme izdržavanja kazne. Grupe su bile slijedeće:

1. Diplomirani pravnici, koji su bili slušači na seminaru za pripremanje pravosudnog ispita. Ukupan broj ispitanika: 40, od toga 29 muškaraca i 11 žena.

2. Studenti II godine Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, raznih opredjeljenja studija, koji pohađaju predavanja iz predmeta »Psihologija«. Ukupan broj ispitanika: 120, od toga 50 muškaraca i 70 žena.

3. Osuđenici koji se nalaze na izdržavanju kazne lišenja slobode u KPD Lepoglava. Ukupan broj ispitanika: 100 sve muškarci. (Od svih ispitanika za krivična djela iz ankete osuđeno ih je 39, silovanje — 18, teška tjelesna povreda — 12 i pronevjera — 9, dok su ostali osuđeni za druga krivična djela.

⁸ Ispitivanje je proveo u toku 1975. i 1976. god. za vrijeme rada na svojoj doktorskoj disertaciji Ž. Horvatić, da bi kasnije, osnovne podatke i rezultate statistički obradila J. Caval. Prilikom anketiranja ispitanika u KPD Lepoglava aktivnu pomoć pružio je Đuro Maras iz Rep. sekretarijata za pravosuđe i opću upravu SRH, a prilikom anketiranja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. dr Mladen Zvonarević. On je i inače vrlo korisnim savjetima pomogao Ž. Horvatiću u realizaciji eksperimenta.

U svakoj od tih grupa svaki je ispitanik dobio prije anketiranja tiskani tekst pod naslovom »OPĆE UPUTE«, ovoga sadržaja:

»Za krivično djelo *silovanja* (član 179. stav 1) *teške tjelesne povrede* (član 141. stav 2) i *pronevjere* (član 322. stav 2) naš Krivični zakonik predviđa kaznu strogog zatvora *od jedne do deset godina*. To znači da sud kad utvrdi krivnju učinioca krivičnog djela *odmjerava mu konkretnu kaznu unutar toga zakonskog okvira i to na pune godine i mjesece*. (Na primjer: 1 godina *ili* 1 godina i 1 mjesec *ili* 1 godina i 2 mjeseca . . . itd. sve do 9 godina i 10 mjeseci *ili* 9 godina i 11 mjeseci *ili* konačno, 10 godina). *Zakonom zapriječena kazna za sva tri nabrojena krivična djela je ista, tj, od jedne do deset godina, što ne znači da i konkretno utvrđena kazna za svako djelo mora biti ista.*

Iznimno, sud može odmjeriti kaznu ispod donje granice ili izreći blažu vrstu kazne (što u ovom slučaju znači da može umjesto najmanje jedne godine strogog zatvora izreći kaznu zatvora od najmanje tri mjeseca do najviše tri godine) kad nađe da postoje takve olakotne okolnosti koje ukazuju na to da se i s ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (svrha kažnjavanja jest: sprečavanje društveno opasne djelatnosti; sprečavanje učinioca da ne čini krivična djela i njegovo popravljanje; odgojni utjecaj na druge da ne čine krivična djela; utjecaj na razvijanje društvenog morala i društvene discipline građana).

Ako sud odabere blažu vrstu kazne, dakle u ovom slučaju kaznu zatvora, postoji još mogućnost da izvršenje te kazne odgodi na vrijeme koje ne može biti kraće od jedne ni duže od pet godina, s tim da se izrečena kazna neće izvršiti ako osuđeni u tom roku ne učini novo krivično djelo (uvjetna osuda). Ovakvu uvjetnu odgodu izvršenja izrečene kazne sud će odrediti ako prema okolnostima djela i prema ponašanju učinioca nakon izvršenja djela, a s obzirom na njegov prijašnji život ustanovi da se može opravdano očekivati da osuđeni i bez izvršenja kazne ubuduće neće vršiti djela i da sama osuda u takvom slučaju ostvaruje svrhu kažnjavanja.

Prilikom odmjeravanja kazne sud mora imati u vidu opće pravilo o odmjeravanju kazne koje glasi:

»Za određeno krivično djelo, sud će odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to djelo, uzimajući u obzir sve okolnosti koje utječu da kazna bude veća ili manja (otegotne i olakotne okolnosti), a osobito stupanj krivične odgovornosti, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja, ili povredu zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, prijašnji život, osobne prilike i držanje učinioca poslije učinjenog krivičnog djela.«

Zadatak: Imajući u vidu ove uopće upute, redosljedom kojim dobijete odijeljene tekstove opisa krivičnih djela, odmjerite kaznu učiniocima.«

Navedeni tekst ispitanici su imali uz sebe za cijelo vrijeme ispitivanja.

Nakon što su svi pročitali tekst, podijeljen im je formular uz usmenu uputu da će kazne ispunjavati u navedene rubrike koje odgovaraju oznakama anketnih listova.

Zatim su redosljedom od anketnog lista s oznakom I/1 do III/3 dije-
ljeni opisi stvarnih događaja iz sudske prakse koji se odnose na krivična
djela *silovanja iz člana 179. st. 1* (anketni listovi I/1, II/1 i III/1), *kvalifi-*
cirane teške tjelesne povrede iz člana 141. st. 2 (anketni listovi I/2, II/2 i
III/2) i *kvalificirane pronevjere iz člana 322. st. 2 KZ* (anketni listovi I/3,
II/3 i III/3), tako da je ispitanicima prvo dan anketni list I/1 (član 179. st.
1). Nakon što su svi izabrali i odmjerili kaznu i upisali je u formular, vrati-
li su taj list i nakon toga im je dan anketni list I/2 (član 141. st. 2). Tek na-
kon što je izabrana kazna i za ovo djelo upisana u formular i listovi s opi-
som djela sakupljeni, predan je ispitanicima treći list III/1 (član 322. st. 2)
i zatim na isti način preostalih šest listova. Tako je izbor kazne vršen uvijek
istim redosljedom, a da ispitanici nisu znali prilikom izbora koje je slije-
deće krivično djelo i koliko ih ukupno anketnih listova još očekuje.

Time smo, između ostalog, namjeravali simulirati stvarnu neizvjesnost
kod izbora kazne u slijedećim slučajevima i neminovnu komparaciju kod idu-
ćih primjera s prethodnim, bilo da se radi o istoj ili različitoj kvalifikaciji,
ali s istom propisanom kaznom od jedne do deset godina strogog zatvora.

Vrijeme za odluku o kazni nismo unaprijed ograničili. O tome uopće
nismo ispitanicima dali bilo kakvu informaciju. Nakon što smo razdijelili
opis prvog događaja, primijetili smo da su nakon 6 minuta u I grupi, na-
kon 8 u II i nakon 10 minuta u III grupi svi ispitanici ispunili prvu rubriku
formulara, dakle izvršili izbor kazne. Tada smo na naše pitanje da li je
ispunjavanje gotovo, dobili potvrđan odgovor. Na isti način smo postupali
i prilikom slijedećih primjera.

Prosječno vrijeme za odlučivanje o kazni nije se bitno do kraja mijenja-
lo, iako smo primijetili da je kako je ispitivanje napredovalo, sve veći broj
ispitanika odluku o kazni donosio nakon svega 3 do 4 minute nakon prim-
ljenog teksta opisa događaja. *Egzaktno mjerenje vremena* za odlučivanje ni-
smo proveli zbog toga što je tehnika *djeljenja* bila takva, da su neki ispita-
nici dobili tekst ranije a neki kasnije u tom djeljenju (najveća razlika izno-
sila je u II grupi čak 3 minute) i što je postojala očigledna razlika u brzini
čitanja teksta između grupa i ispitanika u istoj grupi.

1. Prvi slučaj koji smo ispitanicima predočili prenijeli smo iz predmeta
Vrhovnog suda Hrvatske Kž-1622/72.

Okružni sud Rijeka osudio je D. B. radi krivičnog djela silovanja iz čla-
na 179. st. 1. KZ na *kaznu zatvora u trajanju od sedam mjeseci, uvjetno na*
dvije godine. Kao olakotno uzeta je u obzir neosuđivanost i mladost, djelo-
mično priznanje te »prilično nesamostalno i nedovoljno energično postupa-
nje oštećene«. Protiv prvostepene presude žalbu su izjavili javni tužilac i op-
tuženi. Vrhovni sud Hrvatske odbio je obje žalbe kao neosnovane i potvrdio
prvostepenu presudu s obrazloženjem u pogledu kazne da je ona primjerena
djelu i učiniocu.

Ispitanicima smo slučaj u anketnom listu I/1 opisali slijedećim tekstom:

»Okružni sud u R. proglasio je krivim D. B. nekvalificiranog radnika bez
zaposlenja, starog u vrijeme izvršenja djela 19 godina i 3 mjeseca, neože-
njenog, bez djece, ranije neosuđivanog, što je:

U prostorijama predstavnštva poduzeća »...« nakon što je zaključa-
vanjem izlaznih vrata onemogućio bijeg A. M. staroj 15 godina i 8 mjeseci,
i nakon što ju je dva puta ošamario, i time slomio njen otpor, prisilio je

da se djelomice svuče, a zatim polegavši je na pod protiv njene volje izvršio više snošaja,

dakle žensku osobu s kojom ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile prisilio na obljubu,

čime je počinio krivično djelo protiv dostojanstva ličnosti i morala silovanjem iz člana 179. stav 1. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni je priznao da je izvršio više snošaja s oštećenom A. M. te da ju je ošamario, ali tvrdi da do snošaja nije došlo protiv njene volje. Naprotiv, oštećena tvrdi da ju je okrivljeni doveo u prostorije poduzeća s još dva momka i jednom djevojkom te da ju je kad su svi odlazili silom zadržao povukavši je za ruku i tako joj onemogućio napuštanje prostorije, nakon čega ju je počeo šamarati i prijetiti joj, tako da je ona bila prestrašena i zbunjena, zbog čega mu je i uspelo silovanje. To dolasku kući njeve srestre su primijetile da je ona u posebnom stanju, pa kad im je ona sve ispričala, prijavile su slučaj miliciji.

Da je okrivljeni povukao oštećenu za ruku prilikom izlaska ostalih iz prostorija predstavništva i tako je zadržao, dokazano je izjavom jednog svjedoka. Taj je svjedok još iskazao da su neki iz društva to komentirali kako se boje da će se nešto desiti.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 7 godina	2 = 5 %
b) najblaža kazna — zatvor 1 god. i 6 mjes. uvjetno na 3 godine	2 = 5 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 3 godine	8 = 20 %
strogi zatvor 5 godina	7 = 17,5% ^o
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

II. grupa ispitanika (studenti)

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	12 = 10 %
b) najblaža kazna — zatvor 6 mjeseci	1 = 0,8% ^o
c) najčešća izabrana kazna:	
— strogi zatvor 3 godine	26 = 21,6% ^o
— strogi zatvor 5 godina	20 = 16,6% ^o
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	10 = 10 %
b) najblaža kazna — zatvor 1 godina	4 = 4 % ^o
c) najčešće izabrane kazne:	

strogi zatvor 3 godine	13 = 13 %
strogi zatvor 5 godina	11 = 11 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

2. Sadržaj drugoga anketnog lista I/2 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž-32/72*.

Okružni sud Osijek osudio je M. G. radi krivičnog djela kvalificirane teške tjelesne povrede iz člana 141. st. 2. KZ *kaznom strogog zatvora u trajanju od četiri godine*. Kao otegotno uzeta je u obzir teška posljedica i obitelj oštećenog, a kao olakotno priznanje i kajanje. Protiv prvostepene presude žalbu je izjavio samo optuženi, a Vrhovni sud Hrvatske je tu žalbu odbio s obrazloženjem da kazna nije prestroga s obzirom na izuzetno teške posljedice djela i bezrazložnost napada optuženog.

Ispitanicima smo u anketnom listu I/2 slučaj opisali slijedećim tekstom:

»Okružni sud u O. proglasio je krivim M. G. zemljoradnika, vlasnika jedne kuće i 14 jutara zemlje, starog u vrijeme izvršenja djela 45 godina, oženjenog, oca jednog djeteta koje je staro 19 godina, ranije neosuđivanog, što je:

— u gostionici gurajući i udarajući šakama oborio A. M. na zemlju u hodniku ispred gostione i zatim ga nastavio tući rukama i nogama, zadavši mu na taj način povrede u predjelu glave s nagnječenjem mekog oglavka i mozgovine lijeve polutke mozga, koje su povrede bile teške i po život opasne, a kao posljedicu ostavile su trajnu uzetost desne ruke i desne noge, kao i oduzetost mogućnosti govora kod oštećenog A. M.,

— dakle, tjelesno je povrijedio drugoga tako teško da je uslijed toga doveden u opasnost njegov život a ujedno mu je trajno i u znatnoj mjeri oslabljen važan dio tijela i organ govora,

pa je time počinio krivično djelo protiv života i tijela *teškom tjelesnom povredom* iz člana 141. stav 2. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni priznaje da je na opisani način izudarao oštećenoga. Tvrdi da je to učinio u uzrujanom stanju, jer ga je oštećeni toga dana u gostionici provocirao da mu plaća rakiju pa kad je on to odbio, da ga je oštećeni uhvatio za odjeću na prsima, nakon čega ih je gostioničar obojicu izgurao u hodnik. Žali djelo. Htio je odmah nakon događaja odvesti oštećenoga u bolnicu, ali je to već neko drugi učinio prije njega. U toku krivičnog postupka ponudio je oštećenome da će mu kupiti kuću, da će mu svakog dana kupovati kruh, a jednom godišnje svinju i odijelo.

Svjedoci su iskazali da je oštećeni doista tražio u gostionici od okrivljenoga da mu plati piće te da je ovaj to odbio. Još da su se nešto razgovarali o cijeni kosidbe i da je tada okrivljeni prišao oštećenome koji je sjedio na stolici. U tom je položaju oštećeni prihvatio okrivljenoga za odjeću na prsima, nakon čega je okrivljeni počeo nemilice udarati i gurati oštećenog. S udaranjem rukama i nogama prestao je tek kad je oštećeni ležao u krvi ispred gostionice.

Prema nalazu liječnika obojica su u vrijeme događaja bili pripiti, ali ne pod utjecajem alkohola toliko da bi to utjecalo na njihovu uračunljivost.

Oštećenome je prema liječničkom nalazu trajno oduzeta mogućnost govora te pokreta desnom rukom i nogom.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 7 godina	2 = 5 %
b) najblaža kazna — zatvor 2 godine	3 = 7,5%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 3 godine	10 = 25 %
strogi zatvor 5 godina	8 = 20 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	4 = 10 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	12 = 30 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	24 = 60 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	8 = 15 %
b) najblaža kazna — zatvor 2 godine	2 = 1,6%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 5 godina	25 = 20,8%
strogi zatvor 3 godine	16 = 13,3%
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	10 = 8,3%
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	25 = 20,8%
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	85 = 70,9%

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	3 = 3 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 5 godina	23 = 23 %
strogi zatvor 3 godine	11 = 11 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	7 = 7 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	44 = 44 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	49 = 49 %

3. Sadržaj trećega anketnog lista III/1 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž-1980/72*.

Okružni sud Osijek osudio je J. Š. radi krivičnog djela kvalificirane proevjere iz člana 322. stav 2. KZ *kaznom strogog zatvora od jedne godine*. Kao olakotno uvaženo je »iskreno držanje na sudu, nekažnjavanje, što je otac dvoje mlđb. djece i što je obeštetiio poduzeće«, a kao otegotno ništa. Povodom žalbe optuženog Vrhovni sud Hrvatske izrekao je *kaznu zatvora u trajanju od osam mjeseci*, uz obrazloženje da je ta kazna primjerena stupnju društvene opasnosti optuženog i težini učinjenog djela zbog toga što je šteta nadoknađena prije dovršenja prvostepenog postupka.

Ispitanicima smo u anketnom listu I/3 slučaj opisali slijedećim tekstom:

»Okružni sud u O. proglasio je krivim I. Š. ugostiteljskog radnika starog u vrijeme izvršenja djela 26 godina, oženjenoga, oca dvoje djece u dobi od 1 i 4 godine, ranije neosuđivanoga, što je:

u vremenskom razdoblju od 1. I do 15. XII 1970. godine kao poslovođa ugostiteljske radnje »Park« u Dj. od primljenih utržaka uzeo i za sebe prisvojio ukupno 15.649,80 dinara i za taj iznos oštetio ugostiteljsko poduzeće »R...«.

dakle, u namjeri da sebi pribavi imovinsku korist, protupravno prisvojio novac koji mu je bio povjeren na radu, a vrijednost pronevjerene imovine prelazi iznos od deset tisuća dinara,

pa je time počinio krivično djelo protiv službene dužnosti, *pronevjerom* iz člana 322. stav 2. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni je nakon što je utvrđen manjak priznao da je od utrška za sebe uzimao odrđene iznose, ali smatra da je ukupno pronevjereni iznos nešto manji od ukupnog manjka koji je utvrđen. Tvrđi da je novac trošio za kućne potrebe svoje obitelji, ali i za razonodu. Nakon što je manjak utvrđen, on ga je prije nego što je osuđen naknadio radnoj organizaciji.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 3 godine	3 = 7,5%
b) najblaža kazna — zatvor 1 godina	3 = 7,5%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	7 = 17,5%
strogi zatvor 1 godina	3 = 7,5%
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izrekao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	1 = 0,8%
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 1 godina	21 = 17,5%
strogi zatvor 2 godine	16 = 13,3%
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	17 = 14,2%
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	103 = 85,8%

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	2 = 2 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	2 = 2 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 1 godina	14 = 14 %
zatvor 1 godina	7 = 7 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	1 = 1 %
e) kazna koja je blaža od one koju je izabrao sud	4 = 4 %
f) kazna koja je stroža od one koju je izabrao sud	95 = 95%

4. Sadržaj četvrtoga anketnog lista II/1 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž-406/72*.

Okružni sud Rijeke osudio je M. B. radi krivičnog djela silovanja iz člana 179. st. 1. *KZ kazna zatvora u trajanju od deset mjeseci*. Kao olakotno uvaženo je što je otac sedmero mlđb. djece, neosuđivanost i što je prilikom izvršenja djela bio »u izvjesnoj mjeri pod utjecajem alkohola«. Protiv presude izjavio je žalbu samo optuženi. Vrhovni sud Hrvatske odbio je žalbu smatrajući da su sve odlučne okolnosti za odmjerenje kazne došle do punog izražaja u prvostepenom postupku.

Ispitanicima smo u anketnom listu II/1 slučaj opisali slijedećim tekstom:

Okružni sud Rijeka osudio je M. B. radi krivičnog djela silovanja iz bez zaposlenja, starog u vrijeme izvršenja djela 43 godine, oženjenoga, oca sedmero djece od 1, 5, 7, 12, 15, 16 i 21 godinu, ranije neosuđivanoga, što je:

u baraci u šumi, zatekavši u kuhinji barake samu J. C. staru 57 godina, koja je već ležala u krevetu, pristupio joj i unatoč njenom opiranju koje je trajalo oko pola sata, pritiskajući je svojim tijelom, pograbio je za noge koje digao na sebe i ujedno je obuhvatio ispod njenih leđa, tako da se uslijed boli nije mogla braniti te je pri tome protiv njene volje izvršio s njom snošaj,

dakle, upotrebom sile prisilio na obljubu žensku osobu s kojom ne živi u bračnoj zajednici,

pa je time počinio krivično djelo protiv dostojanstva ličnosti i morala *silovanjem* iz člana 179. stav 1. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni priznaje da je imao snošaj s oštećenom J. C., ali se brani da je to izvršio u pijanom stanju i s pristankom oštećene. Tvrdi da je s njom i ranije spolno općio.

Oštećena je iskazala da je spavala u kuhinji barake kad je okrivljeni prilično pijan pristupio njezinu krevetu i rekao joj hvatajući je za prsa i po tijelu da mu ona kuha već godinu dana i da mu mora dati. Ona da se tome usprotivila govoreći da je svaki svome tijelu gospodar. Okrivljeni ju je, međutim, nakon pola sata uvjeravanja i navaljivanja uhvatio tako da se od boli nije mogla braniti i izvršio snošaj, nakon čega je otišao spavati, a ona je pobjegla u drugu baraku i sutradan otišla liječniku i zatim prijavila djelo.

Iz liječničkog nalaza proizlazi da je oštećena prilikom pregleda imala krvne podljeve na nogama i djelomični razdor vagine.◀

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 6 godina	1 = 2,5%
b) najblaža kazna — zatvor 8 mjeseca	1 = 2,5%
c) najčešće izabrane kazne:	
strogi zatvor 2 godine	10 = 25 %
strogi zatvor 1 godina	6 = 15 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	15 = 12,5%
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	17 = 14,2%
strogi zatvor 10 godina	15 = 12,5%
d) kazna jednaka onoj koji je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	5 = 4 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	115 = 96 %

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	8 = 9 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	13 = 13 %
strogi zatvor 3 godine	13 = 13 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) kazna koja je blaža od one koju je izabrao sud	7 = 7 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	93 = 93 %

5. Sadržaj petog anketnog lista II/2 prenijeli smo iz predmeta *vrhovnog suda Hrvatske Kž-1819/72*.

Okružni sud Bjelovar osudio je R. M. radi krivičnog djela kvalificirane teške tjelesne povrede iz člana 141. stav 2. KZ *kaznom strogog zatvora u trajanju od dvije godine*. Kao olakotno uzeto je u obzir da je optuženi otac jednog djeteta i »da uskoro očekuje rođenje drugog djeteta« a kao otegotno što je već jednom bio osuđen radi krivičnog djela lake tjelesne povrede, da je pokazao drskost i arogantnost vrijeđajući oštećenoga te da ni na koji način nije pokazao namjeru da oštećenome naknadi štetu. Protiv presude je izjavio žalbu samo optuženi, a Vrhovni sud Hrvatske potvrdio je odluku o kazni smatrajući da ona, s obzirom na sve okolnosti koje je utvrdio prvostepeni sud, nije prestroga.

Ispitanicima smo u anketnom listu II/2 slučaj opisali slijedećim tekstom:

»Okružni sud u B. proglasio je krivim R. M. šumskog radnika starog u vrijeme izvršenja djela 29 godina i 8 mjeseci, oženjenoga, oca jednog djeteta u dobi od 2 godine, ranije osuđivanog zbog krivičnog djela lake tjelesne povrede, što je:

u gostionici udario bocom po glavi A. B. tako da mu je zadao otvoreni prijelom čeone kosti s uleknućem prema mozgu, veličine 2 x 2 cm, koja je povreda bila teška i opasna po život,

dakle, drugog tjelesno povredio tako teško da je time doveden u opasnost život povrijeđenoga,

čime je počinio krivično djelo protiv života i tijela *teškom tjelesnom povredom* iz člana 141. stav 1. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni priznaje da je pivskom bocom udario po glavi oštećenoga, ali se brani da je to učinio u obrani, jer da ga je oštećeni nakon usmene prepirke htio udariti sjekirom, u čemu da ga je upravo udarcem boce spriječio.

Prema iskazima ispitanih svjedoka proizlazi da je okrivljeni u toku dana stalno izazivao i vrijeđao oštećenoga govoreći mu, između ostaloga, da ne zna kartati te da dijete koje ima u braku nije njegovo. Kad se oštećeni spremao kući, uzeo je sjekiru, ali mu je okrivljeni prišao i preprečio mu put. Tada je on i podigao sjekiru nakon čega ga je okrivljeni pustio. Nakon gotovo pola sata iza toga, dakle kad oštećeni nije više imao sjekiru, okrivljeni mu je prišao kod šanka i udario ga bocom po glavi.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 4 godine	6 = 15 %
b) najblaža kazna — zatvor 1 godina	4 = 10 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 3 godine	8 = 20 %
strogi zatvor 1 godina	8 = 20 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	2 = 5 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	6 = 15 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	32 = 80 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	3 = 2,5%
b) najblaža kazna — zatvor 6 mjeseci	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 5 godina	17 = 14,2%
strogi zatvor 3 godine	16 = 13,3%
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	11 = 9,1%
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	19 = 15,8%
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	90 = 75,1%

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	4 = 4 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	18 = 18 %
strogi zatvor 5 godina	13 = 13 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	18 = 18 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	31 = 31 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	51 = 51 %

6. Sadržaj šestoga anketnog lista III/2 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž-1295/72*.

Okružni sud Slavonška Požega osudio je M. M. radi kvalificirane pronevjere iz člana 322. stav 2. KZ *kaznom strogog zatvora u trajanju od jedne godine*. Kao olakotno uvaženo je optuženome što nije ranije osuđivan i da je otac dvoje malodobne djece, a kao otegotno uzeto je u obzir što je novac »prisvojio i potrošio u relativno kratko vrijeme«. Protiv odluke o kazni žalbu je izjavio samo optuženi. Vrhovni sud Hrvatske uvažio je žal-

bu i preinačio odluku o kazni tako da je optuženoga osudio na *kaznu zatvora u trajanju od osam mjeseci*, uz obrazloženje da je optuženi imao vrlo male prihode te da nastoji naknaditi štetu.

Ispitanicima smo u anketnom listu III/2 slučaj opisali slijedećim tekstom:

»Okružni sud u P. proglasio je krivim M. M. radnika starog u vrijeme izvršenja djela 24 godine, oženjenoga, oca dvoje djece u dobi od 1 i 3 godine ranije neosuđivanoga, što je:

u vremenskom razdoblju od 1. kolovoza do 28. prosinca 1971. godine u B. u poduzeću »D...« kao blagajnik u radnoj jedinici kisikane od utroška za prodane boce kisika uzeo i za sebe zadržao 16.358,80 dinara i na taj način za taj iznos oštetio navedeno poduzeće,

dakle, što je u namjeri da sebi pribavi imovinsku korist, protupravno prisvojio novac koji mu je povjeren na radu u radnoj organizaciji, a vrijednost pronevjerene imovine prelazi iznos od deset tisuća dinara,

čime je počinio krivično djelo protiv službene dužnosti, *pronevjerom* iz člana 322. stav 2. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni je priznao da je utvrđeni manjak potrošio za svoje potrebe. Pronevjeru je vršio od dnevnih utržaka dok je zamjenjivao blagajnika kao najstariji radnik. Obećao je novac vratiti, ali to do suđenja nije učinio.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 3 godine	6 = 15 %
b) najblaža kazna zatvora 8 mjeseci	2 = 5 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	8 = 20 %
strogi zatvor 1 godina	8 = 20 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	2 = 5 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	38 = 95 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 8 godina	1 = 0,8%
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	18 = 15 %
strogi zatvor 3 godine	17 = 14 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	5 = 4 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	115 = 96 %

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	4 = 4 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	18 = 18 %

strogi zatvor 5 godina	13 = 13 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	6 = 6 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	94 = 94 %

7. Sadržaj sedmog anketnog lista I/3 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž- 1465/72.*

Okružni sud Slavonska Požega osudio je S. Š. radi krivičnog djela silovanja iz člana 179. st. 1. KZ na *kaznu strogog zatvora u trajanju od tri godine*. Kao olakotno uzeto je u obzir da optuženi ranije nije osuđivan, a kao otegotno što je »iskoristio priliku da napadne mladu djevojku i učenicu kad je morala ići s njim da šefu donese tranzistor«. Protiv presude izjavio je žalbu samo optuženi. Vrhovni sud Hrvatske odbio je žalbu i potvrdio prvostepenu presudu smatrajući da je kazna primjerena.

Ispitanicima smo u anketnom listu I/3 slučaj opisali ovim tekstom:

»Okružni sud u P. proglasio je krivim S. Š. sanitarnog tehničara, starog u vrijeme izvršenja djela 20 godina, neoženjenoga, bez djece, ranije neosuđivanoga, što je:

nakon što je maloljetna T. Ž. stara 17 godina, došla u njegov stan po radio tranzistor svog majstora V. A. koji ju je i poslao po taj tranzistor, počeo je ljubiti, a zatim kad se ona tome usprotivila i počela vikati, oborio je na kauč, stavio ruku na usta, pokidao i svukao s nje gaćice s halterima te svoj spolni organ ugurao u njen, nakon čega joj je pištoljem zaprijetio da ne bi o tom događaju nekom govorila,

dakle žensku osobu s kojom ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile i prijetnje da će neposredno napasti na život, prisilio na obljubu,

čime je počinio krivično djelo protiv dostojanstva ličnosti i morala *silovanjem* iz člana 179. stav 1. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni se brani da je u svom stanu imao dva put za redom spolni odnos s oštećenom, i to s njenim pristankom kad je došla po tranzistor svoga gazde kod kojega je bila na nauku i koji ju je poslao po taj tranzistor.

Oštećena tvrdi da ju je okrivljeni ugurao u sobu, povalio na kauč i silom izvršio nad njom spolni odnos iako je bila nevinna i imala menstruaciju. Nakon toga zaprijetio joj je pištoljem da ne bi nikome o tome bilo što rekla. Ona je, međutim, prijavila djelo.

Iz liječničkog nalaza proizlazi da je okrivljeni imao ogrebotine na ruci i ugriz na jeziku, a da je oštećena neposredno prije pregleda deflorirana.

Pregledom odjeće oštećene, utvrđeno je da su joj čarape i gaćice poderane, a pregledom kreveta u stanu okrivljenog nađeni su svježi tragovi krvi.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	4 = 10 %
b) najblaža kazna — zatvor 6 mjeseci	2 = 5 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 5 godina	6 = 15 %
strogi zatvor 3 godine	6 = 15 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	6 = 15 %

e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	6 = 15 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	28 = 70 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	23 = 19 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 10 godina	23 = 19 %
strogi zatvor 8 godina	17 = 14 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	8 = 6,7%
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	12 = 10 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	100 = 83,3%

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	15 = 15 %
b) najblaža kazna — zatvora 1 godina	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 10 godina	15 = 15 %
strogi zatvor 7 godina	15 = 15 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	8 = 8 %
e) kazna koja je blaža od one koju je izabrao sud	20 = 20 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	72 = 72 %

8. Sadržaj osmog anketno lista II/3 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž433/72*.

Okružni sud Varaždin osudio je I. B. zbog krivičnog djela kvalificirane teške tjelesne povrede iz člana 141. stav 2. KZ na *kaznu zatvora u trajanju od deset mjeseci*. Kao olakotno uzeta je u obzir mladost optuženoga, neosuđivanost, opijenost u času izvršenja djela i dobro vladanje nakon djela, a kao otegotno ništa. Protiv prvostepene presude žalbu je izjavio samo optuženi, a Vrhovni sud Hrvatske je žalbu odbio smatrajući da su već uzete u obzir sve okolnosti u obzir da kazna bude veća ili manja.

Ispitanicima smo u anketnom listu II/3 slučaj opisali ovako:

»Okružni sud u V. proglasio je krivim I. B. polukvalificiranog radnika — drvorezača, starog u vrijeme izvršenja djela 19 godina i 6 mjeseci, neoznjenoga, bez djece, ranije neosuđivanoga, što je:

u gostionici nakon što ga je gostioničar izgurao iz dvorišta gostionice na cestu zbog toga što je pravio nered, kad je prišao oštećeni I. C. da vidi o čemu se radi, iznenada se istrkao iz ruku gostioničara i udario oštećenog I. C. nožem u prsa, zadavši mu povredu, koja prodire u prsnu šupljinu i koja je izazvala ulazak zraka u prsište te je bila po život opasna, a nakon toga u tučnjavi s oštećenim ovome zadao tri lake tjelesne povrede nožem, i to jednu kraj desnog uha, a dvije u natkoljenu,

dakle drugoga tako teško tjelesno povrijedio da je time bio doveden u opasnost život povrijeđenoga pa je time počinio krivično djelo protiv života i tijela, *teškom tjelesnom povredom* iz člana 141. stav 2. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni tvrdi da je bio pripit i da ga je u gostionici napao oštećeni udarivši ga šakom po glavi te da ga je zatim gostioničar izgurao iz gostionice, a da ga je ponovno oštećeni počeo udarati, zbog čega se branio nožem.

Prema iskazima svjedoka sud je utvrdio da je okrivljeni još u gostionici vadio nož i prijetio prisutnima, među kojima uopće nije bilo oštećenoga. Zbog toga mu je gostioničar prišao, svinuo mu ruku u kojoj je držao nož, iza leđa i tako ga izgurao iz gostionice. U taj čas prišao je oštećeni da vidi o čemu se radi, a okrivljeni se istrgnuo iz ruke gostioničara i udario oštećenoga nožem u prsa. Oštećeni se nakon toga razbjescio i počeo udarati golim rukama okrivljenoga tako da ga je ovaj mašući nožem još na nekoliko mjesta povrijedio, sve dok ih prisutni nisu rastavili, te oštećenoga odvezli u bolnicu, a okrivljenoga na stanicu milicije.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 5 godina	8 = 20 %
b) najblaža kazna — strogi zatvor 2 godine	2 = 5 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 4 godine	8 = 20 %
strogi zatvor 3 godina	8 = 20 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	15 = 12,5%
b) najblaža kazna — strogi zatvor 1 godina	1 = 0,8%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 7 godina	16 = 13,3%
strogi zatvor 5 godina	15 = 12,5%
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	svi = 100 %

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	7 = 7 %
b) najblaža kazna — zatvor 3 mjeseca	1 = 1 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 5 godina	17 = 17 %
strogi zatvor 4 godine	17 = 17 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	nitko
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	2 = 2 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	98 = 98 %

9. Sadržaj devetog anketnog lista III/3 prenijeli smo iz predmeta *Vrhovnog suda Hrvatske Kž-1714/72*.

Okružni sud Gospić osudio je Dj. P. radi krivičnog djela kvalificirane pronevjere iz člana 322. stav 2. KZ na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine a izvršenje je odloženo na vrijeme od dvije godine. Kao olakotno uzeto je u obzir priznanje, neosuđivanost, mladost optuženoga i što dulje vreme-

na nije vršena nikakva kontrola kojom bi bila onemogućena pronevjera, a kao otegotno ništa.

Povodom žalbe javnog tužioca Vrhovni sud Hrvatske preinačio je prvostepenu presudu i osudio optuženoga na *kaznu strogog zatvora u trajanju od jedne godine i šest mjeseci*. U obrazloženju je te žalbe rečeno da se pomanjkanje kontrole ne može uvažiti kao olakotno te da je ostale olakotne okolnosti prvostepeni sud precijenio.

Ispitanicima smo u anketnom listu III/3 slučaj opisali ovako:

»Okružni sud u G. proglasio je krivim D. P. radnika vozača starog u vrijeme izvršenja djela 22 godine, neoženjenoga, bez djece, ranije neosuđivanoga, što je:

u toku 1970, 1971. i 1972. godine kao vozač osbnog automobila u Šumskom gospodarstvu G... bonove koje je na blagajni poduzeća podizao na ime goriva i maziva na benzinskim stanicama mijenjao za novac koji je trošio za svoju korist, ukupno 12.956,10 dinara,

dakle, što je u namjeri da sebi pribavi imovinsku korist protupravno prisvojio vrijednosne papire koji su mu povjereni na radu u radnoj organizaciji, a vrijednost pronevjere imovine premašuje iznos od deset tisuća dinara,

pa je time počinio krivično djelo protiv službene dužnosti *pronevjere* iz člana 322. stav 2. Krivičnog zakonika.

Okrivljeni je, nakon što je kontrolom utvrđenog manjka, priznao djelo u cijelosti. Novac je trošio za svoje potrebe i, kako sam kaže, najviše za cigarete, misleći uvijek da će utrošeno vratiti poduzeću. Do suđenja to nije učinio.«

Rezultati ankete

I. grupa ispitanika (diplomirani pravnici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 7 godina	4 = 10 %
b) najblaža kazna — strogi zatvor 1 godina i 6 mjeseci	2 = 5 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 3 godine	16 = 40 %
strogi zatvor 4 godine	8 = 20 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	2 = 5 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	nitko
f) stroža kazna od one koje je izabrao sud	38 = 95 %

II. grupa ispitanika (studenti):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 9 godina	2 = 1,6%
b) najblaža kazna — zatvor 6 mjeseci	5 = 4,1%
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 3 godine	20 = 16,7%
strogi zatvor 2 godine	18 = 15 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	2 = 1,6%
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	12 = 10 %
f) stroža kazna on one koju je izabrao sud	106 = 88,4%

III. grupa ispitanika (osuđenici):

	broj ispitanika
a) najstroža kazna — strogi zatvor 10 godina	1 = 1 %
b) najblaža kazna — zatvor 5 mjeseci	4 = 4 %
c) najčešće izabrana kazna:	
strogi zatvor 2 godine	14 = 14 %
strogi zatvor 1 godina	13 = 13 %
d) kazna jednaka onoj koju je izabrao sud	5 = 5 %
e) blaža kazna od one koju je izabrao sud	44 = 44 %
f) stroža kazna od one koju je izabrao sud	51 = 51 %

Rezultati anketiranja mogli bi se analizirati s različitih aspekata, ovisno o ciljevima analize. Za naše istraživanje zanimljivo je, prije svega, u kojoj se mjeri kazne koje su izrekli sudovi razlikuju od kazni koje su primijenili ispitanici u pojedinim grupama. Usmjerenost samo na ovo pitanje, i inače ograničen opseg i značaj provedene ankete, uvjetuju koncentraciju naše pažnje samo na neke konstatacije. Pri tom, određene rezerve prema dobivenim rezultatima imamo zbog ovih razloga:

a) ispitanicima su predloženi samo općeniti opisi događaja. Oni nisu kao npr. drugostepeni sud imali na raspolaganju sve podatke iz sudskog spisa. U odnosu na mogućnost odluke o kazni koju je donio prvostepeni sud, oni su bili potpuno lišeni utiska koji je rezultat neposrednog kontakta sa sudionicima događaja: okrivljenim, oštećenim i svjedocima;

b) ispitanici, iako im vrijeme za odluku o kazni nije bilo unaprijed ograničeno, u atmosferi anketiranja osjećali su da »zadatak« moraju bez odlaganja riješiti. Tako su se i ponašali pa je vrijeme za odluku o kazni bilo vrlo kratko. Zbog toga su i izabrane kazne rezultat momentalnog reagiranja na pročitani opis događaja, a ne zrelog razmišljanja i ocjenjivanja svih relevantnih okolnosti. Osim toga, oni su bili prepušteni isključivo vlastitom utisku i ocjeni, bez mogućnosti analiziranja događaja i ličnosti okrivljenoga u međusobnoj razmjeni mišljenja, kako se to čini za vrijeme vijećanja i glasanja u krivičnom postupku;

c) razlike u sastavu pojedinih grupa su vrlo izražene. To omogućava, doduše, komparaciju, ali te razlike treba imati na umu kad se istovremeno ocjenjuju rezultati dobiveni u sve tri grupe. Prva je grupa bila sastavljena od ispitanika koji su najmanje dvije godine proveli na radu u pravosudnim organima i koji nisu prilikom ispitivanja prvi put saznali za propise o izboru vrste i mjere kazne. Za njih je »opća uputa« predstavljala samo podsjetnik za ono što im je već ranije bilo poznato. Osim toga oni su se i ranije upoznali sa sudskom praksom u odmjeravanju kazni za razne slučajeve. U II i III grupi ispitanici nisu imali prethodna znanja o zakonskim odredbama koje se odnose na izbor kazne. No, dok su II grupu sačinjavali ispitanici sa srednjoškolskim obrazovanjem iz različitih sredina, ali svi u približno istoj životnoj dobi između 19 i 23 godine, III su grupu činili ispitanici različitog obrazovanja i zanimanja, u starosti između 24 i 60 godina. Naposljetku, pored ostalih karakteristika III grupe koje proizlaze iz činjenice da se radi o delinkventima na izdržavanju kazne lišenja slobode, vjerojatno je zbog posebnog položaja u kojem se nalaze bilo i takvih koji nisu bili spremni na suradnju pa su njihovi odgovori namjerno različiti od njihova uvjerenja.

Unatoč, dakle, prethodno navedenim ograničenjima u odnosu na rezultate ankete, dobiveni podaci pružaju dosta solidnu osnovu za vrlo zanimljive konstatacije. Da bismo dobili na jednom mjestu pregled podudarnosti i razlika izabranih od sudova i pojedinih grupa ispitanika, načinili smo ovu tabelu:

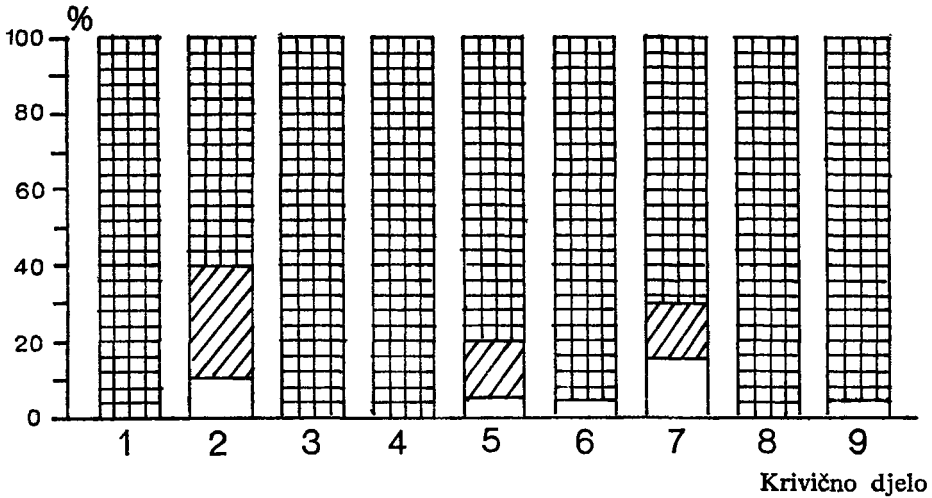
Tabela 1

KAZNE KOJE JE IZREKAO SUD I KAZNE KOJE SU IZABRALI ISPITIVAČI

Krivično djelo (po redosljedu anketiranja)	Kazna koju je izrekao sud	Kazne koje su primijenile grupe ispitanika (broj ispitanika prikazan u postocima)		
		jednaka kao sud	blaža kazna	stroža kazna
0	1	2	3	4
1. Član 179/1	7 mjeseci zatvor uvjetna na dvije godine	I nitko II nitko III nitko	nitko nitko nitko	100% _{0i} 100% 100%
2. Član 141/2	4 godine strogog zatvora	I 10% II 8,3% III 7% _{0i}	30% 20,8% _{0i} 44%	60% 70,9% 49%
3. Član 322/2	8 mjeseci zatvora	I nitko II nitko III 1%	nitko 14,2% 4%	100% 85,8% 95%
4. Član 179/1	10 mjeseci zatvora	I nitko II nitko III nitko	nitko 4% 7%	100% 96% _{0i} 93%
5. Član 141/2	2 godine strogog zatvora	I 5% II 9,1% III 18%	15% 15,8% _{0i} 31%	80% 75,1% 51% _{0i}
6. Član 322/2	8 mjeseci zatvora	I 5% II nitko III nitko	nitko 4% 6%	95% _{0i} 96% 94%
7. Član 179/1	3 godine strogog zatvora	I 15% II 6,7% III 8%	15% 10% _{0i} 20%	70% 83,3% 72%
8. Član 141/2	10 mjeseci zatvora	I nitko II nitko III nitko	nitko nitko 2%	100% 100% 98%
9. Član 322/2	1 godina i 6 mjeseci zatvora	I 5% II 1,6% III 5%	nitko 10% 44%	95% 88,4% 51%

Nedvojbeno konstatacija koja je odmah uočljiva iz ove pregledne tabele je da je *velika većina ispitanika u svim grupama izabrala strožu kaznu od one koju je izrekao sud.* To se zorno vidi na grafikonima 1, 2 i 3

grafikon 1

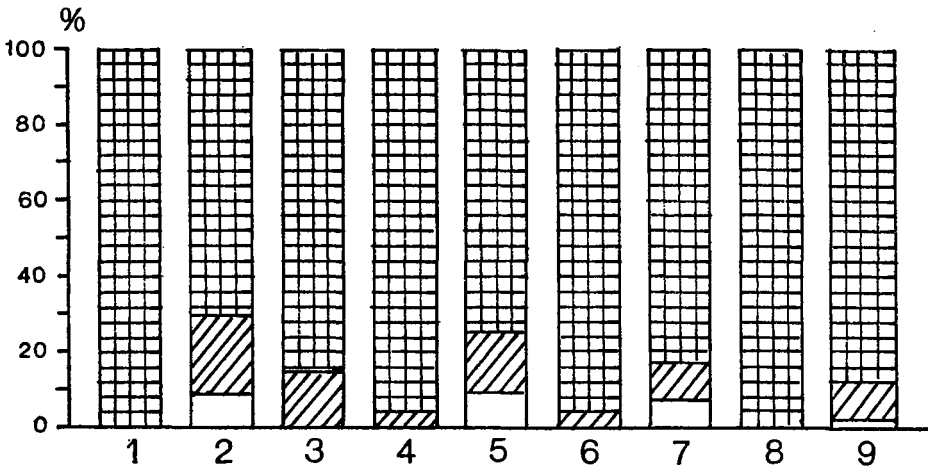

Diplomirani pravnici - slušači seminara za pripremanje pravosudnog ispita (I grupa ispitanika).

Tumač-kazna ispitanika:

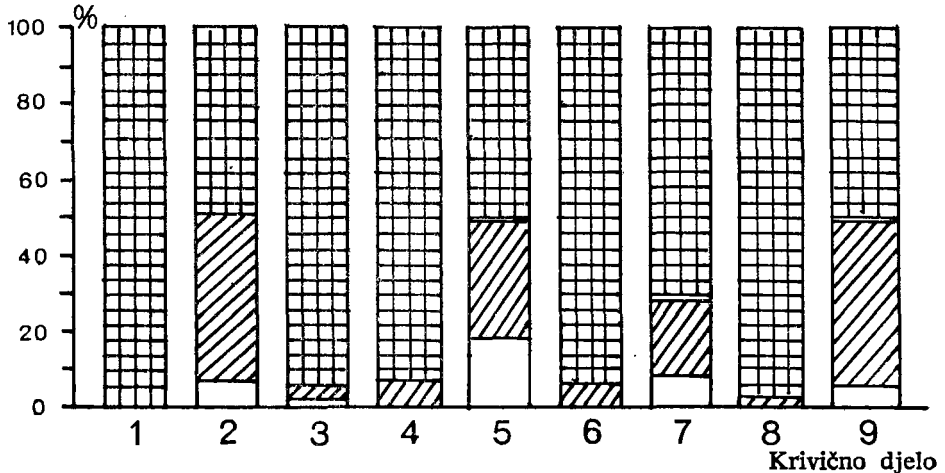
□ jednaka kao sud,   ▨ blaža kazna,   ▩ stroža kazna.

grafikon 2

Studenti II godine Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (II grupa ispitanika)

grafikon 3

Učinioci raznih krivičnih djela koji se nalaze na održavanju kazne (III grupa ispitanika)

NAPOMENA za grafikon 2 i 3. vrijedi isti tumač kao za grafikon 1.

Od 49 do 100% ispitanika u svim grupama (I, II, III) izabralo je kaznu strožu od one koju je izrekao sud, za sva promatrana krivična djela od 1. do 9.

Kod prvoga krivičnog djela 100% ispitanika u svim grupama izrekli su strožu kaznu od suda. Za 3, 4, 6. i 8. krivično djelo postoje razlike po grupama ispitanika, ali je većina ispitanika (od 85,8% do 100%) za ta krivična djela izrekla strožu kaznu od suda.

Veće razlike u stavovima ispitanika postoje kod krivičnih djela pod rednim brojem: 2, 5, 7. i 9, premda su i za ta krivična djela u velikom postotku (49% do 100%) anketirane osobe u svim grupama izrekle strožu kaznu od suda. Pomoću hi-kvadrat testa ispitat ćemo da li su razlike po grupama za spomenuta krivična djela (2, 5, 7. i 9) statistički značajne, i to za kaznu strožu od suda. Rezultati iz uzoraka dobivenih provedenom anketom u promatranim grupama ispitanika imat će ove oznake:

za I grupu ispitanika u indeksu oznaku 1, npr. n_1, m_1, p_1, e_1 ;

za II grupu ispitanika u indeksu oznaku 2, npr. n_2, m_2, p_2, e_2 ;

za III grupu ispitanika u indeksu oznaku 3, npr. n_3, m_3, p_3, e_3 .

Analogno tome proporcije promatranih populacija imaju ove oznake: P_1, P_2, P_3 .

Postavljamo dvije hipoteze:

a) nul-hipotezu... $H_0: P_1 = P_2 = P_3$ i

b) alternativnu hipotezu... $H_1: P_1 \neq P_2 \neq P_3$.

Nul-hipotezom pretpostavljamo da proporcije strožih kazni od suda u grupama ispitanika (I, II i III) nisu značajno različite za pojedino krivično

djelo (2, 5, 7. i 9), odnosno da su stavovi ispitanika u promatranim populacijama ujednačeni. Ako hi-kvadrat testom dokažemo da su te proporcije značajno različite (na razini 5% signifikantnosti), odbacujemo nul-hipotezu i prihvaćamo alternativnu hipotezu, što znači da ispitanici nisu imali ujednačen stav kod biranja strožih kazni od suda za promatrano krivično djelo.

Tabela 2.

HI—KVADRAT ZA KRIVIČNO DJELO BROJ 2 (ČLAN 141/2)

Grupe ispitanika	Broj ispitanika		Proporcije u uzorcima m_i/n_i	Teoretske frekvencije	Hi-kvadrat
	anketiranih	koji su izrekli strožu kaznu od suda			
	n_i	m_i	p_i	$e_i = p \cdot n_i$	$\frac{(m_i - e_i)^2}{e_i}$
0	1	2	3	4	5
I dipl. pravnici	40	24	0,600	24	0
II stud. Filozof. fakulteta	120	85	0,708	73	1,973
III učinioci krivič. djela	100	49	0,490	61	2,361
Σ	260	158	—	158	4,334

Izvor: podaci ankete

Nul-hipoteza... $H_0 : P_1 = P_2 = P_3$, za: $n_1 - 1 = 3 - 1 = 2$ s.s.

Alternativna hipoteza... $H_1 : P_1 \neq P_2 \neq P_3$

$$p = \frac{m_1 + m_2 + m_3}{n_1 + n_2 + n_3} = \frac{158}{260} = 0,608 \text{ ili u prosjeku } 60,8\%$$

strožih kazni od kazne koju je odredio sud.

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(m_i - e_i)^2}{e_i} = 4,334, \quad i = 1, 2, 3$$

$\chi^2_0 = 5,991$ na razini 5% signifikantnosti za 2 stupnja slobode.

Kako je: $\chi^2 < \chi^2_0$, odnosno $P(\chi^2) > 0,05$

prihvaćamo nul-hipotezu (H_0) kao istinitu, a odbacujemo alternativnu hipotezu (H_1). Na razini 1% signifikantnosti tablična vrijednost hi-kvadrata je još veća ($\chi^2_0 = 9,210$).

Izračunati hi-kvadrat je manji i od tog praga signifikantnosti ($\chi^2 = 4,334 < \chi^2 = 9,210$), pa postavljenu nul-hipotezu ne možemo odbaciti kao lažnu ni uz 99% vjerojatnosti. Prema tome: uz 95% i uz 99% vjerojatnosti možemo tvrditi da proporcije ispitanika koji su za krivično djelo broj 2 (član 141/2) izrekli strožu kaznu od suda nisu statistički značajne, već slučajne, tj. rezultat sampling varijacija.

S obzirom na to da je prihvaćena nul-hipoteza, možemo tvrditi da su stavovi u promatranim populacijama ujednačeni, a proporcije iz uzoraka (p_1, p_2, p_3) pokazuju da je relativno velik broj ispitanika izrekao strožu kaznu od suda. Pomoću rezultata tih uzoraka (n_1, n_2, n_3) možemo izračunati proporcije osnovnih skupova (populacija) za sve tri grupe ispitanika. Uz 99% vjerojatnosti ($t = 2,58$) proporcije osnovnih skupova (P_1, P_2, P_3) su u ovim intervalima:

za I grupu ispitanika: $n_1 = 40, p_1 = 0,6, q_1 = 1 - p_1 = 0,4$
standardna greška procjene (sp_1) je:

$$s_{p1} = \sqrt{\frac{p_1 q_1}{n_1 - 1}} = \sqrt{\frac{0,6 \cdot 0,4}{39}} = \sqrt{0,006154} = 0,07845$$

I interval procjene = $p_1 \mp 2,58 \cdot sp_1 = 0,6 \mp 0,202 = [0,398; 0,802]$
 $39,8\% < P_1 < 80,2\%$

za II grupu ispitanika: $n_2 = 120, p_2 = 0,708, q_2 = 0,292$

$$s_{p2} = \sqrt{\frac{p_2 q_2}{n_2 - 1}} = \sqrt{\frac{0,708 \cdot 0,292}{119}} = \sqrt{0,001737} = 0,04168$$

II interval procjene: $p_2 \mp 2,58 \cdot sp_2 = 0,708 \mp 0,108 = [0,600; 0,816]$
 $60\% < P_2 < 81,6\%$

za III grupu ispitanika: $n_3 = 100, p_3 = 0,49, q_3 = 0,51$

$$s_{p3} = \sqrt{\frac{p_3 q_3}{n_3 - 1}} = \sqrt{\frac{0,49 \cdot 0,51}{99}} = \sqrt{0,002524} = 0,05024$$

III interval procjene: $p_3 \mp 2,58 \cdot s_{p3} = 0,49 \mp 0,13 = [0,36; 0,62]$
 $36\% < P_3 < 62\%$

Prema krivičnom djelu broj 2 najstroži su bili studenti Filozofskog fakulteta (II grupa). U cijeloj populaciji, iz koje je izvađen taj uzorak (n_2), može se očekivati s 99% vjerojatnosti najmanje 60% strožih kazni od kazne koju je odredio sud.

Uz istu vjerojatnost (99%) donja granica intervala procjene proporcije strožih kazni od suda iznosi:

39,8% za populaciju diplomirani pravnici (I grupa) i

36% za populaciju učinioci krivičnih djela (III grupa).

Tabela 3.

HI—KVADRAT ZA KRIVIČNO DJELO BROJ 5 (ČLAN 141/2)

Grupe ispitanika	Broj ispitanika		Proporcije u uzorcima m_i/n_i	Teoretske frekvencije	Hi-kvadrat
	anketiranih	koji su izrekli strožu kaznu od suda			
	n_i	m_i	p_i	$e_i = p \cdot n_i$	$\frac{(m_i - e_i)^2}{e_i}$
0	1	2	3	4	5
I dipl. pravnici	40	32	0,80	26,6	1,096
II stud. Filozof. fakulteta	120	90	0,75	79,8	1,304
III učinioci krivič. djela	100	51	0,51	66,5	3,613
Σ	260	173	—	172,9	6,013

Izvor: podaci ankete

$$p = \frac{\Sigma m_i}{\Sigma n_i} = \frac{173}{260} = 0,665 \text{ tj. u prosjeku } 66,5\% \text{ strožih kazni}$$

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^3 \frac{(m_i - e_i)^2}{e_i} = 6,013$$

Na razini 5% signifikantnosti za 2 stupnja slobode prag signifikantnosti je $\chi^2_0 = 5,991$. Kako je izračunata vrijednost hi-kvadrata ($\chi^2 = 6,013$) veća od tablične vrijednosti ($\chi^2_0 = 5,991$), odbacujemo nul-hipotezu ($H_0 : P_1 = P_2 = P_3$). To znači da su uz rizik od 5% razlike proporcija strožih kazni od suda značajne u promatranim grupama ispitanika, ali nisu visoko značajne jer na razini 1% signifikantnosti tablična vrijednost hi-kvadrata iznosi $\chi^2_0 = 9,210$, pa je $\chi^2 = 6,013 < \chi^2_0 = 9,210$.

Izračunati pokazatelji u tabeli 3 (kolona 3. i 5) pokazuju da značajnije odstupa samo III grupa ispitanika, tj. da su učinioci krivičnih djela u relativno manjem broju (51%) izrekli strožu kaznu od suda (za krivično djelo

broj 5), dok su u I i II grupi proporcije strožih kazni znatno više i ne razlikuju se značajno. Dokaz:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^2 \frac{(m_i - e_i)^2}{e_i} = 1,096 + 1,304 = 2,400$$

Ovdje je postavljena ova nul-hipoteza $H_0 : P_1 = P_2$. Kako je:

$$\chi^2 = 2,400 < \chi_0^2 = 3,841 \text{ uz rizik } 5\% \text{ za } 1 \text{ s.s. i}$$

$$\chi^2 = 2,400 < \chi_0^2 = 6,635 \text{ uz rizik } 1\% \text{ za } 1 \text{ s.s.}$$

prihvaćamo postavljenu nul-hipotezu ($H_0 : P_1 = P_2$) na razini 5% i na razini 1% signifikantnosti, što znači da su stavovi ispitanika u I i II grupi ujednačeni kod izbora strožih kazni od suda za krivično djelo broj 5, a proporcije tih kazni u uzrocima su velike: 80% u I grupi i 75% u II grupi.

Intervali procjene proporcija strožih kazni od suda za krivično djelo broj 5 (član 141/2) u populacijama iz kojih su izvađeni uzorci: I, II i III grupa ispitanika:

I grupa ispitanika: $n_1 = 40$, $p_1 = 0,80$, $q_1 = 0,20$

$$s_{p1} = \sqrt{\frac{p_1 q_1}{n_1 - 1}} = \sqrt{\frac{0,8 \cdot 0,2}{39}} = \sqrt{0,004103} = 0,06405$$

I interval procjene = $p_1 \mp 2,58 \cdot s_{p1} = 0,80 \mp 0,165 = [0,635 ; 0,965]$

$63,5\% < P_1 < 96,5\%$

II grupa ispitanika: $n_2 = 120$, $p_2 = 0,75$, $q_2 = 0,25$

$$s_{p2} = \sqrt{\frac{p_2 q_2}{n_2 - 1}} = \sqrt{\frac{0,75 \cdot 0,25}{119}} = \sqrt{0,001576} = 0,03970$$

II interval procjene = $p_2 \mp 2,58 \cdot s_{p2} = 0,75 \mp 0,102 = [0,648 ; 0,852]$

$64,8\% < P_2 < 85,2\%$

III grupa ispitanika: $n_3 = 100$, $p_3 = 0,51$, $q_3 = 0,49$

$$s_{p3} = \sqrt{\frac{p_3 q_3}{n_3 - 1}} = \sqrt{\frac{0,51 \cdot 0,49}{99}} = \sqrt{0,002524} = 0,05024$$

III interval procjene = $p_3 \mp 2,58 \cdot s_{p3} = 0,51 \mp 0,13 = [0,38 ; 0,64]$

$38\% < P_3 < 64\%$

Izračunati intervali procjene proporcije osnovnog skupa (P_i , $i = 1, 2, 3$) pokazuju da se u promatranim populacijama iz kojih su izvađeni uzorci (I,

II i III grupa ispitanika) uz 99% pouzdanosti $t = 2,58$) mogu očekivati u relativno visokom postotku strože kazne od one koju je izrekao sud za krivično djelo broj 5 (član 141/2), i to najmanje:

- 63,5% u I populaciji (dipl. pravnici),
 64,8% u II " (studenti Filozofskog fakulteta) i
 38 % u III " (učinioci krivičnih djela).

Tabela 4.

HI—KVADRAT ZA KRIVIČNO DJELO BROJ 7 (ČLAN 179/1)

Grupe ispitanika	Broj ispitanika		Proporcije u uzorcima m_i/n_i	Teoretske frekvencije	Hi-kvadrat
	anketiranih	koji su izrekli strožu kaznu od suda			
	n_i	m_i	p_i	$e_i = p \cdot n_i$	$\frac{(m_i - e_i)^2}{e_i}$
0	1	2	3	4	5
I dipl. pravnici	40	28	0,70	30,8	0,255
II stud. Filozof. fakulteta	120	100	0,83	92,3	0,642
III učinioci krivič. djela	100	72	0,72	76,9	0,312
Σ	260	200	—	200,0	1,209

Izvor: podaci ankete

$H_0 : P_1 = P_2 = P_3 ;$ za 2 s.s.

$$p = \frac{\Sigma m_i}{\Sigma n_i} = \frac{200}{260} = 0,769 \text{ ili } 76,9\% \text{ strožih kazni u prosjeku}$$

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^3 \frac{(m_i - e_i)^2}{e_i} = 1,209$$

Za dva stupnja slobode na razini 5% signifikantnosti tablična vrijednost hi-kvadrata je $\chi_0^2 = 5,991$, a na razini 1% signifikantnosti $\chi_0^2 = 9,210$. Kako je:

$$\chi^2 = 1,209 < \chi_0^2 = 5,991 < \chi_0^2 = 9,210$$

prihvaćamo nul-hipotezu (H_0) kao istinitu uz rizik 5% i uz rizik 1%, što znači da proporcije strožih kazni od suda u promatranim grupama nisu značajno različite za krivično djelo broj 7.

Postoci ispitanika koji su se odlučili za strožu kaznu od one koju je izrekao sud u sve tri grupe ispitanika su visoki — iznose od 70% do 83,3%.

Intervali procjene proporcija strožih kazni od kazne koju je izrekao sud za krivično djelo broj 7 (član 179/1) u populacijama iz kojih su izvađeni uzroci: I, II i III grupa ispitanika:

I grupa ispitanika: $n_1 = 40$, $p_1 = 0,70$, $q_1 = 0,30$

$$s_{p1} = \sqrt{\frac{p_1 \cdot q_1}{n_1 - 1}} = \sqrt{\frac{0,7 \cdot 0,3}{39}} = \sqrt{0,005385} = 0,07338$$

I interval procjene = $p_1 \mp 2,58 \cdot s_{p1} = 0,7 \mp 0,189 = [0,511 ; 0,889]$

51,1% < P_1 < 88,9%

II grupa ispitanika: $n_2 = 120$, $p_2 = 0,83$, $q_2 = 0,17$

$$s_{p2} = \sqrt{\frac{p_2 \cdot q_2}{n_2 - 1}} = \sqrt{\frac{0,83 \cdot 0,17}{119}} = \sqrt{0,001186} = 0,03444$$

II interval procjene = $p_2 \mp 2,58 \cdot s_{p2} = 0,83 \mp 0,089 = [0,741 ; 0,919]$

74,1% < P_2 < 91,9%

III grupa ispitanika: $n_3 = 100$, $p_3 = 0,72$, $q_3 = 0,28$

$$s_{p3} = \sqrt{\frac{p_3 \cdot q_3}{n_3 - 1}} = \sqrt{\frac{0,72 \cdot 0,28}{99}} = \sqrt{0,002036} = 0,04512$$

III interval procjene = $p_3 \mp 2,58 \cdot s_{p3} = 0,72 \mp 0,116 = [0,604 ; 0,836]$

60,4% < P_3 < 83,6%

Najstroži i najhomogeniji u određivanju kazne za krivično djelo broj 7 (član 179/1) bili su studenti Filozofskog fakulteta. Drugi interval procjene pokazuje uz 99% vjerojatnosti ($t = 2,58$) da bi se najmanje 74,1% studenata Filozofskog fakulteta odlučilo za strožu kaznu od one koju je izrekao sud (interval je: od 74,1 do 91,9%). Iza toga po strogosti i homogenosti dolazi treća populacija — učinioci krivičnih djela s intervalom od 60,4 do 83,6%. Najveće razlike u strogosti kod određivanja kazne za krivično djelo broj 7 mogu se očekivati u populaciji diplomiranih pravnika — polaznika seminara za sudski ispit. Interval procjene je širok, ali donja granica pokazuje da i u toj populaciji ne bismo mogli očekivati manje od 51,1% strožih kazni od one koju je za promatrano krivično djelo odredio sud.

Tabela 5.

HI—KVADRAT ZA KRIVIČNO DJELO BROJ 9 (ČLAN 322/2)

Grupe ispitanika	Broj ispitanika		Proporcije u uzorcima m_i/n_i	Teorijske frekvencije	Hi-kvadrat
	anketiranih	koji su izrekli strožu kaznu od suda			
	n_i	m_i	p_i	$e_i = p \cdot n_i$	$\frac{(m_i - e_i)^2}{e_i}$
0	1	2	3	4	5
I dipl. pravnici	40	38	0,950	30	2,133
II stud. Filozof. fakulteta	120	106	0,883	90	2,844
III učinioci krivič. djela	100	51	0,510	75	7,680
Σ	260	195	—	195	12,657

Izvor: podaci ankete

$H_0 : P_1 = P_2 = P_3$; za 2 .s.

$$p = \frac{\Sigma m_i}{\Sigma n_i} = \frac{195}{260} = 0,75 \text{ ili u prosjeku } 75\% \text{ strožih kazni}$$

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^3 \frac{(m_i - e_i)^2}{e_i} = 12,657$$

Za dva stupnja slobode tablična vrijednost hi-kvadrata iznosi:

5,991 na razini 5% signifikantnosti, odnosno

9,210 na razini 1% signifikantnosti.

Kako je: $\chi^2 = 12,657 > \chi_{0,05}^2 = 9,210 > \chi_{0,01}^2 = 5,991$

odbacujemo nul-hipotezu ($H_0 : P_1 = P_2 = P_3$) uz 95% i uz 99% vjerojatnosti, što znači da su u pogledu strogosti određivanja kazne za krivično djelo broj 9 (član 322/2), stavovi ispitanika u promatranim grupama bili značajno različiti. To je rezultat relativno manjeg broja (51%) strožih kazni u III grupi ispitanika. U I i II grupi razlike nisu tako značajne, što možemo dokazati testiranjem ove nul-hipoteze:

$H_0 : P_1 = P_2$

Uz rizik 1% prag signifikantnosti $\chi_{0,01}^2 = 6,635$, a izračunati $\chi^2 = 4,977$ Razlike u I i II grupi nisu značajne, jer je $\chi^2 < \chi_{0,01}^2$ pa se nul-hipoteza ($H_0 : P_1 = P_2$) može prihvatiti kao istinita na razini 1% signifikantnosti.

Intervali procjene proporcije strožih kazni od kazne koju je izrekao sud za krivično djelo broj 9 (član 322/2) u populacijama iz kojih su izvađeni uzroci: I, II i III grupe ispitanika:

I grupa ispitanika: $n_1 = 40$, $p_1 = 0,95$, $q_1 = 0,05$

$$s_{p1} = \sqrt{\frac{P_1 q_1}{n_1 - 1}} = \sqrt{\frac{0,95 \cdot 0,05}{39}} = \sqrt{0,001218} = 0,0349$$

I interval procjene = $p_1 \mp 2,58 \cdot s_{p1} = 0,95 \mp 0,09 = [0,86 ; 1,04]$

$86\% < P_1 < 100\%$

II grupa ispitanika: $n_2 = 120$, $p_2 = 0,883$, $q_2 = 0,117$

$$s_{p2} = \sqrt{\frac{P_2 q_2}{n_2 - 1}} = \sqrt{\frac{0,883 \cdot 0,117}{119}} = \sqrt{0,000868} = 0,02946$$

II interval procjene = $p_2 \mp 2,58 \cdot s_{p2} = 0,883 \mp 0,076 = [0,807 ; 0,959]$

$80,7\% < P_2 < 95,9\%$

III grupa ispitanika: $n_3 = 100$, $p_3 = 0,51$, $q_3 = 0,49$

$$s_{p3} = \sqrt{\frac{P_3 q_3}{n_3 - 1}} = \sqrt{\frac{0,51 \cdot 0,49}{99}} = \sqrt{0,002524} = 0,05024$$

III interval procjene = $p_3 \mp 2,58 \cdot s_{p3} = [0,38 ; 0,64]$

$38\% < P_3 < 64\%$

Za krivično djelo broj 9 (član 322/2) uz 99% vjerojatnosti ($t = 2,58$) možemo tvrditi da bi proporcije strožih kazni od one koju je izrekao sud u promatranim populacijama iznosile najmanje:

86 % u I grupi (dipl. pravnici),

80,7% u II grupi (studenti Filozofskog fakulteta) i

38 % u III grupi (učinioci krivičnih djela).

Kod većine krivičnih djela najstroži u odmjeravanju kazne bili su studenti Filozofskog fakulteta (II grupa ispitanika), a najblaži počinioci krivičnih djela (III grupa ispitanika), s tim da su i u toj populaciji relativno velike proporcije strožih kazni od one koju je izrekao sud. Podaci u tabeli 1. i izračunati intervali procjene pokazuju da i u toj grupi udio onih koji bi odredili strožu kaznu od suda ne bi bio manji od 36% (uz 99% vjerojatnosti), a mogao bi iznositi i 100% kao za 1. krivično djelo (član 179/1).

Za većinu krivičnih djela (broj: 1, 3, 4, 6. i 8) proporcije strožih kazni od suda su vrlo visoke (85,8 do 100%), a razlike u stavovima grupa su vrlo male. Čak i kod onih krivičnih djela (broj: 2, 5, 7. i 9) gdje razlike proporcija izgledaju veće, hi-kvadrat testom je dokazano da je razlika u grupama značajna samo kod presude broj 9, i to na razini 5% i 1% signifikantnosti. Dakle u 8 od 9 promatranih presuda stavovi populacija (I, II i III grupe ispitanika) su ujednačeni i znatno stroži od presuda koje su izrekli sudovi u SR Hrvatskoj pa prema rezultatima ovog istraživanja ti sudovi sude »blago«.

Postotak onih koji su se odlučili za strožu kaznu od suda, u pravilu, veći je kad je sud izrekao blažu vrstu kazne od propisane ili je propisanu

kaznu odmjerio bliže posebnom minimumu. Nasuprot tome, u I grupi čak za šest od deset slučajeva iz ankete n i j e d a n ispitanik nije primijenio blažu kaznu od one koju je izrekao sud. U II grupi nitko od ispitanika nije blažu kaznu primijenio u dva, a u III grupi u jednom slučaju. U ostalim primjerima postotak blažih ispitanika od suda uglavnom je vrlo nizak, osim u slučaju kad je sud izrekao kaznu koja nije ublažena. No, i tada, je njihov broj uvijek manji od polovine svih ispitanika u jednoj grupi (najviše u svega dva slučaja — 44%). Postotak ispitanika koji su odabrali istu kaznu koju je izrekao sud u svim grupama i za sve slučajeve je relativno nizak, ili se uopće nijedan ispitanik nije odlučio za tu mjeru kazne.

Da bismo omogućili nešto preciznije zaključke o izabranim kaznama, posebno smo izdvojili i učinili preglednim uopće najblaže i najstrože izabrane kazne za pojedine slučajeve u svakoj anketiranoj grupi. Podatke o tim kaznama dajemo u narednoj tabeli 6:

Tabela 6.

**NAJBLAŽE I NAJSTROŽE KAZNE KOJE SU IZABRALI ISPITANICI
U I, II i III GRUPI S KAZNAMA KOJE JE IZREKAO SUD**

Krivično djelo	Kazna koju je izrekao sud	Kazne koje su primijenile grupe ispitanika (broj ispitanika prikazan je u %)	
		Najblaža	Najstroža
0	1	2	3
1. član 179/1	7 mjeseci zatvora uvjetno na dvije godine	I 1 god. i 6 mjes. zatvora — uvjetno 3 godine 5% II 6 mjes. zatv. 0,8% III 1 god. zatvora 4%	7 god. strogog zatvora 5% 10 god. strogog zatvora 10% 10 god. strogog zatvora 10%
2. član 141/2	4 godine strogi zatvor	I 2 god. zatvora 1,6% II 2 god. zatvora 1,6% III 3 mj. zatvora 1%	7 god. strogi zatvor 5% 10 god. strogi zatvor 15% 10 god. strogi zatvor 3%
3. član 322/2	8 mjeseci zatvora	I 1 god. zatvora 7,5% II 3 mjes. zatvora 0,8% III 3 mjes. zatvora 2%	3 god. strogi zatvor 7,5% 10 god. strogi zatvor 0,8% 10 god. strogi zatvor 2%
4. član 179/1	10 mjeseci zatvora	I 3 mjes. zatvora 2,5% II 3 mjes. zatvora 0,8% III 3 mjes. zatvora 1%	6 god. strogi zatvor 2,5% 10 god. strogi zatvor 12,5% 10 god. strogi zatvor 9%

Krivično djelo	Kazna koju je izrekao sud	Kazne koje su primijenile grupe ispitanika (broj ispitanika prikazan je u %)	
		Najblaža	Najstroža
0	1	2	3
5. član 141/2	2 godine strogi zatvor	I 1 god. zatvora 10% II 6 mjes. zatvora 0,8% III 3 mjes. zatvora 1%	4 god. strogi zatvor 15% 10 god. strogi zatvor 2,5% 10 god. strogi zatvor 4%
6. član 322/2	8 mjeseci zatvora	I 8 mjes. zatv. 5% II 3 mjes. zatv. 0,8% III 3 mjes. zatv. 1%	3 god. strogi zatvor 15% 8 god. strogi zatvor 0,8% 10 god. strogi zatvor 4%
7. član 179/1	3 god. strogi zatvor	I 6 mjes. zatv. 5% II 3 mjes. zatv. 0,8% III 1 god. zatv. 1%	10 god. strogi zatvor 10% 10 god. strogi zatvor 19% 10 god. strogi zatvor 15%
8. član 141/2	10 mjeseci zatvora	I 2 god. strogi zatvor 5% II 1 god. strogi zatvor 0,8% III 3 mjeseca zatvora 1%	5 god. strogi zatvor 20% 10 god. strogi zatvor 12,5% 10 god. strogi zatvor 7%
9. član 322/2	1 godina i 6 mjeseci strogi zatvor	I 1 god. i 6 mj. strogi zatv. 5% II 6 mjes. zatv. 4,1% III 5 mjes. zatv. 4%	7 god. strogi zatvor 10% 9 god. strogi zatvor 1,6% 10 god. strogi zatvor 1%

Iz ovoga tabelarnog pregleda lako se može uočiti da su ispitanici dosta različito »iskoristili« propisani kazneni okvir i mogućnost ublažavanja kazne za pojedine slučajeve. Profesionalci, diplomirani pravnici, kojima je poznata sudska praksa kretali su se pretežno u užem rasponu od zakonskih mogućnosti, dok su neki studenti filozofije i osuđenici izabrali u gotovo svim slučajevima i najmanje moguću mjeru blaže vrste kazne i posebni maksimum. Broj tih ispitanika nije doduše velik, ali u postotku ima ipak zamjetljivih razlika. Iako nije sasvim pouzdan kriterij za ocjenu težine nekog od izvršenih krivičnih djela od strane ispitanika, najteža izabrana kazna i broj onih koji su se odlučili za tu kaznu, ovaj nam je podatak služio za orijentaciju koja su djela smatrali najtežim, i za dalji redoslijed do najlakšeg djela. Prema izrečenoj kazni suda na isti smo način svrstali svih devet naših primje-

ra. U takvom redosljedju, također su uočljive znatne razlike prema mjestu po težini djela kako ono proizlazi iz ocjene suda i ispitanika u svim grupama.

Polazeći od nedvojbene konstatacije da je u svakoj grupi većina ispitanika izabrala težu kaznu od one koju je odmjerio sud i da su ispitanici različito iskoristili kazneni okvir, pokušali smo utvrditi kazne za koje je u svakoj grupi bilo najviše suglasnosti. Tako pronađena kazna relativne većine interesantna je zbog toga što kad bi u zamišljenim okolnostima sudila grupa ispitanika kao cjelina (porota), najveći relativni broj glasova dobile bi kazne koje ćemo prikazati u narednoj tabeli. 7. Ostali ispitanici bili su blaži, ili što je češće, stroži. U zamišljenom suđenju po takvoj poroti, a primjenom odredaba ZKP-a, učinilac bi dobio još težu kaznu (pribrojavanje najnepovoljnijih glasova onima koji su za optuženog povoljniji). S tog aspekta kazne koje je izrekao sud još su blaže u odnosu na one koje bi bile izrečene kada bi sudili ispitanici. No evo i tabele:

Tabela 7.

NAJČEŠĆE PRIMIJENJENE KAZNE I KAZNE KOJE JE IZREKAO SUD

Krivično djelo	Kazna koju je izrekao sud	Najčešće kazne koje su primijenile grupe ispitanika (sve kazne strogog zatvora — broj ispitanika iskazan je u %)		
		I	II	III
0	1	2	3	4
1. 179/1	7 mjeseci zatvora uvjetno na 2 godine	3 god. 20%	3 god. 21,8%	3 god. 13%
2. 141/2	4 god. strogi zatvor	3 god. 25%	5 god. 20,8%	5 god. 23%
3. 322/2	8 mjeseci zatvora	2 god. 17,5%	1 god. 17,5%	1 god. 14%
4. 179/1	10 mjeseci zatvora	2 god. 25%	2 god. 14,2%	2 god. 13% 3 god. 13%
5. 141/2	2 god. strogi zatvor	1 god. 20% 3 god. 20%	5 god. 14,2%	2 god. 18%
6. 322/2	8 mjeseci zatvora	1 god. 20% 2 god. 20%	2 god. 15%	2 god. 18%
7. 179/1	3 godine strogi zatvor	3 god. 15% 5 god. 15%	10 god. 19%	7 god. 15% 10 god. 15%
8. 141/2	10 mjeseci zatvora	3 god. 20% 4 god. 20% 5 god. 20%	7 god. 13,3%	4 god. 17% 5 god. 17%
9. 322/2	1 godina i 6 mjeseci strogi zatvor	3 god. 40%	3 god. 16,7%	2 god. 14%

Postotak učešća relativne većine u grupi je dosta različit i kreće se od najmanje 13% do najviše 40%. Ipak u nekim slučajevima dosta je uočljiva podudarnost izabrane kazne u sve tri grupe i postotak ispitanika koji su izabrali istu kaznu. Također je zanimljivo da su u prvoj grupi sve na ovaj način selekcionirane kazne u *donjoj polovini propisanog okvira*, a isti je slučaj s izuzetkom za već ranije opisani primjer pod red. br. 7 u trećoj grupi, te s daljim izuzetkom za primjer pod red. br. 8 u II grupi.

I tako, materijal provedenog eksperimenta doista omogućava brojne zaključke. Radi verifikacije njihove vjerodostojnosti i znanstvene vrijednosti bila bi potrebna još neka dodatna istraživanja.

Ono što od svega uočenog, imajući u vidu ograničenja i rezerve spomenute na početku ovog priloga, možemo uzeti u obzir prilikom razmatranja o izboru vrste i mjere kazne učinocima krivičnih djela, svodi se na ovo:

Konstatirana primjena težih kazni za opisane slučajeve od strane većine ispitanika u sve tri grupe u odnosu na one koje su izrekli sudovi, i uočljiva podudarnost ocjene o težini djela za neke primjere iz uzorka upućuje na zaključak o postojanju kriterija kod ispitanika, koji se razlikuju od kriterija po kojem je sud odlučivao o kazni. Ako se zanemari relativno mali broj ispitanika koji je primijenio ekstremno blage ili stroge kazne, oni su se logično pri izboru kretali unutar propisanog okvira za dosta izraženom tendencijom odabiranja neke srednje ili nešto manje mjere. Pri tome, najčešće izabrane kazne za različita djela unatoč istoj propisanoj kazni toliko se razlikuju da se može izvršiti njihovo rangiranje koje se u većini slučajeva gotovo poklapa s rangiranjem koje proizlazi iz izrečenih kazni, ali se u određenim slučajevima i značajno razlikuje. Upravo zbog podudarnosti koju ne smatramo slučajnom, smatramo da razlike daju opravdani poticaj za razmišljanje o tome da li je kazna koju je izrekao sud izabrana po vrsti i mjeri s intencijama zakona, koju su naprotiv ispitanici imali izgleda više u vidu. Nije li, dakle, linija zakonskog i sudskog odmjeravanja kazne više udaljena jedna od druge od linije zakonskog i ovoga eksperimentalnog odmjeravanja. Provedeno ispitivanje navodi na zaključak da je odmjeravanje kazne od strane raznih subjekata jedan od mogućih načina da se nešto sigurnije ocjenjuje uolikoj se mjeri sudske odluke o kazni razlikuju o dosjećaja javnosti za tu kaznu (pod uvjetom da je javnost upoznata sa zakonom). A nije li ta javnost upravo onaj činilac koji preko delegatskog sistema formira volju zakonodavca ili kako smo na početku ovog rada nazvali zakonsku liniju kažnjavanja: zahtjev određene društvene zajednice kako treba reagirati prema učiniocu određenog zabranjenog ponašanja? Provedeni eksperiment zbog relativno malog uzroka i posebno odabranih grupa nema naravno vrijednost ispitivanja čiji bi rezultati opravdavali kategoričan zaključak o sudskoj politici kažnjavanja, ali nam se čini da bi takav put valjalo izabrati prije nego proizvoljne ocjene bazirane isključivo na nekim zbirnim statističkim podacima u kojima se gube stvarni događaji i njihovi akteri.

Meting Out Punishments by Various Institutions as One of Ways to Establish the Relation between a Legal and Judiciary Line of Giving a Penalty — Results of one Experiment

Dr Josipa ČAVAL — Dr Željko HORVATIĆ

The attitude taken by both the law and the court towards the punishment as such is nothing else than the attitude taken towards the way in which a certain society should act against wrongdoers on the one hand and on the other really applied punishments, which makes difference. It is possible to say that the criticism brought against the punishments during centuries was almost of the same kind. During all that time the criticism has had something in common and that is disagreement with the sanctions pronounced by the courts. The said disagreement may be traced as far back as with both Seneca and Plato and also found at the present time expressed at various Congresses, discussing the problem of how should a society protect itself. The centre of attention is focused on the following: too broad diapason of penal sanctions striving to realize an individualization principle, lack of sufficiently definite and reliable criteria for the selection of sentences laid down in the law and an encreasing tendency towards the mitigation of penal repression against delinquents shown by courts and also the problem of uniforming court practices with the aim to achieve the principle that for an approximately same offence a court pronounce the same sentence.

Bearing in mind the above described problems, an opinion poll was taken in order to get better insight into the different attitudes shown by various courts towards the degree of punishment for the same offence committed by the same offender. The poll was taken with three different groups of persons separated from each other. All groups had to answer same questions concerning the same criminal cases. The groups consisted of: 1. law graduates attending a course preparing for the examination in the judicature (40 persons), 2. faculty of arts undergraduates (120) and 3. convicts serving their terms at the penitentiary of Lepoglava (100).

Every pollee was supplied with written instructions enabling him or her to make a choice of punishment degree. They were also given the description of nine real-life criminal cases, three of them being for each of the following criminal offences: rape, qualified grievous bodily wounding and embezzlement.

The Law lays down the punishment of 10 year close arrest period for all of the said criminal offences. The cases had already been on trial held by regular courts of law and the wrongdoers in questions were sentenced (at Regional courts). The Superior Court of Croatia considered the appeals submitted against the sentences.

Various analyses were carried out in connection with the collected data. The most important findings are as follows:

As a rule, large majority of the pollees in all groups chose more severe sentences than the Courts did which pronounced sentences in a real-life court trials. It became evident that the pollees considered the court sentences as mild. It brings us to the conclusion that one of the ways to find out other persons' opinions with regard to the choice of a punishment degree allotted to certain delinquents should be used to prove the fact that common people's attitude towards the choice of a punishment degree is as a whole nearer to the line of the Law than the line of courts pronouncing sentences. This may serve as an indication for further research work. This kind of research work is anyhow better than giving arbitrary estimations concerning penal policy of courts based only on general statistical data which usually tend to obscure real events and real protagonists.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

Criteria legislativi e giudiziari di repressione penale della delinquenza. Il significato dell'opinione pubblica. Risultati di un esperimento

Dr Josipa ČAVAL — Dr Željko HORVATIĆ

Il rapporto tra la legge che commina le pene e le scelte giurisprudenziali con le quali esse vengono irrogate, non è altro che un rapporto tra l'opinione di una determinata comunità sociale sul modo di reagire contro il colpevole di un fatto illecito e la pena determinata dal giudice nel caso concreto.

Le obiezioni mosse dal pubblico, dagli organi rappresentativi e dalla dottrina, sono nel corso dei secoli — a partire, ad esempio, da Seneca e Platone fino agli odierni congressi della Difesa sociale — pressoché uguali e riducibili alla comune disapprovazione delle scelte giurisprudenziali.

In riferimento a quanto detto, notevole interesse suscitano attualmente i problemi inerenti ai minimi e massimi della pena prestabiliti dalla legge, al fine della sua individualizzazione e alla mancanza di criteri atti a rendere più valide e, nello stesso tempo, più livellate le scelte giurisprudenziali nei casi concreti essenzialmente uguali tra loro. Quello che invece accomuna le scelte giurisprudenziali, è la crescente tendenza ad attenuare la repressione penale suscitando numerose critiche.

A proposito, l'autore fa richiamo a un'inchiesta che comprende vari gruppi sociali: 40 diplomati (laureati) in giurisprudenza in un seminario di preparazione all'esame di magistratura, 120 studenti della Facoltà di filosofia e 100 detenuti nella Casa di pena e correzione di Lepoglava condannati alla pena detentiva. Messi a conoscenza delle rispettive norme del Codice penale, i partecipanti furono invitati ad esprimere la loro opinione su nove fattispecie: tre casi di violenza carnale, altri tre di lesione personale gravissima con circostanze aggravanti ed infine tre casi di peculato. La grande maggioranza di interrogati (di ogni gruppo), scelse pene maggiori a quelle deliberate dai tribunali circondariali e dal Tribunale supremo della Repubblica socialista croata in seguito all'appello contro le sentenze pronunciate in primo grado. Evidente è quindi la disapprovazione dell'irrogazione di pene troppo miti.

L'autore pone in rilievo i risultati dell'inchiesta soprattutto ai fini di orientamento, proponendo ulteriori indagini su tale pista, in contrapposizione ai giudizi arbitrari sulla politica penale giudiziaria, basati unicamente su dati statistici generici, nei quali si smarriscono gli avvenimenti reali ed i loro attori.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

KRIVIČNI POSTUPAK I KRIMINALISTIKA

1. Uvod

Uvođenje kriminalistike u nastavne programe pravnih fakulteta, nezavisno od konkretnih rješenja (posebni kolegij, združeni kolegij s krivičnim procesnim pravom, kolegij pravosudnog smjera i tome sl.), odraz je tendencija, i teoretskih i praktičnih, koje kriminalistiki pridaju sve veću ulogu u suzbijanju i sprečavanju kriminaliteta.¹ Teoretske se tendencije odražavaju na planu da se cjelokupna borba protiv kriminaliteta vodi na znanstvenoj osnovi, a tu očito pravo, u prvom redu krivično pravo, materijalno i procesno, nije dovoljno da se suprotstavi sve novijim, težim i složenijim kriminalnim pojavama. Opći naučni i tehnički napredak morao se šire odraziti i na ovo specifično područje društvene aktivnosti. Praktične je tendencije utoliko lakše sagledati, jer svakodnevna aktivnost na tom istom području nužno pronalazi nova sredstva i metode uspješnog suprotstavljanja kriminalitetu, pri čemu kriminalistika zauzima značajno mjesto. Ovakva je situacija narušila do određenog stupnja klasični primat pravnih disciplina pred drugim, nepravnim disciplinama, u prvom redu onaj da je pravo izvor svih naših saznanja; da je to jedina originarna znanost, a da se sve druge pojavljuju kao »pomoćne« nauke. Prema tome, kad se radi o krivičnom postupku, nauka krivičnoga procesnog prava, ili krivičnopravna nauka uopće, jest jedina znanost koja osigurava uspješnu konfrontaciju s kriminalitetom a sve druge znanosti koje pri tome »konkuriraju« imaju karakter pomoćnih nauka. Takav konzervativizam ne samo da je koncem 20. stoljeća

---

¹ Ove tendencije obuhvaćaju i kriminologiju te druge nepravne discipline, no njima se u ovom radu nećemo baviti.

naučno neodrživ, nego je i štetan.² Samim tim aktualizira se problem stvarnog odnosa između nauke krivičnog procesa i kriminalistike kao znanosti te krivičnog postupka i kriminalistike kao praktične aktivnosti. U rješavanju tog problema mi ćemo se u ovom radu više baviti kriminalistikom, polazeći kod toga od poznate činjenice da je krivični postupak, što znači pozitivno pravo i nauka krivičnog procesa, postojao prije kriminalistike; da su u odnosu na krivično djelo i njegova učinioca dugo bile dominantne pravne kategorije, što je sve u svojim konzekvencijama imalo odraza na sporo prihvaćanje postojanje i nepravni disciplina koje, pored pravnih, konkuriraju u suvremenim znanstvenim zahtjevima što se postavljaju pred represijom i prevencijom kriminaliteta (les sciences criminelles).

2. Nastanak, razvoj i aktualno stanje moderne kriminalistike

Nastanak suvremene kriminalistike kao znanosti — najkraće rečeno — otkrivanja i utvrđivanja krivičnih djela i njihovih učinilaca, pripisuje se Austrijancu Hansu Grossu, odnosno pojavi njegova čuvenog djela »Priru-

---

² Čak se i našem poznatom kriminalisti, Tomsilavu Markoviću, desilo da je kriminalistiku svrstao u »pomoćne krivične znanosti«. — Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), Zagreb, 1972, strana 17. Djeluje pomalo anahronistički pozvati se 1979. godine na Hansa Grossa, odnosno njegovo djelo koje je izašlo još koncem prošlog stoljeća. On je, naime, u uvodu svog trećeg izdanja kapitalnog djela, »Priručnik za istražnog suca kao sistem kriminalistike«, Graz 1899, između ostalog, rekao: kriminalistika treba, prema svojoj prirodi, da tamo nastupi, kada je krivično pravo, također prema svojoj prirodi, sa svojim učenjem pri kraju. Materijalno krivično pravo bavi se deliktima i njihovim kažnjavanjem, formalno (procesno) krivično pravo s pravilima prema kojima treba pri tome postupati. Ali, kako je zločin počinjen, kako to treba istraživati i razjasniti, koji su motivi kod toga djelovali, koji su se ciljevi trebalo ostvariti, to nam materijalno i procesno krivično pravo ne mogu reći. To je područje kriminalistike ili njenog posebnog dijela — kriminalne psihologije.

Bayer izričito kaže: »Tako je, krajem prošlog stoljeća, nastala posebna znanost koja je u različitim vremenima i različitim zemljama imala različite nazive, a koju kod nas, i u nekim drugim zemljama, danas nazivaju kriminalistika«. — Razmatrajući odnos između kriminalistike i znanosti o krivičnom procesnom pravu (o tome više kasnije, op. A. M.), Bayer zaključuje: »Stoga je kriminalistika za organe krivičnog postupka vrijedna nadopuna znanosti o krivičnom procesnom pravu«. — Vladimir Bayer: Jugoslavensko krivično procesno pravo, Knjiga prva, Zagreb, 1977, strana 51 i 52.

Vasiljević smatra kriminalistiku naukom (primijenjena nauka), ali je svrstava u red pomoćnih nauka nauci krivičnog procesnog prava. — Dr Tihomir Vasiljević: Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ, Beograd 1970, strana 59. Ekstremni stav prema kriminalistici nalazimo u stručnoj literaturi kod Ceccaldia. On kaže da kriminalistika pri svom naučnom istraživanju dokaza, čak i u stadiju laboratorijskog rada, nije u punom smislu nauka, jer ima samo opća obilježja nauke, a primjenjuje opće prihvaćene i priznate principe. Možda bi se o kriminalistici moglo govoriti o jednom obliku kombinirane nauke, jer ona nema svojih vlastitih metoda. Ona koristi sve metode koje se nalaze u upotrebi u mnogim drugim područjima (optika, kemija, biologija), prilagođavajući ih svojim naročitim i neposrednim potrebama. Tako nam se kriminalistika ukazuje prije kao vještina... čija osnova počiva na naukama, posebno vještina autonomna i nezavisna — Prof. Pierre Fernand Ceccaldi: La méthode et les méthodes dans la recherche scientifique de la preuve en criminalistique, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, broj 1, Pariz 1961, strana 31—46. Prijevod u »Izboru«, časopisu RSUP SRH (u daljnjem tekstu samo »Izbor«), broj 3/1961.

čnik za istražnog suca«, 1893. godine. U trećem izdanju svoje knjige (1899) Gross je u naslovu dodao riječi »kao sistem kriminalistike«. Za proteklih osamdeset godina kriminalistika se razvila u modernu činjeničnu znanost koja se danas po svom opsegu, područjima koje zahvaća, može tretirati, s jedne strane, kao interdisciplinarna znanost, a, s druge strane, kao nauka s jasnom tendencijom k specijalizaciji, kao što je u prvom redu traseologija (nauka o tragovima). Nastanak Grossovog djela koincidira s općim napretkom nauke i tehnike, naučno-tehničkom revolucijom 19. stoljeća, napose razvojem prirodnih i tehničkih znanosti, koji se nastavlja još intenzivnijim procesom u 20. stoljeću. Čovječanstvo je dosta rano došlo do spoznaje da se samo pravnim pravilima, pravnim kategorijama ne može uspješno suzbijati i sprečavati kriminalitet.

Sa sve većim razvojem kriminalistike rađaju se i problemi u njenom definiranju.³ Kako je kriminalistika priznata nauka i na Zapadu i na Istoku, nastaju zbog toga i problemi u uspoređivanju nastavnih planova i programa u kojima ona zauzima istaknuto mjesto.⁴

Na razvoj moderne kriminalistike ne utječe, direktno ili indirektno, samo opći napredak nauke i tehnike, već sve teži oblici suvremenog kriminaliteta, sve rafiniraniji načini izvršenja, forme organiziranja, organizirani zločin, najnoviji delikti nasilja koji kulminiraju u raznovrsnim oblicima suvremenog terorizma itd. S druge strane, sve je više krivičnih djela za koje ne znamo tko im je počinitelj, posebno onih teških, kao što su ubojstva, provalne krađe, razbojništva, silovanja i tome sl. Ako pođemo od činjenice da se krivični postupak može provesti samo protiv poznatog učinioca, ostaje jedno veliko područje traganja za počiniocem, njegovo pronalaženje, pri čemu samo krivično djelo po svom materijalnom sadržaju, u prvom redu raznim tragovima, treba da predstavlja polaznu (ishodišnu točku). To je upravo područje kriminalistike. U tom se smislu rad na licu mjesta kriminalnog događaja, kako u tehničkom tako i taktičkom smislu, znatno unaprijedio, da ne spominjemo kakve sve mogućnosti postoje u procesu kriminalističke identifikacije raznih tragova u laboratorijima s najsuverenijom opremom, sa stručnjacima raznih profila itd. Ukratko, razne vidljive i nevidljive promjene na mjestu kriminalnog događaja, što zovemo općim imenom trag, dobivaju laboratorijskom obradom optimalne mogućnosti njihova pretvaranja u dokaz. U ovom kontekstu moramo spomenuti i primjenu teorije informacije u kriminalistici, bilo na području traseologije, bilo uvođenjem i kori-

---

³ Tako Aleksić definira kriminalistiku kao nauku o izvršenju krivičnog djela, sredstvima i putevima za njihovo otkrivanje, utvrđivanje i razjašnjavanje i sprečavanje. — Dr Živojin Aleksić: *Kriminalistika*, Beograd, 1979, strana 7. Usporedi ilustracije radi i Marković, navedeno djelo, strana 31 te Vlado Vodinić: *Kriminalistika*, Beograd, 1970, strana 3. i sl. — Bayer definira kriminalistiku kao znanost koja sistematski obrađuje pitanje kako se metode prirodnih i tehničkih nauka i određena ranija iskustva organa korisno primjenjuju pri izvršenju konkretnih zadataka u pronalaženju dokaza o krivičnom djelu i počinitelju. — Navedeno djelo, knjiga prva, strana 51.

S obzirom na probleme definiranja kriminalistike i njeno razgraničenje od drugih nauka usporedi Wilhelm Pfister: *Begriff, Inhalt und Bedeutung der Kriminalistik im System der Kriminalwissenschaften*, *Kriminalistik*, broj 8, Heidelberg 1978, strana 344—349 i broj 9, Heidelberg, 1978, strana 390—395. Prijevod u »Izboru«, broj 4/1978.

⁴ Hans J. Hoeveler: *Das Lehrfach Kriminalistik im internationalen Vergleich*, *Kriminalistik*, broj 2, Heidelberg, 1979, strana 92—96.

štenjem raznih kriminalističkih evidencija. Elektronika ne nalazi samo primjenu pronalazenjem elektronskog mikroskopa kojim se ogromno proširuju i produbljuju mogućnosti klasičnih optičkih metoda u kriminalistici već je skoro nezamisliv moderan kriminalistički instrumentarij koji u vidu raznih kompjutorskih dodataka (integratora) automatski izbacuje rezultate ispitivanja bilo raznim parametrima bilo grafičkim funkcijama. Time se veliki posao otkrivanja krivičnog djela i njegova učinioca finalizira uspješnim utvrđivanjem činjenica, dakle dokazima, čime se u znatnoj mjeri olakšava funkcija raspravnog vijeća. Konačno, i na području kriminalističke taktike napredak nauke i tehnike vrši svoj utjecaj. On se ogleda ne samo u primjeni teorije komunikacionih procesa na razne istražne (kriminalističke) radnje, kao što je saslušanje svjedoka, ispitivanje okrivljenog, već se i na ovo specifično područje tzv. iskustvenih pravila unose određene inovacije, kao što je poligraf, razna registraciona tehnika, optička i akustička pomagala itd.

3. Istovjetnosti, sličnosti i razlike između krivičnog procesa i kriminalistike

Neosporno je da se krivično procesno pravo bavi krivičnim djelom i njegovim učiniocem, razumije se sa specifičnih pozicija. Tako čl. 1. Zakona o krivičnom postupku normira: ovaj zakon utvrđuje pravila kojima se osigurava da nitko nevin ne bude osuđen, a da se krivcu izrekne krivična sankcija uz uvjete koje predviđa krivični zakon i na temelju zakonito provedenoga krivičnog postupka. Iz toga dalje slijedi da je krivično procesno pravo sustav pravnih propisa koji uređuju (normiraju) oblik (način izvođenja) radnji od kojih se sastoji krivični postupak odnosno oblik društvenih odnosa (krivičnoprocesnih odnosa) u kojima se te radnje u društvu očituju. Predmet, pak, znanosti krivičnoga procesnog prava su pravni propisi krivičnoga procesnog prava, koje ta znanost sređuje u smisleni sistem kako bi se u konkretnim slučajevima što lakše i ispravnije primjenjivali.⁵ I kriminalistika se, najkraće rečeno, bavi krivičnim djelom i njegovim učiniocem, čime je u osnovi određen predmet te nauke. Prema tome, i nauka krivičnog procesa i kriminalistika kao nauka spadaju u širi krug znanstvenih disciplina kojima je osnovna preokupacija krivično djelo i delinkvent, kao što je materijalno krivično pravo, kriminologija, kriminalna politika, što neki zovu krivičnopravnim naukama, iako neke od njih, kao što je kriminalistika, nisu pravne nauke. Otuda se u novije vrijeme, pored već spomenutog termina »sciences criminelles« (termin u Evropi), javlja anglosaksonski termin »forensic sciences«, kao skup disciplina usko povezanih s krivičnim postupkom, među kojima dominira kriminalistika. Međutim, bez obzira na porijeklo i karakter tih nauka, sensu lato svima njima je predmet izučavanja krivično djelo i njegov učinilac. Razlika je samo u tome što »sciences criminelles« uključuje i pravne nauke, dakle i krivični proces, dok ih »forensic sciences« ne uključuju.

S tim u vezi može se iznijeti tvrdnja: što je veće sudjelovanje nepravniha disciplina u krivičnom postupku, ili — šire gledano — u konfrontaciji društva s kriminalitetom, to aktivnost, unošenjem naučnih elemenata, postaje,

---

⁵ Bayer, navedeno djelo, knjiga prva, strana 6 i 51.

s jedne strane, efikasnija, ali i, s druge strane, humanija. U tom širokom kontekstu treba posebno promatrati odnos između krivičnog procesa i kriminalistike. Kako se ovdje radi o pravnim pravilima, a kod kriminalistike pravilima prirodnih i tehničkih nauka (*leges artis*) te pravilima iskustva, između njih se uspostavlja dijalektičko jedinstvo forme i sadržaja, osobito i u prvom redu u provođenju krivičnoprocesnih i kriminalističkih instituta, kao što je uviđaj, rekonstrukcija, vještačenje itd. Mogli bismo čak reći da pojedinim krivičnoprocesnim institutima tek kriminalistika daje potreban sadržaj, što se naročito ogleda u tzv. prethodnom postupku, bilo da se radi o pretkrivičnoj fazi postupanja, bilo kasnije u stadiju istrage — o čijem uspješnom provođenju u mnogome zavisi osnovanost, kvaliteta optuženja i kasnije glavne rasprave odnosno presude. I dalje, upravo na institutima prethodnog postupka može se lako uočiti da se prodor nauke i tehnike u krivično pravosuđe ostvaruje mnogo više sudjelovanjem nepravničkih disciplina, jer su one mnogo »osjetljivije« na razne inovacije nego što je struktura procesnih pravila koja, historijski gledano, nose u sebi izvjestan »konzervativizam«, što se, s obzirom na poznata načela krivičnog postupka, cjelokupni sistem procesnih garancija, ne smije nipošto promatrati kao prepreka općem tehničkom napretku društva.

Pa ipak, usprkos podudarnostima, sličnostima, pa i gotovo istovjetnim ciljevima kojima obje nauke teže, usprkos »raison d'être« njihova funkcioniranja u suvremenom društvu, među njima postoje i određene razlike. One su, u prvom redu, diktirane samim karakterom tih nauka: krivično procesno pravo je normativna, a kriminalistika činjenična disciplina. Nauka krivičnog procesa je monodisciplinarna, a kriminalistika interdisciplinarna znanost. Na jednoj strani je to pravna i iskustvena znanost, a na drugoj istovremeno egzaktna, empirijska i primijenjena znanost. Dok se kod krivičnog procesa radi o pravnim pravilima, pa i onda kad anticipiraju neka kriminalistička pravila (o tome nešto više kasnije), ova posljednja obuhvaća nepravna pravila koja se dijele na iskustvena (kriminalistička taktika) i pravila struke (*leges artis*) što vrijedi za područje kriminalističke tehnike.

4. Suvremeni krivičnoprocesni zakonodavac i kriminalistika

Postepeno, no ipak sigurno, prodiru saznanja o potrebi sudjelovanja kriminalistike u krivičnom postupku, o njenoj ulozi davanja adekvatnog sadržaja pojedinim procesnim institutima. Toga je, čini se, svjestan i suvremeni krivičnoprocesni zakonodavac. On se prema toj pojavi može odnositi na dva načina: (a) da u strukturu krivičnoga procesnog prava ne vrši nikakve zahvate, ostavljajući nauci krivičnog procesa da se s tim pojavama bavi, objašnjavajući suvremene tokove krivičnog postupka, ili (b) da s dužnim oprezom ipak unese u krivični postupak neke inovacije, prepuštajući praksi da uspostavi potrebnu ravnotežu između pravnih i nepravničkih kategorija. Ostavljajući po strani ovog časa teoriju krivičnoga procesnog prava kakva je izrasla na evropskom kontinentu i prije naučno-tehničke revolucije, i koliko toj teoriji možemo zahvaliti postojeća pravna pravila, pa i u najnovijem Zakonu o krivičnom postupku SFRJ, samo ukratko bismo se zadržali na nekim institutima koje je novi zakon preuzeo iz ranijih zakona (zakonika) ili proširio novim odredbama. Tako je radi utvrđivanja identiteta

osoba dopušteno u smislu čl. 152. stav 2. ZKP fotografiranje (signaletička fotografija) i daktiloskopiranje. U čl. 80. stav 3. ZKP, pak, preciziraju se obaveze osiguranja kriminalističkog identiteta i integriteta predmeta odnosno stvari.

Kako krivični postupak provode pravnici, teško je pretpostaviti da i najšire obrazovan pravosudni radnik može stručno ulaziti u sve probleme koje treba da riješi. Dosadašnji ZKP je, stoga, predvidio jedan oblik pomoći što je pružaju organi unutrašnjih poslova koji su više educirani na području kriminalistike. To je pomoć istražnom sucu prema čl. 177. ZKP. Istina, ta se pomoć može pružiti na više načina, no praksa uglavnom govori za kriminalističko-tehničku pomoć pri obradi lica mjesta kriminalnog događaja.

Drugi oblik pomoći istražnom sucu uveden je novim Zakonom o krivičnom postupku u vidu tzv. stručnih osoba ili specijalista, što treba po koncepciji zakonodavca strogo odvojiti od funkcije vještaka. Prvi daju samo potrebna objašnjenja radi razjašnjenja pojedinih tehničkih ili stručnih pitanja. Nema nikakve zakonske zapreke da se među specijalistima nađu i kriminalistički stručnjaci, u prvom redu oni s područja kriminalističke tehnike. Da je tome tako, pokazuje i odredba čl. 240. stav 1. ZKP, prema kojoj organ koji obavlja uviđaj ili rekonstrukciju može zatražiti pomoć stručne osobe kriminalističko-tehničke, prometne i druge struke, koja će, prema potrebi, poduzeti pronalaženje, osiguranje ili opisivanje tragova, obaviti potrebna mjerenja i snimanja, izraditi skice ili prikupiti druge podatke. U toj se odredbi ne spominju samo osobe kriminalističko-tehničke struke, već se govori o tragovima što je očito kriminalistička kategorija.

Posebno je područje u ovom kontekstu kako novi zakon regulira materiju što se odnosi na organe unutrašnjih poslova. Nije svrha ovoga rada da se njom posebno bavimo. Ipak, istakli bismo činjenicu da je otkrivanje krivičnih djela i njihovih učinilaca, otkrivanje i osiguranje tragova krivičnih djela itd. nesumnjivo kriminalistička aktivnost (tzv. kriminalistička obrada), što je posebno normirano i predstavlja tzv. vanprocesnu aktivnost organa unutrašnjih poslova. Dapače, zakonodavac se u normiranju pojedinih mjera i radnji u stavu 2. čl. 151. ZKP bavio, zapravo, tipičnim kriminalističko-taktičkim i tehničkim kategorijama, s tim da iz ovog propisa proizlazi da zakonodavac pod izrazom »druge mjere i radnje« ne zatvara mogućnost koje suvremena kriminalistika poznaje u odnosu na vrlo široku i složenu materiju otkrivanja i utvrđivanja krivičnog djela i njegovih učinilaca.

Iako krivično procesno pravo ne prihvaća poznato kriminalističko načelo da je gotovo svaki uviđaj hitna istražna radnja zbog brojnih promjena koje nastaju protekom vremena (uostalom, i sam je trag vidljiva i nevidljiva promjena), ipak institut iz čl. 154. stav 2. ZKP, prema kojem organi unutrašnjih poslova mogu iznimno vršiti uviđaj i po potrebi vještačenje, ukazuje na to da zakonodavac barem donekle respektira spomenuto kriminalističko načelo. Ako tome dodamo da se taj zakonski izuzetak u praksi pretvorio gotovo u pravilo, s nekim manjim odstupanjima na pojedinim područjima, onda se može izvesti zaključak da je uviđaj ipak hitna istražna radnja, drugim riječima da se via facti poštuje princip hitnosti. S druge strane, iako organi unutrašnjih poslova nisu sensu stricto organi krivičnog postupka, ipak im zakonodavac daje mogućnost da pod određenim uvjetima mogu provoditi i druge istražne radnje (čl. 162. stav 4. ZKP), i to ako

se radi o specifičnim krivičnim djelima protiv ustavnog poretka; ako se radi o krivičnim djelima s inozemnim elementom, te ako se radi o krivičnim djelima koja je izvršila grupa ili organizacija. Kako su organi unutrašnjih poslova kada djeluju po normama Zakona o krivičnom postupku kriminalistički organi,⁶ to se, zapravo, povjeravanjem vršenja istražnih radnji, pa makar i izuzetno, zakonodavac oslanja na kriminalistiku kao nauku i praksu. Slično se može reći i za odredbu čl. 155. stav 1. ZKP, prema kojoj, kad je u pitanju nepoznati učinilac krivičnog djela, javni tužilac može zatražiti i od organa unutrašnjih poslova da provedu pojedine istražne radnje. Razumije se, time nismo iscrpili odredbe Zakona o krivičnom postupku gdje zakonodavac, direktno ili indirektno, respektira kriminalistiku odnosno njezne mogućnosti u uspješnom ostvarivanju svrhe krivičnog postupka.

5. Kriminalistika i procesna prava građana

Ponegdje se kriminalistiku želi dovesti u poziciju da ona zapravo negira ili osujećuje inače poznata procesna prava građana. Jedan je uzrok takvim gledanjima u pogrešnoj identifikaciji kriminalistike s aktivnostima organa unutrašnjih poslova ili policije uopće. Istina je, doduše, da se kriminalistika kao disciplina najviše razvila upravo unutar policije, pa se ona dosta često zove naučnom policijom (police science, police scientifique), za što postoje, pored historijskih, i drugi razlozi, ponajprije oni da gotovo svagdje u svijetu društveni teret otkrivanja i utvrđivanja krivičnih djela i njihovih učinilaca leži na policiji (organima unutrašnjih poslova). Kriminalistika je, također značajan nastavni predmet u brojnim policijskim školama i akademijama (fakultetima) širom svijeta. No, isto tako je točno da ona ni po čemu nije »svojina« policije. Nju koriste i primjenjuju i drugi, u prvom redu oni koji sudjeluju u krivičnom postupku. Zatim, ona se sluša i polaže na drugim školama i fakultetima, ponajprije na pravnim fakultetima.⁷ Međutim, u pravilnom sagledavanju mjesta i uloge kriminalistike, osobito u njezinu odnosu prema krivičnom procesu uopće, a dosljedno tome i procesnim pravima građana, treba imati na umu da pravila krivičnog postupka sadrže u sebi jednu suprotnost koju nije uvijek lako pomiriti. To je suprotnost između prava društva da se brani od kriminaliteta i pravo građanina da se suprotstavi bilo kakvom presizanju organa krivičnog postupka kojim bi se narušavale ili kršile njegove ustavom zagarantirane slobode. Bayer govori o dvjema tendencijama: jedna je, tendencija za efikasnošću krivičnog postupka, a druga je tendencija zaštite osobnih prava i prava obrane okrivljenih u krivičnom postupku. On kaže i to da je obje ove suprotne tendencije nemoguće u nekom krivičnom postupku uvažiti u potpunoj mjeri.⁸ S obzirom na ono što smo rekli, mogla bi se postaviti ova teza: što u krivičnom postupku više koristimo kriminalistička dostignuća, to će on

⁶ O tome više u našem radu: *Organi unutrašnjih poslova i Zakon o krivičnom postupku* (studija), Zagreb, 1978. u posebnom izdanju »Priručnika«, časopisa RSUP SRH.

⁷ Na Pravnom fakultetu u Zagrebu u okviru već niz godina održavanog krivičnopravnog postdiplomskog studija, slušala se i polagala kriminalistika kao obavezni predmet.

⁸ Bayer, navedeno djelo, Knjiga prva, strana 12.

biti efikasniji, utoliko prije što je otkrivanje krivičnih djela i njihovih učinilaca nemoguće zamisliti bez kriminalistike. Ako počemo od pretpostavke da cilj okrivljenika može biti izigravanje krivičnog postupka, u koju će svrhu koristiti sva svoja procesna prava, onda kriminalistika sigurno pomaže prevenciji takvih izigravanja, pa je, prema tome, kriminalistika očito adekvatno sredstvo za efikasnost krivičnog postupka. Ako, pak, počemo od drugačije pretpostavke, a ta je da se u krivičnom postupku utvrdi materijalna istina, maksimalno osigura da nitko nevin ne bude osuđen, onda se uloga kriminalistike ne može ne samo isključiti nego je ona neophodna da bi se ta načela dosljedno poštivala. Dapače, suvremena kriminalistika sa svojom traseologijom, kako pronalaženjem i fiksiranjem raznih tragova, tako i njihovom kasnijom obradom u modernim laboratorijama, nasuprot klasičnim personalnim dokazima, pojavljuje se u dvostrukoj ulozi: s jedne strane, optimalno pomaže efikasnosti krivičnog postupka, ali, s druge strane, garant je zakonitoga i objektivnog krivičnog postupka. Drugim riječima, to je humana nauka koju društvo koristi i razvija protiv svih onih koji narušavaju njene odnose, njena pravila ponašanja, njene vrijednosti. Za nas ostaje s tim u vezi značajno praktično pitanje: koliko građanin u ostvarivanju principa jednakosti pred sudom može računati na tu nauku, koliko može koristiti njena dostignuća, koliko su mu ona svakodnevno dostupna, i tome sl. Prema tome, mi se kod toga nećemo pozvati samo na principe na kojima se odvija kriminalistička aktivnost, kao što je načelo objektivnosti, načelo humanisti, itd. — već na kriminalistiku kao znanost, a krajnji cilj je svake znanosti da se utvrđivanjem uzročnih veza maksimalno približi istini.

6. Zaključak

Odnos između krivičnog postupka i kriminalistike, ili odnos između nauke krivičnog procesa i kriminalistike kao nauke nije dovoljno obrađen u našoj stručnoj literaturi, iako sve više pobuđuje pažnju i teoretičara i praktičara. Polazeći od pogrešnih teza da je pravna nauka ishodište svih naših spoznaja o krivičnom djelu i počiniocu, sve ono što je izvan prava, a to su u prvom redu nepravne discipline, svrstava se u tzv. pomoćne znanosti, čime se u biti osporava njihov položaj i uloga kao samostalnih znanosti. Tako dolazimo i do krivičnog postupka i kriminalistike, odnosno adekvatnih znanstvenih disciplina, pa se i ovdje kriminalistici odriče samostalnost. Ovakve teze ne samo da su pogrešne nego odudaraju od historijskih i drugih uvjeta nastanka jedne nauke kao što je kriminalistika. Dapače, sve većim razvojem nauke i tehnike odvija se i proces unošenja znanstvenih (uzimajući ovaj pojam u najširem smislu) elemenata u borbu protiv kriminaliteta, pri čemu kriminalistika dobiva sve značajnije mjesto. U sve težim uvjetima kronfrontacije društva s kriminalitetom, pravo odnosno pravne kategorije kao izraz nužnih statičkih, pa i »konzervativnih« institucija, nisu dovoljne da se suprotstave izrazito dinamičkim pojavama suvremenog kriminaliteta. Otuda i pojava da moderni krivičnoprocesni zakonodavac, respektirajući dostignuća kriminalistike, unosi u svoje propise neke kriminalističke kategorije, čime se na najdirektniji način ostvaruje dijalektičko jedinstvo forme i sadržaja, između normi postupovnog prava i kriminalistike kao činjenične discipline, između pravnih i nepravničkih pravila. Taj se zakoniti proces su-

vremenog društva želi katkada osporiti tezom da kriminalistika u svojoj do-
sljednoj primjeni dovodi u pitanje opstojnost i provođenje isto tako zna-
čajnih procesnih prava građana, pri čemu se dosta često pogrešno identifi-
cira kriminalistika s policijom (organima unutrašnjih poslova). Polazeći od
načela materijane istine, a to znači i dužnosti suda odnosno organa krivič-
nog postupka da jednakom pažnjom ispituju i utvrđuju činjenice koje te-
rete okrivljenika i činjenice koje mu idu u korist, ne vidimo nikakvih op-
ravdanih argumenata kojima bi se kriminalistika suprotstavljala tom načelu.

Dapače, interes okrivljenika leži prvenstveno u zakonitom postupku ut-
vrđivanja činjenica. Jedino ako procesna prava građana šire tumačimo, zna-
či i kao pravo okrivljenika da izigra zakon, da maksimalno koristi svoja pra-
va da bi krivični postupak bio što manje efikasan, onda se kriminalistika
može promatrati kao negacija tako gledanih prava. Uostalom, kriminalistiku
kao nauku koja treba da proučava objektivne zakonitosti postanka, prikup-
ljanja, istraživanja, ocjene i korištenja dokaza⁹ i da dobivene rezultate prak-
tično primijeni, treba shvatiti kao izraz općega društvenog napretka pa se
u tom smislu nužno postavlja suvremeni zahtjev da je svi oni koji provode
krivični postupak dobro poznaju, bez obzira na krivičnoprocesne institute
specijalista i vještaka. Štoviše, svaki onaj koji se bavi problemima krimi-
naliteta, i teoretski i praktično, trebao bi da poznaje, osim drugih discipli-
na, i kriminalistiku odnosno njena dostignuća i mogućnosti.

BIBLIOGRAFIJA

A. Knjige:

1. Dr Hans Gross: Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik, Graz 1899.
2. Vladimir Bayer: Jugoslavensko krivično procesno pravo, Knjiga prva, Zagreb 1977.
3. Dr Tihomir Vasiljević: Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ, Beograd 1970.
4. Dr Tomislav Marković: Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), Zagreb 1972.
5. Vlado Vodinelić: Kriminalistika, Beograd 1970.
6. Dr Živojin L. Aleksić: Kriminalistika, Beograd 1979.

B. Časopisi:

1. Dr Andrija Makra: Organi unutrašnjih poslova i Zakon o krivičnom postupku (studija), Zagreb 1978, objavljeno kao posebno izdanje časopisa »Priručnik« što ga izdaje RSUP SRH.
2. R. S. Belkin: Obščaja teorija kriminalistiki v uslovijah naučno-tehničeskoj revolucii, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Moskva, broj 5/1977, strana 98—106. Prijevod u »Izboru«, broj 2—3/1978.
3. Prof. dr A. I. Vinberg: Teorija sudebnyh dokazateljstv nauke sovjetskoj kriminalistiki, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Moskva, broj 12/1977, strana 71—75. Prijevod u »Izboru«, broj 1—2/1978.
4. Wilhelm Pfister: Begriff, Inhalt und Bedeutung der Kriminalistik im System der Kriminalwissenschaften, Kriminalistik, broj 8, Heidelberg 1978, strana 344—349, te broj 9, Heidelberg 1978, strana 390—395. Prijevod u »Izboru«, broj 4/1978.
5. Prof. Pierre Fernand Ceccaldi: La méthode et les méthodes dans la recherche scientifique de la preuve en criminalistique, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, broj 1, Pariz 1971, strana 31—46. Prijevod u »Izboru«, broj 3/1961.
6. Hans J. Hoeveler: Das Lehrfach Kriminalistik im internationalen Vergleich, Kriminalistik, broj 2, Heidelberg 1979, strana 92—96.

---

⁹ R. S. Belkin: Obščaja teorija kriminalistiki v uslovijah naučno-tehničeskoj revolucii, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Moskva, broj 5/1977, strana 98—106. Prijevod u »Izboru«, broj 2—3/1977.

Criminal Law Procedures and Criminology

Dr Andrija MAKRA

Relation between a criminal law procedure and criminology has not so far been dealt with to a sufficient extent in professional literature. The fact stands that more and more developing science and technology enables introduction of scientific elements in crime prevention, making criminology more and more important. In constantly more difficult conditions of confrontation between Society and modern criminality, it becomes evident that categories of law are not sufficient to oppose successfully various criminal activities and phenomena. It means, that by taking such a standpoint, Criminology as a science cannot be treated any more as an antithesis to citizens' law procedural rights.

Preveo prof. Josip VLAHOVIC

Il procedimento penale e la polizia scientifica

Dr Andrija MAKRA

Secondo l'autore il rapporto tra il procedimento penale e la polizia scientifica non è sufficientemente trattato nella letteratura giuridica. Con lo sviluppo sempre maggiore della scienza e della tecnica s'inseriscono viepiù anche nella lotta contro la criminalità elementi scientifici, designando appunto alla polizia scientifica un ruolo sempre più rilevante.

Appare evidente che nelle condizioni sempre più difficili in cui si trova la società nella lotta contro l'attuale delinquenza, le categorie giuridiche non bastano per affrontare con successo i vari fenomeni delittuosi. È questo un fatto che induce il legislatore moderno ad introdurre categorie di polizia scientifica nelle norme giuridiche. Si attua così nel modo più diretto l'unità dialettica della forma e del contenuto e cioè l'unità del diritto processuale come scienza giuridica e la polizia scientifica come disciplina che comprende metodi tecnici e tattici e mezzi scientifici atti a scoprire delinquenti e ad evitare determinati delitti.

Perciò non si può parlare di polizia scientifica come scienza ausiliaria del diritto penale, bensì e unicamente come scienza indipendente. Di consanguenza essa non si può porre in antitesi ai diritti processuali dei cittadini.

Preveo prof. dr. Zoran KOMPANJET

NADZOR KAO SASTAVNI DIO ODLUČIVANJA RADNIKA

Prikaz vidova nadzorne funkcije s područja odlučivanja radnika o radnim odnosima

Uvod

Bilo kakva čovjekova aktivnost već sama po sebi traži određen nadzor, bez obzira na vrstu, opseg ili posljedice takve aktivnosti. Ova konstatacija nije nova i nju čovječanstvo nosi u sebi na čitavome svom razvojnem putu.

Možemo ustanoviti da nikad u razvoju društva nije dolazilo u pitanje da li je potreban nadzor. Smjenjivala su se gledišta o nadzoru, bitne značajke te funkcije, ciljevi i drugo.

Konstatacija svrsishodnosti nadzora kao funkcije svakovrsne čovjekove aktivnosti, njezina intenziteta koji se povećava ili smanjuje, zavisno od stupnja organizacije nekog rada na jednoj i većeg ili manjeg značenja takve aktivnosti na drugoj strani, nije sporna. Sporno je pitanje činioca (subjekta, nosioca) nadzorne funkcije.

Dosadašnji je razvoj pokazao i potvrdio pravilnost stavova da je nadzornu funkciju moguće izvoditi unutar toga što predstavlja predmet toga nadzora. Taj nadzor mogu, također izvoditi oni koji su istodobno i nosioci aktivnosti koja je predmet toga nadzora. Iako se kod toga ne radi o istim fizičkim osobama, ipak je značajno da ti nosioci izvire iz iste sredine koja je i predmet toga nadzora.

Ispravnost ovoga što iznosimo proizlazi i iz karakterističnosti našega samoupravnog socijalističkog sistema gdje radnici, radni ljudi i građani, kao nosioci aktivnosti svih oblika i vrsta predstavljaju istodobno nosioce sankcijskog subjekta, bez obzira na njegove (još) preostale organizacione različitosti i posebnosti određenih oblika i vrsta nadzora.

Da je tzv. sankcijski subjekt, tj. nosilac izvođenja sankcijske, a time i nadzorne funkcije unutar opsega aktivnosti koji je predmet nadzora, potvrđuje znanje nerazdvojenosti nadzora i aktivnosti kojima je taj nadzor namijenjen.

Ako još postoje određene razlike između pojedinih nosilaca izvođenja nadzora, one proizlaze iz određenih formalnih i drugih razloga tako da još uvijek razlikujemo tzv. unutrašnji i vanjski nadzor. U suštinskom pogledu između njih nema posebnih razlika. Razlike ne možemo tražiti u značenju, ciljevima i svrhama nadzora, jer se one tijesno prepliću sa svim aktivnostima radnika, radnih ljudi i građana, društveno-političkih zajednica i njihovih organa, samoupravnih organizacija i zajednica i drugih.

Navedene i neke druge konstatacije, osobito one unutar donošenja Ustava u 1974. god. i Zakona o udruženom radu, te na njegovoj osnovi ili zbog u njemu realiziranih ishodišta, te još nekih drugih propisa, svjedoče o činjenici da su samoupravno odlučivanje i delegatski sistem dva činioca koji stvaraju uvjete za što veće omasovljenje nadzorne funkcije u našoj društvenoj i ekonomskoj stvarnosti. To pogotovo ako znamo za potrebu povezanosti unutrašnje kontrole u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, u drugim pravnim osobama i drugim organizacijama s oblicima vanjskog nadzora. Podjelu na unutrašnji i vanjski nadzor još upotrebljavamo jedino u metodološkom i formalnom pogledu kod prikazivanja nekih njenih najznačajnijih oblika. Navedeni oblici u svemu se nadopunjavaju i sastavljaju u potrebnu sadržajnu cjelinu.

Navedeni uzroci prepletenosti i sadržajne povezanosti svih oblika aktivnosti radnika i radnog čovjeka i građana sa svim oblicima organiziranog rada, u koje se uključuje i nadzorna funkcija, onemogućuje nas da u nekim slučajevima saznamo greške i nedorečenosti koje pri tome nastaju. To je ujedno i uzrok što se kod uspoređivanja ograničavamo jedino na neke oblike i određena pitanja na koje se odnose.

Opće

Zakon o udruženom radu u nastavljanju razvijanja ustavnih principa ponovo pristupa k nekim već poznatim oblicima i sredstvima izvođenja nadzorne funkcije. Osobito treba istaći da oblike nadzorne funkcije postavlja na nove podruštvovljene temelje. To proizlazi iz određenih terminoloških pravno-tehničkih i drugih osobitosti.

U određenom pogledu zbog toga još možemo govoriti o tzv. neposrednom ili samoupravnom nadzoru i o tzv. posrednom ili društvenom nadzoru. Ta je podjela zadržana jedino u pogledu podjele organizacionih i funkcionalnih značajki koje postoje između pojedinih vrsta izvođenja nadzorne funkcije našega cjelokupnog udruženog rada i drugih poslova koji njemu služe.

Zbog toga možemo tvrditi da nadzor predstavlja značajan vid samoupravljanja, a time i realizacija prava, obveza i odgovornosti radnika u osnovnim i u drugim OUR-ima, u zajednicama i organizacijama, u organima društveno-političkih zajednica i slično. U tome i jest razlog što nadzor možemo odrediti kao vid izvođenja međusobne odgovornosti svakoga radnika i svih radnika zajedno kod ostvarivanja svih prava, obveza i odgovornosti u

udruženom radu. Tako nadzor predstavlja ono osiguranje, korekcijski faktor ili katalizator koji može usmjeravati. U drugim slučajevima može se pokrenuti izvršavanje odgovornosti kao značajan činilac izvršavanja obveza i prava radnika, radnih ljudi i građana. To isto važi i za osnovne i druge OUR-e.

Zato možemo zaključiti da su ciljevi i svrha nadzora u osiguranju samoupravne i društvene zaštite prava radnika i društvene svojine, kako to određuje i proizlazi iz stavova ZUR-a, i da se izvodi kod obavljanja poslova i radnih zadataka svih nas koji međusobno obavljamo tu funkciju ili je po delegatskom sistemu prenosimo na za to određene oblike.

Upotrebom različitih ustavnih i drugih polaznih točaka, kao jednakosti, ravnopravnosti i slično, a osobito zbog potreba osiguranja uspjeha funkcioniranja nadzorne funkcije, potrebno je istaknuti da su svi oblici, njihove bitne organizacione i druge osobine određene pozitivnopravnim izvorima. Tako na području posrednog i neposredno nadzora poznamo ove oblike:

- samoupravna radnička kontrola u osnovnoj organizaciji,
- nadzor skupština društveno-političkih zajednica,
- nadzor posebnih upravnih organa — inspekcijskih službi,
- nadzor službe društvenog knjigovodstva,
- aktivnosti društveno-političkih organizacija, npr. sindikata,
- nadzor posebnih državnih organa, kao što su sudovi, organi unutrašnjih poslova, javno tužilaštvo i slično.

Samoupravna radnička kontrola

Samoupravna radnička kontrola predstavlja tzv. neposredni nadzor u osnovnim i u drugim OUR-ima. Ona predstavlja platformu na kojoj svaki radnik i svi radnici zajedno izvode kontrolu odnosno nadzornu funkciju nad svim aktivnostima udruživanja rada i sredstava i nad rezultatima koji iz toga proizlaze. To možemo zaključiti iz člana 551. ZUR-a.

Zbog toga je potrebno napraviti razliku između nadzorne funkcije koju predstavlja samoupravna radnička kontrola u cjelini i one koju izvodi u vidu posrednog oblika organa samoupravne radničke kontrole.

Za osiguranje uspješnosti obavljanja svakog oblika nadzorne funkcije u osnovnoj i u drugom OOUR-u potrebno je osigurati istinito, pravovremeno i potpuno obavještanje radnika o svim pitanjima koja proizlaze iz njihova udruživanja rada i sredstava odnosno interesa koji iz toga proizlaze.

Pravo, obveza i odgovornost tako određenog obavještanja nije bitno jedino za postojanje i dobro funkcioniranje nadzorne funkcije, već je u prvom redu važno za uspješno obavljanje rada i poslova radnika. Na taj je način već osiguran prvi element na putu izvođenja samoupravne radničke kontrole. U to nas uvjerava i jedno od rješenja u čl. 26. ZUR-a Tamo stoji da se samoupravljanje u osnovnim i u drugim OUR-ima, u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama ostvaruje kontrolom nad izvođenjem zaključaka koje radnici odnosno njihovi organi usvajaju kod izvođenja svojih prava da odlučuju o radu i poslovanju organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice i kontrolom nad radom organa i službi organizacija, zajednica i drugih oblika udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica i mjesnih zajednica te organa društveno-političkih zajednica.

Navedeni zakonski stav razgraničenja i izvođenja nadzora nad različitim aktivnostima radnika, radnih ljudi i građana ZUR tijesno povezuje s pravom, obvezom i odgovornošću pravovremenoga, potpunog, istinitog i razumljivog informiranja.

Da bi bio uspješan rad samoupravne radničke kontrole, ZUR iznosi uvjete koji moraju biti ispunjeni i određene posljedice ako ti uvjeti ne bude osigurani.

Osim opisanog načina informiranja vrlo je značajno davanje odgovora radnicima koji se obraćaju radničkom savjetu ili nekim drugim organima, zatim objavljivanje odluka i drugih oblika odlučivanja samoupravnih organa, nadzor nad radom izvršnih organa, poslovodnih organa i drugo. ZUR također, uređuje i pitanje obveza i povreda obveza koje iz toga proizlaze.

Osim tog vida samoupravne radničke kontrole koju vrše svi radnici neposredno ili preko svojih samoupravnih i drugih organa, poznamo još neke druge slučajeve vršenja nadzora koje je moguće ubrojiti u red izvođenja neposrednog oblika samoupravne radničke kontrole.

Izvođenje funkcije nadzora u obliku neposredne samoupravne radničke kontrole nije uvijek moguće uspješno obaviti. Zbog toga ZUR navodi pitanja koja moraju biti riješena da bi se realizirao posredan oblik toga nadzora.

Uređivanje pitanja organa samoupravne radničke kontrole u nekima je pitanjima vezano na odgovarajuće rješavanje propisano posebnim zakonima. Zato i iz ZUR-a na više mjesta proizlazi vezanost samoupravne regulative kod toga samoupravnog organa na rješavanje nekih drugih bitnih pitanja samoupravne normativne djelatnosti u osnovnim i u drugim OUR-ima. To su sva pitanja u članovima 557. do 563. ZUR-a gdje se naročito rješava formiranje organa samoupravne radničke kontrole, biranje i opozivanje članova tog organa, određivanje prava, obveza i odgovornosti članova tog organa, određivanje obveza organa nadležnih za nadzor nad zakonitošću rada OUR-a, društvenog pravobranioca samoupravljanja, službe društvenog knjigovodstva i slično.

Kako kod analize člana 556. ZUR proizlazi, u nas ne postoji nikakav oblik udruživanja rada i sredstava koji ne bi bio obavezan da formira organ samoupravne radničke kontrole. Jedino za radnu zajednicu u radnim i u složenim OUR-ima to nije obavezno, već je prepušteno samim radnicima da o tome odluče.

Vrlo je značajan pristup ZUR-a u opredjeljivanju rada i sadržaja rada toga samoupravnog nadzornog organa. Tako je taj organ nadležan za nadzor nad donošenjem statuta i drugih samoupravnih općih akata, odlukama radnika, organa upravljanja, izvršnih i poslovodnih organa i o njihovoj usklađenosti sa samoupravnim pravima, obvezama i odgovornostima radnika.

Dalje, taj je organ nadležan da vrši nadzor nad odgovornim, društvenim i gospodarskim raspolaganjima društvenim sredstvima kojima upravlja osnovna organizacija, o raspodjeli prema radu kod raspoređivanja čistog dohotka i kod raspodjele sredstava za osobne dohotke. Na području radnih odnosa navedeni organ ima u prvom redu obvezu da vrši nadzor nad izvođenjem i zaštitom prava radnika u radnom odnosu.

Za uspješno i korisno djelovanje organa samoupravne radničke kontrole značajne su zakonski određene obveze drugih organa u svim organizacijama udruženog rada (samoupravnim, izvršnim i poslovodnim), stručnim i

drugim službama, kao i radnika s posebnim pravima i ovlaštenjima. Organ samoupravne radničke kontrole ima pravo i dužnost da se navedenima obraća za pomoć, informacije i slično kako bi mogao što uspješnije djelovati. Za pomoć se može obraćati i nekim drugim organima i organizacijama izvan osnovne ili druge organizacije udruženog rada. To su sindikat, službe društvenog knjigovodstva, inspekcijske službe i drugi.

Da bi se mogao uspješno odvijati rad organa samoupravne radničke kontrole, potrebno je u samoupravnim općim aktima utvrditi obvezu informiranja i davanja pomoći tom organu, kao i druga prava, obveze i odgovornosti koja imaju članovi tog organa. U prvom redu potrebno je navesti zabranu da član organa samoupravne radničke kontrole ne može biti radnik koji je član radničkog savjeta, izvršnog organa, radnik s posebnim pravima i obvezama i onaj koji ne može biti biran kao delegat u radnički savjet. U taj red spadaju i oni radnici koji obavljaju dužnosti individualnoga poslovnog organa ili imaju koju drugu funkciju u osnovnoj organizaciji (u društveno-političkim organima i slično).

Kod samoupravnog opredjeljivanja razmatrane funkcije potrebno je polaziti i od toga da je osnova za uspješan rad organa samoupravne radničke kontrole, odgovarajuće opredjeljenje odgovornosti članova tog organa. Odgovornost koja je pozitivnopravno i samoupravno opredijeljena, u slučaju povrede ustavnosti, zakonitosti i načela samoupravnoga socijalističkog morala, izražava se u opozivu takvog člana ili čitavog organa samoupravne radničke kontrole.

Opisani oblik obavljanja nadzorne funkcije nad odlučivanjem radnika u osnovnim i drugim OUR-ima i u drugim oblicima udruživanja i asociiranja, ne završava se jedino tim organizacionim oblikom razmatrane funkcije. Postoje još i drugi oblici nadzorne funkcije. Oblici nadzorne funkcije su i u različitim oblicima odlučivanja, a time i izvođenja nadzorne funkcije u različitim komisijama, odborima i drugim samoupravnim organima. Tako npr. disciplinska komisija u obavljanju poslova za koje je nadležna svakako obavlja i nadzornu funkciju.

Služba društvenog knjigovodstva

U okviru oblika tzv. vanjskog, posrednog nadzora ubraja se i služba društvenog knjigovodstva (skraćeno: SDK).

Ta služba na osnovi ustavnih, zakonskih i drugih propisa o njezinu mjestu, ulozi i položaju obavlja značajan dio nadzora nad odlučivanjem radnika, radnih ljudi i građana, osnovnih i drugih OUR-a, različitih drugih organizacija i asocijacija. Osobito je zanimljivo i to da je SDK u nužnoj, sadržajnoj i funkcionalnoj povezanosti s organom samoupravne radničke kontrole. Tako se stvaraju prirodni uvjeti za stalno i povezano djelovanje dva oblika kontrole koja se time i dopunjuje.

Suradnja navedenih oblika nadzora vidi se u tome da SDK može organu samoupravne radničke kontrole poslužiti kao stručni mehanizam koji ga upućuje na pojedine nepravilnosti u organizaciji i od njega traži podatke i akciju u slučaju kad je to potrebno.

Poslovi, nadležnosti odnosno djelokrug toga dijela nadzorne funkcije koju obavlja SDK je određen već ustavnim tekstovima i u Zakonu o udru-

ženom radu (čl. 41, 143, 144 i 151. i dr.) te posebnim propisima) tako Zakon o službi društvenog knjigovodstva SFRJ. Sl. list SFRJ«, br. 5/77 i Zakon o službi društvenog knjigovodstva SR Hrvatske »Narodne novine«, br. 32/78).

Služba društvenog knjigovodstva kao poseban oblik, sredstvo i metoda društvene zaštite samoupravnih prava radnika i društvene svojine, na osnovi navedenih i drugih propisa, obavlja ove poslove:

- evidenciju i statistiku,
- informacije i analizu, kontrolu i poslove platnog prometa u zemlji.

Prema republičkom zakonu zadaci službe jesu:

- evidencija i informativno-analitički poslovi,
- poslovi kontrole, postupak kontrole i upravno-računski spor,
- poslovi ekonomsko-financijske revizije i
- poslovi platnog prometa u republici.

Služba društvenog knjigovodstva se posebno zalaže da odnosi radnika kod raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke i kod drugih slučajeva raspolaganja sredstava u društvenoj svojini budu u skladu sa zakonski propisanim i samoupravno reguliranim odnosima u osnovnim i u drugim OOOR-ima. Navedena područja su i ona koja u najvećoj mjeri aktiviraju suradnju između te službe i organa samoupravne radničke kontrole. Slučajevi takve aktivnosti i sudjelovanja mogu biti primjeri nezakonitosti i nepravilnosti kad organ samoupravne radničke kontrole ne može sam riješiti nastalu konfliktnu situaciju. To obično dolazi zbog toga jer mu nedostaje stručna pomoć i podloga koja može biti različitog karaktera. Radi se dalje i o nepravilnostima o kojima organ samoupravne radničke kontrole ne može zauzeti stavove, npr. da li su odlučivanja u osnovnoj ili u drugoj organizaciji udruženog rada u redu, jer ne raspolaže informacijama do kojih se u organizaciji ne može dokopati. Ovdje dolazi i do situacije da SDK uključiti organ samoupravne radničke kontrole da sudjeluje u obavljanju poslova toga organa društvenog nadzora. Ti slučajevi mogu biti vrlo različiti.

Zakon o udruženom radu i republički zakon (vidi član 26) konkretiziraju određena sredstva, načine, poslove i postupke kojima se određuje iskazivanje dohotka i pokazuje njegovo ostvarivanje. Time taj organ društvenog nadzora najbitnije utječe na obavljanje svoje nadzorne funkcije i na kretanja koja su predmet tog nadzora.

Sredstva i događaji koji se uzimaju u obzir kod takvog obavljanja nadzora u prvom su redu samoupravni opći akti, planovi cijene, podaci o dobitvanju i raspoređivanju dohotka i čistog dohotka organizacije, samoupravnog odlučivanja o realizaciji tako određenih rezultata i raspolaganja i slično.

Konačno nadzorna funkcija SDK odnosi se i na formalno-tehnički određena razdoblja, u pogledu periodičnih i zaključnih računa osnovnih i drugih organizacija.

Oba zakona o toj službi daju još posebnu mogućnost da ta služba obavlja određene poslove i na zahtjev korisnika društvene imovine. Kao poslove takve vrste možemo navesti: kontrola nad samoupravnim općim aktima koji se odnose na finansijsko-materijalno poslovanje tih organizacija, vođenje poslovnih knjiga, izrada različitih analiza, revizaja i informacija i slično.

Inspekcijski nadzor

Inspekcijski odnosno upravni nadzor je oblik klasičnoga državnog nadzora. S obzirom na različita problemska područja aktivnosti i organizacija rada imamo različite vrste tog nadzora.

Razgraničenje na pojedine s pozitivnopravnim izvorima određene vrste inspekcijskog nadzora zavisno je od praktičnih, metodoloških, radnih, organizacijskih i drugih uzroka. Zbog različitih vidova upravnopravne djelatnosti na tom području, s obzirom na različitost ljudskih aktivnosti i sredstava koje kod toga upotrebljavaju, poznamo više vidova toga nadzora kao: radnopravni, sanitarni, tehnički, protupožarni, zdravstveni i drugi. Na osnovi toga razvili su se različiti oblici inspekcijskog nadzora kao: radna, sanitarna, tehnička i druge inspekcije.

Kod određivanja ciljeva i svrhe inspekcijskog nadzora potrebno je polaziti od pozitivnopravnih izvora. To je Zakon o inspekciji rada (»Narodne novine«, br. 10/78) i Zakon o zaštiti na radu (»Narodne novine«, br. 54/74, 11/78 i 10/78). S razlikom od drugih republičkih zakona o radnim odnosima radnika u udruženom radu, Zakon o radnim odnosima radnika u udruženom radu SR Hrvatske ne uređuje pitanje inspekcijskog nadzora.

Prema osnovnim interesima, ciljevima i svrsi inspekcije rada da štiti zakonitost određena je njezina aktivnost, organizacija i poslovanje. Što se tiče materijalne nadležnosti inspekcije rada po Zakonu o inspekciji rada čl. 1. toga zakona, ona nadzire provođenje propisa o zaštiti na radu.

Prema čl. 2. Zakona o inspekciji rada inspekcijski organi nadziru provođenje propisa o zaštiti na radu kod osnovnih i drugih OUR-a, samoupravnih organizacija i zajednica i kod drugih društvenih pravnih osoba i svih onih činioca koji podliježu provođenju propisa s navedenoga problemskog područja, kod privatnih poslodavaca i kod građanskih pravnih osoba ako zapošljavaju druge osobe.

Inspekcijski nadzor obavljaju općinski inspekcijski organi, inspekcijski organi zajednica općina i Republički inspektorat za rad. Stvarno stanje i intenzitet potreba izvođenja toga nadzora na »terenu« odlučuje o strukturi pojedinih nadležnih inspekcijskih organa. Struktura se posebno odnosi na njihov kadrovski, stručni, organizacioni sastav i na druga pitanja s tim u vezi.

To je naročito kod formiranja inspekcijskih organa za više općina kad pojedine općine nemaju uvjeta za njihovo formiranje (čl. 12).

Izvođenje poslova inspekcijskog nadzora možemo podijeliti na dva dijela. Na onaj koji se obavlja unutar organa toga nadzora i drugi koji predstavlja izvođenje poslova neposredno na samom kraju, u pojedinim osnovnim i u drugim OUR-ima, kod građanskih pravnih osoba, kod nosioca samostalnog osobnog rada i slično.

Radnici i radni ljudi najviše se susreću s drugim dijelom vrsta poslova inspekcijskog nadzora, i to prema članu 20. Zakona u organizacijama navedenih djelatnosti najmanje jedanput godišnje, a kod ostalih organizacija najmanje jedanput u dvije godine.

Bez obzira na to što iz Zakona o inspekciji rada to posebno ne proizlazi, možemo reći da je inspektor kao nosilac toga nadzora i njegov središnji činioc samostalan i osobno odgovoran za svoj rad. (kako to pitanje uređuje

Konvencija o inspekciji rada u industriji i trgovini ili neki zakoni drugih republika s tog problemskog područja).

Najznačajnija prava i dužnosti inspektora su ona koja mu omogućuju najobjektivnije vršenje nadzora, a time i spoznavanje različitih činjenica koje su za određeni predmet toga nadzora osobito značajni. Zbog toga ima inspektor pravo da kod obavljanja inspeksijskog nadzora pogleda sve prostorije, radne i druge objekte i predmete rada, radna postrojenja, radne, tehnološke i druge postupke, robu i poslovanje, dokumentaciju i druge akte, sasluša osobe u različitim svojstvima i slično.

Ako inspektor rada u rješenju nadzora ustanovi da je povrijeđen propis, ima pravo i dužnost poduzeti određene mjere koje su propisane po Zakonu o općem upravnom postupku, Zakonu o zaštiti na radu, Zakonu o inspekciji rada ili u drugim propisima.

U slučaju povrede obveze s područja samoupravne normativne djelatnosti inspektor rada ima pravo i dužnost da o tome obavijesti nadležni organ u organizaciji i društvenog pravobranioca samoupravljanja. Nakon što je neuspješno protekao rok za ispravljanje samoupravnih normativnih grešaka, on je dužan o tome obavijestiti skupštinu društveno-političke zajednice zbog poduzimanja privremenih mjera zaštite (čl. 27. i 28). Kod mogućih mjera društvene zaštite radi se o onima koje Zakon o udruženom radu daje u čl. 622 (prijevremeno razrješenje poslovnog organa i radnika s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima, raspust radničkog savjeta i drugih samoupravnih organa, privremeno ograničenje izvođenja pojedinih samoupravnih prava radnika, imenovanje privremenog organa u organizaciji u druge u zakonu određene mjere).

Kako to određuje čl. 24. istog zakona, samostalnost rada inspektora je u tome da može rješenjem odrediti i takve mjere zaštite na radu koje nisu propisane, a predstavljaju priznata pravila s tog područja.

Značajno za uspješan rad inspektora rada je i to što su sve organizacije i fizičke osobe dužne surađivati s inspektorom rada u obavljanju njegova rada. To se odnosi i na njegovo pravo da može dolaziti u organizaciju ili kod fizičke osobe u svako doba u 24 sata s time da odmah poslije svog dolaska obavijesti nadležnu osobu o svom prisustvu.

U vezi s dolaženjem inspektora rada u organizaciju ili kod fizičke osobe nije razumljiv stav zakona (vidi čl. 22) koji taj dolazak ograničuje na radno vrijeme. Smatramo da se tu radi o netaktičnoj i nelogičnoj zakonskoj normi koja je u suprotnosti s odgovarajućim rješenjem navedene konvencije. Naime, mnogo činjenica i drugih važnih pitanja inspektor rada može bolje saznati kad se u organizaciji ili kod nosioca samostalnog osobnog rada ne radi. Sve ono što ga interesira, inspektor rada može bolje saznati u vrijeme kad se ne radi nego što bi to mogao saznati kad su prisutne osobe, a pogotovo one s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima.

Posebno značajno za obavljanje inspeksijskog nadzora je obveza inspektora rada da u svim činjenicama, mjerama, saslušanjima i o drugim pitanjima vodi zapisnik. Takav akt služi i kao osnova za donošenje odgovarajućih rješenja.

U njegovu radu je također osobito značajno da on o svemu obavještava nadležne organe i organizacije.

S obzirom na to da se inspektorski nadzor odnosi na različita područja udruženog rada, zakonski izvori inspeksijskog nadzora određuju tzv. dužnost sudjelovanja pojedinih vrsta inspekcija (čl. 31).

Zaključak

Uspoređivanje nekih pitanja triju vrsta nadzorne funkcije: samoupravne radničke kontrole, službe društvenog knjigovodstva i inspekcije rada, nije bilo izabrano slučajno. Kod navedenih vrsta radi se o onim koje u najvećoj mjeri utječu na propisani način samoupravnoga uređenja i izvođenja prava, obveza i odgovornosti radnika i njihovih organizacija u udruženom radu i radnika i radnih ljudi.

Osim toga u svojim su organizacionim, funkcionalnim i drugim djelatnostima toliko različite iako su im ciljevi isti: osiguranje ostvarivanja tih prava, obveza i odgovornosti u skladu s pozitivnopravnim i samoupravnim normativnim aktima.

Heterogenost pristupanja izvođenja kontrolnih aktivnosti uz stalni dalji razvoj i proširivanje samoupravnog odlučivanja radnika o svim pitanjima njihova udruživanja rada i sredstava u realizaciji prava rada sredstvima u društvenoj svojini, već sada postavlja zahtjeve za promjenama nadzorne funkcije.

Promjene razmotrene funkcije i istodobno njezin dalji razvoj je u njemu stalnom područjavanju. Područjavanje ove funkcije u cjelini znači napuštanje klasičnih pozicija državnog nadzora i brisanje razlika između još postojećih.

LITERATURA

- Avtorski kolektiv, Zakon o delovnih ratmerjih s komentarjem, Inštitut za delo pri pravni fakulteti v Ljubljani in DDU »Univerzum« Ljubljana, Lj. 1978.
Ilešič Miro, Pregled ureditve delovnih razmerij v naših republiških zakonih, DDU »Univerzum« Ljubljana, Lj. 1978.
Korun, Kavs, Strohsack, Pravna ureditev varstva pri delu s komentarjem in sodno prakso, ČGP »Delo«, TOZD Gospodarska založba Ljubljana, Lj. 1976.
Korun Vladimir, Samoupravna delavska kontrola in izvajanje nadzorne funkcije, »Slovenija-paralele«, DO Paralele Ljubljana, Lj. 1979, str. 37—41.

Supervision as an Integral Part of Decision-Making

Doc. dr Vladimir KORUN

The author deals with three categories of supervision: selfmanaging labourers' control, social accountancy and supervision of labour, all of them being closely linked with the problem of workers' decision-making both in the basic and in other organizations of associated labour.

The author's basic opinion is that the function of supervision is far from being in contrast with selfmanagement but it is integral part of it, i. e. indispensable to it. Supervision is a corrective factor which fits in as an indispensable part making with it an integral whole.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

Il controllo come parte integrante del potere decisionale dei lavoratori

Doc. dr Vladimir KORUN

L'autore si occupa di tre forme di controllo: in primo luogo di quello autogestionale che i lavoratori esercitano direttamente e anche tramite un loro apposito organo (detto controllo operaio), poi di quello che rientra nella competenza del servizio della contabilità sociale, e del terzo che spetta all'ispezione del lavoro. Tutte le tre forme di controllo sono strettamente collegate ai problemi riguardanti l'attività decisionale dei lavoratori nelle loro organizzazioni di lavoro associato.

L'idea base dell'autore è che la funzione di controllo non contrasta l'autogestione dei lavoratori, ma al contrario si presenta necessaria quale fattore correttivo e quindi facente parte integrale dell'autogestione stessa nella sua complessità.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

VANBRAČNA ZAJEDNICA I PROBLEM ODREĐIVANJA MJERODAVNOG PRAVA KOD INTERLOKALNOG SUKOBA ZAKONA

I. Uvodno razmatranje

Nakon ustavnih amandmana br. XX—XLII od 30. VI 1971. i Ustava SFRJ iz 1974.¹ godine porodično zakonodavstvo se nalazi u normativnoj nadležnosti republika odnosno pokrajina.² Stoga se u ovoj oblasti, kao i u drugima za čije su reguliranje isključivo ili pak u jednom dijelu nadležne republike odnosno autonomne pokrajine, javlja mogućnost različitoga zakonodavnog reguliranja pojedinoga društvenog odnosa. Ako taj odnos ima veze s više republičkih odnosno pokrajinskih područja, postavlja se pitanje tzv. interlokalnog (unutarnjeg) sukoba zakona, tj. koje se republičko ili pokrajinsko pravo ima primijeniti? Odgovor na ovo pitanje daju kolizijska pravila koja upućuju na mjerodavno pravo. Njihovo se donošenje nalazi u zakonodavnoj nadležnosti federacije.³ Kolizijska pravila iz oblasti porodičnog zakonodavstva sadržana su u Zakonu o rješavanju sukoba zakona i nadležnosti u statusnim, porodičnim i nasljednim odnosima (dalje: ZRSZ).⁴

U okviru ovog rada nas zanimaju pitanja sukoba zakona republika odnosno pokrajina kod vanbračnih odnosa. Vanbračna zajednica regulirana je danas u nekim republičkim i pokrajinskim zakonima. Činjenica je da je to

---

¹ »Sl. list SFRJ«, br. 29/71 i »Sl. list SFRJ«, br. 9/74.

² Ovo proizlazi posredno iz čl. 281. Ustava SFRJ.

³ Čl. 281. t. 15. Ustava SFRJ.

⁴ »Sl. list SFR«, br. 9/1979 od 27. veljače 1979; u daljem tekstu citiran kao ZRSZ.

učinjeno na bitno različite načine.⁵ Budući da se isti pravni odnos (vanbračna zajednica) uređuje u republikama i pokrajinama različito ili se uopće ne uređuje, javlja se dilema koji će od više pravnih poredaka koji dolaze u obzir biti mjerodavan za reguliranje tog odnosa.

Po prihvaćenim kriterijima, vanbračna zajednica spada u porodične odnose.⁶ ZRSZ ne spominje vanbračne odnose, niti izričito predviđa za njih odgovarajuće kolizijsko pravilo. Potrebno je zato odgovoriti na pitanje kako će se za te odnose utvrđivati mjerodavno pravo, naime, da li je odredba čl. 6. ZRSZ, koja predviđa mjerodavnost legis fori za slučaj kad za neki pravni odnos nije određeno mjerodavno pravo, primjenljiva i na vanbračne odnose.

II. *Pravno reguliranje vanbračne zajednice po republičkom odnosno pokrajinskom porodičnom zakonodavstvu*

Da bi se moglo odgovoriti na uvodno postavljeno pitanje, nužno je prikazati i analizirati postojeće republičke i pokrajinske propise iz materije porodičnog prava.

Sve doskora vanbračna zajednica nije bila zakonom regulirana. Međutim, život je nalagao da se i odnosi iz tih zajednica rješavaju pa je tako i pored nedostatka pozitivnih propisa judikatura na bazi Uputstva Saveznog vrhovnog suda br. SU 42/54 od 4. ožujka 1954. priznavala vanbračnim drugovima određena imovinska prava.⁷

Posljednjih godina pojedine republike i pokrajine donijele su zakonske propise koji reguliraju i ovu materiju. Takvi propisi su donijeti u SR Sloveniji, SR Hrvatskoj, SR Bosni i Hercegovini i SAP Kosovu. Radi boljeg razumijevanja izlaganja, ukratko ćemo ih prikazati.

a) **SR Slovenija**

Zakon o zakonskoj zvezi in družinskih razmerjah⁸ određuje u čl. 12. da životna zajednica između muškarca i žene, koji nisu zaključili brak, a koja traje duže vrijeme, ima za njih po ovom zakonu iste posljedice kao da su brak zaključili, ako nije bilo razloga zbog kojih bi brak između njih bio nevaljan. Na drugim područjima takva zajednica ima pravne posljedice ako zakon tako određuje.

Dosljedno provodeći ideju o izjednačavanju bračne s vanbračnom zajednicom Zakon o nasljeđivanju SR Slovenije⁹ regulira da vanbračnom drugu koji ispunjava opisane uvjete pripadaju ista nasljedna prava kao da se radi o bračnom drugu (čl. 10. st. 2).

⁵ O razlikama vidi pod II.

⁶ Vidi: V. Bakić, *Porodično pravo*, jedanaesto dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Beograd 1978, str. 54 sl.; M. Bosanac, *Vanbračna porodica*, drugo prošireno izdanje, Zagreb 1976.

⁷ Iscrpnno vidi kod: M. Stevanov, *Vanbračna porodica*, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1—2 iz 1978, str. 84. i sl.

⁸ »Uradni list SR Slovenije«, br. 15/76.

⁹ »Uradni list SR Slovenije«, br. 15/76.

b) SR Hrvatska

Do donošenja Zakona o braku i porodičnim odnosima¹⁰ u porodičnom zakonodavstvu SR Hrvatske nije bilo zakonskih odredbi koje bi izričito regulirale odnose iz vanbračne zajednice. Članom 7. navedenog zakona predviđeno je da vanbračna zajednica žene i muškarca stvara obvezu međusobnog uzdržavanja i druga imovinska prava i obveze pod uvjetima određenim tim zakonom. Obveza uzdržavanja vanbračnog druga bliže je regulirana članovima 254—257,¹¹ a te odredbe, kako su to predlagači objasnili,¹² imaju svrhu da se u opravdanim slučajevima, kad prestane dugogodišnja vanbračna zajednica, može dosuditi uzdržavanje onom vanbračnom drugu koji nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine, a nije sposoban za rad ili se ne može zaposliti.¹³

Osim uzdržavanja vanbračnih drugova, Zakon u članu 293. bliže regulira i pitanje zajedničke imovine vanbračnih drugova određujući da se imovina stečena radom žene i muškarca u vanbračnoj zajednici koja je trajala duže vremena smatra njihovom zajedničkom imovinom.

Za diobu zajedničke imovine adekvatno se primjenjuju odredbe o diobi bračne imovine (čl. 293. t. 2).

c) SR Bosna i Hercegovina

Novi Zakon o braku i porodičnim odnosima SR Bosne i Hercegovine¹⁴ koji je stupio na snagu 9. siječnja 1980. predviđa u članu 14. da je zajednica života muškarca i žene koja nije pravno uređena na način propisan tim zakonom (vanbračna zajednica) izjednačena s bračnom u pogledu prava na međusobno uzdržavanje i drugih imovinskopravnih odnosa pod uslovima

---

¹⁰ Zakon je objavljen u »Narodnim novinama«, br. 11/78 od 3. srpnja 1978, a primjenjuje se od 1. siječnja 1979.

¹¹ Član 254. Ako je prestala vanbračna zajednica žene i muškarca, koja je trajala duže vremena, vanbračni drug koji ispunjava pretpostavke iz člana 248. ovoga zakona, ima pravo na uzdržavanje od drugog vanbračnog druga. 2) Tužba za uzdržavanje može se podnijeti u roku godine dana od prestanka vanbračne zajednice.

Član 255: Sud može odbiti zahtjev ako uzdržavanje traži vanbračni drug koji se bez ozbiljnog povoda, od strane drugoga vanbračnog druga grubo ili nedolično ponašao u vanbračnoj zajednici ili bi njegov zahtjev predstavljao očitu nepravdu za drugog vanbračnog druga.

Član 256: 1) Sud može odlučiti da obveza uzdržavanje vanbračnog druga traje određeno vrijeme, posebno u slučaju kad je tražitelj uzdržavanja u mogućnosti da, u dogledno vrijeme osigura sredstva za život na drugi način. 2) U opravdanim slučajevima sud može produžiti obvezu uzdržavanja. 3) Tužba za produženje uzdržavanja može se podnijeti samo do isteka vremena za koje je uzdržavanje određeno.

Član 257: 1) Pravo na uzdržavanje prestaje ako vanbračni drug, koji to pravo koristi, stupi u brak ili ako sud utvrdi da je stupio u novu vanbračnu zajednicu ili da je postao nedostojan tog prava ili ako više ne postoji koja od pretpostavki iz člana 248. ovog zakona.

¹² Obrazloženje prijedloga Zakona o braku i porodičnim odnosima SR Hrvatske, Zagreb 1977, str. 34.

¹³ To su ujedno i uvjeti iz čl. 248. Zakona o braku i porodičnim odnosima SR Hrvatske.

¹⁴ Zakon je objavljen u »Službenom listu SR BiH«, br. 21/79 od 9. jula 1979, a stupio je na snagu 1. januara 1980.

i na način propisan tim zakonom. Ova opća odredba se zatim bliže regulira u čl. 246—249¹⁵ u kojima su utvrđeni uvjeti pod kojima vanbračni drug može zahtijevati uzdržavanje od druge osobe.

Uspoređivanjem lako je uočljivo da su odredbe skoro identične onima iz Zakona o braku i porodičnim odnosima SR Hrvatske.¹⁶ Kažemo skoro jer ipak postoje razlike koje mogu da budu i vrlo značajne. Tako se na primjer tužba za uzdržavanje u SR BiH može podnijeti u roku od tri godine od dana prestanka vanbračne zajednice, dok je u SR Hrvatskoj taj rok svega godinu dana.

U članu 278. propisan je način rješavanja imovinskih odnosa osoba iz vanbračne zajednice tako što se imovina stečena radom osoba u vanbračnoj zajednici koja je trajala duže vremena smatra njihovom zajedničkom imovinom. Za diobu zajedničke imovine adekvatno se primjenjuju propisi o diobi bračne imovine.

d) SAP Kosovo

Posebne odredbe o vanbračnoj zajednici prva je donijela SAP Kosovo. U čl. 46. Zakona o braku¹⁷ predviđena je bila mogućnost dokazivanja da je između muškarca i žene postojala dugogodišnja trajna zajednica slična braku, a radi ostvarivanja prava na udio u zajednički stečenoj imovini i na uzdržavanje.

Kao i u kasnijem zakonu SR Slovenije i Zakon o nasljeđivanju SAP Kosova¹⁸ predviđa mogućnost nasljeđivanja vanbračnog druga.

e) Sudska praksa

Kako je to već naprijed u uvodnom razmatranju bilo rečeno, judikatura je još od vremena Uputstva br. SU 42/54 Saveznog vrhovnog suda i bez izričitih zakonskih odredbi regulirala neke od odnosa koji nastaju u vanbračnoj zajednici. U okviru ovoga rada bit će, međutim, govora samo o problemu koji se javlja za slučaj postojanja različitih materijalnih pravila, od-

---

¹⁵ Član 246: 1) Ako je prestala vanbračna zajednica koja je trajala duže vremena, osoba koja iz te zajednice ispunjava uslove iz člana 239. ovog zakona, ima pravo na uzdržavanje od druge osobe.

2) Tužba za uzdržavanje iz prethodnog stava može se podnijeti u roku od tri godine od prestanka vanbračne zajednice.

Član 247: Sud može odbiti zahtjev ako uzdržavanje traži osoba koja se bez ozbiljnog povoda od strane druge osobe grubo ili nedolično ponašala u vanbračnoj zajednici, ili ako bi njen zahtjev predstavljao očitu nepravdu za drugu osobu.

Član 248: 1) Sud može odlučiti da obveza uzdržavanja osobe traje određeno vrijeme, naročito u slučaju kada je tražilac uzdržavanja u mogućnosti da u dogledno vrijeme na drugi način obezbijedi sredstva za život.

2) U opravdanim slučajevima sud može obavezu uzdržavanja produžiti.

3) Tužba za produženje uzdržavanja može se podnijeti samo do isteka vremena za koje je uzdržavanje određeno.

Član 249: Pravo na uzdržavanje prestaje ako osoba koja to pravo koristi, stupi u brak ili je postala nedostojna toga prava.

¹⁶ Vidi poredbenu analizu ovih dvaju zakona D. Cepelić: Vanbračna zajednica po porodičnim zakonima SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine, »Pravna misao«, br. 9—10 iz 1979, str. 51 i sl.

¹⁷ »Sl. list SAP Kosovo«, br. 43/1974. (čl. 46. je u međuvremenu ukinut — »Sl. list SAP Kosovo«, br. 3/1977).

¹⁸ »Sl. list SAP »Kosovo«, br. 43/1974.

nosno kad jedno republičko ili pokrajinsko zakonodavstvo regulira vanbračne odnose, a drugo uopće ne. Izvan okvira našeg razmatranja su slučajevi kad nijedno od republičkih ili pokrajinskih prava ne regulira vanbračni odnos, ali se pruža zaštita preko sudova i njihove stalne prakse.

Prikazana i navedena republička i pokrajinska regulativa vanbračne zajednice nije jedinstvena. Ona znatno divergira. Stoga će često biti vrlo bitno odrediti mjerodavno pravo za takav odnos. Ovisno o izboru, rezultati se mogu znatno razlikovati.

III. *Kako odrediti mjerodavno pravo za vanbračne odnose za slučaj sukoba republičkih i pokrajinskih zakona*

Napomenuli smo već u uvodnom izlaganju da bi ZRSZ trebao da da odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ovog ulomka. Međutim, izričitih odredbi koje bi određivale mjerodavno pravo za vanbračne odnose nema.

ZRSZ, istina, u čl. 6. propisuje da ukoliko »nije određeno mjerodavno pravo za neki pravni odnos iz domene zakona, za taj odnos mjerodavno je pravo republike odnosno pokrajine čiji je organ nadležan za rješavanje tog odnosa«. Znači li to da bi se u svim slučajevima gdje nema kolizijskih pravila, a radi se o odnosima koji ulaze u domenu ovog zakona trebalo primjenjivati kao mjerodavno *lex fori*?

Korištenje poveznice (vezne okolnosti) mjesto suda izaziva određene poteškoće. Na njih ćemo ukazati na primjeru zaobilaženja zakona (fraudoloznost), »renvoi« i kvalifikacije.

a) **Zaobilaženje zakona**

Neka republička odnosno pokrajinska prava priznaju vanbračnom drugu, kako je to naprijed bilo izloženo, pravo na uzdržavanje. Po Zakonu o parničnom postupku (dalje: ZPP)¹⁹ za sporove za zakonsko uzdržavanje osim suda opće-mjesne nadležnosti, ako je tužitelj osoba koja traži uzdržavanje, nadležan je i sud na čijem području tužitelj ima prebivalište, odnosno boravište. (čl. 51. ZPP). Ta zakonska odredba polazi od pretpostavke da se tužitelj nalazi u teškim prilikama koje bi se još više pogoršale kad bi bio primoran podnositi tužbu sudu opće mjesno nadležnom za tuženoga i želi mu osigurati povoljniji procesno pravni tretman.²⁰ To, međutim, znači da bi tužitelj prelaskom i boravištem npr. na teritorij SR Hrvatske prema čl. 6. ZRSZ postigao primjenu odredbe o uzdržavanju vanbračnog druga, iako republika ili pokrajina u kojoj je živio u vanbračnoj zajednici takvu ustanovu ne poznaje. Mogao bi tako, vrlo jednostavno, samo promjenom svoga boravišta, postići primjenu za sebe mnogo povoljnijeg zakona, odnosno steći pravo na uzdržavanje od vanbračnog druga.

Izloženi problem poznat je u teoriji i legislativi međunarodnog privatnog prava kao problem zaobilaženja zakona. Razlikuju se dvije situacije. Jedna, kad je do promjene činjenica koja dovode do primjene povoljnijeg prava došlo bez namjere da se izigra domaći zakon. Takvo utjecanje stra-

¹⁹ »Sl. list SFRJ«, 4/77 od 14. siječnja 1977.

²⁰ Tako Triva-Belajac-Dika: Novo parnično procesno pravo, Zagreb 1977, str. 42—43.

naka nije nedopušteno i ne može se izbjeći jer je normalno da u nekim okolnostima dođe do promjene prebivališta ili boravišta.²¹ I druga, kad dolazi do promjene s namjerom da se postigne više nego što je to po dotadanjem stanju normalno moglo da se postigne.²² U ovom slučaju govorimo o zaobilaženju ili izigravanju zakona. Želi li se zaobići domaći zakon, tada sud u pravilu ne uzima u obzir to novo pravo, već će primijeniti pravo koje bi bilo mjerodavno da nije bila umjetno stvorena nova poveznica.²³

Kao dodatan problem postavlja se pitanje, treba li sud da vodi računa o zaobilaženju samo svojega zakona ili i tuđega. Kad se radi o odnosima s inozemnim elementom, tada je odgovor doktrine²⁴ da se ne može smatrati zadatkom suda da štiti zakone tuđe države, odnosno sprečava njihovo povređivanje. U Nacrtu jugoslavenskog zakona o međunarodnom privatnom pravu i postupku²⁵ od 1974. predviđena je i odredba o zaobilaženju zakona. Nje međutim nema u ZRSZ. Da li je potrebno koristiti ovu zaštitnu ustanovu na odnose unutar jedne države? Kao dodatan problem javlja se još i okolnost da se tu ne radi o izigravanju »svojeg« prava već »tuđega«. Naime, poveznica mjesto sudovanja vodi primjeni vlastitog prava.

Analizom geneze Zakona o rješavanju sukoba zakona i nadležnosti u statusnim, porodičnim i nasljednim odnosima vidimo da je prilikom predlaganja i izrade zakonskog teksta postojala dilema o potrebi unošenja u zakon odredbe o zabrani zaobilaženja zakona.²⁶ Puhan je dao i konkretan prijedlog teksta takve odredbe.²⁷ Drugi, npr. Varadi, su ukazivali da ne bi bilo opravdano uvesti zabranu izigravanja (zaobilaženja) zakona kao opću ustanovu naših kolizijskih pravila jer da nešto jači razlozi govore protiv toga;²⁸ međutim, da bi bilo korisno, a i prijeko potrebno, poduzeti korak

---

²¹ N. Katičić: Međunarodno privatno pravo, Zagreb 1976, str. 44.

²² Ibid, str. 46.

²³ Ibid.

²⁴ B. Eisner: Međunarodno privatno pravo I, Zagreb 1953, str. 92—93.

²⁵ Nacrt je objavljen u »Prinosi«, br. 7 iz 1974, str. 77 i sl., pos. str. 77 čl. 5.

²⁶ Vidi o tome: Unutrašnje kolizione norme — Problemi sukoba republičkog odnosno pokrajinskog zakona sa zakonima drugih republika odnosno pokrajina — Materijali sa savetovanja, izdavač: Institut za uporedno pravo, Beograd 1975, posebno članci: B. T. Blagojević, Regulisanje sukoba republičkog odnosno pokrajinskog zakona sa zakonima drugih republika odnosno pokrajina (kolizione norme), str. 3 i sl. pos. str. 9 i I. Puhan, Kolizione norme u građanskom i porodičnom pravu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, str. 19 i sl. pos. str. 24—25.

²⁷ I. Puhan, op. cit., str. 25. Obrazlažući njenu potrebu istakao je da bi »manipulisanje sa tačkama vezivanja nema sumnje trebalo da bude zabranjeno, iako na prvi pogled može da se čini da za fraus legis u unutrašnjem pravu Jugoslavije nema mesta zbog iste idejne osnove na kojoj počivaju sva prava republika i autonomnih pokrajina. Međutim s obzirom na različitost konkretnih rešenja u pojedinim od tih prava, ipak takva opasnost postoji. Zato bi ustanovu fraus legis trebalo predvideti u opštem delu ovog zakona, istina sa određenom bojazni da bi ova ustanova mogla dovesti do izigravanja prava građana da slobodno deluju na teritoriji cele Jugoslavije, ako organi koji se na ovu ustanovu budu pozvali ne budu dovoljno racionalni i dovoljno savesni«.

²⁸ »U uslovima kada razlike između pojedinih zakonodavstava ne mogu biti drastično velike, jer su sva podvrgnuta Saveznom ustavu, kada usled velike prirodne mobilnosti stanovništva promene boravka ili izbora mesta za zaključenje ugovora van središta stranaka obično nije motiviran fraudoloznim namerama, pri ispitivanju novostvorenih tačaka vezivanja sa ciljem da se utvrdi da li je po sredi izigravanje zakona, moglo bi da ozbiljno naruši pravnu sigurnost.« Tako Varadi: Međunarodne i unutrašnje kolizione norme, Beograd 1975, str. 91.

za zaštitu specifičnih rješenja na pojedinim područjima bilo donošenjem posebnih propisa protiv zaobilaženja zakona u pojedinim oblastima, bilo strožim postavljanjem pravila o teritorijalnoj nadležnosti.²⁹ Hašani, naprotiv, sasvim odbacuje ustanovu zaobilaženja zakona kao zaštitnu ustanovu kod interlokalnog sukoba, smatrajući da se funkcija te ustanove sastoji u zaštiti zakonodavstva određenoga pravnog područja u odnosu na zakonodavstvo drugoga pravnog područja, a da je takva zaštita u našim uvjetima bespredmetna.³⁰ S njegovim se decidiranim stavom ne bismo mogli složiti jer kao što je iz našeg primjera vidljivo, a sličnih primjera ima i u drugim oblastima, postoje mogućnosti zaobilaženja zakona. To, međutim, ne znači da smo za to da se ova ustanova unese kao opća u naše zakonodavstvo, jer kako je naprijed bilo ukazano, ona u sebi nosi određene opasnosti koje obezvjeđuju korist koju bismo eventualno imali od nje. Stoga je po našem mišljenju rješenja potrebno tražiti ne u naknadnom uvođenju ove ustanove, već kad se radi o vanbračnim odnosima, to bi trebalo učiniti iznalaženjem pogodnije poveznice nego što je to mjesto sudovanja.

U vezi s primjenom poveznice mjesto sudovanja je i problem uzvratu odnosno upućivanja na treće pravo (»renvoi«), odnosno dilema koja se javlja kad je organ primjene strani sud koji na osnovi svojih kolizijskih pravila poveznicom državljanstva treba da primijeni jugoslavensko pravo.

b) »Renvoi« (uzvrat ili upućivanje na treće pravo)

Pod pojmom uzvratu ili upućivanja na treće pravo razumijeva se situacija kad pravni poredak na koji upućuje kolizijsko pravilo organa primjene (lex fori) ne smatra sebe nadležnim već neko drugo pravo. Ako sada kolizijsko pravilo stranog prava uzvraća na lex fori ili upućuje na daljnje strano pravo, imamo slučajeve koji se u teoriji međunarodnoga privatnog prava poznaju pod pojmom »renvoi«.

Jugoslavenska teorija međunarodnoga privatnog prava prihvaća »renvoi« kao ustanovu međunarodnoga privatnog prava. U legislativi je izričito prihvaćen samo u Zakonu o mjenici³¹ i u Zakonu o nasljeđivanju,³² a doktrina smatra da je »renvoi« moguće primijeniti i šire.³³

Spomenuli smo već čl. 6. ZRSZ čija eventualna primjena može izazvati ovaj problem: ako strani sud u sporu dvaju jugoslavenskih državljana različitoga republičkog državljanstva rješava npr. imovinske odnose bračnih drugova i primjenom vlastitoga kolizijskog pravila koje ga upućuje na njihov lex patriae dolazi do jugoslavenskog prava, onda mu ostaje da bliže odredi koje je to republičko odnosno pokrajinsko pravo. Ako jugoslavenska interlokalna pravila kao u slučaju vanbračne zajednice ne daju direktno rješenje, a to ne čini ni čl. 3 ZRSZ može se postaviti pitanje da li je intencija

²⁹ Ibid., str. 91—92.

³⁰ H. Hašani: Određivanje merodavnog prava prema Zakonu o obligacionim odnosima u slučaju sukoba zakona republika odnosno autonomnih pokrajina, »Pravni život«, br. 2/1979 str. 7 i sl. naročito str. 19—20.

³¹ »Sl. list FNRJ«, br. 104/1946 sa kasnijim izmjenama i dopunama objavljenim u »Sl. listu SFRJ« br. 16/1965 i 54/1970 (čl. 99).

³² »Sl. list SFRJ« (pročišćen tekst) 42/1965 (čl. 155).

³³ Vidi npr. Katičić, op. cit., str. 37—39; M. Jezdić: Međunarodno privatno pravo I, Beograd 1973, str. 193.

ZRSZ bila da u tom slučaju strani organ pozivom na čl. 6. primijeni vlastito pravo. Ujedno treba riješiti mogu li kolizijska pravila interlokalnog prava uzvraćati na polazno strano pravo kao mjerodavno ili ne?

Pretpostavka za »renvoi« je da polazno kolizijsko pravilo upućuje na strano kolizijsko pravilo koje bilo uzvraća na polazno pravo ili pak upućuje na neko daljnje pravo.³⁴ Trebaju li jugoslavenska interlokalna kolizijska pravila da daju odgovor na pitanje da li je domaći ili neki strani poredak nadležan za rješavanje spornog odnosa. Mogla bi, ako su identična s kolizijskim pravilima međunarodnoga privatnog prava, naime, ako jedno isto kolizijsko pravilo treba da regulira i interni i međunarodni sukob, ili, ako se kolizijskoppravna regulativa nalazi na nivou federalnih jedinica, kao što je to uglavnom slučaj u zemljama Common Law-a. Naime, u tim se zemljama sukobi promatraju prije svega kao sukobi pravnih područja koja imaju relevantne pravne norme bez obzira na to da li se ta područja poklapaju s područjima suverenih država ili ne.³⁵

Drugi prilaz je da norme međunarodnoga privatnog prava nisu više kompetentne čim se kolizijski problem prenese s međunarodnoga na unutardržavni plan.³⁶

U SFR Jugoslaviji razlikujemo dvije grupe kolizijskih pravila. Jedna, koja su predviđena za odnose s inozemnim elementom,³⁷ a druga za slučaj sukoba republičkih odnosno pokrajinskih zakona. Ako kolizijsko pravilo stranog prava ukazuje na jugoslavenski pravni poredak, smatramo da na pitanja da li eventualno postoji »renvoi« ili pak ne, ne mogu da daju odgovor interlokalna kolizijska pravila, prvo, jer ona i nisu kreirana da bi regulirala slučajeve međunarodnog sukoba, a drugo, jer je za postojanje »renvoi« potrebna ista razina i ista vrsta normi, a norme interlokalnog i međunarodnog sukoba zakona u SFRJ to nisu. Kako Varadi pravilno ističe, »renvoi« nije moguć ni opravdan u sadejstvu međunarodnih i unutardržavnih normi.³⁸ Mislimo stoga da bi se kod upućivanja na jugoslavensko pravo morala prvo ispitati jugoslavenska pravila međunarodnoga privatnog prava o eventualnom postojanju renvoi pa ako on nije dopušten, tada, nakon što je opredijeljeno jugoslavensko pravo kao mjerodavno, dolaze u obzir kolizijska pravila o sukobu republičkih odnosno pokrajinskih zakona koja konačno treba da dovedu do mjerodavnoga republičkog ili pokrajinskog prava. Prema tome, kad jugoslavenska kolizijska pravila MPP-a jednom »propuste« strano kolizijsko pravilo, ono dolazi do domaćega jugoslavenskog interlokalnog kolizijskog pravila koje bliže određuje mjerodavno pravo.

U našem slučaju vidjeli smo da izričitoga kolizijskog pravila kod interlokalnog sukoba zakona nema. Za slučaj da je organ primjene strani sud, *lex fori* kao supsidijarno pravilo ne daje rješenje. Samim tim, ono po sebi nije dovoljno i treba ga dopuniti o čemu će biti govora u zaključnom razmatranju.

³⁴ B. Eisner, op. cit., str. 72.

³⁵ Vidi iscrpno o ovom problemu kod T. Varadi, op. cit., str. 46 i sl.

³⁶ Ibid., str. 47.

³⁷ Vidi npr. Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi: »Sl. list SFRJ«, br. 22/1977, posebno čl. 995—1014 koji reguliraju međunarodni sukob zakona i čl. 1015—1017 koji reguliraju interlokalni sukob zakona.

³⁸ T. Varadi, op. cit., str. 81.

c) Kvalifikacija

Najbolje ćemo na jednom primjeru vidjeti problem koji nas u praksi očekuje. Ako su npr. državljanin SR Slovenije i državljanka SR Crne Gore živjeli u vanbračnoj zajednici u SR Hrvatskoj pred čijim sudom se vodi postupak radi razvrgnuća imovinske zajednice ili npr. uzdržavanja, tada se kao prvi problem javlja pitanje hoće li ta vanbračna zajednica biti zakonom zaštićena ili ne.

Prema do sada donijetim republičkim odnosno pokrajinskim propisima, da bi vanbračna zajednica uživala zakonsku zaštitu, mora ispunjavati određene zakonom predviđene pretpostavke. Jedna od tih pretpostavki je npr. trajnost vanbračne zajednice. Svi do sada donijeti republički odnosno pokrajinski propisi za mogućnost ostvarenja — bilo imovinskih, stambenih ili nasljednih prava — zahtijevaju postojanje trajne vanbračne zajednice.

Uz pitanje što razumijevamo pod trajnom vanbračnom zajednicom, javlja nam se prema tome problem vremena kao materijalne pretpostavke postojanja jedne takve zaštićene vanbračne zajednice.³⁹

Prema Bosancu,⁴⁰ po trajanju razlikujemo letimične (jednokratne ili malokratne) spolne veze bez tendencije njihova nastavljanja, privremene vanbračne zajednice i konkubinac.

1) Letimične spolne veze zbog svoje kratkoće nisu značajne za eventualna osobna, imovinska ili nasljedna prava vanbračnih drugova, osim kad se iz takvog odnosa rodi dijete, što međutim nije predmet našeg izučavanja.

2) Pod privremenim vanbračnim zajednicama razumijevaju se one koje su javne (poznate okolici), koje traju izvjesno vrijeme i često se završavaju brakom.^{40a}

3) Konkubinac je uobičajeni naziv za trajne vanbračne zajednice muškarca i žene bez namjere da formalno sklope brak. Razlikuju se od bračne zajednice što partneri nisu svoju zajednicu zasnovali na propisani način pred nadležnim organom.⁴¹

U pravilu nije rečeno koliki vremenski period treba da prođe da bi se jedna vanbračna zajednica smatrala trajnom. Iznimku predstavlja Zakon o nasljeđivanju SAP Kosova koji predviđa da je to za vanbračnu zajednicu bez djece 10 godina, a onu s potomstvom pet godina. Stoga će sudska praksa biti ta koja će morati bliže precizirati taj pojam. Zbog mogućih razlika u interpretaciji bit će važno po kojem će se republičkom odnosno pokrajinskom pravu utvrđivati da li je uvjet trajnosti vanbračne zajednice ispunjen ili nije. Od te kao i od drugih materijalnih pretpostavki ovisit će da li se radi o, kako ih je Stevanov⁴¹ nazvao, »zakonskoj vanbračnoj zajednici« ili pak o vanbračnoj zajednici koja nije pozitivno-pravno regulirana. Potrebno je stoga činjenice koje će se ocjenjivati supsumirati, a to je opća pravna operacija koja se u međunarodnom privatnom pravu naziva kvalifikacijom.⁴²

³⁹ O vremenu kao elementu vanbračne zajednice vidi kod M. Stevanov, op. cit., str. 88.

⁴⁰ M. Bosanac: Vanbračna porodica, Zagreb 1976 (drugo prošireno izdanje), str. 48. i sl.

^{40a} Ibid., str. 48.

⁴¹ Ibid., str. 48—49.

⁴² N. Katičić, op. cit., str. 40.

⁴³ Vidi: B. T. Blagojević: Međunarodno privatno pravo, Beograd 1950, str. 131 i sl.; B. Eisner, op. cit., str. 56 i sl.

Problem kvalifikacije bi se u načelu mogao riješiti bilo tako što bi se na federalnom nivou preciziralo što se smatra trajnom vanbračnom zajednicom, ili tako što bi sudovi iznalazili federalnu kvalifikaciju.⁴⁴ Međutim, sve dotle dok pojedina republička i pokrajinska zakonodavstva ne poznaju ovu ustanovu, to ne bi bilo moguće. Rješenje bi bilo i da se u samom kolizijskom pravilu precizira sporni pojam. Vidjeli smo, međutim, da posebnoga kolizijskog pravila za te odnose nema pa samim tim ni bližeg određenja pojma trajne vanbračne zajednice.

Član 7. ZRSZ trebao bi da pomogne u rješavanju ovog problema. On glasi:

»Ako pri utvrđivanju mjerodavnog prava nastane spor o činjenicama ili o postojanju ili nepostojanju pravnog odnosa ili prava na temelju kojih se određuje pravo republike odnosno autonomne pokrajine koje je mjerodavno za dani pravni odnos, spor o tim činjenicama odnosno o postojanju ili nepostojanju pravnog odnosa ili prava rješava se po pravu republike odnosno autonomne pokrajine čiji organ rješava o tome.«

Kvalifikaciju ćemo prema tome vršiti po pravnim pojmovima republike odnosno pokrajine u kojoj se sud nalazi.

Pravni sistemi koriste pravne pojmove radi kategorizacije društvenih odnosa, a svaki društveni odnos koji je pravno priznat dobiva svojstvo pravnog odnosa time što se svrstava pod jedan od pravnih pojmova, odnosno pod jednu od pravnih kategorija dotičnog pravnog sistema.⁴⁵ Stoga, da bi društveni odnos postao i pravni odnos, nije bitan intenzitet njegova reguliranja od državne vlasti već samo činjenica da je reguliran.⁴⁶ Vanbračna zajednica, kako smo pod II vidjeli, u nekim republičkim odnosno pokrajinskim pravima je pravno regulirana, u nekima samo neki odnosi u njoj, a u nekima uopće nije regulirana. Različit konceptijski prilaz ovom životnom (društvenom) odnosu onemogućava izbjegavanje problema kvalifikacije. Jedinstveno (jednoobrazno) kvalificiranje npr. pomoću autonomnih pojmova značilo bi izuzimanje društvenog odnosa iz zakonodavne kompetencije republika i pokrajina koji je saveznim Ustavom njima prepušten.⁴⁷

Da bi pravno priznata vanbračna zajednica postojala, potrebno je da budu ispunjene i druge materijalne pretpostavke osim do sada spominjanoga vremenskog faktora. Koje su to, ovisit će o pojedinom republičkom odnosno pokrajinskom zakonodavcu. Tako npr. na njeno pravno priznavanje može utjecati okolnost da je jedan od partnera još uvijek u valjanom braku i pored toga što duže vrijeme živi u vanbračnoj zajednici s drugom osobom. Na prava i obveze može isto tako utjecati činjenica postojanja nove vanbračne zajednice. Tako npr. po Zakonu o braku i porodičnim odnosima SR Hrvatske, vanbračni drug koji stupi u novu vanbračnu zajednicu gubi pra-

⁴⁴ O kvalifikaciji kod interlokalnog sukoba zakona vidi iscrpno kod T. Varadi: Problem kvalifikacije kod unutardržavnog sukoba zakona, »Pravni život«, br. 6—7/1975, str. 15 i sl.

⁴⁵ Tako B. Eisner, op. cit., I knjiga str. 56.

⁴⁶ Vidi: B. Perić, Struktura prava, Zagreb 1976, str. 55.

⁴⁷ Vidi: T. Varadi, Problem kvalifikacije... op. cit., str. 23.

vo na uzdržavanje od ranijega vanbračnog partnera,⁴⁸ dok po Zakonu o braku i porodičnim odnosima SR Bosne i Hercegovine stupanje u novu vanbračnu zajednicu nije predviđeno kao razlog za prestanak prava na uzdržavanje. Još jednom nam se tako različitošću materijalnih pretpostavki pa i potpuno različitim koncipiranjem »zakonske« vanbračne zajednice uvjetuje potreba njenog kvalificiranja za slučaj unutardržavnog sukoba zakona.⁴⁹

Kvalifikacija po *lex fori* nosi sa sobom dosta problema naročito ako pravo suda takvu pravnu ustanovu uopće ne poznaje. Zato neki⁵⁰ smatraju da ona krije u sebi mogućnost izvjesnog narušavanja jedinstvenih saveznih propisa o unutardržavnim sukobima zakona.

IV. Zaključno razmatranje

U nedostatku izričitoga kolizijskog pravila, postavlja se pitanje: koje kolizijsko pravilo primijeniti za vanbračne odnose? Trebamo li rješenje tražiti u primjeni *lex fori* pozivom na odredbu čl. 6. ZRSZ i pored svih problema i slabosti koje bi nam takvo rješenje pružalo?

Prije odgovora na to pitanje moramo ukratko analizirati odredbu čl. 6. ZRSZ. Predlagači su isticali da ta odredba predstavlja supletornu odredbu,⁵¹ »koja treba da bude primijenjena svaki put kada u datom odnosu ne može biti pronađena ni jedna druga tačka vezivanja« (poveznica).⁵² Cigoj,⁵³ ističući da se *lex fori* u međunarodnome privatnom pravu koristi samo u krajnjem slučaju kad nema drugih solucija, smatra da se rješenje treba potražiti tako što će se u prvom redu utvrditi do koje mjere (granice) zakon dozvoljava analogno korištenje kolizijskih pravila predviđenih za srodne slučajeve, a tek kad se ustanovi da iz pravila i načela našega pravnog sistema kolizijskih pravila nije moguće preuzeti ni direktno ni interpretacijom neko kolizijsko rješenje, tek tada dolazi do supsidijarne upotrebe odredbe čl. 6. ZRSZ.

U naprijed⁵⁴ prikazanoj zakonodavnoj regulativi vidjeli smo da je u SR Sloveniji trajna vanbračna zajednica u načelu izjednačena s bračnom zajednicom. Ako npr. tamošnji organ primjene treba da rješava vanbračni odnos s interlokalnim elementom, tada nema razloga da ne proširi kolizijska interlokalna pravila bračnog prava analogijom i na vanbračne odnose. Naravno, neće moći koristiti sve poveznice koje predviđaju kolizijska pravila interlokalnog prava za bračne odnose, npr. neće moći koristiti pravo republike odnosno pokrajine na čijem je teritoriju ili po čijim je propisima brak zaključen, međutim, moći će koristiti poveznicu zajedničkog prebivališta, zajedničkoga republičkog državljanstva, a može se primijeniti kao mjerodavno i ono pravo koje vanbračni drugovi sporazumno odrede.

⁴⁸ Čl. 257.

⁴⁹ Vidi: S. Cigoj: Medrepubliško kolizijsko pravo, »Pravnik«, br. 1—3/1979, str. 45 i sl. naročito str. 50—55.

⁵⁰ Tako: T. Varadi; Problem kvalifikacije... op. cit., str. 23.

⁵¹ I. Puhan, op. cit., str. 24.

⁵² Ibid.

⁵³ S. Cigoj, op. cit., str. 57—58.

⁵⁴ Vidi pod II rada.

U ostalim republikama odnosno pokrajinama u kojima su neki od odnosa u vanbračnoj zajednici pravno regulirani bračna zajednica ima i dalje dominantan (prioritetan) položaj. Postavlja se zato pitanje da li je moguće kod tih vanbračnih odnosa popuniti nastalu prazninu analogijom.⁵⁵

Ako bismo prihvatili da odredbu člana 6. ZRSZ treba da primjenjujemo samo supletorno, kako je ona i bila zamišljena, znači da bi se primjenjivala naknadno u slučajevima kad nema nikakvih drugih rješenja i tada nema dvojbe da bi trebalo prvenstveno koristiti i kod ostalih slučajeva vanbračne zajednice mogućnosti koje nam analogija pruža za popunjavanje praznina, a koje postoje zbog nedostatka odgovarajućeg kolizijskog pravila. Tek kad ni to ne bi dalo rezultate, koristila bi se odredba člana 6. ZRSZ.

Problemi koje donosi sa sobom kolizijsko pravilo *lex fori* opravdavaju ovako restriktivnu primjenu odredbe člana 6. Zakona o rješavanju sukoba zakona i nadležnosti u statusnim porodičnim i nasljednim odnosima.

---

⁵⁵ »Analogija znači da se na jedan slučaj koji nije regulisan opštom pravnom normom, koji dakle predstavlja pravnu prazninu, primjenjuje pravna norma koja je predviđena za neki drugi slučaj, koji je s njim sličan i to upravo na osnovu te sličnosti«. Tako R. Lukić: Uvod u pravo, Beograd 1976, str. 372.

Cohabitation without Formal Marriage and Interlocal Conflicts of Laws Problems

Dr Petar ŠARČEVIĆ

The Federal Constitutional Amendments of 1971 and the Federal Constitution of 1974 brought about the redelegation of legislative powers, the legislative jurisdiction over family relations being transferred from the federation to the republics and provinces. The diversity of laws regulating individual social relations in cases where the given relation is connected with two or more republics or provinces poses the question of the so-called interlocal conflicts of laws. In the case of legislation on the family, the relevant conflict of laws rules are set forth in the Federal Law on the Settlement of Conflicts of Laws and Jurisdiction over Status, Family and Inheritance Relations.

The author discusses the question of interlocal conflicts of laws in cases involving non-marital relations. Cohabitation without formal marriage has been regulated in the respective legislations on the family of several of the republics and provinces; however, the provisions regulating this subject matter are quite diverse. The Federal Law on the Settlement of Laws and Jurisdiction over Status, Family and Inheritance Relations contains no conflict of laws rules for non-marital relations. Thus the question arises as to how the choice of law is to be determined for these relations. Is the provision set forth in Article 6 of the Law, according to which the *lex fori* is to be applied in the absence of other explicit conflict of laws rules, also applicable in cases involving non-marital relations?

Pointing to problems which can arise when the *lex fori* is applied, e. g. the evasion of laws, renvoi and characterization, the author concludes that the provision in Article 6 of the Law should be applied only when there are no other possible solutions i. e. when none of the conflicts solutions presented in the rules and principles of the Yugoslav system of conflict of laws rules can be applied either directly or by analogy.

Prevela dr Susan ŠARČEVIĆ

La coabitazione senza matrimonio ed il problema dell'individuazione della legge applicabile nei casi di conflitti (interni) tra le leggi delle singole repubbliche rispettivamente regioni autonome della Repubblica socialista federativa di Jugoslavia

Dr Petar ŠARČEVIĆ

La competenza legislativa in materia del diritto di famiglia, dello stato e delle successioni, in virtù delle modifiche costituzionali del 1971 e della Costituzione federativa del 1974, è passata dalla federazione alle repubbliche e alle regioni auto-

nome. Le normative delle singole repubbliche e regioni autonome in tale materia possono essere differenti e contrastanti tra di loro. Sorgono così i problemi dell'individuazione della legge applicabile al caso connesso a territori di due o più repubbliche o regioni autonome. I criteri da adottare per risolvere tali problemi sono previsti dalla legge federativa in materia di famiglia, dello stato e delle successioni, ma non già in materia di coabitazione senza matrimonio.

Trattando il problema di conflitti (interni) tra le leggi (delle repubbliche e delle regioni autonome) che regolano i rapporti extramatrimoniali in maniera diversa e alle volte con sostanziali differenze, l'autore pone la domanda se la suddetta legge federativa, e precisamente il principio di «legis fori» come previsto dall'art. 6, sia da applicare anche nei casi di coabitazione senza matrimonio.

Dopo aver rilevato dei casi di elusione della legge ed altri inconvenienti causati dall'adozione del principio di «legis fori», l'autore conclude che la disposizione di cui all'art. 6 della legge federativa è da applicare soltanto nei casi in cui manchi un'altra soluzione e cioè quando non è possibile dedurla dalle regole e dai principi che il sistema giuridico jugoslavo propone per i problemi di conflitti interni tra le leggi.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

UVJETI I PRAKSA OSIGURANJA BRODOVA U REMONTNOM BRODOGRADILIŠTU

1. Općenito

Osiganje brodova na moru jedna je od osnovnih grana pomorskog osiguranja (pomorski kasko), a druga, ne manje značajna, je osiguranje robe, u pomorskom transportu (pomorski kargo). Za jednu i drugu granu osiguranja primjenjuju se u nas, a možemo reći i u velikom dijelu svijeta, engleski uvjeti sadržani u S.G. polici (Ship — Goods Policy) i institutskim klauzulama koje se dodaju polici, poznate pod nazivom klauzule Instituta londonskih osiguratelja (izdaje ih Institut londonskih osiguratelja: Institute of London underwriters).¹

Za osiguranje brodova u našoj zemlji osiguratelji upotrebljavaju dvije vrste policia: jednu policu izrađenu na bazi engleske S.G. police za brodove koji plove u međunarodnoj plovidbi (devizni kasko) i drugu policu za manje brodove koji plove u kabotažnoj plovidbi (dinarski kasko). Prva polica gotovo je identična engleskoj polici i poziva se na engleske uvjete, te se domaćim brodovima koji plove u inozemstvu kao i stranim izdaje na engleskom jeziku. Druga polica ima tekst koji osiguratelji sami izrađuju i poziva se na vlastite uvjete štampane na našem jeziku pod naslovom: Uvjeti za osiguranje brodova na moru.

Engleska polica za osiguranje brodova koja se kod nas primjenjuje sastoji se iz tri dijela:

- a) teksta odštampanog na formularu police (osnovni dio ili osnovna polica),
- b) teksta institutskih klauzula koje se dodaju polici,
- c) teksta dopunskih (dodatnih) klauzula koje se upisuju u formular police kad se ispostavlja polica.

---

¹ Dr Branko Jakaša: Pravo osiguranja, Zagreb 1972. str. 326, a za značenje kraticе S. G. isto na str. 318.

Zavisno od sadržaja institutskih klauzula tako ispostavljena polica daje različite vrste pokrića, a koristi se za osiguranje brodova na moru u četiri osnovna tipa:

- a) za osiguranje brodova na vrijeme,
- b) za osiguranje brodova na putovanje,
- c) za osiguranje brodova u luci — protiv lučkih rizika
- d) za osiguranje brodova u gradnji i slična osiguranja brodova.

Pomorska osiguranja čiji predmet mogu biti brod, roba, vozarina, odgovornost i dr. u našoj su zemlji tek odnedavna zakonski regulirana. Od 1. I 1978. na snazi je Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, koji regulira pomorska osiguranja u odredbama o ugovoru o plovibenom osiguranju (član 689. do 752). U spomenute tipske (engleske) uvjete osiguranja brodova, koje je jugoslavenska praksa osiguranja počela koristiti odmah iza oslobođenja, Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi ne dira odnosno ne zadire u smislu njihova dokidanja.

Gotovo sve zakonske odredbe o pomorskom osiguranju dispozitivne su prirode, što znači da njihov dispozitivni karakter dozvoljava strankama koje zaključuju osiguranje korištenje tipskih uvjeta za osiguranje brodova.² To se redovno i čini u praksi koja koristi engleske uvjete odnosno pomorsku policu za osiguranje brodova s tipskim klauzulama za osiguranje stranih brodova i domaćih koji plove u strane zemlje. Budući da ti brodovi čine gro brodova koji borave u našim remontnim brodogradilištima radi popravka ili preinake, spomenute uvjete pod kojima se osiguravaju želimo ovdje detaljnije prikazati.

2. Osiguranje broda u remontnoj luci

Brodovi koji dolaze u brodogradilište na popravak iz plovidbe redovno su osigurani svojom policom (tzv. pomorska polica koja pokriva rizike mora i druge rizike u njoj navedene) i za vrijeme boravka broda u brodogradilištu radi popravka. Međutim, ako brodar za duže vrijeme isključuje brod iz plovidbe dajući ga u veliki popravak ili ga iz drugih razloga drži u luci izvan eksploatacije, može mu biti ekonomski povoljnije da prekine osiguranje broda u plovidbi i da zaključi osiguranje broda u luci pod uvjetima klauzula Instituta za osiguranje brodova protiv lučkih rizika (tzv. PORT RISKS CLAUSES).³ Kako je brod za vrijeme boravka u luci izložen manjim rizicima nego za vrijeme plovidbe, premijske stope osiguranja broda za vrijeme ležanja u luci mnogo su niže od onih za osiguranje broda u plovidbi.⁴ To je osnovni ekonomski razlog zbog kojeg brodari osiguravaju brodove po uvjetima PORT RISKS klauzula, koje se naravno neće zaključivati ako boravak broda u luci ne traje duže vrijeme.

---

² Kogentni propisi prema čl. 729. ZOPUP-a određuju: tko može biti osiguranik (čl. 690), kome osiguranik može prenijeti pravo iz osiguranja (čl. 697 st. 1), što je osiguraniku dužnost kada podnosi osiguratelju zahtjev za naknadu štete ako postoji višekratno osiguranje (čl. 704 st. 5) i kada osiguranik gubi pravo na naknadu (po čl. 713. st. 1. u slučaju zlonamjernog postupka).

³ Dr. Ladislav Tambača: Pomorsko osiguranje, Rijeka, 1968, str. 189.

⁴ Dr Veljko Tomašić: Pomorska polica za osiguranje prekomorskih brodova sa komentarom, Zagreb 1963, str. 11.

Kao osiguranik koji zaključuje osiguranje broda protiv lučkih rizika može se pojaviti ne samo brodar već i brodogradilište. Kada će se pojaviti brodogradilište kao osiguranik tuđeg broda u njegovoj luci zavisi od obaveza preuzetih ugovorom o popravku broda. Brodogradilište primarno preuzima obavezu izvršenja popravka broda, ali može preuzeti i rizik za svaki štetni slučaj koji prijeti brodu u luci, pa čak i za slučaj više sile. Takve slučajeve koji ne proizlaze iz djelatnosti brodogradnjača nego iz okolnosti kojima je izložen brod u luci kao plovni objekt na moru, pokriva brodogradilište osiguranjem broda po uvjetima PORT RISKS klauzula.

Dosta se često događa u praksi da brodari koji su prekinuli osiguranje svoga broda u plovidbi traže od brodogradilišta da ono osigura brod za vrijeme boravka i popravka broda u brodogradilištu kod vlastitog osiguratelja, a da premiju osiguranja uračuna u cijenu popravka.⁵ U tom slučaju brodogradilište je osiguranik kojemu osiguratelj ispostavlja policu i likvidira štetu na brodu, ako se dogodi uslijed nastupa rizika pokrivenih policom osiguranja broda protiv lučkih rizika.

Polica osiguranja kao isprava o sklopljenom ugovoru mora sadržavati bitne elemente ugovora o osiguranju koje često propisuju sami zakoni o osiguranju.⁶ Međutim, strankama je slobodno da se prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju dogovore i o drugim elementima koji se unose u policu. Naravno, ako su tako uneseni u policu svi elementi koji se u njoj nalaze, obavezni su za stranke. Sve to važi i za police osiguranja brodova pa tako i policu osiguranja broda u luci.

Elemente police osiguranja broda protiv lučkih rizika izložiti ćemo redosljednom kako se nalaze u polici i obrazložiti.

BROJ POLICE. Svaka polica u pomorskom osiguranju broda redovno sadrži broj police, no i bez tog podatka, koji više služi potrebama raznih evidencija, polica bi pravno egzistirala kao isprava o sklopljenom ugovoru o osiguranju.

STRANKE UGOVORA. To su osiguratelj i osiguranik koji se poimenično navode u polici, na primjer: Zajednica rizika osiguranja transporta i kredita X i Brodogradilišta Y zaključili su ovo osiguranje.

PREDMET OSIGURANJA. Brod XY. To je jedan od bitnih elemenata police i mora biti određen, odnosno kao predmet osiguranja individualiziran. Brod može biti individualiziran njegovim imenom, a plovni objekt njegovom oznakom ili brojem. Individualizacija tih predmeta osiguranja upravo se tako i obavlja u praksi.⁷

VRIJEDNOST OSIGURANOG BRODA. Kao bitan element polica sadrži onu vrijednost izraženu u novcu koju brod ima za osiguranika. Prema tome, ta se vrijednost unosi u policu na temelju podataka koje daje osiguranik, a osiguratelj svoju obavezu naknade štete ako nastupi od osiguranih rizika preuzima na ovaj način: potpisani osiguratelj čvrsto se obavezuje osiguraniku do osigurane vrijednosti X naknaditi štetu na brodu — trupu, glavnim

⁵ Prema čl. 691. ZOPUP-a ugovaratelj osiguranja može sklopiti ugovor o osiguranju za svoj račun, za račun treće određene osobe i za račun koga se tiče.

⁶ O izdavanju i sadržaju police vidjeti čl. 696. ZOPUP-a.

⁷ Posljedica nedovoljnog ili pogrešnog individualiziranja osiguranog predmeta prema čl. 698. st. 2. ZOPUP-a sastoji se u tome da osiguratelj može zbog nemogućnosti identificiranja predmeta i nastale štete na njemu odbiti odštetni zahtjev osiguranika.

i pomoćnim motorima, uređajima, spravama, priboru i sličnim pripadnostima broda.⁸

FRANŠIZA. Eventualne štete na brodu likvidirat će se uz odbitnu franšizu u iznosu od X za svaki pojedini slučaj. To je klauzula o franšizi u polici kojom osiguratelj jedan dio štete prebacuje na osiguranika. Franšiza se u pomorskom osiguranju, pogotovo u osiguranju brodova, redovno ugovara i unosi u policu osiguranja u obliku odbitne franšize, tj. iznosa koji se odbija kod obračuna štete, ili u obliku integralne franšize, tj. iznosa preko kojega se isplaćuje obračunata osigurnina.

PERIOD OSIGURANJA. Od 1. I 1975. do 31. XII 1975. oba dana uključena. Osiguranje broda za vrijeme ležanja u luci odnosno boravka u brodogradilištu mora biti naznačeno u polici, jer se to osiguranje broda po prirodi stvari upravo i zaključuje na vrijeme.⁹

MJESTO OSIGURANJA. Na vezu u brodogradilišnoj luci. To je jasna klauzula kod osiguranja broda u popravku odnosno za osiguranje broda od lučkih rizika i bitan je element police za lučke rizike. Mjesto osiguranja odnosno elemenat prostora rizika kojima je brod izložen točno se definira u polici, i ne može među strankama doći do nikakvih nesuglasica o tome gdje se brod mora nalaziti za vrijeme trajanja osiguranja. Ako brod za vrijeme trajanja osiguranja izađe iz brodogradilišta, osiguratelj za slučaj štete ima pravo otkloniti plaćanje osigurnine, jer njegovo osiguranje pokriva brod samo u prostoru brodogradilišta.

PREMIJA. Na bazi osigurane vrijednosti broda premija osiguranja primjenom stope iz tarife iznosi X.¹⁰ To je klauzula o premiji koja stoji u polici čiji je bitan elemenat. Kod osiguranja brodova premija se obračunava prema tarifama na koje odlučno utječu reosiguratelji, obično strani kod kojih naši osiguratelji reosiguravaju brodove kod njih osigurane. Osiguranik ima mali utjecaj na visinu tih premija i tarifa, ali mu pozitivan rezultat odnosa šteta i premija može dati šansu na smanjenje premije.

ŠIRINA POKRIĆA. Osiguranje po ovoj polici pruža se u smislu klauzula »Institute port risks clauses« čl. 92. od 13/10/59. (Komplet klauzula br. 92 izdan 13. X 1959). Za ovu klauzulu upisanu u polici osiguranja, koja čini ovaj tip osiguranja broda svojevrsnim, treba nešto više reći kroz analizu svih klauzula iz ovog kompleta, posebno onih koje su tipične i koje pokrivaju specifične rizike po kojima se određuje širina pokrića ove police.

Institutske klauzule za osiguranje brodova protiv lučkih rizika pružaju relativno, prema institutskim klauzulama za osiguranje brodova na vrijeme ili putovanje, vrlo široko pokriće. Tako npr. klauzulama protiv lučkih rizika pokriveni su i oni slučajevi odgovornosti broдача prema trećim osobama koji se prema klauzulama osiguranja brodova na vrijeme i putovanje, gdje su isključeni, moraju posebno osiguravati kod P & I klubova.¹¹ Također, po klauzuli o sudaru iz kompleta PORT RISKS klauzula, pokrivena je

⁸ čl. 701. ZOPUP-a.

⁹ Prema čl. 708. ZOPUP-a osiguranje na vrijeme počinje teći u 0 sati prvog i završava u 24 sata posljednjeg dana naznačenog u polici osiguranja.

¹⁰ Osiguranikova glavna obaveza iz ugovora o osiguranju je plaćanje premije onako kako stranke ugovore, što propisuje i čl. 705. ZOPUP-a.

¹¹ P & I klubovi su organizacije broдача za uzajamno osiguranje pretežno odgovornosti. O klubovima osiguranja detaljnije Sjur Breakhus and Alex Rein: Handbook of P & I insurance, Arendal — Norway, str. 37.

puna odgovornost za sudar, dok je po istoimenoj klauzuli iz kompleta za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje pokriveno samo 3/4 odgovornosti broдача.

Komplet klauzula za osiguranje brodova protiv lučkih rizika, kao i komplet za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje, sadrži 22 klauzule.

Navest ćemo ih poimenično i kratko obrazložiti.

1. Klauzula o sudaru (Collision clause ili Running Down clause R. D. C.)

Klauzulom o sudaru propisuje se puno pokriće odgovornosti za sudar, koje je tako šire od onoga koje pruža ista klauzula iz kompleta za osiguranje brodova na vrijeme ili putovanje u kojemu se također nalazi i tzv. exception clause, koje ovdje nema, a odnosi se na štete objektima u luci i na tjelesne štete. U tome je specifičnost klauzule o sudaru u ovom kompletu za lučke rizike.

2. Klauzula o brodovima istog broдача ili Klauzula istovlasničkih brodova (Sister ship clause)

Ta je klauzula identična s klauzulom u kompletu za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje, prema kojoj u slučaju sudara dvaju brodova istoga vlasnika ovaj kao osiguranik ima ista prava kao da drugi brod pripada nekome drugom vlasniku.

3. Klauzula zaštite i naknade ili klauzula o P & I osiguranjima (Protection and indemnity clause)

Klauzula o P & I osiguranjima daje specifična pokrića za ovo osiguranje, kojih nema u kompletu za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje, pa ih se tamo posebno obuhvaća osiguranjima u P & I klubovima. To su pokrića:

- a) odgovornosti broдача za štete prouzrokovane drugom brodom, dokovima, objektima u luci, robi ili drugim stvarima na osiguranom brodu, drugom brodu ili na obali;
- b) odgovornost za tjelesne štete (smrt, tjelesne povrede i bolest) i troškove za spasavanje ljudskih života;
- c) odgovornost za razne prekršaje, kazne i druge izdatke koje inače preuzima u osiguranje United Kingdom Mutual Steamship Assurance Association Limited (najpoznatiji P & I club u Engleskoj).

Naknada koju bi osiguratelj bio obavezan isplatiti prema navedenim odredbama ove klauzule, bez obzira na visinu naknade, neće biti isplaćena osiguraniku u iznosu većem od osigurane vrijednosti broda.

4. Klauzula o troškovima sklanjanja olupine (Wreck removal clause)

Klauzula o troškovima sklanjanja olupine specifična je za osiguranje, jer daje pokriće brodogradilištu za troškove uklanjanja podrtine na mjestu osiguranja broda s njegovim teretom (luka brodogradilišta) ako ga je bilo na brodu te ga treba, također, ukloniti bilo po sili zakona ili zbog drugih razloga.

5. Klauzula o isključenju iz osiguranja odgovornosti

Tom se klauzulom isključuje odgovornost osiguratelja za štete:

- a) na imovini brodogradilišta koja se nalazi na osiguranom brodu;
- b) radnicima ili drugim osobama koje pretrpe štetu na brodu, a u službi su brodogradilišta ili u vezi s radom ili boravkom na brodu za koje je brodogradilište zakonski odgovorno;
- c) iz događaja koji nastupe uslijed djelovanja rizika rata, štrajka i političkih rizika (rizici isključeni iz osiguranja po klauzulama F.C.S.S. i S.R.C.C.).

6. Klauzula o plovidbi (woyage clause)

Klauzulom o prodaji izričito se predviđa prestanak osiguranja časom promora biti ono u kojemu je brod osiguran, a to je luka brodogradilišta u kojoj je brodu dozvoljeno ploviti, dok izvan te luke njegova plovidba nije pokrivena.¹²

7. Klauzula o prodaji broda (Sale of Vessel Clause)

Klauzula o prodaji izričito se predviđa prestanak osiguranja časom prodaje broda. Samo uz pismeni pristanak osiguratelja to osiguranje ne prestaje važiti iako je do prodaje broda došlo, ali je brod ostao u luci.

8. Klauzula o skrivenim manama (Inchmaree clause)

Tom se klauzulom pokrivaju sve štete koje bi nastale uslijed skrivenih mana broda, nezgoda poput eksplozije, lomova, uništenja i sl., kao i onih nezgoda koje se mogu pripisati nemarnosti osoblja na brodu.

9. Klauzula o inozemnoj zajedničkoj havariji (Foreign general average clause)

Ta se klauzula poziva na propise po kojima se rješavaju slučajevi zajedničke havarije, te ističe da će se likvidacija štete izvršiti prema Jork — antverpenskimi pravilima ako drukčije nije ugovoreno.¹³

10. Klauzula o skretanju (Deviation clause)

Klauzulom se propisuje da je u slučaju skretanja broda s puta, misli se iz utvrđene rute plovidbe (u luci), osiguranik obavezan obavijestiti osiguratelja i platiti dodatnu premiju.

11. Klauzula o troškovima spasavanja ili klauzula o zaštitnim mjerama (Sue & Labour clause)

Ta je klauzula istovjetna s klauzulom iz kompleta za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje, koja utvrđuje način likvidacije troškova uči-

¹² Čl. 733. st. 4. ZOPUP-a.

¹³ Pomorska policia redovno sadrži klauzulu o generalnoj havariji, čije se rješavanje obično podvrgava Jork — antverpenskimi pravilima, a ako se na njih ne poziva onda po zakonu (čl. 717. ZOPUP-a).

njenih za sačuvanje i spasavanje broda ističući načelo o pravnoj i materijalnoj zaštiti po kojemu osiguratelj mora naknaditi sve razborito učinjene troškove čak i preko osiguranog iznosa.¹⁴

12. Klauzula o havarijama (average clause)

Tom se klauzulom pruža osiguraniku najšire moguće pokriće, jer se po njoj ima isplatiti svaka šteta bez obzira na veličinu i bez odbitaka novo za staro.

13. Klauzula o bojenju brodskog dna (Bottom Painting clause)

Po toj se klauzuli isključuje naknada troškova struganja i bojenja brodskog dna koji bi se učinili u vezi s pokrivenom štetom radi koje bi se brod morao dokovati, ako bi se inače ti troškovi imali smatrati redovnim izdacima u održavanju broda.

14. Klauzula o nepopravljenim štetama (Unrepaired Damage clause)

Ta klauzula isključuje plaćanje bilo kakvih iznosa na račun nepopravljenih šteta koje je brod pretrpio prije nastupa total lossa. Logično je da će se platiti naknada štete za potpuni gubitak, ali ne i štete koje su prije toga nastale, a nisu bile popravljene.

15. Klauzula o valutaciji (Valutation clause)

Tom se klauzulom predviđa način likvidacije štete u slučaju izvedenoga potpunog gubitka broda (Constructive total lossa), kad troškovi popravka i drugi zavisni troškovi propalog broda, npr. nasukanog broda, više iznose od osigurane vrijednosti broda koju je osiguratelj dužan naknaditi.

16. Klauzula o ponudama (Tender clause)

Ta klauzula obavezuje osiguranika na davanje izvještaja osiguratelju o nastalim štetama na brodu, prihvaćanja njegovih uputa o pregledu štete i utvrđenju njezina opsega, te o načinu i mjestu popravka štete.

17. Klauzula o dopunskim osiguranjima

Slična se klauzula nalazi u kompletu za osiguranje brodova na vrijeme i putovanje, kojom se dozvoljavaju dopunska osiguranja za neke rizike, koji su inače isključeni, kao što su ratni i politički rizici, uključivši i rizike štrajka, te za buduće vozarine koje neće pripasti brodu po već zaključenom ugovoru o prijevozu (zakupu i sl.), ako se on ne ostvari zbog nastupa rizika osiguranih po uvjetima protiv lučkih rizika.

18. Klauzula o ustupu (Assignment clause)

Tom se klauzulom propisuje način i mogućnost cediranja prava iz police osiguranja, koje važi pod uvjetom da je saopćeno osiguratelju.

¹⁴ čl. 716. ZOPUP-a.

19. Klauzula o isključenju ratnih i političkih rizika ili klauzula franko od zapljene i sekvestra (Free of capture & Seisure clause)

Klauzula o isključenju tih rizika poznata je svim vrstama osiguranja i jasna je već po svome nazivu.

20. Klauzula o isključenju rizika štrajka i građanskih nemira (Strike and Civil Commotion clause)

I ta je klauzula u svim kompletima s tim što se ovdje ističe radi veće izloženosti broda tom riziku u luci nego u plovidbi.

21. Klauzula o isključenju posljedica osujećenja (Frustration clause)

Tom se klauzulom isključuju posljedice ratnih stanja i zahvata država u ratu, te pripada sklopu ratnih rizika.

22. Klauzula o isključenju rizika potresa (Earthquake clause)

Ta je klauzula specifična u osiguranju protiv lučkih rizika te je uključena u komplet, jer su brodovi u luci više izloženi tom riziku nego u plovidbi na otvorenom moru.

Naravno da se rizici isključeni iz ovog osiguranja po klauzulama 19 do 22 mogu posebno osigurati uz plaćanje dopunske premije.

OBAVEZA OSIGURANIKA. Specificira se u polici ovako:

- a) plaćanje premije,
- b) poduzimanje mjera radi izbjegavanja nastupa osiguranih rizika i šteta,
- c) davanje obavijesti osiguratelju o nastaloj šteti i potrebnih podataka za likvidaciju štete.

Osiguratelj nije dužan naknaditi štete koje bi proizašle iz zlonamjernih postupaka ili grube nepažnje osiguranika, neodržavanja, zapuštenosti, istrošenosti i dotrajalosti broda.¹⁵

MJESTO IZDANJA POLICE I DATUM. Unose se na kraju formularnog teksta police koju mora potpisati osiguratelj.

Izlaganje o osiguranju broda u brodogradilištu protiv lučkih rizika možemo zaključiti tvrdnjom da ono pruža brodogradilištu, kad osigurava tuđi brod na popravku, *puno pokriće*, jer su tim osiguranjem obuhvaćeni kako rizici koji prijete samom brodu, tako i rizici odgovornosti za štete koje osigurani brod može prouzročiti u brodogradilištu trećim osobama.

Što se tiče šteta koje može pretrpjeti osigurani brod, one su pokrivena osiguranjem štete na trupu, glavnim i pomoćnim strojevima, uređajima, spravama, priboru i sličnim pripadnostima broda, te zalihama goriva, mazi i hrane.¹⁶ Štete koje mogu pretrpjeti treće osobe obuhvaćaju kako imovinske štete (oštećenja imovine i objekata u brodogradilištu), tako i tjelesne štete osoba koje zadesi.

¹⁵ Clemente Persico: *Le assicurazioni marittime*, Genova 1949, str. 28.

¹⁶ Čl. 730. ZOPUP-a govori o štetama pokrivenim osiguranjem broda, ali širinu pokriva daju klauzule police.

3. Osiguranje preinake (rekonstrukcije) broda

Remontna brodogradilišta, iako se ne bave gradnjom novih brodova, za veliki dio svoje djelatnosti obuhvaćene pojmom rekonstrukcije brodova sklapaju osiguranje brodova po uvjetima BUILDERS' RISKS koje sadrži policu za osiguranje brodova u gradnji.¹⁷

Naša teorija i praksa osiguranja brodova prihvatile su za osiguranje brodova na kojima se vrše rekonstrukcije većih razmjera kao najpovoljniji tip police koja se upotrebljava u osiguranju novogradnji, a to je policu za osiguranje brodova u gradnji s institutskim klauzulama za rizike gradnje (Institute Clauses for Builders' Risks).¹⁸

Brodu koji dolazi u brodogradilište na rekonstrukciju prestaje osiguranje po polici osiguranja broda u plovidbi, a nastupa osiguranje po polici osiguranja broda u gradnji (rekonstrukciji), i to časom izvršene primopredaje broda između broдача i brodogradilišta koja se praktički vrši vezivanjem broda u brodogradilištu. Tako instalirano osiguranje rekonstrukcije broda pokriva sve rizike rekonstrukcije koji su skoro identični rizicima gradnje (konstrukcije) broda od časa kad je završeno uspjele porinuće broda i kad je brod privezan uz opremnu obalu. Radi toga se za osiguranje rekonstrukcije broda (koja doduše nije izložena rizicima gradnje broda na navozu i tokom porinuća, ali je izložena daljim rizicima gradnje koji i kakvi mogu nastupiti nakon porinuća), koristi policu za osiguranje broda u gradnji.¹⁹

Tu policu englesko pravo osiguranja tretira kao pomorsku policu pod nazivom »Construction policy« ili »Builders policy«.²⁰ Pisane klauzule u osnovnom dijelu police (u osnovnoj polici) sadrže one bitne karakteristike osiguranja koje pruža pokriće rizika gradnje (rekonstrukcije) broda pa ćemo o njima najprije nešto reći. Zanimljivo je napomenuti da u policama na formularu ispod glave teksta police obično stavljaju osiguratelji naslov »Rizici rekonstrukcije — Reconstruction risks«. Iza glave i naslova police slijede klauzule koje pobliže određuju elemente police za konkretno osiguranje. Navest ćemo ih pojedinačno i obrazložiti.

1. Ime osiguratelja (jednog ili više njih) koji ispostavlja policu u skladu s općim uvjetima police i posebnim uvjetima koji se dalje navode.

2. Imena osiguranika kojih može biti više naznačeno u polici. Prirodno je na prvom mjestu brodogradilište pa uz brodogradilište broдар i brodogradilac ili korisnik koji ima svoj interes na brodu, a na kraju može biti naznačena i banka čiji interesi nekad također traže da budu zaštićeni osiguranjem broda. Brodogradilište ima interes da osigura vrijednost radova rekonstrukcije, broдарев je interes da osigura vrijednost broda, a interes je banke da osigura svoj kredit odobren za rekonstrukciju broda. Sve navedene osobe mogu u polici konkurirati ravnopravno kao osiguranici s pravima koja im daje policu osiguranja.

¹⁷ Osiguranje broda u gradnji prema čl. 689. ZOPUP-a spada u pomorska osiguranja.

¹⁸ Dr Ladislav Tambača: Pomorsko osiguranje, Rijeka 1968, str. 193.

¹⁹ O sadržaju police za osiguranje broda u gradnji Dr Veljko Tomašić: Osiguranje brodova u izgradnji, Savjetovanje o pravnim problemima ugovora o građenju i popravku broda, Rijeka 1965, str. 102.

²⁰ Frederik Templeman: Marine insurance, its principle & practice, London 1934, str. 3.

3. Ime ili oznaka objekta koji se podvrgava radovima preinačenja i rekonstrukcije (engl. conversion and rebuilding work) npr.: PM-25 ex M/T »CHAMBORD«. Objekt je tako identificiran s imenom koje je nosio prije rekonstrukcije i s novom oznakom koju je kao tehnički plovni objekt dobio u početku rekonstrukcije, što se upisuje u upisnik brodova. Dakle, uz naznaku osiguranog predmeta unosi se u policu na ovom mjestu opis radova riječima »Conversion and rebuilding work« čime je eliminirana svaka sumnja da se radi o rekonstrukciji broda. Valutiranjem broda u rekonstrukciji utvrđuje se vrijednost osiguranog predmeta, koja prije svega služi kao osnova za obračun premije. Vrijednost osiguranog predmeta ili osigurani iznos obuhvaća vrijednost broda i radova rekonstrukcije. Ne samo radi obračuna premije već i radi ograničenja odgovornosti osiguratelja do osiguranog iznosa, taj se iznos unosi u policu, a obično se izražava u dolarskoj valuti. Budući da je pitanje valutiranja broda aktualizirano donošenjem novih Institutskih klauzula za rizike gradnje, na to ćemo se pitanje ponovno osvrnuti.

4. Širina pokrića koju pruža ovo osiguranje definirana je u polici klauzulom ovakvoga sadržaja: Bez obzira na odredbe sadržane u Općim uvjetima ove police, ugovara se i utanačuje da je ovo osiguranje podvrgnuto priloženim institutskim klauzulama za rizike brodogradnje izdanim 1. XII 1972. (Institute Clauses for Builders' Risks).

Do donošenja klauzula iz 1972. godine koje su danas na snazi i upotrebi, bile su na snazi klauzule iz 1963. godine. Samo letimičnim pogledom na klauzule iz 1972. godine i one iz 1963. vidi se da u kompletu iz 1972. ima 25, a u kompletu iz 1963. godine 21 klauzula, što znači da sada važeći komplet ima četiri klauzule više. To je utjecalo na redoslijed numeriranih klauzula, jer su već prva i treća klauzula koje sadrže odredbe o valutaciji broda i trajanja osiguranja izvučene iz uvodnog teksta i označene brojevima kao nove klauzule kojih nije bilo u kompletu 1963, kao ni klauzule broj 8 koja govori o franšizi, klauzule broj 12 koja govori o dužnosti obavještanja osiguratelja o nastaloj šteti, klauzule broj 23 koja isključuje iz osiguranja štete od detonacije i ratnih oružja prouzrokovane zlonamjernim činom ili iz političkih pobuda i klauzule broj 24 koja isključuje iz pokrića štete kojima su uzrok jonizirajuća ili radioaktivna zračenja, radioaktivni ili nuklearni elementi i instalacije, te nuklearna oružja ili fisioni materijal.

S druge strane neke su klauzule obuhvatile u jednu-dvije klauzule iz kompleta od 1963, tako klauzula broj 5 (klauzula protiv svih rizika) tekstualno obuhvaća klauzule br. 1 i 4 a klauzula broj 19 (klauzula o isključenju iz osiguranja odgovornosti) klauzule broj 16 i 17 iz kompleta od 1963.²¹

Tako se u kompletu od 1. XII 1972. našlo 25 klauzula, četiri više nego u kompletu od 1. V 1963. ili tri više nego u kompletu za osiguranje brodova protiv lučkih rizika. Interesantno je napomenuti da u ovom kompletu za osiguranje brodova u gradnji ima nekoliko potpuno identičnih klauzula iz kompleta za osiguranje brodova protiv lučkih rizika, npr. klauzula o sudaru (collision clause), klauzula zaštite i naknade (Protection & Indemnity clau-

---

²¹ Ante Franasović u članku Osiguranje brodova u izgradnji objavljenom u časopisu Osiguranje i privreda br. 3—4/1972 koristi klauzule iz 1963. godine. Ovdje su korištene klauzule iz 1972. godine originalni tekst iz priručnika: Reference Book of Marine Insurance Clauses, 48th Edition, WITHERBY — London 1976.

se) i dr., što je i logično s obzirom na identičnost nekih rizika kojima je na isti način brod izložen u luci i u brodogradilištu.

Pokriće tzv. pomorskih rizika (sudar, udar, potonuće, brodolom, nasukanje i dr.), koje pružaju već klauzule iz osnovne police, dopunjava se klauzulom 5. iz ovoga kompleta kojom se zapravo regulira pitanje širine pokrića ovoga osiguranja općenito, i to formulacijom koja glasi: »Ovo osiguranje je protiv svih i svakog rizika, gubitka ili oštećenja osiguranog predmeta uključujući troškove popravka, zamjene ili obnove bilo kojeg defektnog dijela proglašenog nevaljanim isključivo uslijed otkrića nekoje skrivene mane na tom dijelu za vrijeme trajanja ovog osiguranja«. Dakle, osiguranje protiv svih rizika obuhvaća kako sve pomorske rizike nabrojene u osnovnoj polici tako i sve one rizike tipične za gradnju (konstrukciju i rekonstrukciju) broda, koje je zbog brojnosti nemoguće nabrojiti, pa ih se širokim pojmom »svi rizici«, koji moraju imati karakter izvanrednih događaja, ako neočekivano nastupe, uzima pokrivenim rizicima. Svaka šteta koja bi nastala kao posljedica nekog od pokrivenih rizika prema klauzuli »protiv svih rizika« smatra se pokrivenom pa osiguranik koji trpi štetu nije dužan dokazivati uslijed kojeg rizika je šteta nastala.

Ovom su klauzulom pokrivena sve štete koje nastupe zbog osiguranih rizika, a to su »svi rizici«, no ipak su kreatori teksta te klauzule našli za potrebno da pored tako širokog pokrića svih rizika unesu u klauzulu posebno pokriće troškova popravka, zamjene ili obnove defektnog dijela. To je u stvari pokriće šteta zbog skrivenih mana na dijelovima ugrađenim na brod ili izgrađenim na brodu, koje su štete vrlo značajne i karakteristične baš kod izvođenja rekonstrukcije broda. Kako bi se štete zbog skrivenih mana mogle tumačiti kao posljedice propusta brodogradilišta u vršenju njegove profesionalne djelatnosti na nemaran način, koje ne bi bile obuhvaćene osiguranjem niti kroz »sve rizike« jer se ne bi radilo o izvanrednom događaju, bilo je logično sporove o pokriću takvih šteta eliminirati jednim preciznim uglavkom unesenim u ovu klauzulu.

Ova klauzula sadrži, također, posebnu odredbu o pokriću troškova neuspjelog porinuća broda, ali rizik neuspjelog porinuća kod rekonstrukcije broda uopće ne postoji pa o njemu i ne treba ovdje govoriti. Zapravo najznačajniji period osiguranja u smislu pokrića pomorskih rizika nastaje kod gradnje broda nakon porinuća, radi čega je gradnja broda uključena u pomorska osiguranja brodova kamo je logično uvrštena i rekonstrukcija broda koja je izložena istim rizicima kao i konstrukcija broda nakon porinuća.

Što se tiče rizika koji su isključeni iz osiguranja, iako se radi o osiguranju »protiv svih rizika«, njihovo pokriće ostavljeno je na volju osiguratelju i osiguraniku, koji ih može osigurati po posebnim uvjetima sadržanim u klauzulama izvan kompleta. U samom kompletu klauzula za osiguranje brodova u gradnji stoji ispred klauzula br. 21 do 25 posebni uglavak otisnut velikim slovima koji glasi: »Ukoliko ne budu brisane od strane osiguratelja, slijedeća klauzula bit će od primarne važnosti i njima se poništava sve što je sadržano u ovom osiguranju, a nalazi se u suprotnosti s ovim klauzulama.« Radi se o ratnim i političkim rizicima u užem i širem smislu, te o riziku potresa koji mogu biti posebno pokriveni uz dodatnu premiju što se obično u praksi čini. Na isti se način pokrivaju isključeni rizici štrajka.

Klauzule izvan kompleta koje se upotrebljavaju za pokriće ratnih i političkih rizika te rizika štrajka. Institut je nazvao ovako:

- a) Ratne klauzule instituta za rizike brodogradnje (Institute War Clauses Builders' Risks),
- b) Klauzule instituta za štrajk za rizike brodogradnje (Institute Strikes Clauses Builders' Risks).

Uvrštenjem tih klauzula u osiguranje rekonstrukcije broda postiže se u pravom smislu riječi puno pokriće »protiv svih rizika«, jer su u kompletu klauzula obuhvaćeni i rizici poznati kao P & I rizici, koji se ne pokrivaju kod drugih tipova osiguranja brodova redovnom policom, osim kod osiguranja brodova protiv lučkih rizika. Slična klauzula o osiguranju grupe rizika nazvanih P & I rizici nalazi se u kompletu za osiguranje brodova u gradnji (rekonstrukciji) pa kako je o njoj naprijed bilo riječi, nije potrebno rečenome nešto posebno dodavati, osim da je kroz P & I osiguranje pokrivena i odgovornost brodogradilišta iz obavljanja radova na rekonstrukciji broda.

Na kraju ovoga prikaza osiguranih rizika smatramo uputnim da ukažemo na specifičan rizik rezanja broda i ugrađivanja jedne sekcije tzv. rizik produženja broda koji se u novije vrijeme često javlja kod rekonstrukcija brodova. Ako se takva rekonstrukcija broda vrši, onda u policu kojom se osigurava rekonstrukcija broda ne smije biti unesena klauzula tzv. NO JUMBOISING CLAUSE, koju upotrebljavaju neki osiguratelji, ali ne spada među klauzule Instituta. Tom se klauzulom isključuje iz osiguranja rizik rezanja i ponovnog spajanja broda ili ugradnje odnosno dogradnje jedne sekcije, što brodogradilište ne bi moglo prihvatiti ako bi takav rizik postojao, jer se radi o velikom riziku čije bi ostvarenje teško pogodilo brodogradilište. Radi toga NO JUMBOISING klauzula nije poželjna na polici kojom se osigurava rekonstrukcija broda čiji je efekat produženje broda.

5. Franšiza je određena u fiksnom iznosu, a posebna odredba o njoj kaže: Odbitak ovoga iznosa vrši se prema klauzuli br. 8. Institutskih klauzula za rizike gradnje broda. O franšizi dovoljno je reći to da se u svim policama određuje franšiza koju diktiraju reosiguratelji kao i premiju, što je kod osiguranja brodova uopće već dobro poznata praksa.

6. Premija se obračunava prema stopi i vrijednosti koje su naznačene u polici, a u skladu s klauzulom br. 1. Institutskih klauzula za rizike gradnje broda. Za dodatni period preko osiguranog perioda plaća se dodatna premija uz dodatnu stopu koja se obračunava do časa predaje broda vlasniku.

Problem obračuna premije i valutiranja broda u gradnji — rekonstrukciji, ne smo radi obračuna premije već i štete, drugačije se rješava po klauzuli br. 1. iz kompleta od 1. XII 1972. nego što se rješavao po klauzulama Builders' Risks od 1. V 1963. i njima dodatnim klauzulama o utvrđivanju definitivne vrijednosti broda u gradnji (Institute Full Value Clause for Builders' Risks A i B). Konačna vrijednost broda po izboru osiguranika utvrđivala se bilo na osnovi cijene iz ugovora o gradnji — rekonstrukciji broda, bilo na osnovi troškova rekonstrukcije broda uvećanih za određeni postotak.

Nova klauzula iz kompleta od 1. XII 1972. ne daje mogućnost osigurani-ku da izabire način utvrđivanja valutacije broda u rekonstrukciji, već se kao osigurana vrijednost broda u rekonstrukciji mora uzeti konačna cijena

iz ugovora o rekonstrukciji ili ukupni troškovi rekonstrukcije broda uvećani za određeni postotak na ime dobiti brodogradilišta, a jedna od tih dviju vrijednosti izabire se prema tome koja je od njih veća. Osigurana vrijednost rekonstrukcije broda deklarirana u polici prema ovoj klauzuli smatra se kao privremena vrijednost broda u rekonstrukciji, koja služi kao osnovica za obračun premije koju osiguranik plaća kao privremenu premiju. Definitivnu premiju plaća ili dobiva povrat premije nakon utvrđivanja definitivne vrijednosti broda na način kako je to ovom klauzulom predviđeno.

Ovom klauzulom je na bazi privremene osigurane vrijednosti broda utvrđen limit odgovornosti osiguratelja u slučaju djelomične štete na brodu u rekonstrukciji ili njegova potpunog gubitka. Taj je limit sadržan u postotku koji iznosi 125% od prijavljene privremene vrijednosti rekonstrukcije broda. Obaveza osiguratelja ograničena je na 125% privremene vrijednosti broda, no to se ograničenje primjenjuje samo u pogledu maksimalnog iznosa naknade štete, ali ne i u pogledu obaveze da se šteta naknadi u potpunosti ako je manja od 125% privremene vrijednosti broda.

7. Trajanje osiguranja određuje se vremenom koje je predviđeno ugovorom o rekonstrukciji broda za period od početka rekonstrukcije do njena završetka i primopredaje rekonstruiranog broda nakon obavljene probne vožnje. Posebna odredba u polici kojom se utvrđuje trajanje police glasi npr. ovako: »For and during the period of ten months commencing on the 1th march 1976. and ending 31th decembar 1976., both days inclusive«. Osiguranje po ovoj polici u svakom slučaju prestaje 31. prosinca. Samo štete nastale za vrijeme osiguranog perioda pokrivene su osiguranjem. Osiguranje se može i produžiti, ali ne u nedogled nego za jedan dopunski period koji je potreban da bi se izvršila zakašnjela predaja broda vlasnicima. Klauzula br. 2. u kompletu za rizike gradnje broda predviđa da se osiguranje može produžiti uz plaćanje dodatne premije za period ne duži od 30 dana nakon završetka pokusnih vožnji od strane brodogradilišta.

8. Mjesto rizika nesumnjivo je brodogradilište u kojemu se izvodi rekonstrukcija broda. Takva lokacija rizika na području brodogradilišta definirana je posebnom odredbom koja se unosi u policu, ali se određivanje područja u kojemu se prostire ovo osiguranje može izvršiti i prema klauzulama iz kompleta za osiguranje brođova u gradnji — rekonstrukciji, koje čak protežu to osiguranje na mnogo šire područje nego što je luka brodogradilišta. Tako se prema klauzuli br. 2 brod i stvari koje mu pripadaju ili se ugrađuju smatraju pokriveni dok se nalaze u brodogradilištu ili bilo gdje u prostorijama brodogradilišta unutar njegovih granica, luke ili mjesta u kojemu je smješteno kao i za vrijeme prijevoza unutar navedenog područja. Dapače, klauzulom 7 je dopušteno i pokriveno kretanje broda u granicama luke ili mjesta izvođenja radova koliko god puta bude potrebno radi opremanja, dokovanja, pokusnih vožnji, ili primopredaje do udaljenosti od 250 nautičkih milja od brodogradilišta. Ako se brod kreće izvan brodogradilišta u teglju, a ne s vlastitim pogonom, plaća se dopunska premija koju osiguratelj određuje čim primi obavijest o tome od osiguranika.

Bez toga dopunskog pokrića tegljenje broda izvan brodogradilišta i luke ne bi bilo pokriveno. Na isti način klauzula o skretanju u kompletu pod brojem 4. dozvoljava prekoračenje u plovidbi limita od 250 nautičkih milja ako se prelazi taj limit radi dovršenja nekih radova i sl. u vezi s rekonstrukcijom.

9. Ostale odredbe u polici identične su onima kod drugih osiguranja brodova, pa kako je o njima bilo već riječi prilikom razmatranja police za lučke rizike, nije potrebno to ovdje ponavljati.

Na kraju, važno je ukazati kod ovoga osiguranja na način ugovaranja osiguranja brodogradnje reosiguranjem i uvjetima koje strani reosiguratelji diktiraju. Postoji u praksi našeg osiguranja običaj zaključivanja tzv. JOINT CONSTRUCTION RISKS AGREEMENT-a sa stranim reosigurateljima na engleskom tržištu osiguranja, s kojima se uglavnom i zaključuju ugovori o reosiguranju brodova u gradnji ili rekonstrukciji u jugoslavenskim brodogradilištima.²²

JOINT CONSTRUCTION RISKS AGREEMENT (Zajednički ugovor rizika brodogradnje) daje kategorizaciju brodova na koje se odnosi premijska stopa utvrđena ugovorom. Kao elementi za primjenu premijskih stopa uzimaju se:

1) u pogledu vrijednosti: vrijednost iz ugovora o gradnji odnosno konačna vrijednost ako bude veća;

2) u pogledu vremena: vrijeme predviđeno ugovorom o gradnji odnosno vrijeme od početka rada do isporuke, ako bude duže. Ugovor dozvoljava produžetak trajanja gradnje najviše do 30 dana nakon završetka pokusnih vožnji, a dalje osiguranje može se zaključiti po kasko-polici (za lučke rizike ili za plovidbu). Osiguranje se zaključuje uz odbitnu franšizu izraženu u postotku od osigurane vrijednosti, ali koja ne može biti manja od određenog iznosa. Franšiza se primjenjuje na sve štete po svakom događaju (uključujući i odštetne zahtjeve temeljem pokrića R.D.C., S. & L., P. & I. i vađenja podrtine) osim za stvarni i izvedeni potpuni gubitak.

Štete i gubici koji su pokriveni ovim osiguranjem svrstavaju se pod ustaljene nazive ovako:

1. stvarni potpuni gubitak (actual total loss),
2. izvedeni potpuni gubitak (constructive total loss),
3. zajednička (generalna) havarija (general average),
4. posebna (partikularna) havarija (particular average),
5. troškovi i nagrade spasavanja (salvage charges),
6. posebni troškovi (particular charges),
7. obveza naknade štete (štete iz odgovornosti).²³

Sve te kategorije šteta javljaju se i kod drugih vrsta osiguranja brodova. Detaljnije o navedenim štetama i gubicima na ovome mjestu nije potrebno govoriti, a kako je već istaknuto osiguranje po uvjetima Builders' Risks pokriva sve te štete i gubitke ako su posljedica osiguranih rizika.

JOINT CONSTRUCTION RISKS AGREEMENT predviđa mogućnost osiguranja brodova u gradnji — rekonstrukciji u Lstg, dolarima i drugoj valuti uključujući i dinare. Međutim, vrsta valute u kojoj je izražena osigurana vrijednost brodova, te u vezi s tim plaćanje premija i isplata šteta, kod nas stvara brodogradilištima znatne probleme posebno kad se šteta isplaću-

²² Reosiguranje kod nas je osigurateljni posao koji obavljaju specijalizirani zavodi za osiguranje i reosiguranje ili posebne zajednice rizika. Reosiguranjem brodova u Hrvatskoj bavi se SLAVIJA LLOYD.

²³ Slično čl. 711. ZOPUP-a.

je u dinarima, a uvozi oštećena oprema u devizama. Radi tog je u odnosima između osiguranika i osiguratelja postavljeno pitanje da li se može brod u gradnji — rekonstrukciji osigurati u inozemnoj valuti, a da se premija plati osiguratelju u domaćoj valuti s tim da se štete ipak isplaćuju u stranoj valuti. Na to je pitanje morao odgovoriti zakonodavac koji je Odlukom o izmjenama i dopunama Odluke o naplati premija i plaćanju u devizama naknade štete, osiguranih svota i troškova iz poslova osiguranja propisao da se premija osiguranja plaća u devizama ako je naknada štete ugovorena u devizama prilikom zaključenja osiguranja.²⁴ Iz toga slijedi da su osiguranici dužni platiti premiju u stranoj valuti ukoliko zahtijevaju da osigurana vrijednost broda u gradnji — rekonstrukciji bude izražena u stranoj valuti. U suprotnom šteta će se isplatiti u domaćoj valuti.

4. Osiguranje odgovornosti brodogradiljača

Osiguranje odgovornosti brodogradiljača ustanovljeno je u praksi osiguranja kao samostalno i tipično osiguranje odgovornosti iz brodograditeljske djelatnosti za koje su engleski osiguratelji utvrdili posebne uvjete koji se štampaju pod nazivom SHIPREPAIRERS' LIABILITY CLAUSES (Klauzule o brodograditeljskoj odgovornosti).²⁵ Naši osiguratelji koriste ove klauzule o brodograditeljskoj odgovornosti koje se prilažu polici te čine njezin sastavni dio. Svaka polica koju ispostavljaju naši osiguratelji remontnim brodogradilištima za osiguranje njihove odgovornosti u dopisanom tekstu na formularu police sadrži ovakvu klauzulu: »Osiguranje po ovoj polici pruža se na temelju uvjeta Shiprepairers' liability clauses« što znači da će se prava i obaveze između osiguratelja i osiguranika prosuđivati po uvjetima iz klauzula o brodograditeljskoj odgovornosti.

Zanimljivo je napomenuti da Shiprepairers' liability clauses nisu klauzule Instituta, koje izdaje Institute of London Underwriters. Međutim, iako Shiprepairers' liability clauses nisu institutske klauzule, kao npr. one o kojima je naprijed bilo govora, ipak spadaju među opće usvojene klauzule (koliko je nama poznato i u mnogim drugim zemljama ne samo engleskog tržišta osiguranja), koje sadrže uvjete po kojima se zaključuje osiguranje odgovornosti popraviljača brodova.²⁶

Vrlo često u ugovorima o popravku broda brodar postavlja zahtjev da brodogradilište svoju odgovornost za brod na popravku osigura po uvjetima Shiprepairers' liability clauses. Takav izričit zahtjev brodarka motiviran je njegovim ekonomskim interesom da se osigura od mogućih oštećenja broda na popravku, koje mogu ići čak i do propasti broda kojega će on po svome očekivanju lakše nadomjestiti drugim brodom ako je brodogradilište odgovorno za gubitak broda osigurano kod dobrog osiguratelja koji će sigurno isplatiti osigurninu po opće prihvaćenim uvjetima osiguranja.

²⁴ Ta je Odluka objavljena u »Službenom listu SFRJ«, br. 12/1974.

²⁵ Za pojam osiguranja odgovornosti vidi Dr Branko Jakaša: Udžbenik plovidbenog prava, Zagreb 1979., str. 402.

²⁶ Osiguranje od odgovornosti iz djelatnosti regulira čl. 940. Zakona o obveznim odnosima.

Osiguranik po polici osiguranja odgovornosti brodogradilišta je remonto brodogradilište. Predmet pokriva po uvjetima Shiprepairers' liability clauses je odgovornost remontnog brodogradilišta za štete trećim osobama.²⁷

Osiguranje, dakle, pokriva odgovornost osiguranika kao brodogradnjača za sve slučajeve gubitka ili oštećenja, te naknada ili troškova koji su obuhvaćeni klauzulom o pokriću, a to su:

1. gubitak ili oštećenje bilo kojeg broda ili plovnog objekta koji se nalazi pod osiguranikovom brigom, čuvanjem ili kontrolom, da na njima budu izvedeni radovi, uključujući njihovo premještanje i pomicanje unutar područja luke u kojoj se radovi izvode i pokusne vožnje koje ne prelaze 100 milja od dotične luke;

2. gubitak ili oštećenje bilo kojega drugog broda ili plovnog objekta na kojem osiguranik izvodi radove, izuzev brodova ili plovnih objekata na moru, osim ako se nalaze na pokusnoj vožnji;

3. gubitak ili oštećenje tereta, ili drugih stvari koje se nalaze na brodovima ili plovnim objektima navedenim u stavci 1. i 2. ili su pak s njim iskrcani;

4. gubitak ili oštećenje strojeva ili opreme brodova ili plovnih objekata za vrijeme dok se strojevi i oprema odstranjuju s tih brodova ili plovnih objekata, koji se nalaze pod osiguranikovom brigom, čuvanjem ili kontrolom, da na njima budu izvedeni radovi, uključujući i za vrijeme prijevoza tih strojeva i opreme između brodova ili plovnog objekta od osiguranikovih prostorija i za vrijeme njihova prijevoza do prostorija specijaliziranih popravljča ili kooperanata i natrag;

5. naknada uslijed gubitka ili oštećenja imovine, koja nije spomenuta u stavkama 1. do 4, prouzrokovanih za vrijeme izvođenja popravaka ili kao njihova posljedica;

6. naknadu uslijed smrti ili tjelesne povrede osobama kojih je smrt ili tjelesna povreda prouzrokovana za vrijeme ili kao posljedica izvođenja popravaka na brodu od strane osiguranika;

7. troškovi otklanjanja olupina, gdje takva odgovornost nastaje zbog nemarnosti osiguranika, njegovih radnika ili kooperanata, a za vrijeme trajanja osiguranja.

Klauzula o isključenju iz osiguranja koja se nalazi u sklopu klauzula o osiguranju odgovornosti brodogradnjača detaljno navodi slučajeve odgovornosti koji nisu pokriveni osiguranjem. U toj klauzuli se ističe da osiguranje neće pokrivoti odgovornost:

1. u odnosu na imovinu koja je vlasništvo osiguranika, ili je u njegovoj upravi, ili je drži u najmu ili zakupu;

2. iz sudara, tegljenja ili odgovornosti koja bi mogla nastati uslijed plovidbe bilo kojeg broda ili plovnog objekta koji je u vlasništvu ili pod upravom osiguranika;

3. u odnosu na, ili koja bi nastala u vezi s bilo kojim brodom ili plovnim objektom koji je osiguranik prihvatio jedino radi pohrane;

4. u odnosu na, ili koja bi nastala u vezi s bilo kojim tankerom ili plovnim objektom za prijevoz petroleja, ili bilo kojim brodom ili plovnim objektom koji je ranije bio angažiran za prijevoz eksploziva ili upaljivih teku-

---

²⁷ Pod trećim osobama podrazumijeva se osobe koje nisu subjekti ugovora o osiguranju.

ćina ili plinova, ili koja bi nastala u vezi s radovima na ili u blizini tanka s gorivom na naftu, osim ako je udovoljeno propisima, pravilima i zahtjevima luke ili državnih organa mjesta u kojem se izvode radovi. Ukoliko »gas free certificate« (potvrda da nema plinova u prostorijama na brodu) nije zatražena od lučkih ili državnih organa, takvu potvrdu treba ishoditi prije početka radova od kemičara priznatog od Lloydja;

5. u odnosu na ili koja bi nastala u vezi s bilo kojim novim brodom ili plovnim objektom koji gradi osiguranik (novogradnja);

6. u vezi s plaćanjem s naslova penala, zadržavanja, dangube, gubitka vremena, gubitka vozarine, gubitka ugovora o prijevozu, gubitka tržišta ili bilo kojega drugog rezultirajućeg gubitka, u pogledu objekta koji se nalazio kod osiguranika na popravku;

7. u vezi s bilo kojim zahtjevom koji bi nastao neposredno ili posredno s naslova Zakona o naknadi radnicima ili s naslova Zakona o poslodavčevoj odgovornosti (engl. Workmen's Compensation or Employers' Liability Acts) ili s bilo koje druge statutarne ili običajnog prava odgovornosti (engl. Statutory or Common Law Liability) u pogledu smrti, tjelesne povrede ili bolesti radnika ili druge osobe zaposlene u bilo kojem svojstvu od strane osiguranika, njegovih kooperanata ili subugovarača, a u slučaju kad smrt, tjelesna povreda ili bolest nastupi kao posljedica ili za vrijeme zaposlenja takvog radnika ili druge osobe;

8. koja proizlazi uslijed obustave rada, štrajka, građanskih nemira, rata ili radioaktivnih zračenja.

Izvan ove klauzule o isključenju iz osiguranja odgovornosti postoji u ovom sklopu klauzula posebna klauzula o isključenju iz osiguranja odgovornosti za posljedice pogrešnih nacrti ili grešaka u nacrtima po kojima brodo-popravljač izvodi neki popravak, ali dopunskim osiguranjem uz plaćanje dodatne premije može pokriti i štete od loših ili pogrešnih nacrti.

U vezi s odštetnim zahtjevima koji mogu biti postavljeni osiguraniku odgovornom za štetu, ovo osiguranje pokriva sve troškove koje takvi zahtjevi prouzroče osiguraniku. O tome u sklopu klauzula Shiprepairers' liability posebna klauzula o troškovima govori da će u slučaju odštetnih zahtjeva pokrivenih ovim osiguranjem osiguraniku biti podmireni svi troškovi, pristojbe i izdaci koji bi mu nastali uz osigurateljev pristanak, među koje spadaju i troškovi advokata ili pravozastupnika te sudski troškovi koji su dosuđeni protiv osiguranika.²⁸ U pogledu visine svih tih troškova osiguratelj je obavezan snositi te troškove do iznosa pokrivenog osiguranjem (osiguranog iznosa koji se naznači u polici npr. US \$ 10 miliona). Takvu odredbu o plaćanju troškova sadrži klauzula o ograničenju odgovornosti osiguratelja za odštetne zahtjeve do osiguranog iznosa. Tom se klauzulom ističe da je odgovornost pod ovim osiguranjem u vezi s bilo kojom nezgodom ili nizom nezgoda koje bi nastale kao posljedica jednog događaja, ograničena na iznos (naznačen u polici). Osim toga, osiguratelj će snositi sve troškove, pristojbe i izdatke u postupku likvidacije do označenog iznosa u polici osiguranja.

Osiguranje odgovornosti popravljača brodova karakteristično je po tome što se ono aktualizira ne u času kad se desi neki štetni događaj ili neka nezgoda, nego kad osiguranik poslije nastupa takve činjenice primi od-

²⁸ Čl. 940. st. 2. ZOO-a.

štetni zahtjev od oštećenoga.²⁹ O tome što je pravo i dužnost osiguranika, a što osiguratelja u slučaju odštetnog zahtjeva govori posebna klauzula u sklopu klauzula o osiguranju odgovornosti popravljача brodova. Prema toj klauzuli osiguranik je dužan o slučaju smjesta pismeno obavijestiti osiguratelja i dostaviti mu sve pozive ili sudske naloge koji su mu dostavljeni, te o svemu držati osiguratelja u potpunosti obaviještenim. Osiguratelj ima pravo, ali nije obavezan kontrolirati ili preuzeti vođenje istrage, obrane, ili rješavanja bilo kojeg zahtjeva ili postupka protiv osiguranika koji jest ili može biti predmet odštete s naslova osiguranja. Ako osiguratelj smatra da nema mjesta za osporavanje zahtjeva koji je postavljen osiguraniku, prihvatit će zahtjev za naknadu štete i isplatiti naknadu do iznosa koji ne može preći osigurani iznos. U slučaju bilo kojeg zahtjeva ili troškova koji su plaćeni s naslova ovog osiguranja, osiguratelju mogu biti ustupljena sva prava i pravna sredstva osiguranika. Osiguranik ne smije priznati svoju odgovornost bez izričitog dopuštenja osiguratelja, kojemu je dužan očuvati pravo subrogacije ukoliko za to postoje uvjeti (krivnja trećeg a ne osiguranika).

Iz izloženog sadržaja klauzule o zahtjevu trećega koji kao oštećeni svojim zahtjevom ulazi u pravni odnos između osiguranika i osiguratelja, koji su zaključili osiguranje od odgovornosti popravljача brodova, vidi se suština toga osiguranja. Ona se sastoji u tome da brodar koji je oštećen mora biti obeštećen kroz isplatu štete koju njemu plaća brodogradilište, a brodogradilištu osiguratelj.

U sklopu klauzula Shiprepairers' liability osiguranja nalaze se još neke klauzule općeg karaktera kao što je klauzula o dužnoj pomniji osiguranika koja nalaze osiguraniku da u svako vrijeme poduzima mjere radi otklanjanja ili umanjivanja gubitaka kad se desi nezgoda, zatim klauzula o prijenosu kojom se zabranjuje prijenos osiguranja na druge osobe bez pristanka osiguratelja, te klauzula o otkazu prema kojoj svaka od ugovornih stranaka može otkazati ovo osiguranje davanjem drugoj stranci pismenog otkaza s jednim primjerenim (ugovorenim) otkaznim rokom. Na kraju treba reći da se u sklopu klauzula o osiguranju odgovornosti popravljача brodova nalaze i klauzule o premiji, franšizi, vrijednosti, mjestu i periodu osiguranja, te o radovima koji se tretiraju kao rekonstrukcija broda, ali te su klauzule redovno modificirane konkretnim tekstom koji se unosi u formular police i koji sadrži bitne elemente police. To su:

a) ime osiguranika: remontno brodogradilište;

b) osigurana vrijednost, vrijednost osiguranja ili osigurani iznos. Obično se unosi u policu osigurana vrijednost koja odgovara vrijednosti jednog broda prosječne vrijednosti, koju bi brodogradilište maksimalno moglo isplatiti u slučaju najtežeg udesa kao što je potpuni gubitak broda (total loss);

c) period osiguranja je obično kalendarska godina;

d) premija se obračunava na bazi vrijednosti remontnih radova u periodu osiguranja prema utvrđenoj premijskoj stopi, s tim da se minimalna i polog premija plaća unaprijed, kao i akontacija premije koja se obračunava na bazi vrijednosti remontnih radova iz prethodne godine. Konačni obračun premije i vrijednosti izvršenih remontnih radova vrši se na kraju godine.

---

²⁹ U smislu čl. 940. st. 1. ZOO-a osiguratelj je obavezan isplatiti naknadu samo ako oštećena osoba postavi zahtjev.

Ovakav način obračuna premije primjenjuju jugoslavenski osiguratelji među kojima i naš najveći osiguratelj brodova i brodogradnje »CROATIA«, Zagreb, a na sličan način obračunavaju premiju osiguranja odgovornosti brodogradnjača i strani osiguratelji.

e) Franšiza je definirana u polici ovakvom klauzulom: sve eventualne štete likvidirat će se uz odbitnu franšizu od dinara X po svakom pojedinom događaju. Klauzula je sama po sebi dovoljno jasna da joj nije potreban neki komentar;

f) posebna klauzula o isključenju iz osiguranja rekonstrukcija brodova glasi ovako: brodovi na kojima se vrše rekonstrukcije nisu pokriveni ovom policom osiguranja, osim ako ih osiguranik posebno ne prijavi i plati dodatnu premiju. S ovom dodatnom premijom osiguranje rekonstrukcije broda bilo bi skuplje nego po uvjetima Builders risks, što je jedan od uzroka da se rekonstrukcije brodova posebno osiguravaju, na način kako je to naprijed prikazano.

Naši osiguratelji, posebno »CROATIA« u Hrvatskoj koja osigurava najveći dio jugoslavenske brodogradnjačke djelatnosti, sa svojim policama koje izdaju remontnim brodogradilištima koja popravljaju domaće brodove koji plove u inozemstvu i stranih brodova, pokrivaju njihovu odgovornost popravljajuča brodova prema izloženim uvjetima koje sadrže Shiprepairers' liability klauzule.³⁰

Za osiguranje odgovornosti popravljajuča brodova prema domaćim brodogradnjačima čiji brodovi plove u kabotažnoj plovidbi naši osiguratelji koriste vlastite uvjete, koje sami izdaju, te posebno odštampane prilažu polici. Ti uvjeti imaju sličan sadržaj onome iz Shiprepairers' liability klauzula, a koriste se najčešće za osiguranje odgovornosti kod remontnih brodogradilišta u kojima se popravljaju manji domaći brodovi.

---

³⁰ »Shiprepairers liability clauses« ovdje su prilikom njihove interpretacije korištene u izvornom tekstu, jer oficijelnog prijevoda na naš jezik nismo našli kod osiguratelja koji u Jugoslaviji vrše osiguranje odgovornosti brodogradnjača, te policama prilažu engleski tekst klauzula, što je praksa i u drugim zemljama.

Conditions and Practice of Insuring Ships in a Shiprepairing Yard

Mr Vinko HLAČA

The terms and practice of ships while in repairyards follow a longtime practice of English Insurers. Generally accepted insurance terms for ships at sea or in ports were established by London Insurers and accepted by Yugoslav insurance practice. Shiprepairyards accept and stipulate the following types of insurance:

1. Insurance of a ship in a repairyard:

Ships which are put out of service and handed over for repair to a repairyard for a relatively long period of insurance are insured in accordance with the Port Risk Clauses terms which are issued by the Institute of London Insurers. The said Insurance of ships while being repaired covers any damage which a ship can sustain in a port owing to risks usually called perils of the sea (such as collision, bump, shipwreck, sinking, fire, etc.) and other risks covered by the said insurance (actions and omission to act) on the part of the employees serving with the Insured, etc.). Institute Clauses making an integral part with a Policy contain detailed insurance terms and conditions, of which there are 22 included in a set which is from time to time changed and supplemented.

2. Insurance of Ship Reconstructions

This insurance is typical for shiprepairyards dealing with the reconstructions of ships. It is contracted under the same terms as the insurance of ships in building is, i. e. under the Builders' risks terms, which are also contracted by London Insurers in the form of the Institute Clauses or under general terms of marine insurance. The set of Clauses from 1972 which is now in force and used by our insurers has 25 clauses in which insurance terms of ships in building or reconstruction are given in detail. It is necessary to mention the fact that ships in reconstruction are exposed to all risks as ships in building are, excluding launching risk. This is the reason why all insurance terms (BUILDERS' RISKS) are used also for ship reconstruction insurance coverage.

3. Insurance of Shiprepairers' liability:

These insurance terms are not found in marine insurance texts dealt with by the Institute of London Insurers. This is the reason why they are not called Institute Clauses in spite of the fact that they are generally accepted on the London Insurance market, which attracts also Yugoslav Insurers. Because of that, the said Clauses, called SHIPREPAIRERS' LIABILITY CLAUSES, are used in our practice and insurance of shiprepairers' liability is contracted against all damages that a ship may sustain while being on repair as well as against damages which may be uncovered withing the guarantee period after the repair has been performed. This insurance has a specific quality and the size of its coverage is well known to every shipowner who is to contract shiprepair by accepting general terms of a shiprepairyard, which terms are contained in the Shiprepairers' Liability Clause.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

L'assicurazione della nave nel cantiere navale

Mr Vinko HLAČA

L'autore tratta l'assicurazione delle navi nei cantieri di riparazione e ricostruzione in Jugoslavia, e mette in rilievo il frequente uso delle Condizioni per l'assicurazione delle navi in viaggio e quelle nei porti stabilite dagli assicuratori inglesi, che in tale materia hanno una lunga esperienza.

I cantieri jugoslavi allestiti per le riparazioni e ricostruzioni delle navi stipulano tre tipi di contratti con i quali vengono assicurate: 1) le navi nel porto, 2) le navi in ricostruzione e 3) la responsabilità del riparatore della nave.

1) La nave consegnata dall'armatore al cantiere per riparazione per un periodo d'inoperosità della nave relativamente lungo, viene assicurata secondo le condizioni delle Clausole dell'Istituto di assicurazioni delle navi contro i rischi portuali (Port Risks Clauses) emanate dall'Istituto degli assicuratori di Londra. Tale assicurazione copre il rischio di tutti quei danni che la nave potrebbe subire nel porto in seguito ai pericoli che abitualmente si chiamano rischi del mare (la collisione, l'urto, il naufragio, la sommersione, l'incendio ecc.). Sono coperti della medesima assicurazione anche altri rischi come quelli derivanti dalle colpevolezze o negligenze delle persone addette all'assicurato.

Le clausole dell'Istituto fanno parte della rispettiva polizza e stabiliscono condizioni dettagliate dell'assicurazione. Sono 22 in tutto. Di tanto in tanto vengono modificate e completate.

2) Per l'assicurazione della nave in ricostruzione si applicano le stesse condizioni che regolano le coperture assicurative durante la costruzione navale, poiché i rischi nei due casi sono uguali, eccetto il rischio del caso tipico per la nave in costruzione. Si tratta delle condizioni Builders risks (raccolta di 25 clausole del 1972) emanate dall'Istituto degli assicuratori di Londra in forma di clausole rispettivamente di condizioni generali per l'assicurazione delle navi in costruzione.

3) Le condizioni per l'assicurazione della responsabilità del riparatore delle navi denominate Shiprepairer's Liability Clauses, generalmente accolte nel mercato londinese, contengono coperture assicurative per tutti i danni che la nave potrebbe subire durante la sua riparazione come anche per i vizi dell'opera scoperti entro il termine di garanzia.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

PРАВНА ПРИРОДА УГОВОРА О ШПЕДИЦИЈИ

І. ЗА РАЗУМИЈЕВАЊЕ ПРАВНЕ ПРИРОДЕ УГОВОРА О ШПЕДИЦИЈИ ПОТРЕБНО ЈЕ НАЈПРИЈЕ ОБЈАСНИТИ ПРАВНИ ПОЈАМ ШПЕДИТЕРА¹

Špedicija predstavlja ekonomsku i pravnu kategoriju pa je zbog toga pravni pojam špeditera uvjetovan njegovom ekonomskom ulogom.²

Valjana definicija špeditera bi trebala obuhvatiti sve poslove kojima se špediter bavi. U novije se vrijeme smatra da je taksativno nabranje svih špediterskih poslova praktički nemoguće s obzirom na to da se razvitkom tehnike, međunarodne razmjene i transporta ta djelatnost brzo proširuje i mijenja pa takve definicije ne bi mogle pretendirati na apsolutnu točnost, jer bi bile izložene čestim izmjenama.

Definicija špeditera iz čl. 397. Slovensko-dalmatinskog trgovačkog zakona³ i čl. 384. Hrvatskog trgovačkog zakona⁴ su zastarjele i manjkave jer ne sadrže brojne poslove kojima se suvremeni špediter bavi radi organiziranja otpreme robe svog komitenta.

Suvremeno jugoslavensko zakonodavstvo daje definicije o špediteru u čl. 83. Zakona o unutarnjem prometu robe i o uslugama u prometu robe («Narodne novine», 32/77)⁵ i u čl. 55. Zakona o prometu robe i usluga s

¹ Vedriš M.: Osnove imovinskog prava, Zagreb 1971. — str. 268.

² Turina A.: Međunarodna špedicija, I knjiga, Rijeka 1965. — str. 61.

³ »Špediter je onaj, koji obrtimice preuzima otpremu robe putem vozara ili broдача, u vlastito ime, a za račun koga drugoga.«

⁴ »Primanje razašiljanja robe smatra se poslom odpremničkim, kada isto razašiljanje tko sredstvom vozara ili broдача obavlja u vlastito ime, ali na račun koga drugoga. Tko se takovimi poslovima bavi kao obrtom, imade se smatrati odpremnikom.«

⁵ »Uslugama otpreme i dopreme smatraju se otpremničke usluge u vlastito ime i za račun komitenta, kao i drugi poslovi i radnje koji se uobičajeno obavljaju u otpremi i dopremi robe.«

Bivši Osnovni zakon o prometu robe je u čl. 40. određivao:

»Otpremničkim uslugama smarta se otpremanje i dopremanje robe u svoje ime a za račun komitenta, kao i vršenje drugih poslova i radnji koje se uobičajeno vrše uz otpremanje i dopremanje robe.«

inozemstvom.⁶ Definicija toga zakona je modernija od definicija koje su sa- državali predratni trgovački zakoni, jer ona sadrži i nabranje sporednih špediterskih djelatnosti.

Ovakovo dvojno definiranje špeditera u jugoslavenskom pravu leži u sustavu posebnog reguliranja vanjskotrgovinskih poslova privrednog prava. Budući da se obje definicije špeditera pojmovno i sadržajno bitno ne razlikuju, to se odvojeno reguliranje unutrašnje i međunarodne špedicije u jugoslavenskom pravu odnosi samo na status poduzeća i njegovu registra- ciju, a ne utječe na jedinstveno određivanje pravnog pojma špeditera.⁷

Zakon o obveznim odnosima regulira špediciju u XXII glavi pa treba uzeti da je smatra zasebnim poslom privrednog prava.

Definicija ugovora o špediciji sadržana u čl. 827. st. 1.⁸ ima sve ka- rakteristike ugovora o komisiju; smatra se da takvo određivanje špedi- terskog posla nije u skladu sa suvremenim razvojem ove privredne djelat- nosti budući da inzistiranje na karakteristikama da špediter radi u svoje ime, a za tuđi račun, više ne pogađa raznolike poslove modernog špeditera.

Zakon o obveznim odnosima je ipak honorirao suvremeni trend u od- ređivanju djelatnosti špeditera kad je s jedne strane odredio da špediter može sklapati ugovore o prijevozu i poduzimati druge pravne radnje u ime i za račun nalogodavca kad je to ugovorom predviđeno (čl. 827. st. 2), a s druge strane da može i sam obaviti prijevoz i druge poslove obuhvaćene na- logom, običajima ili općim uvjetima ako nije što drugo ugovoreno (čl. 836).

Definiciju špeditera sadržavaju i jugoslavenski opći uvjeti poslovanja špeditera. U čl. 2. Općih uvjeta iz 1958. godine⁹ stoji da špediter izvršava i sve one poslove koji su u vezi s otpremom robe, ali se u tekstu ti poslovi po- sebno ne nabrajaju. Novi Opći uvjeti iz 1970. godine u čl. 2. sadrže veoma opširan popis u kojem su primjerice navedeni poslovi koje špediter obav- lja u vezi s otpremom i dopremom robe.¹⁰

Špediterska djelatnost je u svijetu definirana bilo u trgovačkim, bilo u građanskim zakonima.

---

⁶ »Pod poslovima međunarodne špedicije, u skladu s ovim zakonom, razumije- vaju se poslovi organiziranja otpremanja i dopremanja robe u međunarodnom saobraćaju koje obavlja organizacija udruženog rada u svoje ime, a po nalogu i za račun komitenta te obavljanje propisanih ili uobičajenih sporednih poslova u vezi s tim poslovima.

Poslovima iz stava 1. ovog člana smatraju se osobito: sklapanje ugovora o pri- jevozu, otpremanje robe do prijevoznog sredstva i obratno, ispostavljanje ili pri- bavljanje tovarnih listova, konosmana i sl. sklapanje ugovora o osiguranju i uskla- dištenju robe, radnje u vezi s carinjenjem robe i kontrola obračunavanja troško- va prijevoza.«

⁷ Turina A.: Međunarodna špedicija, I knjiga, Rijeka 1965. — str. 32.

Carić S.: Pravni odnosi između komitenta i špeditera iz ugovora o špediciji, Beograd 1966. — str. 31.

⁸ »Ugovorom o otpremanju obvezuje se otpremnik da radi prijevoza određene stvari sklapa u svoje ime i za račun nalogodavca ugovor o prijevozu i druge ugo- vore potrebne za izvršenje prijevoza te da obavi ostale uobičajene poslove i rad- nje, a nalogodavac se obvezuje da mu isplati određenu naknadu.«

⁹ »Špediter u svoje ime a za račun svog komitenta, organizuje otpremu robe svim transportnim sredstvima na svim prevoznim putevima, izvršujući i sve one poslove koji su u vezi sa otpremom robe, a pod uslovima koji su ovde predviđeni.«

¹⁰ »Špediter organizuje otpremu i dopremu robe svim transportnim sredstvi- ma na svim prevoznim putevima, te vrši i druge poslove koji su u vezi sa otpre- mom i dopremom robe.

Njemački trgovački zakon od 1897. godine u paragrafu 407. opisuje špeditera kao osobu koja obrtimice preuzima brigu da u svoje ime, a za račun svog komitenta, otprema robu putem vozara. Iz te definicije proizlazi da je dužnost špeditera da u svoje ime zaključi prijevozni ugovor s vozarom.

Odredba da špediter zaključuje prijevoz ugovora za račun svog komitenta tumači se tako da je špediter prilikom ugovaranja dužan postupati pažnjom savjesnog trgovca pri izboru vozara ili međušpeditera. Kasnije izmjene toga zakona dopuštaju špediteru da sam izvrši prijevoz (Selbsteintritt) ako to nije ugovorom o špediciji isključeno. Time je zakon pružio špediteru facultas alternativa da u ispunjenju ugovora o špediciji zaključi ugovor s vozarom ili da vlastitim sredstvima izvrši vozaški posao.

Mađarski građanski zakon je još jasniji u pogledu dužnosti špeditera na zaključenje ugovora o prijevozu. U paragrafu 514. Zakona određuje da je špediter dužan u svoje ime, a za račun svog komitenta, zaključiti ugovor o prijevozu ili druge ugovore koji su potrebni za otpremu robe te izvršiti sve radnje koje stoje u vezi s otpremom robe.

Talijanski Codice Civile u čl. 1737. definira špediciju kao nalog na temelju kojeg špediter u svoje ime, a za račun nalogodavca, zaključuje ugovor o prijevozu i obavlja druge sporedne radnje. Ovim posljednjim izrazom su špediciji ostavljene široke mogućnosti za potrebna proširenja njezne djelatnosti.

Zakonik međunarodne trgovine ČSSR ne navodi u paragrafu 536. dužnost špeditera da zaključi ugovor o prijevozu. Ta odredba nalaže špediteru da u svoje ime, a za račun komitenta, ostvari prijevoz robe iz jednog mjesta u drugo, te da obavi poslove koji su u vezi s prijevozom. Čini se da je ovakvom definicijom moguće obuhvatiti i prijevoz pomoću vozara, kao i prijevoz vlastitim prijevoznim sredstvima.

Francuski Code de commerce ne sadrži posebnu definiciju špediterske djelatnosti. Francuski špediter je komisionar koji preuzima organizaciju transporta po zemlji i na vodi te djeluje u vlastito ime, a za račun svog komitenta. Ovakav pojam špedicije izvodi se iz čl. 94. i 96. koji se nalaze u VI glavi I knjige Code de commerce.

Špediterski poslovi su naročito:

Davanje stručnih saveta i učestvovanje u pregovorima radi zaključenja ugovora o međunarodnoj kupoprodaji, sa gledišta transporta, osiguravanja, carinskih manipulacija itd.; iznalaženje najpovoljnijih prevoznih puteva i klauzula koje treba primeniti u međunarodnoj kupoprodaji i međunarodnom transportu robe, radi zaštite interesa komitenta; obezbeđivanje povlastica, refakcija i drugih pogodnosti od stranih i domaćih prevoznika i drugih učesnika; organizovanje zbirnog transporta; zaključivanje ugovora o prevozu u svim granama transporta; zaključivanje ugovora o utovaru, istovaru, pretovaru, sortiranju, pakovanju odnosno vršenje ovih i sličnih usluga; zaključivanje ugovora o uskladištenju robe, odnosno uskladištenje robe; zastupanje i obavljanje poslova u vezi sa carinjenjem robe; uzimanje uzoraka; utvrđivanje količine robe; naplate za isporučenu robu; izdavanje špediterske potvrde, kao instrumenta u plaćanju u spoljnotrgovinskom prometu robe; ispostavljanje ili pribavljanje transportnih i drugih dokumenata; kontrola ispravnosti dokumenata i obračuna transportnih i drugih troškova; preduzimanje mera za obezbeđene naplate u slučaju gubitka, oštećenja ili manjka robe; organizovanje doleđivanja, organizovanje hranjenja i pojenja živih životinja; vršenje špediterskih usluga za izložbenu robu i materijale za međunarodne sajmove; loko špedicija; ostali poslovi koji su uobičajeni u međunarodnoj špediciji.«

Švicarski Zakon o obvezama daje definiciju špeditera u čl. 439. tako što špediterom smatra onoga koji u svoje vlastito ime, a uz nagradu, preuzima obvezu da pošalje robu za račun svog komitenta. Iz takve definicije ne proizlazi jasno uloga špeditera prije same otpreme robe, kao ni njegove razne sporedne djelatnosti. Špediter se po švicarskom pravu u pogledu prijevoza robe izjednačuje s vozarom pa se može reći da on djeluje kao fingirani vozar. Dok špediter djeluje kao transportni posrednik, na njega se primjenjuju odredbe o komisionaru, a kad se roba nalazi u posjedu vozara, onda on djeluje kao fingirani ili stvarni vozar pa se na njega primjenjuju odredbe o ugovoru o prijevozu. Ovakovo rješenje sadrži danas samo švicarsko pravo. Takva dvostruka uloga špeditera iziskivala je i različito reguliranje njegove odgovornosti.¹¹

Građanski zakonik NR Poljske u čl. 794 određuje da se špediter obvezuje u okviru svoje djelatnosti da će uz nagradu otpremiti ili primiti pošiljke, te izvršiti druge usluge u vezi s prijevozom. Interesantno je da je taj zakonik predvidio da špediter može istupati u svoje ime ili u ime svoga nalogodavca. Odredbe cijelog odjeljka koji govori o ugovoru u špediciji primjenjivat će se na špediciju samo u onom opsegu u kome špedicija nije regulirana posebnim propisima.

Englesko trgovačko pravo ne poznaje pojam špeditera u smislu kontinentalnog prava. Djelatnost špeditera mogla bi se u Engleskoj usporediti i izjednačiti s djelatnošću forwarding agenta, dakle, trgovca koji radi u ime i za račun treće osobe. S obzirom na specifične prilike željezničkog transporta, gdje ne postoji mogućnost tarifnih kombinacija, a zakonom su zabranjene refakcije, u Engleskoj se kopnena špedicija nije ni mogla razviti. Sakupljanje i pretovar robe u unutrašnjosti obavljaju željezničke kompanije koje su — u smislu kontinentalnog prava — time ujedno vozari i špediteri. Forwarding agenti u unutrašnjosti bave se prvenstveno organizacijom zračnog transporta robe. U takvoj situaciji djelatnost forwarding agenta uglavnom je ograničena na organizaciju transporta robe u pomorskim lukama, ali je i tu opseg njegove djelatnosti vrlo ograničen, jer se svodi na posredovanje u sklapanju pomorskog prijevoznog ugovora u svojstvu agenta krcatelja.¹²

Građanski zakon RSFSR u članu 275. a) regulira ugovor o komisiji kao ugovor u kome se komisionar obvezuje da po nalogu svog komitenta za nagradu izvrši jedan ili više poslova u svoje ime, a za njegov račun. Ova pravila odnose se i na špediciju iako špedicija nije u tom zakoniku posebno regulirana.

U američkom pravu špedicija je definirana u General Order 72, koji je izdao Federal Maritime Board 1949. godine. Po tom izvoru špediter je osoba koja uobičajeno uz nagradu prima za trećega pošiljke s pomorskog broda koji saobraća između SAD i drugih država, te preuzima obvezu da robu otpremi dalje i izvrši potrebne radnje koje su s otpremom robe u uzajamnoj vezi. U SAD — kao i u Engleskoj — špediter se smatra agentom pa on sve te poslove obavlja u tuđe ime i za tuđi račun.¹³

¹¹ Fuchs R.: Pravni pojam špeditera, Međunarodni transport 6/58 — str. 310.

¹² Holden R.: Payne's Carriage of goods by Sea VI izdanje, London 1954. — str. 1.

¹³ Carić S.: op. cit. — str. 30.

Definicije špeditera u raznim trgovačkim i građanskim zakonima pokazuju zajedničke karakteristične točke, ali utvrđuju i izvjesne razlike u poimanju ove trgovačke djelatnosti.

Većina evropskih zakonika polazi pri definiranju špeditera od dužnosti špeditera da u svoje ime, a za račun svog komitenta, zaključuje ugovore o prijevozu. Tu obvezu špeditera smatraju njegovom temeljnom dužnošću. Takvo određivanje pojma špedicije razvilo se od prvotnog stajališta da je špedicija podvrsta komisije. Francuski Code de commerce, ruski Građanski kodeks i švicarski Zakon o obvezama nemaju špediciju formiranu kao poseban posao, već su je supsumirali pod pojam komisijonog posla. Drugi zakonici tretiraju komisijoni i špediterski posao kao dva odvojena posla, ali određuju da se norme o komisijonom poslu imaju sukladno primijeniti i na špediterski posao ukoliko specijalne odredbe za špediterski posao ne određuju drukčije.¹⁴

Ova ishodišna točka postala je razvojem špediterskog posla djelomično zastarjelom. Špedicija se danas smatra potpuno samostalnim poslom privrednog prava. Svi moderni propisi dopuštaju špediteru da prijevoz izvrši vlastitim sredstvima ili za svoj vlastiti račun. Uvođenjem ove zakonske facultas alternativa špediter može sam izvršiti prijevoz ako to nije ugovorom isključeno, pa u tom slučaju ne treba o tome niti posebno izvijestiti komitenta. Na taj se način špediter može osloboditi temeljne dužnosti da prijevozni ugovor zaključi s trećom osobom — vozarom.¹⁵

U slučaju kad špediter obavlja prijevoz komitentove robe vlastitim sredstvima ili kad komitentu nudi forfaitni stav za cjelokupan transportni put, onda on radi u svoje ime i za svoj račun pa snosi sam svu korist, štetu i rizik iz posla.¹⁶ Na taj isti način djeluje špediter i kod obavljanja nekih drugih poslova koji su vezani s organizacijom otpreme robe (transportno pakiranje u vlastitim pogonima, uskladištenje robe u vlastitim skladištima, obavljanje određenih poslova iz ugovorne kontrole kvalitete i kvantitete robe i sl.).

S druge strane probijena je klasična definicija i u onom dijelu koji određuje da špediter obavlja sve poslove u svoje ime. Špediter zaključuje ugovor o osiguranju, vodi reklamacioni postupak kod osiguratelja, izjavljuje proteste brodaru i obavlja carinsko posredovanje u ime svog komitenta.¹⁷ Pod utjecajem anglosaksonske prakse špediter nastupa kao punomoćnik svog nalogodavca (»as agent only«) pa iz tih poslova ne stječe nikakva prava ni obveze prema trećim osobama.¹⁸

---

¹⁴ Rastovčan P.: Komparativno trgovačko pravo, Zagreb 1954. — str. 77.

¹⁵ Hävert P.: Die Ansprüche des Auftraggebers gegen den Spediteur nach deutschen, schweizerischem und englischem Speditionsrecht, Berlin 1960. — str. 34.

¹⁶ Povezivanje špeditera i vozara postavila je teorija o dualitetu špedicija koja špedicijsku djelatnost smatra kombinacijom komisijonog i vozar-skog posla.

¹⁷ Jakaša B.: Da li špediter uvijek nastupa u svoje ime, Međunarodni transport 10/59 — str. 664.

Kocian Z.: Nekoliko napomena uz prednacrt novog zakona o špediciji. Međunarodni transport 6/61 — str. 615.

Jakaša B.: Udžbenik plovidbenog prava, Zagreb 1979. — str. 154.

¹⁸ Građanski zakonik u NR Poljske u čl. 794. paragraf 2. određuje: »špediter mora istupati u svoje ime ili u ime nalogodavca«.

Zbog takvog razvoja moderne špedicije, sama oznaka da špediter radi u svoje ime, a za račun komitenta, nema više temeljno značenje za određivanje pravnog pojma ove privredne djelatnosti. Budući da se špediter ponekad pojavljuje u ime svog komitenta, a ponekad radi i za vlastiti račun, to ovakvi slučajevi utječu samo na utvrđivanje opsega odgovornosti špeditera, a ne više toliko na određivanje njegova pravnog pojma.¹⁹

Ipak neki autori²⁰ smatraju da se špedicija mora obavljati u vlastito ime. U slučaju kad špediter posluje u tuđe ime, oni drže da se ne može govoriti o špediciji u pravnom smislu, već o obavljanju drugih djelatnosti špeditera koje ne predstavljaju posao špedicije.

Smatramo, međutim, da posao špedicije predstavlja i obavljanje pojedinih sporednih poslova, jer oni u pojedinim slučajevima predstavljaju poslove neophodne za organizaciju otpreme ili dopreme robe. U tom smislu je pogrešno te poslove nazivati sporednim jer im se time daje pomoćni karakter koji oni, u stvari, u okviru špedicije ni nemaju. Kad te poslove špediter obavlja u okviru izvršenja naloga svog komitenta, oni su poslovi špedicije bez obzira na to da li ih špediter obavlja u vlastito ili tuđe ime.

Zbog takvog razvoja špedicije u novim Opštim uslovima poslovanja međunarodnih špeditera Jugoslavije izostala je iz definicije u članu 2. oznaka da špediter radi u svoje ime, a za račun svog nalogodavca.

U mjestima u zemlji, a pogotovo u inozemstvu, gdje špediter nema svoje vlastite organizacione jedinice, služi se u izvršenju špediterskog naloga drugim špediterima koji posluju u tim mjestima; za takve špeditere se u praksi uvriježio naziv korespondenata. Špediter može drugom špediteru povjeriti potpuno ili djelomično izvršenje dispozicije svog komitenta ako u ugovoru o špediciji nije određeno da ugovornu obvezu mora špediter izvršiti osobno. Potpunim ili djelomičnim prijenosom naloga svog komitenta na drugog špeditera zaključuje se, također, ugovorom o špediciji u kojem se glavni špediter javlja kao komitent drugog špeditera.²¹

Kad glavni špediter prenese samo djelomično izvršenje špediterskog posla na drugog špeditera, onda toga posljednjeg nazivamo *međušpediterom*. Ako pak glavni špediter prenese na drugog špeditera izvršenje špediterskog naloga u cijelosti, onda toga drugog nazivamo *podšpediterom*. Prema tome i međušpediter i podšpediter obavljaju špediterske poslove pa se stoga pravni pojam njihove djelatnosti ne razlikuje od pravnog pojma špeditera. Te razlike imaju posebne konzekvence samo u određivanju odgovornosti glavnog špeditera prema svom komitetntu.²²

II. NAKON RAZMATRANJA PRAVNOG POJMA ŠPEDITERA, POTREBNO JE UTVRDITI I PRAVNU PRIRODU UGOVORA O ŠPEDICIJI

Radi određivanja pravne prirode ugovora o špediciji treba odrediti pravni položaj tog ugovora među poslovima privrednog prava i njegovo mjesto u sustavu građanskog prava. To je posebno važno zbog toga što se upravo

¹⁹ Fuchs R.: Pravni pojam špeditera, *Međunarodni transport* 6/58 — str. 311.

²⁰ Carić S.: op. cit. — str. 36.

Rastovčan P.: *Komparativno trgovačko pravo*, Zagreb 1954. — str. 78.

²¹ Carić S.: op. cit. — str. 116.

²² Turina A.: *Međunarodna špedicija*, I knjiga, Rijeka 1965. — str. 30.

na temelju pravne prirode ugovora mogu pronaći one odredbe privrednog i građanskog prava koje će se u nedostatku propisa o špediciji moći analogno i supsidijarno primijeniti na reguliranje ugovora o špediciji.

1. Privrednopravna priroda ugovora o špediciji

Ugovor o špediciji je dvostrano obvezni ugovor privrednog prava kojim se špediter obvezuje da će komitentu izvršiti jedan ili više određenih poslova koji su u vezi s organizacijom otpreme robe, a komitent se obvezuje da će špediteru naknaditi troškove i platiti mu nagradu.

Prema pravnim karakteristikama ove definicije ugovor o špediciji je nominantni, dvostrani, onerozni i neformalni posao privrednog prava.

Predmet ugovora o špediciji je organizacija otpreme robe i obavljanje drugih poslova koji su u vezi s otpremom robe.

Za valjanost i cjelovitost ugovora o špediciji nije potrebno da špediter dobije nalog za cjelokupnu organizaciju otpreme robe, već je dovoljno da po nalogu komitenta izvrši i samo jedan od mnogobrojnih poslova koji ulaze u okvir organizacije otpreme robe ili su s njom u vezi. Zbog tako elastičnog poimanja predmeta ugovora o špediciji, potrebno je bilo u definiciji istaći da ugovorna obveza špeditera može biti i obavljanje samo jednog ili više određenih poslova koji su u vezi s organizacijom otpreme robe.²³ Taksonomski nabrojavanje svih poslova koji ulaze u predmet ugovora o špediciji nije dalo pozitivne rezultate pa ga moderne definicije izbjegavaju.

Iz definicije je otpala klasična oznaka da špediter radi u svoje ime, a za tuđi račun. Ova oznaka je u definiciji ugovora o špediciji prenesena iz komisijonog posla čijom se podvrstom špedicija do nedavno smatrala. Utjecajem anglosaksonske prakse špediter u obavljanju raznih sporednih poslova radi kao agent, dakle u tuđe ime i za tuđi račun.²⁴ Zbog toga nema razloga da se definicija ugovora o špediciji veže samo uz poslove koje špediter obavlja u vlastito ime.²⁵

Oznaka da špediter uvijek radi za tuđi račun, također, više ne odgovara faktičkom stanju u modernoj špediterskoj djelatnosti. Kad špediter obavlja posao za račun komitenta, onda sva korist i sav rizik padaju na komitenta. Kad špediter, međutim, ugovara troškove i nagradu za izvršenje svoje obaveze u paušalnom iznosu, onda i sva korist i rizik posla padaju na njega, pa on radi za vlastiti račun.²⁶

Zbog tih razloga se u novije vrijeme²⁷ javljaju zahtjevi da se cijela oznaka — »u svoje ime, a za tuđi račun« — izbacila iz definicije ugovora o špe-

²³ Turina A.: Sadržaj ugovora o špediciji, Institut za uporedno pravo, Beograd 1960 — str. 16.

²⁴ To je npr.: zaključivanje ugovora o prijevozu stvari morem (as agent only), ugovora o osiguranju, carinjenje robe i slično.

²⁵ Čl. 794. Poljskog građanskog zakonika određuje da špediter može istupati u svoje ime ili u ime svog nalogodavca.

²⁶ Fuchs R.: Međunarodna špedicija, skripta, Rijeka 1958. — str. 20.

²⁷ Carić S.: Ekonomski položaj i karakteristike savremene špedicije, Međunarodni transport 5/65 — str. 66.

Fuchs R.: Pravni pojam špeditera, Međunarodni transport 6/58 — str. 311.

Jakaša B.: op. cit. — str. 664.

Kocian Z.: Neki pravni aspekti špediterskog i skladišnog poslovanja, Informativni list Transjuga, Rijeka 4/68 — str. 7.

Turina A.: Međunarodna špedicija I dio, Rijeka 1965. — str. 28.

diciji. Ta oznaka ne utvrđuje konzekventno pravni položaj špeditera prilikom obavljanja svih poslova iz njegove široke djelatnosti, pa je ona ispalala iz definicije u novim Opštim uslovima poslovanja međunarodnih špeditera Jugoslavije iz 1970. godine.

Kako je ranije već istaknuto, Zakon o obveznim odnosima je u definiciji ugovora o špediciji zadržao oznaku da špediter radi u svoje ime i za račun nalogodavca. Ipak, je taj zakon predvidio mogućnost da špediter radi u vlastito ime i za svoj račun, kao i da obavlja poslove u ime i za račun nalogodavca.

Privrednopravna priroda ugovora o špediciji je u pravnoj teoriji sporna. Ugovor o špediciji smatraju neki naši autori podvrstom ugovora o komisiji,²⁸ dok ga drugi smatraju samostalnim poslom privrednog prava.²⁹ Za prvo stajalište je bitno da komisijar i špediter posluju u svoje ime, a za tuđi račun. Ova značajka je za ugovor o špediciji u modernoj teoriji označena nebitnom i nedovoljno karakterističnom, pa je time srušena jedna od temeljnih spona između ta dva ugovora. Ispravno pravno poimanje ugovora o špediciji treba se temeljiti na poslovima koji ulaze u predmet tog ugovora. Budući da se predmet ugovora o špediciji razlikuje od predmeta komisijonog ugovora, to ta dva ugovora predstavljaju različite poslove privrednog prava. Ugovor o špediciji prema tome nije podvrsta ugovora o komisiji, već samostalni posao privrednog prava.³⁰

Zakon o obveznim odnosima je u čl. 829. izričito odredio da se na odnose nalogodavca i špeditera, koji nisu uređeni odredbama o špediciji, imaju na odgovarajući način primijeniti pravila o ugovoru o komisijonu (čl. 771—789) odnosno o trgovinskom zastupanju (čl. 790—812).

Time je utvrđeno da se na odnose između komitenta i špeditera koji se obvezao u svoje ime i za račun komitenta zaključiti potrebne ugovore, imaju supsidijarno primijeniti pravila o komisijonu, a na odnose u kojima se špediter obvezao te ugovore zaključiti u ime i za račun komitenta, imaju se na odgovarajući način primijeniti pravila o trgovinskom zastupanju.

Po švicarskom, sovjetskom, francuskom i skandinavskim pravima ugovor o špediciji je podvrsta komisijonog ugovora. Moderni teoretičari u tim zemljama smatraju ipak da je ugovor o špediciji u sadašnjim uvjetima postao samostalnim poslom.³¹

Po mađarskom, čehoslovačkom, talijanskom, poljskom i njemačkom pravu ugovor o špediciji obrađen je u posebnim glavama odnosnih zakonika pa se stoga ima smatrati da je on u tim zemljama samostalni pravni posao.

---

²⁸ Kapor-Antonijević: Privredno pravo — poslovi robnog prometa, Beograd 1961 — str. 145. i 154.

Rastovčan P.: Komparativno trgovačko pravo, Zagreb 1954. — str. 77.

²⁹ Fuchs R.: Pomorska špedicija, Zagreb 1954. — str. 33.

Turina A.: Međunarodna špedicija I dio, Rijeka 1965. — str. 67.

Čarić S.: op. cit. — str. 41.

³⁰ Čarić S.: op. cit. — str. 40.

³¹ Ochsé J.: Der Speditionsvertrag im schweizerischen Recht, Zürich 1933 — str. 12.

Ioffe S.: Sovetskoe graždanskoe pravo II knjiga, Leningrad 1965. — str. 256.

Rodiére R.: Droit des transports I knjiga, Paris 1960. — str. 159.

Dumont M.: Haftung des Spediteurs, Bern 1939. — str. 65.

2. Građanskopravna priroda ugovora o špediciji

Prema hijerarhiji pravnih izvora privrednog prava primjenjuju se na pravni odnos među strankama iz ugovora o špediciji kao supsidijarne norme i dispozitivni propisi građanskog prava, a također uvjetno i pravna pravila bivših građanskih zakonika. Te se građanskopravne norme primjenjuju ako se rješenje za odnos među strankama ne može naći u ugovoru, autonomnim regulativima, dispozitivnim propisima privrednog prava i konačno uvjetno u pravnim pravilima predratnih trgovačkih zakona.³²

Za slučaj kad rješenje jednog odnosa iz ugovora o špediciji treba potražiti u normama građanskog prava, potrebno je utvrditi koje se odredbe građanskog prava mogu primijeniti na ugovor o špediciji; potrebno je, dakle, utvrditi građanskopravnu prirodu ugovora o špediciji.

Pravna nauka nije jedinstvena u određivanju građanskopravne prirode ugovora o špediciji.

Neki autori smatraju da je ugovor o špediciji u okviru građanskopravne sistematike ugovora o radu (*locatio conductio operarum*), jer špediter iznajmljuje svoju radnu snagu i sposobnost obećavajući ujedno i uspjeh u izvjesnoj mjeri.³³

To je stajalište zastarjelo, jer potječe iz vremena kad je špediter sam bio jedinstveni izvršilac naloga. Ono je za naš pravni sustav neprihvatljivo zato što je ugovor o radu u nas izašao iz klasičnih okvira građanskog prava i potpao pod posebne propise radnog prava. Konačno, po samoj prirodi posla špediter ne može sam izvršiti zadatak, već se u izvršenju naloga mora poslužiti drugim osobama pa nas sve to upućuje na zaključak da se odredbe ugovora o radu ne mogu supsidijarno primijeniti na odnose iz špediterskog ugovora.³⁴

Drugi autori uvrštavaju špediterski ugovor među ugovore o djelu (*locatio conductio operis*) zato što se špedicija obavlja u vlastito ime pa se stoga ne može svrstati u mandatne ugovore, već samo među ugovore o djelu.³⁵ Danas je opće prihvaćeno da se prestacija *conductora* ne sastoji samo u izvršenju faktičkog dijela (*opus*), već i u izvršenju usluge. Izvršilac iz ugovora o djelu jamči za uspjeh i snosi rizik za izvršenje posla, osim u slučaju kad mu je naručilac djela dao pogrešne upute, a izvršilac ga je na to pravodobno upozorio ili u slučaju kad je do neizvršenja došlo zbog okolnosti koje leže na strani naručioca. U skladu s time izvršilac nije dužan naručiocu posla prepustiti postignute koristi. Izvršilac ugovora o djelu je ovlašten

³² Goldštajn A.: Jugoslavenske uzance »Narodne novine«, Zagreb 1962. — str. 25.

Goldštajn A.: Privredno ugovorno pravo, Zagreb 1967. — str. 50.

³³ Burchard J. L.: *Das Recht der Spedition*, Stuttgart 1894. — str. 70.

³⁴ Fuchs R.: Građansko-pravna priroda špedicionog ugovora, *Međunarodni transport* 5/58 — str. 230.

³⁵ Carić S.: *op. cit.* — str. 44.

Stubenrauch M.: *Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, Beč 1903. — str. 221. primj. pod 1

Rušnov A.: Tumač općem građanskom austrijskom zakoniku, Zagreb 1891. — str. 457. uz par. 1002

Gierke J.: *Handelsrecht und Schiffsrecht*, Berlin 1955. — str. 479.

Vuković M.: Opći građanski zakonik, Zagreb 1955. — str. 384.

tražiti naplatu tek nakon izvršene usluge. Ove značajke ugovora o djelu mogu se primijeniti samo kad špediter radi za vlastiti račun, a to je kod paušaliziranih poslova, i, po nekim autorima, kod poslova zbirnog prometa.³⁶

Treći autori polaze od tvrdnje da u slučaju kad špediter radi za račun svoga komitenta mogu kao supsidijarna vrela biti primijenjene samo odredbe ugovora o mandatu, a ne ugovora o djelu. Ugovor o mandatu je po svom sadržaju širi od rimskog mandata, jer ne obuhvaća samo odnose između mandanta i mandatara, već i odnose između mandatara i trećih. Iako predmet mandata u užem smislu predstavlja obavljanje poslova pravne prirode, ipak se on može predstaviti i u obavljanju faktičnih poslova s time da mandatar u svakom slučaju djeluje u interesu mandanta, dakle, obavlja tuđi posao. Mandatar može poslove zaključivati u ime mandanta ili u svoje vlastito ime, pa se prema tome radi o direktnom ili indirektnom zastupanju. Nema nikakva razloga da se pravila mandatnog ugovora ne primjenjuju i na indirektno zastupanje, jer u praksi pravi interesent — nalogodavac ima često interes da se direktno ne pokazuje u poslu.³⁷ Mandatar mora dati svoju korist iz posla mandantu. Budući da je mandat osobne prirode, to će mandatar odgovarati za uspjeh ako je bez potrebe prenio posao na trećega. U slučaju da mu je mandant dozvolio prijenos posla na trećega ili je iz okolnosti posla razvidno da je supstituiran bio potreban, mandatar odgovara samo za krivnju u izboru (*culpa in eligendo*).

Iz tih temeljnih propisa o mandatnom ugovoru može se zaključiti da se oni poklapaju s odnosima iz ugovora o špediciji kad špediter radi za račun svog komitenta.³⁸

Prema tome, ugovor o špediciji sadrži elemente ugovora o mandatu u širem smislu i ugovora o djelu pa treba odredbe oba građanskopravna ugovora supsidijarno primjenjivati pri utvrđivanju odnosa iz ugovora o špediciji. Kad špediter radi za račun svog komitenta, primjenjuju se načela mandata, a kad radi za vlastiti račun, onda se primjenjuju načela ugovora o djelu.

Za razliku od tog stajališta neki autori smatraju da je ugovor o špediciji po svojoj građanskopravnoj prirodi samo ugovor o djelu,³⁹ a neki ga smatraju ugovorom sui generis.⁴⁰

Građanskopravna priroda ugovora o špediciji sporna je i u njemačkom pravu. Jedni smatraju da je ugovor o špediciji u suštini ugovor o službi iz paragrafa 611. BGB.⁴¹ Po drugima je ugovor o špediciji mješovit ugovor

---

³⁶ Fuchs R.: Građansko-pravna priroda špediterskog ugovora, *Međunarodni transport* 5/58 — str. 236.

³⁷ Stubenrauch M.: *op. cit.* — str. 220.

Rušnov A.: *op. cit.* — str. 456.

Erenzweig: *System des österreichischen ellgemeinen Privatrechtes*, Beč 1928. — str. 554.

Klang: *Commentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch*, Beč 1934. II svezak — str. 764—856.

³⁸ Fuchs R.: Građansko-pravna priroda špediterskog ugovora, *Međunarodni transport* 5/58 — str. 236.

³⁹ Vuković M.: *Opći građanski zakonik*, Zagreb 1955. — str. 384.

³⁹ Carić S.: *op. cit.* — str. 44.

⁴⁰ Ilić A.: *Privredno pravo FNRJ*, Sarajevo 1959. — str. 342.

⁴¹ Gessler-Hefermeh: *Handelsgesetzbuch*, Berlin 1955. — primjedbe uz paragraf 407 HGB

koji sadrži elemente ugovora o službi i ugovora o djelu iz paragrafa 631. BGB.⁴² Treći drže da ugovor o špediciji odgovara najviše ugovoru o djelu.⁴³ Četvrti vide građanskopravnu prirodu ugovora o špediciji u naplatnom obavljanju poslova po nalogu iz paragrafa 675. BGB.⁴⁴

U francuskoj doktrini je sporno da li se na ugovor o špediciji mogu primijeniti odredbe ugovora o mandatu ili ugovora o djelu.⁴⁵

U engleskom se pravu djelatnost forwarding agenta utvrđuje po načelima o agency. Ovaj pojam ne odgovara pojmu agenta kontinentalnih prava, jer je od njega bitno širi. Po Common Law agent je onaj tko za principala uspostavlja veze s trećima ili s njima zaključuje poslove u okviru naloga (agent's authority).⁴⁶

---

⁴² Baumbach-Duden: Handelsgesetzbuch, Berlin 1959. — primjedba 2 uz paragraf 407 HGB

⁴³ Gierke J.: Handelsrecht und Schiffahrtsrecht, Berlin 1955. — str. 554.

⁴⁴ Palandt: Bürgerliches Gesetzbuch, Berlin 1956. — primjedba 2 B uz paragraf 675 BGB

Staub: Staub's kommentar zum Handelsgesetzbuch, Berlin 1933. — primjedba 3 uz paragraf 407 HGB

⁴⁵ Rodière R.: Droit des transports, Paris 1960. — str. 169.

Escarra-Rault: Traité theorique et pratique de droit commercial, Paris 1955. — str. 115.

⁴⁶ Hanbury J.: The Principales of Agency, London 1952. — str. 5. i 13.

Usporedi: The All England law Reports 1957, volume 2. — str. 525. Court of Appeal, presuda od 6. 6. 1957. (excess of authority)

Legal Nature of a Forwarding Contract

Mr Boris KANDARE

At the beginning, the author gives a historical development of Law's definition of a Forwarder in our region of law. Then, using the same method, he gives the definition of forwarding performed under general Yugoslav conditions of such business activities. There follow statutory definitions of a Forwarder found in the statutory sources of Germany, Hungary, Italy, Czekoslovakia, France, Switzerland, Poland, England and the United States of America. After that he produces his criticism of existing definitions of a Forwarder. In his opinion the statement that Forwarder acts in his name but for employer's account is inadequate and out of date as well as the labelling of Forwarder's business performed in his usual business activity as his only extra (secondary) activity to be incorrect.

After considering a statutory definition of a Forwarder, the author goes on by establishing a legal nature of a forwarding contract. Here in this chapter, he explains using a comparative legal method — at first the economic nature and after it also civil-law nature of a forwarding contract.

Preveo prof. Josip VLAHOVIC

Sommario

La natura giuridica del contratto di spedizione

Mr Boris KANDARE

Dopo i cenni storici sulla definizione delle spedizioni negli ordinamenti giuridici del nostro territorio, l'autore espone la definizione della spedizione contenuta nelle «Condizioni generali jugoslave delle attività dello spedizioniere».

Seguono le note comparative sullo spedizioniere secondo fonti di diritto della Germania, Ungheria, Italia, Cecoslovacchia, Francia, Svizzera, Polonia, Inghilterra e USA. L'autore fa poi un esame critico delle esistenti definizioni secondo le quali lo spedizioniere agisce in nome proprio e per conto del mandante, ritenendole superate. Ritiene inoltre errata la denominazione «prestazioni accessorie» considerando dello stesso grado tutte le operazioni che rientrano nell'attività dello spedizioniere.

Infine, l'autore tratta l'indole giuridica del contratto di spedizione dal punto di vista del diritto commerciale e di quello civile.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

PRAVNI STATUS NEKRETNINA EKONOMSKIH EMIGRANATA S PODRUČJA ISTRE

1. Uvodna razmatranja

Prema odredbi čl. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća¹ danom stupanja na snagu tog zakona nacionaliziraju se i prelaze u društveno vlasništvo sve nekretnine² koje su u vlasništvu stranih državljana. Od toga su izuzete nekretnine seljaka zemljoradnika koji sami obrađuju svoju zemlju, kao i stambene zgrade koje vlasniku služe uglavnom za njegovo stanovanje.

U praksi se često u primjeni te odredbe javljaju dileme. Većinom se to odnosi na nacionalizaciju nekretnina ekonomskih emigranata koji potječu s područja Istre koje je do II svjetskog rata bilo pod Italijom i koje je po Ugovoru o miru s Italijom pripojeno SFRJ. S tim u vezi iskrslalo je pitanje pravnog statusa nekretnina ekonomskih emigranata jugoslavenskog porijekla koji u prošlosti nisu nikada imali jugoslavensko državljanstvo.

Od toga treba razlikovati i imovinskopravne probleme u vezi s nekretninama koje pripadaju tzv. »optanskoj imovini«,³ a kojima se ovdje ne namjeravamo baviti.

---

¹ »Službeni list FNRJ« br. 35/1948 od 29. IV 1948, Zakon je stupio na snagu 28. IV 1948.

² U nekim se stajalištima saveznih i republičkih organa spominje termin »nepokretna imovina«, ali je očito da se sadržajno radi o nekretninama. Pravna teorija razlikuje pojmove »pokretnina« od »nekretnina« pa ćemo se ovdje služiti terminom nekretnine, vidi Dr Martin Vedriš, Osnovi imovinskog prava, treće izdanje, »Informator«, Zagreb, str. 49.

³ »Optanska imovina« predstavlja imovinu osoba čija je opcija za talijansko državljanstvo uvažena, a koja je bila u njihovu vlasništvu na dan stupanja na snagu Ugovora o miru s Italijom, i to dana 15. IX 1947. godine.

O tome su se izjašnjavali savezni, republički i općinski organi zainteresiranih općina i kako je to pitanje još aktualno, smatramo vrlo korisnim dati jedan osvrt na sve propise kao i neka stajališta koja se neposredno ili posredno odnose na tu materiju.

2. Pozitivni propisi koji reguliraju pravni status ekonomskih emigranata

Iz čl. 19. Ugovora o miru s Italijom⁴ proizlazi da su talijanski državljani koji su na dan 10. lipnja 1940. godine imali prebivalište na teritoriju koji je tim ugovorom pripojen Jugoslaviji postali jugoslavenski državljani. U skladu s time bilo je i Zakonom o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom⁵ regulirano pitanje državljanstva osoba s pripojenog područja.⁶

Tako je u čl. 1. citiranog zakona propisano da osobe talijanskog državljanstva koje su 10. lipnja 1940. godine imale prebivalište (domicil) na području koje je pripojeno teritoriju Federativne Narodne Republike Jugoslavije po Ugovoru o miru s Italijom, kao i njihova djeca rođena poslije tog dana, stječu danom 15. rujna 1947. godine kao dana stupanja na snagu tog ugovora savezno državljanstvo Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kao i državljanstvo one republike na čijem se području nalazi mjesto u kojem su na dan 10. lipnja 1940. godine imale svoje prebivalište. Na taj je način u potpunosti bilo regulirano pitanje državljanstva osoba s pripojenog područja.

Međutim, pitanje ekonomskih emigranata koji su s područja pripojenog FNRJ odselili prije 10. lipnja 1940. godine kao specifično pitanje nije praktično ovim zakonom bilo ni dotaknuto. Upravo zbog toga donesen je i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije.⁷

Tim zakonom dodaje se u Zakonu o državljanstvu novi član 36-b, prema kojemu osobe koje po narodnosti pripadaju jednom od naroda Jugoslavije, a koje su prije 10. lipnja 1940. godine s područja pripojenog FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom odselile izvan područja Italije u neku drugu zemlju, imaju pravo da do 30. lipnja 1948. godine daju izjavu da stupaju u državljanstvo Jugoslavije. Tu su izjavu te osobe mogle dati pred našim najbližim diplomatskim i konzularnim predstavništvom.

Iz navedene odredbe može se izvesti (a contrario) zaključak da se oni ekonomski emigranti koji na dan 10. lipnja 1940. godine nisu imali prebi-

---

⁴ Ugovor o miru s Italijom potpisan je 10. veljače 1947. godine na Mirovnoj konferenciji u Parizu, a objavljen je u »Službenom listu FNRJ«, br. 74 od 29. VIII 1947. godine, stupio je na snagu 15. IX 1947.

⁵ »Službeni list FNRJ«, br. 104/1947 od 6. XII 1947. Zakon je stupio na snagu 14. XII 1947.

⁶ Na području Istre pripojenim područjem Jugoslaviji po Ugovoru o miru s Italijom smatraju se sadašnje općine: Mali Lošinj, Opatija, Labin, Pazin, Buzet, Pula, Rovinj i Poreč. Sadašnja općina Buje je smatrana kao područje na koje je bila proširena civilna uprava, ali kad su u pitanju ekonomski emigranti s tog područja, onda oni imaju isti status kao ekonomski emigranti s prethodno navedenih područja.

⁷ »Službeni list FNRJ«, br. 104/1947. Zakon je stupio na snagu 14. XII 1947.

valište na pripojenom području, a nisu do dana 30. lipnja 1948. godine dali izjavu da stupaju u državljanstvo FNRJ, smatraju stranim državljanima bez obzira na to da li su ostali talijanski državljani ili su primili državljanstvo neke druge države.

Inače, mnogi ekonomski emigranti zbog mnogih razloga, koji mogu biti subjektivne ili objektivne prirode, nisu koristili ovlaštenje iz odredbe čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Zbog toga su na osnovi čl. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća njihove nekretnine koje su imali u FNRJ nacionalizirane i prešle u društveno vlasništvo danom stupanja na snagu tog zakona, dakle 28. travnja 1948. godine.

Na taj je način konačno zakonom uređeno pitanje pravnog statusa nekretnina ekonomskih emigranata s područja pripojenog FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom.

Ekonomskim emigrantima s ostalog područja SFRJ dat je povlašten položaj u odnosu na ekonomske emigrante s područja pripojenog SFRJ po Ugovoru o miru s Italijom. U tom smislu je i doneseno Uputstvo za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopravnih osoba.⁸ Prema točki IX navedenog uputstva proizlazi da se ne smatraju stranim državljanima oni naši emigranti koji su primili strano državljanstvo, ali nisu dobili otpust iz našeg državljanstva, niti je rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova utvrđeno da su izgubili naše državljanstvo, niti im je naše državljanstvo oduzeto. Prema tome, nekretnine takvih osoba nisu nacionalizirane bez obzira na vrstu imovine i bez obzira na to da li su oni zemljoradnici.

U stvari radi se o emigrantima koji su nakon dobivanja stranog državljanstva zadržali i dalje državljanstvo SFRJ. Za njih ne postoje problemi u pogledu prava vlasništva na nekretninama u SFRJ, jer su u svemu izjednačeni s državljanima SFRJ koji žive u SFRJ.

Uputstvo se ne odnosi na ekonomske emigrante s pripojenog područja, već izričito na ostale ekonomske emigrante koji su zahvaćeni čl. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća. Na ekonomske emigrante s pripojenog područja i dalje se primjenjuje odredba čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Ekonomski emigranti naše etničke pripadnosti za koje se smatra da imaju jugoslavensko porijeklo, a koji su s pripojenog područja između I i II svjetskog rata iselili u druge zemlje, a nisu mogli steći državljanstvo SFRJ, ne podliježu povlaštenjima koja pruža točka IX spomenutog uputstva. Njih se radi toga i smatra stranim državljanima pa su kao takvima njihove nekretnine ex lege nacionalizirane. Ni tada, a ni kasnije, nakon donošenja tog uputstva nije nikada donesen propis koji bi u potpunosti izjednačio emigrante s pripojenog područja koji su se iselili u druge zemlje između I i II svjetskog rata s emigrantima s područja bivše Kraljevine Jugoslavije, a koja je ušla u sastav nove države SFRJ.

---

⁸ »Službeni list FNRJ«, br. 53/1948 od 23. lipnja 1948. Uputstvo je stupilo na snagu danom objavljivanja.

3. Sadržaj odredbe čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ

U praksi su se u vezi s primjenom čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ postavljala različita pitanja. Navedena odredba davala je mogućnost ekonomskim emigrantima s pripojenog područja da se umjesto do 15. rujna 1947. godine za jugoslavensko državljanstvo izjasne do 30. lipnja 1948. godine. Izvršena je u stvari korektura roka određenog čl. 1. Zakona o državljanstvu. Produženi rok je bio vrlo kratak. Ekonomski emigranti s pripojenog područja nisu imali prilike da se u tako kratkom roku izjasne za jugoslavensko državljanstvo. Zbog neznanja i nepoznavanja novostvorene državnopravne zajednice naroda FNRJ, ekonomskim emigrantima s pripojenog područja tako kratkim rokom u stvari nije data objektivna mogućnost za izjašnjavanje. Specifičnost odredbe čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ sastoji se u tome što se ta odredba odnosi samo na određenu kategoriju ekonomskih emigranata.

Uspoređujući odredbu čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ s točkom IX Uputstva za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopravnih osoba, kojom se daje povlašten položaj ostalim ekonomskim emigrantima u odnosu na mogućnost stupanja u jugoslavensko državljanstvo, proizlazi da je na taj način u osnovi stvorena razlika između ekonomskih emigranata jugoslavenskog porijekla. Ovlaštenja koja proizlaze iz točke IX navedenog uputstva su takve prirode da su po svojoj naravi i sadržaju neprihvatljiva. Nije bilo stvarnih motiva da se stvori povlaštenija kategorija ekonomskih emigranata.

Iz čl. 154. Ustava SFRJ iz 1974. godine izlazi da su svi građani pred zakonom jednaki. Jednakost je zaštićena u pogledu svih prava i obaveza. Ne bi se moglo reći da se ta ustavna odredba ne odnosi jednako na sve građane. Njome nije data osnova za stvaranje »povlaštenije« kategorije ekonomskih emigranata u odnosu na »podređenu« kategoriju ekonomskih emigranata. Svi su ekonomski emigranti jugoslavenskog porijekla iz bilo kojeg područja SFRJ ustavnopravno jednako zaštićeni. Međutim, ta će zaštita u potpunosti biti ostvarena samo onda kad se čl. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća bude jednako primjenjivao na sve ekonomske emigrante.

Upravo radi toga postavlja se i pitanje ustavnosti odredbe čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, jer se ta odredba ne bi mogla primjenjivati ni s aspekta političkog tretiranja ekonomskih emigranata s pripojenog područja. Do sada nije pružena velika mogućnost ekonomskim emigrantima s pripojenog područja da se konačno poslije dugotrajnog življenja pod tuđinskom vlašću vrate u sastav matice zemlje.

Prema tome, kad se konačno usporede odredba čl. 36b. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, s odredbom točke IX Uputstva za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih ustanova, ili stranih privatnih ili javnopravnih osoba, izlazi da je na taj način stvorena formalna i materijalna razlika između ekonomskih emigranata s pripojenog područja po čl. 19. Ugovora o miru s Itali-

jom i ekonomskih emigranata iz točke IX Uputstva za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana i stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopравnih osoba.

Činjenica je da emigranti iz pripojenog područja nisu nikada imali formalnopravno jugoslavensko državljanstvo iako su jugoslavenskog porijekla. Međutim, ne treba zanemariti i povijesnu utvrđenu činjenicu da se radi o osobama koje su između dva rata iselile s područja koje je Rapalskim ugovorom od 12. XI 1920. godine i Rimskim sporazumom od 27. I 1924. godine pripalo Kraljevini Italiji. Po toj osnovi su i nastali ekonomski emigranti s pripojenog područja, ali jugoslavenskog porijekla.

4. Pravna stajališta saveznih i republičkih organa

Nedefiniran položaj ekonomskih emigranata s područja pripojenog FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom bio je predmet razmatranja saveznih i republičkih organa koji su svojim internim uputama i stajalištima⁹ rješavali ta pitanja.

Jedno od takvih stajališta¹⁰ dopušta da se nekretnine ekonomskih emigranata s područja pripojenog Jugoslaviji po Ugovoru o miru s Italijom izuzimaju iz nacionalizacije, ali pod ovim uvjetima:

a) ako već ranije nije doneseno rješenje o nacionalizaciji odnosnih nekretnina, te se takva osoba u zemljišnim knjigama i dalje vodi kao vlasnik;

b) ako zbog toga odnosna osoba nije tražila niti primila obeštećenje od vlade čiji je državljanin iz sredstava koje je Jugoslavija platila na osnovi sporazuma s odnosnom državom;

c) ako odnosne nekretnine koriste i drže u neprekidnom posjedu bliži srodnici tih ekonomskih emigranata od 1948. godine do danas.

Prema ovom tumačenju kad su u konkretnom slučaju ispunjeni navedeni uvjeti, tada nadležni općinski organi mogu određene nekretnine ekonomskih emigranata ostaviti u njegovu vlasništvu i ne prenijeti ih u društveno vlasništvo.

U onim slučajevima u kojima ne postoje takvi uvjeti, nadležni općinski organi moraju rješenjem nekretnine ekonomskog emigranta prenijeti u društveno vlasništvo.

U tom smislu daju se i uputstva za postupanje općinskim organima.¹¹

---

⁹ Vidi izvještaj Republičke uprave za imovinsko-pravne poslove br. 599/2—1976, od 21. VI 1976. godine upućen Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske o imovini ekonomskih emigranata iz kojeg se vidi da je o tome održan u državnom Sekretarijatu za inostrane poslove 21. IV 1967. godine sastanak predstavnika zainteresiranih saveznih organa i o tome zauzeto konkretno stajalište. To je pitanje bilo razmatrano i na Pravnom savjetu Državnog sekretarijata za inostrane poslove koji je održan 21. XI 1957. godine kao i konačno na sastanku u Saveznom sekretarijatu za financije 15. IV 1968. godine, o čemu je Republičko javno pravobranilaštvo SR Hrvatske u Zagrebu pod brojem JP—132/71 od 11. V 1971. godine dostavilo svoja stajališta ostalim javnim pravobranilaštvima u SR Hrvatskoj.

¹⁰ Vidi dopunu izvještaja Republičke uprave za imovinskopравne poslove, broj 599/4—1976 od 8. XI 1976. godine, upućenom Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske.

¹¹ Izvještaj Republičke uprave... od 8. XI 1976. godine, kao i objašnjenje Republičke uprave za imovinskopравne poslove Općinskom sudu u Labinu broj 1068/2—1973 od 26. VIII 1973. godine. Ovo pravno stajalište još je vrlo aktualno jer ga viši republički organi nameću općinskim organima pa se ono i pretvara u »izvor prava«. Na taj način postupa se i u Uputama za rješavanje imovinskopрав-

Iako se inzistira na navedenom stajalištu i zahtijeva njegovo poštivanje, ono uopće nema formalnopravne osnove jer se ne zasniva na zakonskim propisima ili obveznom tumačenju tih propisa. Činjenica jest da se na taj način, koliko-toliko htjelo izjednačiti ekonomske emigrante iz pripojenih područja koji nisu koristili mogućnost da stupe u jugoslavensko državljanstvo, davanjem izjave do 30. VI 1948. godine s ekonomskim emigrantima iz točke IX Uputstva za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih privatnih ili javnopravnih osoba. Međutim, bez obzira na to suštinski problem ekonomskih emigranata na taj način nije riješen, već je samo načet.

Iako to stajalište ima intenciju izjednačavanja svih emigranata s područja SFRJ, ono je neobavezno, jer ga nije dao nadležni zakonodavni organ koji ima uvijek mogućnost da izmijeni neki propis ili izda obavezno tumačenje nekog propisa.

Zbog toga to stajalište izaziva još veće suprotnosti. Stvorene su dvije kategorije emigranata iz pripojenih područja. Jednima se pod određenim uvjetima iz navedenog pravnog stajališta nekretnine mogu ostaviti u vlasništvu, a drugima, koji ne ispunjavaju uvjete koje je utvrdilo navedeno pravno stajalište, nekretnine se oduzimaju i prenose u društveno vlasništvo. Umjesto da se ide na izjednačavanje emigranata iz pripojenih područja s emigrantima iz drugih krajeva SFRJ, stvaraju se dvije kategorije ekonomskih emigranata s pripojenog područja.

Općinski organi koji se svakodnevno susreću s tim pitanjem imaju suprotno gledište u odnosu na mišljenje saveznih ili republičkih organa.¹²

Republički organi stalno inzistiraju na svojim stajalištima, tako da Republička uprava za imovinskopravne poslove predlaže Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske¹³ alternativna rješenja za okončanje tog pitanja:

1) da se predloži saveznom organu nadležnom za pravosuđe da dopuni točku IX Uputstva za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih privatnih ili javnopravnih osoba u smislu stajališta Republičke uprave o uvjetima uz koje bi se imovina ekonomskih emigranata mogla izuzeti od nacionalizacije ili

2) da Republička uprava za imovinskopravne poslove, ne čekajući donošenje odgovarajućih propisa, poništi sva prvostepena rješenja o nacionalizaciji nekretnina ekonomskih emigranata ako su donesena suprotno njenim uputama od 1969. godine.

---

nih odnosa na nekretninama stranih državljana na pripojenom području upućenih općinskim, upravnim i pravosudnim organima od strane Republičke uprave za imovinskopravne poslove SRH — odjel za eksproprijaciju, nacionalizaciju i promet nekretnina, broj 3/19—1978 od 27. IX 1978. godine.

¹² Izvršno vijeće skupštine općine Labin pod brojem 01/1—996/I—77 od 30. III 1977. godine uputilo je u tom smislu Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske svoje mišljenje u odnosu na pitanje imovine ekonomskih emigranata s područja koje je po Ugovoru o miru s Italijom pripojeno Jugoslaviji.

¹³ Vidi izvještaj Republičke uprave za imovinskopravne poslove, broj 599/4—1976 od 8. XI 1976. godine.

¹⁴ U mišljenju Izvršnog vijeća Skupštine općine Labin broj 01/1—996/I—77 od 30. ožujka 1977. godine, str. 3. između ostalog se navodi: »... čini nam se da je neravnopravni tretman koji se zauzima za iseljenike jugoslavenskog porijekla s područja koji je po Ugovoru o miru s Italijom pripojen Jugoslaviji u odnosu na iseljenike jugoslavenskog porijekla, koji su prije iseljenja živjeli na području bivše Kraljevine Jugoslavije, krajnje pravno nepravilan i politički štetan...«

Te alternative ponuđenog rješenja odudaraju od stalne tvrdnje republičkih i saveznih organa da treba izjednačiti sve ekonomske emigrante jugoslavenskog porijekla. Umjesto toga izazivaju se ne samo veće pravne suptnosti nego i posljedice koje mogu imati političko značenje.¹⁴

5. Umjesto zaključka

Kratkim pregledom svih zakonskih odredbi koje su regulirale materiju ekonomskih emigranata, kao i stajališta saveznih i republičkih organa, proizlazi da se potpuno neravnopravno tretira pitanje nekretnina emigranata jugoslavenskog porijekla s područja koje je po čl. 19. Ugovora o miru s Italijom pripojeno Jugoslaviji u odnosu na nekretnine emigranata jugoslavenskog porijekla iz ostalih krajeva SFRJ. Nema ni političkih ni pravnih razloga da se emigranti iz ostalih krajeva u SFRJ dovode u povlašten položaj u odnosu na ekonomske emigrante iz pripojenih područja.

Spomenuti tzv. historijski propisi koji su regulirali tu materiju nisu se nikada mijenjali ili dopunjavali, a ni usuglašavali s Ustavom. Sve interne upute i stajališta saveznih i republičkih organa usmjereni su k olakšavanju rješavanja tog pitanja, ali nisu takve naravi da dovode do njihova definitivnog rješavanja.

Osim toga, kako smo to naprijed pokušali objasniti postojeća zakonska rješenja, ni iznesena stajališta saveznih i republičkih organa, nisu ustavnopravno prihvatljiva. Stoga smatramo da bi de lege ferenda¹⁵ trebalo izjednačiti nekretnine svih ekonomskih emigranata jugoslavenskog porijekla bez obzira na to da li potječu iz pripojenih krajeva prema Ugovoru o miru s Italijom ili potječu iz ostalih krajeva SFRJ.

---

¹⁵ Suprotno tome Republička uprava za imovinskopravne poslove SR Hrvatske bila je inicijator sastanka koji je 29. V 1978. godine održan u Uredu za zaštitu jugoslavenske imovine u inostranstvu u Beogradu, gdje je zauzeto stajalište da se izuzimanje nekretnina ekonomskih emigranata od nacionalizacije ne može regulirati propisom, nego da je eventualan poseban tretman tih nekretnina stvar političkog stava nadležnih tijela u republici, ako ta tijela ocijene da iz određenih razloga takve nekretnine iziskuju poseban tretman. To je mišljenje izneseno u Uputama za rješavanje imovinskopravnih odnosa na nekretninama stranih državljana na pripojenom području upućenih Općinskim, upravnim i pravosudnim organima pod brojem 3/19—78 od 27. IX 1978. godine str. 7.

Legal Status of Realities Belonging to Emigrants from the Region of Istria

Mr Renato MARTINČIĆ

In the peace treaty with Italy, it was established that Italian citizens who, on June 10, 1940, were residents in this territory to which FNRJ (Istria) was annexed by this same treaty, were to become Yugoslav citizens. In accordance with this, the question of citizenship of persons from the annexed region was adjusted.

However, the question of citizenship of economic immigrants of Yugoslav descent who emigrated from the annexed region before June 10, 1940 was not adjusted. Because of this the Modification and Amendments Bill of FNRJ citizenship was passed and by this economic immigrants of Yugoslav descent were given the opportunity to choose Yugoslav citizenship by June 30, 1948.

Many economic immigrants of Yugoslav descent from the Istrian region did not have objective opportunities to elect Yugoslav citizenship by the expiration of the deadline. Thus, the property which belonged to them was nationalized and it passed into national ownership.

The author's viewpoint is that the other economic immigrants of Yugoslav descent who are from the territory SFRJ are, in comparison to the economic immigrants of Yugoslav descent from the Istrian region in a somewhat more favourable situation. For them, with respect to their property, which is exempt from nationalization, a separate treatment had been planned. Their more favourable situation is also legally regulated.

To equalize the situation of economic immigrants of Yugoslav descent from the Istrian region with respect to the economic immigrants of Yugoslav descent from the SFRJ territory, Federal and Republic organs are taking various moderate viewpoints in the treatment of properties belonging to economic immigrants of Yugoslav descent from the Istrian region.

As these viewpoints are not based on existing positive codes, the author feels that the only acceptable solution is to equalize »de lege ferenda« all economic immigrants of Yugoslav descent from the SFRJ territory.

Preveo prof. Josip VLAHOVIĆ

Sommario

Aspetto giuridico dei beni immobili degli emigrati per lavoro del territorio dell'Istria

Mr Renato MARTINČIĆ

Nel Trattato di pace con l'Italia è stabilito che i cittadini italiani aventi il 10 giugno del 1940, la residenza nel territorio che in base al suddetto Trattato fu annesso alla Repubblica popolare federativa jugoslava, (RPFJ) acquistano la cittadinanza jugoslava. In conformità a tale clausola fu regolata la cittadinanza delle persone del territorio annesso.

E mancata però la soluzione legislativa che riguarda la cittadinanza degli emigrati per lavoro d'origine jugoslava espatriati dal territorio istriano prima del 10 giugno 1940. Si provvide allora a riempire la lacuna con un complemento della legge sulla cittadinanza jugoslava, in base al quale fu reso possibile agli emigrati d'origine jugoslava di dichiarare entro il termine del 30 giugno 1948 di voler acquistare la cittadinanza jugoslava.

Pertanto, numerosi emigrati per lavoro, d'origine jugoslava del territorio istriano, oggettivamente non furono in grado di fare la dichiarazione entro il termine prestabilito per cui i beni immobili di loro proprietà furono nazionalizzati.

Secondo l'autore tutti gli altri emigrati per lavoro, d'origine jugoslava del territorio della Repubblica socialista federativa jugoslava (RSFJ), si trovano in situazione migliore di quelli del territorio istriano. Infatti, la legge esime i loro beni immobili dalla nazionalizzazione.

Gli organi competenti della federazione jugoslava e quelli delle singole repubbliche cercano di attenuare l'ingiustificabile differenza tra le due categorie di emigrati con dei provvedimenti che però non trovano riscontro nella legge. Ed è per questo che l'autore auspica de lege ferenda un trattamento uguale per tutti gli emigrati per lavoro, d'origine jugoslava.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

NEKI LEKSIČKI PROBLEMI PRI PREVOĐENJU PRAVNIH TEKSTOVA SA HRVATSKOG ILI SRPSKOG NA NJEMAČKI

Prijevod pravnih tekstova, kao vrsta pragmatičnog prijevoda, mora prema Jumpeltovoj teoriji »prvenstveno prenijeti sadržaje iskaza.«¹ Stoga jezik pri prevođenju pravnih tekstova dobiva u prvom redu funkciju prenošenja sadržaja dok druge funkcije jezika, kao na primjer estetska, igraju tek podređenu ulogu. Radi se, dakle, o problemu semantičke ekvivalentnosti.²

---

¹ U svojoj teoriji o prevođenju kod prirodnih i tehničkih znanosti Jumpelt zastupa mišljenje da forma mora biti potpuno podređena sadržaju. R. W. Jumpelt, *Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur*, Berlin—Schöneberg 1961, str. 26. Općenito uzevši kod prevođenja V. Ivir naglašava, vjernost prijevoda ocjenjuje se vjernošću prenošenja poruke: »On (čitalac) ne želi znati kako je izvorna poruka bila oblikovana, nego želi ekvivalent te poruke, oblikovan u skladu s izražajnim mogućnostima i zahtjevima svojega jezika.« »Prenošenje obavijesti u procesu prevođenja« u: STRANI JEZICI, br. 2/1972, str. 89. Usporedi H. Raabe: »Cilj prevođenja, empirijskog kontrastiranja, oboje ima primarno u vidu međujezično konstantan sadržaj, sekundarno međujezično korespondirajuću formu, mora dakle, biti da se nađe što veća sadržajna ekvivalentnost uz eventualnu formalnu podudarnost.« »O odnosu kontrastivne gramatike i prevođenja« u: STRANI JEZICI br. 3/1973, str. 170.

Usporedi slijedeću definiciju prevođenja koju je dao W. Wilss: »Übersetzen ist ein Textverarbeitungs- und Textverbalisierungsprozess, der von einem Ausgangssprachlichen Text zu einem möglichst äquivalenten Zielsprachlichen Text hinüberführt und das inhaltliche und stilistische Verständnis der Textvorlage voraussetzt.« *Übersetzungswissenschaft Probleme und Methoden*, Stuttgart 1977, str. 72.

Usporedi Catford-ovu definiciju: »Translation may be defined as follows: the replacement of textual material in one language by textual material in another language.« *A Linguistic Theory of Translation*, London 1965, str. 21.

² O problemu semantičke ekvivalentnosti (također nazvane u njemačkoj literaturi »inhaltliche Invarianz«) vidi J. Filipec, »Der Äquivalenzbegriff und das Problem der Übersetzbarkeit« u: *Neue Beiträge zu Grundfragen der Übersetzungswis-*

Glavna predmetna oblast opisivanja semantičkih ekvivalentnih odnosa jest leksika. U okviru ovoga rada bavimo se leksikom, tj. stručnom terminologijom dvaju pravničkih jezika: hrvatskoga ili srpskoga kao izvornog jezika i njemačkoga kao jezika-cilja. Budući da je stručna terminologija određenoga pravničkog jezika uvjetovana specifičnim društveno-povijesnim razvitkom dotičnoga pravnog sistema, postoje pri prevođenju jurističkih tekstova stanoviti leksički problemi, čime je znatno otežano uspostavljanje semantičke ekvivalentnosti.

Semantički odnosi ekvivalentnosti između leksičkih jedinica dvaju jezika mogu se svrstati u više tipova potencijalnih ekvivalenata.³ U ovom radu naše je istraživanje ograničeno na dva tipa potencijalnih ekvivalenata: na takozvane jedan:jedan adekvate i jedan:nula adekvate, kao što ih označava Werner Koller.⁴ U semantičkim odnosima prve vrste imamo jednako vrijedne prevodne ekvivalente u jeziku-cilju za određeni izraz izvornog jezika. Teškoće u prevođenju javljaju se prije svega kad u jeziku-cilju na raspolaganju imamo više jednako vrijednih ekvivalenata za određeni izraz iz izvornog jezika. Ako naprotiv u jeziku-cilju ne postoje potencijalni ekvivalenti za određeni izraz izvornog jezika, tada govorimo o adekvatu jedan:nula. U tim se slučajevima radi o pravim prazninama u leksičkom sustavu jezika-cilja. S obzirom na brojne stručne izraze, kojima se očituje specifični karakter jugoslavenskoga pravnog sistema, prevodilac je suočen s problemom kako da ispuni takve praznine.

Koliko nam je poznato, do sada postoji samo jedan znanstveni rad o posebnostima pravničkog jezika i problemima prevođenja.⁵ Stoga ovaj rad predstavlja početni pokušaj da se sustavno obrade neke teškoće prevođenja, i to u oblasti leksike, te da se po mogućnosti izlože neki prevodilački postupci, koji prevodiocu mogu poslužiti kao modeli u njegovom praktičnom radu.

1.0. Kod odnosa jedan:jedan postoje identični semantički odnosi između određenih leksema dvaju pravničkih jezika. Ovdje se radi u pravilu o označnicama za pravne ustanove koje nisu specifične za pojedini pravni sistem, te se zato pojavljuju u gotovo svim pravnim sistemima. Ekvivalenti u odnosima jedan:jedan prevodiocu ne zadaju teškoće ako u jeziku-cilju postoji samo jedan leksem za određeni izraz iz izvornog jezika. Tako npr. hrvatski ili srpski *zakon* se može prevesti samo s njemačkim leksemom *Ge-*

---

senschaft, zbirka priloga priređena od: Neubert i Kade, Leipzig 1973, str. 81—87; G. Wotjak, »Zur Wahrung der semantischen Invarianz beim Übersetzen« u: *Neue Beiträge...*, str. 71—79.

³ Prema Kollerovom klasifikacionom sistemu postoji pet tipova potencijalnih ekvivalenata: 1) jedan: jedan adekvata, 2) jedan: više adekvata, 3) više: jedan adekvata, 4) jedan: nula adekvata, 5) jedan: dio adekvata. W. Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg 1979, str. 158—160. Usporedi semantičke mikrostrukture kod G. Wotjak-a, »Systembeziehungen in der Lexik« u: *BEITRÄGE ZUR ROMANISCHEN PHILOLOGIE*, br. 1/1975, str. 122—123; O. Kade, »Zur Modellierung von Äquivalenzbeziehungen« u: *Neue Beiträge...* str. 157—165; J. Filipec, op. cit., str. 83; G. Jäger, »Invariante und Entsprechungstypen bei der Translation« u: *FREMDSPRACHEN*, br. 4/1965, str. 241—249.

⁴ W. Koller, op. cit., str. 158, 160.

⁵ B. Z. Kiellar, *Language of the Law in the Aspect of Translation*, disertacija, Univ. Varsoviensis, 113, Polnische Akademie der Wissenschaften, Varšava 1977.

setz. Drugi bilingvalni ekvivalenti ove vrste su *štićenik* — *Mündel*, *stečaj* — *Konkurs*, *punoljetnik* — *Volljähriger*, *pravomoćnost* — *Rechtskraft*, *ravnopravnost* — *Gleichberechtigung*, *autorsko pravo* — *Urheberrecht* itd.

1.1. U pravilu ne dolazi do problema prevođenja kada u jeziku-cilju postoje sinonimske varijante⁶ od kojih svaka za sebe može vrijediti kao jednako vrijedni adekvat za jedan određeni leksem iz izvornog jezika. Kako je, međutim, pravni jezik različitih zemalja njemačkog jezičnog izraza uvjetovan različitim društveno-povijesnim razvojem pojedinih pravnih sistema, to ponekad u njemačkom jurističkom jeziku postoje značajne razlike pri upotrebi sinonimskih varijanata.

Zbog toga je prevodilac primoran da u određenoj situaciji oblikovanja teksta na jezik-cilj, prema riječima O. Kadea, podredi »strategiji komunikacije«.⁷ Tako bi izbor trebao da bude napravljen između sinonimskih varijanata jezika-cilja, a prema komunikativnim očekivanjima primaoca jezika-cilja.⁸ Ako primalac primjerice pripada njemačkom jezičnom području Švicarske, tada prevodilac mora biti u stanju uskladiti tekst prema izrazima koje očekuje primalac iz Švicarske. Iz toga proizlazi da prevodilac mora biti upoznat s njemačkim pravničkim jezicima koji su u upotrebi u Švicarskoj, u Saveznoj Republici Njemačkoj, u DDR i u Austriji. Time je prevodilac postavljen pred težak zadatak. On mora osim konfrontacije dvaju pravničkih jezika uzimati u obzir i unutar-jezične varijante jezika-cilja. S jedne strane njemu stoje na raspolaganju sinonimske varijante jezika-cilja, koje su u upotrebi u svim zemljama njemačkog jezičnog izraza, a s druge strane sinonimi čija je primjena ograničena.

1.2. Kad se određene sinonimske varijante primjenjuju u stručnoj terminologiji svih zemalja njemačkog jezičnog područja, tada govorimo o sinonimima koji se mogu izmjenjivati, tako npr.: *nasljednik* — *der Erbe* ili *Nachfolger*, *oštećeni* — *Geschädigter* ili *Beschädigter*, *zakonitost* — *Gesetzlichkeit* ili *Gesetzmässigkeit*, *ustav* — *Verfassung* ili *Grundgesetz* itd.

1.2.1. Kad u jeziku-cilju jedna strana riječ i jedna domaća kovanica stoje u odnosu jedan:jedan prema zadanom leksemu izvornog jezika, i tada prevodilac ima slobodan izbor između prevodnih varijanata, ukoliko su uobičajene u jezičnoj upotrebi svih zemalja njemačkog jezičnog područja, kao što je slučaj s ovim ekvivalentima: *statut* — *Satzung* ili *Statut*, *nadležnost* — *Zuständigkeit* ili *Kompetenz*, *stupanj* — *Rechtszung* ili *Instanz*, *dobitak* — *Gewinn* ili *Profit*, *evikcija* — *Entwehrung* ili *Ekviktion* itd.

1.3. Naprotiv, ako u jeziku-cilju na raspolaganju imamo sinonimske varijante čija je upotreba na jezičnom području pojedinih zemalja njemačkog jezičnog izraza različita, prevodilac mora reproducirati tekst na jeziku-cilju uzevši u obzir optimalne komunikativne ekvivalente.⁹ Kod toga su optimalni ekvivalenti svaki put predodređeni normama očekivanja primaoca jezika-cilja.

⁶ Vidi J. Filipec, op. cit., str. 81—83.

⁷ Vidi O. Kade, »Zur Anwendung verschiedener Realisationsformen der Translation« u: LINGUISTISCHE ARBEITSBERICHTE (Leipzig) br. 7/1973, str. 78—80.

⁸ Usporedi W. Koller, op. cit., str. 123—125.

⁹ W. Wilss, op. cit., str. 72.

Ako se na primjer radi o čitaocu jezika-cilja iz DDR ili Švicarske, onda se hrvatski ili srpski leksem *građansko pravo* treba prevesti optimalnim ekvivalentom *Zivilrecht*. Tome nasuprot je izraz *Bürgerliches Recht* karakterističan za jezičnu upotrebu u Austriji i Saveznoj Republici Njemačkoj. Isto tako bi se leksem *obvezno pravo* za švicarskog primaoca trebao prevesti kao *Obligationenrecht*, ali za čitaoca iz Savezne Republike Njemačke i Austrije kao *Schuldrecht*. Sa stajališta austrijskog i švicarskog primaoca optimalni ekvivalent za hrvatski ili srpski leksem *cesija* glasi *Zession*, dok u jezičnoj upotrebi Savezne Republike Njemačke i DDR prednost ima semantički ekvivalent *Abtretung* itd.

1.3.1. S time u vezi moramo spomenuti da strane riječi koje su se uvrijebile u hrvatskom ili srpskom pravničkom jeziku kao posuđenice ni u kojem slučaju ne moraju odgovarati posuđenicama koje su prihvaćene u njemačkoj pravnoj terminologiji. Tako su s jedne strane oba pravnička jezika svojim jezicima prilagodila francuski leksem *plaidoyer*, u hrvatskom ili srpskom kao *pledoaje* i u njemačkom kao *Plädoyer*. Dok su upravo spomenute posuđenice jednako vrijedni adekvati, s druge strane hrvatska ili srpska posuđenica *arbitraža* i njemački leksem *Arbitrage* nisu u odnosu jedan:jedan. Njemački semantički ekvivalent za hrvatski ili srpski *arbitraža* jest, naime, *Schiedsgericht*. Pod leksemom *Arbitrage* podrazumijeva se u njemačkom jezičnom području specifični burzovni posao.¹⁰ Budući da ne postoje pravila o primjeni posuđenica, prevodilac mora biti u stanju da svrsta izolirani problem unutar većeg problemskog konteksta i da ga u tom okviru prosudi.

1.3.2. Izbor između sinonimskih varijanata postaje prevodiocu još problematičnijim ako su pojedine zemlje njemačkog jezičnog područja stvorile vlastite domaće stručne izraze, pa stoga u njemačkom pravničkom jeziku za određeni hrvatski ili srpski izraz stoje na raspolaganju dva ili više jednako vrijedna ekvivalenta. Zbog povijesno-društveno uvjetovanih promjena do kojih je dolazilo u pravnim sistemima zemalja njemačkog jezičnog izraza, nastale su istovremeno i u jezičnom sustavu pojedinih zemalja određene promjene. Zbog toga je prevodilac primoran da se pri izboru sinonimskih varijanata jezika-cilja ravna prema jezičnoj upotrebi u pojedinoj zemlji kako bi tekst bio prilagođen očekivanjima primaoca jezika-cilja.

Tako bi prekodirani hrvatski ili srpski *tuženi* za čitaoca iz Savezne Republike Njemačke, Austrije i Švicarske morao glasiti *Beklagter*, a za primaoca iz DDR *Verklagter*.¹¹ Isto se tako leksem *Verfehlung* uvriježio u pravnom jeziku DDR kao jednako vrijedan adekvat za hrvatski ili srpski *prekršaj*. Nasuprot tome je u jezičnoj upotrebi drugih zemalja njemačkog jezičnog područja uobičajen ekvivalent *Übertretung*. Nadalje, hrvatski ili srpski leksem *odbitak od zarade* prevodi se u DDR kao *Lohneinbehalt*, u Saveznoj Republici Njemačkoj kao *Lohnabzug*, a u švicarskoj *Lohnrückbehalt*. Što se tiče hrvatskog ili srpskog izraza *sudska praksa*, za primaoca iz Savezne Republike Njemačke, Austrije i DDR on se prevodi kao *Rechtsprechung*, ali za švicarskog čitaoca kao *Gerichtspraxis*. Zatim spomenimo ekvivalent za hrvatski ili srpski *plodouživanje*, koji u Saveznoj Republici Njemačkoj glasi *Niessbrauch*, u švicarskoj *Niessnutzung*, a u Austriji *Fruchtniessung*. Napo-

¹⁰ Creifelds *Rechtswörterbuch*, 2., neubearbeitete Aufl., München 1970, str. 73. Usporedi Dr Gablers *Lexikon des Wirtschaftsrechts*, Wiesbaden 1972, str. 137—138.

¹¹ Vidi S. Šarčević — N. Sokol, *Njemački za pravnike*, Zagreb 1980, str. 231.

sljetku ukazujemo na prevodne ekvivalente za *tužitelj*, *optužba* i *privatna tužba*. U StPO (Zakon o krivičnom postupku) Savezne Republike Njemačke nalaze se za te stručne izraze iz krivičnoga procesnog prava ovi adekvati: *Kläger*, *öffentliche Klage* i *Privatklage*, a u austrijskom StPO *Ankläger*, *Anklage* i *Privatanklage*.¹²

1.4. Ovaj bi popis mogao biti mnogo opsežniji, ali to bi zapravo bio zadatak stručnog rječnika. Može se, međutim, konstatirati da su dosad objavljeni njemački i hrvatski ili srpski pravnički rječnici¹³ samo donekle držali korak s ovim razvojem. U pravilu se za jezik-cilj navodi samo jedna od sinonimskih varijanata za određeni izraz izvornog jezika. Ako se, s druge strane, nabrajaju dva ili više sinonima, tada je to obično bez dodatnih objašnjenja, u kojoj zemlji odnosno zemljama se određeni izraz primjenjuje. Osim toga, do danas nedostaje tumačenje posebnosti u jezično-stručnoj terminologiji koja je u upotrebi u DDR. Posljedica toga jest da prevodilac mora biti upoznat s pravničkim jezikom pojedine zemlje njemačkog jezičnog područja da bi bio u stanju da prilagodi prijevod izrazima koje očekuje određeni primalac.

2.0. Kod semantičkih odnosa drugog tipa, kod podudarnosti jedan:nula, u jeziku-cilju ne postoje potencijalni ekvivalenti za određeni leksem izvornog jezika. Stoga se govori o pravim prazninama u leksičkom sustavu jezika-cilja,¹⁴ koje su u pravilu nastale kao posljedice povijesno-društveno uvjetovanih razlika u komunikativnim navikama dotičnih zemalja. Na prvom mjestu radi se o tzv. *realia*,¹⁵ ili kako O. Kade kaže: »landeskonventionelle Elemente«. ¹⁶ Naročito stupanjem na snagu novog Ustava od 1974. kao i Zakona o udruženom radu od 1976. u hrvatski ili srpski pravni jezik ušle su brojne nove kovanice,¹⁷ za koje u načelu u njemačkom pravnom jeziku ne postoje potencijalni ekvivalenti. Te praznine prevodilac mora ispuniti po-

¹² Hrvatski ili srpski termin iz građanskog procesnog prava *tužitelj* odgovara njemačkom leksemu *Kläger*, koji se koristi u građanskom procesnom pravu SR Njemačke i Austrije. Od osnovne riječi *Kläger* nastaje leksem *Ankläger* (tužilac u krivičnim stvarima) koji se naročito koristi u austrijskoj pravnoj terminologiji

¹³ *Wörterbuch juristischer Fachausdrücke*, Serbokroatisch — deutsch, bearbeitet von D. Frenzke und M. Pajević, Kiel 1967; *Das Wirtschafts- und Rechtswörterbuch*, zusammengestellt von R. Đurović-Janković-Janković, Beograd 1969; Franc Šink, *Pravni izrazi slovensko-srpskohrvatsko-francusko-nemačko*, Ljubljana 1974; *Leksikon društveno-političke i samoupravne terminologije*, srpskohrvatski-nemački, sastavio: N. Struger, Beograd 1979.

¹⁴ W. Koller, op. cit., str. 162; J. Filipec, op. cit., str. 83; O. Kade — W. Kade, »Zur linguistischen Explikation zwischensprachlicher Äquivalenzbeziehungen durch semantische Analysen«, u: LINGUISTISCHE ARBEITSBERICHTE (Leipzig), br. 14/1976, str. 40.

¹⁵ O tome se M. Stojnić izjašnjava ovako: »Prava bezekvivalentna leksika u punom smislu te reči ograničena je na oblast iskazivanja realija i specifičnih realija u svakom pojedinom jeziku.« *O prevođenju književnog teksta*, Sarajevo 1980, str. 12.

¹⁶ O. Kade, »Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung« u: Beihefte zur Zeitschrift FREMDSPRACHEN, br. 1/1968, str. 71. Usporedi E. Boecker, *William Faulkner's Later Novels in German. A Study in the Theory and Practice of Translation*, Tübingen 1973, glave 2 i 3: »Extralinguistic Problems«, »Cultural Distance«.

¹⁷ Rječnik njemačkog suvremenog jezika (*Das Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, str. 104) razlikuje »nove riječi« (Neuwörter) koje su u njemačkom jeziku sasvim nove od »kovanica« (Neuprägungen) koje su nastale od već postojeće riječi. Prema: W. Fleischer, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, 4., durchgelesene Aufl., Tübingen 1975, str. 14.

sredstvom prikladnih postupaka. Prema W. Koller-u¹⁸ mogu se za ispunjavanje praznina primijeniti slijedeći prevodilački postupci: 1) preuzimanje izraza izvornog jezika u jezik-cilj, 2) adaptacija, 3) tvorba nove riječi putem tzv. »Lehnübersetzung« i 4) opisni postupak.

2.1. Izrazi iz izvornog jezika mogu se preuzimati u jezik-cilj tako da se izvorni izraz ne mijenja, pri čemu se isti izraz preuzima u jezik-cilj kao citat ili potpunom ili djelomičnom asimilacijom leksema izvornog jezika s fonetskim, grafemskim i/ili morfološkim normama jezika-cilja. Radi se dakle o posuđenicama ili umjetnim riječima uzetim iz stranog jezika.¹⁹ Za naše razmatranje to bi značilo preuzimanje hrvatskog ili srpskog izraza u njemački pravni jezik, što dakako nije uobičajeno, iako su se u njemačkom jeziku osim latinskih i grčkih posuđenica udomačili i brojni engleski, francuski i talijanski stručni izrazi, kao npr. *Leasing, Clearing, Common Law, Trade terms, Transfer, Courtag, Aval, Giro, Avis, Disagio* itd.²⁰

S druge se strane može iznimno dogoditi da se neki hrvatski ili srpski izrazi, prije svega oznake za elemente koji su konvencionalni za Jugoslaviju, pojave neprevedeni u nekom njemačkom tekstu. Tako na primjer u njemačkom prijevodu »Međunarodne politike« od 20. svibnja 1977. (str. 32) stoji »Rat in der Skupschtina SFRJ«, a u »Weltwoche« od 27. prosinca 1978. (str. 13) kratica »die OOUR«. U ovim se slučajevima, međutim, ne smije govoriti o posuđenicama u pravom smislu, jer se u pravilu hrvatski ili srpski skupština SFRJ prevodi sa *Versammlung der SFRJ*²¹ ili sa *Bundesversammlung*,²² na što ćemo se još osvrnuti. Što se tiče hrvatske ili srpske kratice OOUR, ona je ponijemčena kao »die GOVA« (Grundorganisation der vereinten Arbeit)²³ ušla u njemački stručni jezik.

2.2. Kod odnosa jedan:nula možemo se također poslužiti tzv. adaptacijom radi ispunjavanja praznina u leksičkom sustavu izvornog jezika. Prema Vinay-Darbelnet²⁴ pod adaptacijom se podrazumijeva korištenje riječi koja u jeziku-cilju označava nešto po funkciji slično za realiju strane sredine. Tako npr. Gudrun Lemân u svojoj knjizi »Das jugoslawische Modell« za hrvatski ili srpski leksem *radna organizacija* upotrebljava njemački izraz *Unternehmen*, za *društveni dogovor* *Gesellschaftsvertrag* itd.²⁵

2.2.1. Prevodilački postupak adaptacije usmjerava prijevod toliko na norme očekivanja primaoca jezika-cilja da »izvorni tekst više ne može biti re-

¹⁸ W. Koller, op. cit., str. 162—163. Usporedi M. Stojnić, op. cit., str. 12; J. Filipić, op. cit., str. 83.

¹⁹ Vidi iscrpno o jezičnom posuđivanju kod R. Filipovića, »Jezici u kontaktu i jezično posuđivanje« u: SUVREMENA LINGVISTIKA, br. 4/1967, str. 28—29. Vidi W. Fleischer, op. cit., str. 112—113; V. Ivir, op. cit., str. 92; M. Stojnić, op. cit., str. 12.

²⁰ Prema: Creifelds *Rechtswörterbuch*, op. cit.

²¹ Verfassung der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien, übersetzt von A. Verona, veröffentlicht von Sekretariat für den Informationsdienst der Bundesversammlung, Beograd 1974, str. 267.

²² S. Sarčević — N. Sokol, op. cit., str. 20.

²³ Prema: G. Lemân, *Das jugoslawische Modell*, Frankfurt am Main/Köln 1976. str. 40.

²⁴ J. P. Vinay — J. Darbelnet, *Stilistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*, nouvelle édition revue et corrigée, Paris 1971, str. 50.

²⁵ G. Lemân, op. cit., str. 35, 173.

konstruiran iz prijevoda.«²⁶ Budući da je prijevod nastao adaptacijom, oba teksta semantično nisu ekvivalentna. Radi se, naime o »prenošenju uz obradu sadržaja«,²⁷ pri čemu se vrši stanovita preobrazba informacije. Tako se npr. kod prekodiranja jugoslavenskog fenomena *radna organizacija* u njemački *Unternehmen* mijenja institucionalni sadržaj originala. S obzirom na tu preobrazbu informacije po našem se mišljenju postupak adaptacije pokazuje nedovoljnim za prevođenje jurističkih tekstova. Kao što smo već naglasili, juristički prevodilac u skladu s Jumpeltovom teorijom mora u prvom redu težiti k stvaranju semantičke ekvivalentnosti. Radi toga bi trebao takve adaptacije načelno izbjegavati pri prevođenju pravnih tekstova.

Tako se npr. hrvatski ili srpski termin *javni tužilac* ne bi smjelo prekodirati njemačkim leksemom *Staatsanwalt*, niti *organ starateljstva* sa *Vormundschaftsbehörde*, ni *osobni dohodak* sa *Lohn*, *istražni postupak* sa *Ermittlungsverfahren*, *Zakon o socijalno zaštiti* sa *Sozialhilfegesetz* itd.

2.2.2. Ako se unatoč tome pri prevođenju pojedinih stručnih izraza primjenjuje postupak adaptacije, onda je »stvar etike prevođenja«, da se »u predgovorima ili pogovorima ili u fusnotama ukaže na tekstovno sadržajne izmjene u samom prijevodu«.²⁸

2.3. S jedne smo strane utvrdili da se ne prakticira preuzimanje hrvatskih ili srpskih stručnih izraza u njemački pravnički jezik, s druge strane da se postupak adaptacije u načelu odbija kao nedovoljan za prevođenje pravnih tekstova. Prema tome, postavlja se pitanje koji prevodilački postupak bi trebalo primijeniti za ispunjavanje praznina koje se javljaju kod odnosa jedan:nula. Po našem mišljenju, kao najprikladnija metoda dolazi u obzir tvorba nove riječi, tj. prevedenice.

Kod te metode se izraz izvornog jezika doslovce prevodi na jezik-cilj. Tako prevedenica za *radna organizacija* glasi *Arbeitsorganisation*, za *javni tužilac* *öffentlicher Ankläger*, za *organ starateljstva* *Vormundschaftsorgan*, za *osobni dohodak* *persönliches Einkommen*, za *istražni postupak* *Untersuchungsverfahren*, za *Zakon o socijalnoj zaštiti* *Sozialschutzgesetz* ili razdvojeno *das Gesetz über den Sozialschutz*. Iz toga proizlazi da se većinom radi o tvorbi njemačkih složenica ili kompozita.²⁹

Dok je u hrvatskom ili srpskom jeziku, kako primjećuje S. Žepić,³⁰ broj složenice vrlo ograničen, u njemačkom se kompozita razvila u mnogostrano i često upotrebljavano sredstvo izražavanja. Složenica se tako pokazala prikladnom za tvorbu prevedenica za jurističke stručne izraze koji se u hrvatskom ili srpskom moraju izraziti sintagmama.

Podrobni prikaz tipova podudarnosti između hrvatskih ili srpskih sintagma i njemačkih složenica, koji također mogu služiti kao modeli za tvor-

²⁶ O. Kade, »Zur Anwendung verschiedener Realisationsformen der Translation« op. cit., str. 79.

²⁷ Ibid., str. 77.

²⁸ W. Koller, op. cit., str. 126.

²⁹ O tome kaže Žepić: »Pri kompoziciji ili slaganju riječi povezuju se dva leksička morfema ili više njih u novu jezičnu jedinicu. Rezultat tog postupka je složenica ili kompozitum.« »O tvorbi riječi u njemačkom jeziku« u: STRANI JEZICI, br. 1/1972, str. 11.

³⁰ S. Žepić, *Wortbildung des Substantivs im Deutschen und Serbokroatischen. Ein kontrastiver Vergleich*, Zagreb 1976, str. 9.

bu prevedenica, dat je u kontrastivnoj studiji Žepića o »Tvorbi imenica u njemačkom i hrvatskom ili srpskom jeziku«.³¹

U okviru ovoga rada interesiraju nas prije svega opasnosti koje nastaju za prevodioca pri tvorbi njemačkih složenica koje daju neadekvatno semantičko značenje.³²

2.3.1. Kod navedenih prevedenica radi se o jukstapoziciji dviju ili više konstituenata u determinativnim složenicama, u kojima je jedna od konstituenata drugoj neposredno podređena.³³ U složenici *Arbeitsorganisation*, na primjer, je odrednica *Arbeit* podređena osnovnoj riječi *Organisation* koja slijedi iza nje. Prema tome, redosljed konstituenata je neizmjenljiv: determinirajuća konstituenta stoji ispred determinirane. Tako primjerice između *Arbeitsorganisation* i *Organisationsarbeit* postoji bitna semantička razlika.

2.3.2. U svojoj studiji Žepić je ustanovio da je kudikamo najčešća podudarnost njemačke složenice u hrvatskoj ili srpskoj grupi riječi tipa strukture pridjev + imenica.³⁴ Kao ekvivalentna podudarnost ovog tipa strukture nastaje u njemačkom na primjer iz leksema *družtveni dogovor* složenica *Gesellschaftsabsprache*.

Kod tvorbe takvih prevedenica nastaju teškoće u prijevodu prije svega kad u jeziku-cilju imamo na raspolaganju više varijanata prijevoda za određeni pridjev izvornog jezika. Složenica *Gesellschaftsabsprache* može se npr. rastaviti na grupu riječi *gesellschaftliche Absprache*, a da se pritom ne izazove izmjena značenja. Postavlja se sad pitanje, mogu li se naizmjenice primjenjivati te dvije varijante za hrvatski ili srpski pridjev *družtveni*, tj. *gesellschaftlich* i *Gesellschafts-*, a da semantička ekvivalentnost tako ne dođe u pitanje.

2.3.2.1. U službenom prijevodu jugoslavenskog Ustava od 1974.³⁵ nalaze se ove prevedenice za hrvatske ili srpske sintagme s pridjevom *družtveni*:

<i>družtvena djelatnost</i>	<i>gesellschaftliche Tätigkeit</i>
<i>družtveno knjigovodstvo</i>	<i>gesellschaftliche Buchhaltung</i>
<i>družtveni rad</i>	<i>gesellschaftliche Arbeit</i>
<i>družtvena reprodukcija</i>	<i>gesellschaftliche Reproduktion</i>
<i>družtveno vlasništvo</i>	<i>gesellschaftliches Eigentum</i>
<i>družtvena sredstva</i>	<i>gesellschaftliche Mittel</i>
<i>družtvena zaštita</i>	<i>gesellschaftlicher Schutz</i>

ali:

<i>družtveni plan</i>	<i>Gesellschaftsplan</i>
<i>družtveni proizvod</i>	<i>Gesellschaftsprodukt</i>

³¹ Ibid., str. 11—26.

³² Ibid., str. 10.

³³ *Der Grosse Duden*, Bd. IV *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 2., vermehrte und verbesserte Aufl., Mannheim (Wien) Zürich 1966, str. 350.

³⁴ S. Žepić, *Wortbildung des Substantivs...*, op. cit., str. 11. Usporedi R. Eckertovu konstataciju koja se odnosi na ruski i njemački: »Für eine beträchtliche Anzahl von lexikalisierten attributivischen Nominalphrasen des Russischen gibt es deutsche Entsprechungen in der Form von Komposita.« »Zur Frage der Verknüpfbarkeit der Lexeme und ihrer Äquivalenz« u: *LINGUISTISCHE ARBEITSBERICHTE* (Leipzig), br. 14/1976, str. 10.

³⁵ Vidi naprijed bilješku br. 21.

Iz toga proizlazi da prijevodne varijante *gesellschaftlich* i *Gesellschafts-* u gornjim primjerima nisu međusobno zamjenjive. Osim toga možemo konstatirati da je broj složenica u omjeru prema rastavljenim oblicima vrlo malen. Očito postoje ograničenja u mogućnostima takve tvorbe.³⁶

Stoga valja naglasiti da njemačke složenice *Gesellschaftseigentum* i *Gesellschaftsmittel* kao prevedenice za hrvatske ili srpske lekseme *društveno vlasništvo* i *društvena sredstva* ne mogu doći u obzir. Obje su, naime, stručni izrazi iz oblasti njemačkih trgovačkih društava. S obzirom na velik broj domaćih njemačkih složenica s prvim članom *Gesellschafts-* reducira-na je tvorba kompozita s ovim prvim članom na minimum. Inače bi one kod primaoca jezika-cilja mogle izazvati asocijacije koje bi bile vezane za njemački leksem *Gesellschaft* u smislu trgovačko društvo, što bi bilo u oprečnosti s intencijom jugoslavenskog izvornika. Kod varijanata *gesellschaftliche Absprache* i *Gesellschaftsabsprache* radi se, međutim, o prevedenicama koje se ne mogu pobrkati s domaćim njemačkim leksemima. Zbog toga se u ovom slučaju mogu koristiti obje varijante.

2.3.2.2. Iznimke su dakako dopustive kad sadržaj prevedenice možemo lako razabrati iz konteksta, a da pri tom ne uzrokuju probleme višeznačnosti. Ovo bi bio slučaj u pogledu prevedenice za jugoslavenski parlament. Ako se hrvatski ili srpski *Savezna skupština* prevede doslovce, nastaje prevedenica *Bundesversammlung*. Ukoliko primalac jezika-cilja zna da se radi o jugoslavenskom parlamentu, on to neće nikad zamijeniti za domaći njemački leksem *Bundesversammlung*, koji u Saveznoj Republici Njemačkoj označava savezni organ koji je nadležan za izbor saveznog predsjednika. Isti je slučaj kada prekodiramo hrvatski ili srpski leksem *okružni sud* s prevedicom *Kreisgericht*. U ovom se slučaju pretpostavlja da primalac jezika-cilja zna da je ovdje riječ o jugoslavenskom sudu drugog stupnja, a ne o prvostepenom sudu u DDR, koji se također zove *Kreisgericht*.

2.3.2.3. Ako se neka prevedenica udomaći u njemačkom jeziku, a glasi isto kao domaći njemački leksem s drugim značenjem, onda govorimo o homonimima.³⁷ Kao primjer navodimo hrvatsku ili srpsku složenicu *samouprava*, za koju je prevedenica *Selbstverwaltung* u današnjem njemačkom jezičnom blagu vrlo rasprostranjena kao jugoslavenski fenomen. Istodobno postoji i domaći leksem *Selbstverwaltung*, koji se prvi put pojavio u Pruskoj u gradskom statutu baruna von Steina 1808. pa u okružnim i pokrajinskim statutima iz 1872. i 1875, kao i u Zakonu o općoj zemaljskoj upravi iz 1883.³⁸

2.4. Kako bi se izbjegle teškoće razumijevanja, koje bi inače mogle nastati kod primjene postupka tvorbi prevedenice, često se kod odnosa jedan: nula koristi prevodilački postupak tzv. definicijskog opisivanja. Ako prevedenica pretpostavlja znanje i podatke kojima primalac ne raspolaze, prevodilac je primoran da dostavi određene dopunske informacije. Drugim riječima, prevodilac mora implicitne prevedenice učiniti eksplicitnima za či-

³⁶ Vidi W. Fleischer o ograničenjima u vezi s mogućnošću tvorbe kompozita u njemačkom jeziku, op. cit., str. 167—168.

³⁷ Usporedi R. Filipović, op. cit., str. 54—56.

³⁸ *Duden-Lexikon*, Bd. III, Mannheim/Wien/Zürich 1976, str. 1941; *Der Grosse Brockhaus*, Bd. XVII, Leipzig 1934, str. 270.

taoca jezika-cilja.³⁹ To se u pravilu provodi definicijskim opisivanjem implicitnih izraza posredstvom objašnjujućih atributa. Pri tome postoji opasnost da prevodilac precjenjuje potencijal razumijevanje primaoca jezika-cilja ili, s druge strane, da ga potcjenjuje.⁴⁰

Tako primjerice iz hrvatskog ili srpskog leksema *stručna služba* nastaje prevedenica *Fachdienst*. Pod pretpostavkom da njemačkom čitaocu nije poznat kontekst ovog izraza, Gudrun Lemân pri prvom navođenju tog termina primjenjuje opis *die fachlich qualifizierten Dienstleistungsstellen*, a potom na daljnjim mjestima upotrebljava prevedenicu *Fachdienst*.⁴¹ Kao drugu varijantu opisne metode ona definicijski opis za prevedenicu koja se javlja u tekstu, daje u fusnoti. Njezina prevedenica za hrvatski ili srpski *minuli rad*, dakle *vergangene Arbeit*, stoji u tekstu, dok se u fusnoti daje ovo objašnjenje: »Unter der vergegenständlichten (Marx) oder »vergangenenen« Arbeit ist das im Betrieb akkumulierte Kapital zu verstehen.«⁴² Takvi opisi ili dodatna objašnjenja mogu također biti navedeni u uvodnim napomenama ili u pogovorima, kao primjerice u službenom engleskom prijevodu Zakona o udruženom radu.⁴³

3.0. Ako prevodilac želi ispravno obaviti svoju zadaću, prije svega mora težiti za tim da izvede semantičku ekvivalentnost. To znači, prevodilac pravnih tekstova mora biti u stanju:

1) da izvrši izbor između sinonimskih varijanata jezika-cilja prema komunikativnim očekivanjima primaoca dotičnoga njemačkog jezičnog područja i

2) da se posluži prevodilačkim postupkom »Lehnübersetzung«, tj. tvorbom prevedenice za ispunjavanje praznina.

Dakle, za prevodioca jurističkih tekstova zahtijeva se vrlo točno poznavanje odnosa ekvivalentnosti između stručnih leksema obiju pravničkih jezika, kao i njihovih unutar-jezičnih varijanata.

---

³⁹ O. Kade — W. Kade, op. cit., str. 37—67.

⁴⁰ Nida govori o tzv. »paternal attitude« prevodioca. *Toward a Science of Translating*, Leiden 1964, str. 155.

⁴¹ G. Lemân, op. cit., str. 89.

⁴² *Ibid.*, str. 76.

⁴³ *The Associated Labour Act*, translated by M. Pavičić, Edition of the Secretariat of Information of the SFR of Yugoslavia Assembly, Belgrade 1977, glossary, str. 403—419.

Translating Legal Texts from Croatian or Serbian into German: Some Lexical Problems

Dr Susan ŠARČEVIĆ

In this paper the author discusses some translation problems involving the legal terminology of two languages: Croatian or Serbian as the source language and German as the target language (the language of the reader to whom the translation is directed). According to the author, the translator of legal texts must above all strive to achieve semantic equivalence. The scope of the paper is limited to two types of potential semantic equivalents which the author denotes by the following formulas: the one-to-one-equivalent (in our case when an adequate translation equivalent in German exists for a particular legal expression in Croatian or Serbian) and the one-to-zero-equivalent (when there is no adequate translation equivalent in German).

The author points out the problems which can arise if two or more translation equivalents exist in German for a particular Croatian or Serbian legal expression and, on the other hand, if no German equivalent exists for a particular Croatian or Serbian lexeme. If, in the first case, two or more German translation equivalents exist which are synonyms for a particular Croatian or Serbian lexeme, which, however, are not used interchangeably in the legal terminology of all the German speaking countries (the Federal Republic of Germany, the German Democratic Republic, Switzerland and Austria), the translator must be able to choose the adequate equivalent that is used in the legal terminology of the particular country of the reader to whom the translation is directed. In the second case, i. e. when there are no equivalents in German for a particular Croatian or Serbian lexeme, the translator must, as the author stresses, close these lexical gaps by literal translation, including, if necessary, explanations of the loan translations.

Prevela dr Susan ŠARČEVIĆ

Alcuni problemi lessici nella traduzione di testi giuridici dal croato o serbo al tedesco

Dr Susan ŠARČEVIĆ

Questo scritto tratta alcuni problemi di terminologia giuridica di due lingue, quella croata o serba come lingua originaria e quella tedesca come lingua-meta (lingua dei lettori ai quali è destinata la traduzione).

Premesso il compito del traduttore di stabilire l'equivalenza semantica, l'autrice limita la propria ricerca a due tipi di potenziali equivalenti (semantici) e cioè a quello espresso dalla formula uno: un adeguato (nel nostro caso, quando per il termine giuridico croato o serbo esiste un termine adeguato in lingua tedesca) e l'altro dalla formula uno: nessun adeguato (quando manca il termine adeguato in tedesco).

L'autrice pone in rilievo delle difficoltà che possono sorgere nel caso quando per un termine giuridico croato o serbo esistono due o più termini equivalenti in tedesco e nel caso in cui per il termine croato o serbo non esiste un termine equivalente tedesco.

Nella prima ipotesi, se due o più termini equivalenti tedeschi hanno differente applicazione nelle diverse terre in cui si parla tedesco (Germania occidentale, Germania orientale, Svizzera, Austria) il traduttore deve conoscere e usare quel termine equivalente che è in uso nella terra del lettore al quale la traduzione è destinata.

Nella seconda ipotesi, e cioè quando per il termine giuridico croato o serbo non esiste l'equivalente in tedesco, a parere dell'autrice, tali lacune lessiche il traduttore deve colmarle traducendo il termine giuridico croato o serbo nel vocabolo (o più vocaboli) tedesco alla lettera spiegandone all'uopo il significato giuridico.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

Obrad Stanojević: ISTORIJA POLITIČKIH I PRAVNIH INSTITUCIJA,

I, Stari istok i Grčka

izd. Pravnog fakulteta u Kragujevcu, Kragujevac 1979, 135 str.

U uvodnom dijelu autor ukratko govori o nazivu predmeta, o revoluciji i povijesti, o odnosu s Uvodom u pravo i Sociologijom, o shemi strukture institucija, o svojini (pojam, vrste i značaj) i o srodstvu (onoliko koliko je, po mišljenju autora, potrebno za razumijevanje suštine porodice).

Prvi je dio posvećen nastanku države i sadrži četiri glave. Prva glava je posvećena prvobitnoj zajednici i tretira pitanja: kad počinje povijest; izvori saznanja; neke osobine prvobitne zajednice; svojinski odnosi; pravila ponašanja; prouzročitelj obilježja; struktura »vlasti« u prvobitnoj zajednici; značaj porodice; jednakost u prvobitnoj zajednici i relikti prvobitne zajednice. Glava druga odnosi se na postanak države i tretira nekoliko tema: što karakterizira državu, uvjeti za nastanak države, tipovi nastanka države, premijera i reprize. Glava treća posvećena je robovlasništvu i u njoj su tretirana ova pitanja: robovlasništvo — korak naprijed ili korak nazad; u čemu se ogleda robovlasnički karakter ovih civilizacija; izvori ropstva; vrste ropstva; mehanizam robovlasništva; dvostruki karakter države i prava. Četvrta glava posvećena je primitivnom pravu i sadrži ove teme: što je primitivno pravo; pravo regulira samo dio društvenih odnosa; nerazvijenost; utjecaj religije; formalizam; apstraktnost; personalne egzekucije; objektivna odgovornost; razvoj sistema.

Drugi dio posvećen je Starom istoku i sadrži dvije glave (V i VI). U petoj glavi govori se o bazenu Sredozemlja (geopolitički pogled; narodi i kulture; orijentalne despotije i »azijatski način proizvodnje«; zapadne robovlasničke države). Slijedeća VI glava je znatno

opširnija i odnosi se na Istočne despotije. Prvo se izlaže Egipat (država, društvo, pravo, ideologija, značenje Egipta u povijesti političkih i pravnih institucija), potom Mezopotamija (opći pogled: zemlja i ljudi, izvori saznanja, država-grad, imperije, ideologija, Hamurabijev zakonik, zaključak) i najzad Feničani i Jevreji (gdje se ukratko govori o Feničanima, te o Jevrejima i monoteizmu).

Treći dio obilježava Grčku. To je ujedno i sedma glava ove knjige s naslovom »Polis — grad država«. Nakon jednog općeg pogleda (zemlja i ljudi, Homer i herojsko doba, polis) kratko se zadržava na Sparti (društvo, država), nešto više na Ateni (nastanak države, Solonove reforme, državno uređenje klasične Atene, pravo) i na koncu govori o političkoj i pravnoj filozofiji (ideja o državi, pravdi i krivici; značaj grčkog iskustva).

Na kraju: popis literature (na našem i na stranim jezicima).

Ova knjiga pisana je kao udžbenik (samo I dio) za predmet »Istorija političkih i pravnih institucija«, koji je uveden na Pravnom fakultetu u Kragujevcu umjesto do sada u nas uobičajenih dvaju predmeta: Rimskog prava i Opće historije države i prava. Stoga ona i ima za cilj da posluži studentima tog fakulteta za spremanje ispita iz spomenutog predmeta. To je potrebno naglasiti da bi se istakao razlog zbog kojega je autor išao na adekvatno sažimanje materije. Knjiga je, kao, uostalom, i ovakav nastavni plan i program Pravnog fakulteta u Kragujevcu u pogledu ove materije, donijela sa sobom mnoge interesantnosti. Ideja je u nas nova, mada nije nova u svijetu. Francuzi su, naime, prvi uveli predmet pod

nazivom »Histoire des institutions et des faits sociaux«. Asocijacija me odmah dovodi do poznatog i u svijetu priznatog djela Jacques Ellul: Histoire des institutions, t. 1—5 (u izdanju Presses universitaires de France, Paris, 1956—1976). To opsežno djelo (u 5 toмова) poznatoga francuskog autora ima, naravno, sasvim druge pretenzije zbog svoje naglašene iscrpnosti i sveobuhvatnosti. Knjiga pak koju prikazujemo ima pred sobom prvenstveno jedan praktični cilj: da studentima na fakultetu (gdje se izučava predmet pod tim nazivom) pruži pažljivo odabranu i kondenzirano prezentiranu materiju predviđenu nastavnim programom za ovaj predmet. Mislimo da je to autor uglavnom i postigao u odnosu na Stari istok i Grčku, jer ta knjiga i predstavlja samo I dio koji obuhvaća jedino tu materiju. Interesantno će biti svakako pratiti autora u njegovim daljnjim naporima kad budu publicirani i slijedeći dijelovi te knjige (koji će trebati da obuhvate i preostalu materiju). Radi toga nam ovoga časa i nije moguće dati cjelovitu ocjenu. Ono, međutim, što se već sada može reći jest: kao što je Pravni fakultet u Kragujevcu uvođenjem ovog i ovakovog predmeta uveo jednu interesantnu novinu (u pogledu ove materije) u plan i program jedno-

ga našeg pravnog fakulteta, tako nam je i autor ovom svojom knjigom, slijedeći ovo prvo, donio interesantnu novost jednim novim pristupom i metodom u obradi i prezentiranju ove materije. Naravno, moglo bi se puno diskutirati o pitanjima da li je ovoliki kvantum znanja (općenito ili barem u odnosu na neka pitanja) dovoljan studentima iz ove inače opsežne materije, da li su izostavljena i neka pitanja za koja bi bilo dobro da su, makar i u skraćenoj verziji, našla svoje adekvatno mjesto itd., itd. To bi, međutim, po našem mišljenju, bila diskusija više (ili isključivo) o programu Pravnog fakulteta u Kragujevcu (za ovu materiju) nego li o toj knjizi čija je namjera da bude studentima udžbenik za spremanje ispita i kao takva se nužno morala oslanjati na spomenuti program.

Autor je učinio hvale vrijedan napor i donio jednu interesantnu novinu u pristupu i metodi odabira, klasificiranja i sažetog prezentiranja ove materije i na tome mu treba odati priznanje. Utoliko je veći naš interes da što prije ugledamo i naredne dijelove te knjige (dio II, event. III ili koliko ih već bude). U tom smislu i u tom ne malom naporu autoru želimo što više uspjeha.

Prof. dr Đorđe MILOVIĆ

A. Romac, IZVORI RIMSKOG PRAVA, LATINSKI TEKSTOVI S PRIJEVODOM

Informator, Zagreb 1973, XVI + 607 str. A. Romac, Rječnik rimskog prava, Informator, Zagreb 1975, 747 str.

A. Romac, redovni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, objavio je dva navedena rada što se međusobno popunjavaju i što predstavljaju bitno obogaćenje naše romanistike.

Izvori rimskog prava za naše su prilike vrlo bogat izbor iz latinskih tekstova na kojima se može izvorno proučavati rimsko pravo, jedan od najvažnijih temelja modernih prava. Izbor što ga je autor pripremio izvanredno je značajan za seminarski rad sa studentima kojima je na udoban način omogućeno da razmišljaju i diskusijom o pojedinoj pravnoj normi i pravnoj ustanovi već u prvoj godini studija nauče pravnu terminologiju, dobrim dijelom usvojenu i u modernim pravnim sustavima te da se privikavaju pravnom načinu razmišljanja i izražavanja. Ali i svakom pravniku i uopće osobi koja se interesira za povijesne pretpostavke naše sadašnjice knjiga će biti korisna i poučna.

Kao što je poznato, moderna je romanistika u posljednjim desetljećima učinila goleme korake naprijed. Već je Schulz u svojim radovima (npr. *Classical Roman Law*, Oxford 1951) pokopao mnoge zastarjele predrasude, Levy je proučavanjem vulgarnoga rimskog prava (npr. *West Roman Vulgar Law*, *The Law of Property*, Philadelphia 1951) dao rimskom pravu posve nove dimenzije, Wieacker je pokazao izvanrednu slojevitost sačuvane pravne literature (npr. *Textstufen klassischer Juristen*, Göttingen 1975), tako da se problemu interpolacija i uopće razumijevanju rimskih pravnih tekstova pristupa s novim shvaćanjem velikih i složenih problema. Autor je u potpunosti svladao navedenu problematiku što je to značajnije što

je svaki prijevod u isto vrijeme i neka krajnje složenoj problematici moderne vrsta komentara i zauzimanja stava u romanistike. Upravo zato su i ti prijevodi vrlo korisni jer sile čitaoca da razmisli o tekstu i o prijevodu i da zauzme svoj stav. Ne treba ni isticati kolika je to korist za studente, a treba očekivati da će naši romanisti u diskusiji za koju se nadamo da će se razviti zauzimajući stav o prijevodu pojedinog odlomka pokrenuti istodobno i u nas rasprave o temeljima moderne romanistike.

Rječnik rimskog prava našao je već svoje čvrsto mjesto među pomoćnim udžbenicima studenata Pravnog fakulteta u Rijeci. Možemo samo ponoviti ono što smo i na drugom mjestu već istakli: rječnik je vrlo prikladno sredstvo za lako, brzo i pouzdano informiranje o pojmovima, terminima i pravnim ustanovama rimskog prava, kao i o svim značajnijim ličnostima (pravnim piscima, govornicima, carevima itd.) koji su na ovaj ili onaj način sudjelovali u evoluciji rimskog prava.

Ako spomenutim dvjema knjigama dodamo još i *Dicta et regulae iuris* (Savremena administracija Beograd, bez oznake godine) koja sadrži latinska pravna pravila, izreke i definicije, također s prijevodom na naš jezik — vrlo korisnu zbirku što ju je autor objavio zajedno s Dragomirom Stojčevićem, redovnim profesorom Pravnog fakulteta u Beogradu u m., onda smo naše čitaoce uputili na tri djela koja će im pružiti mnoge lijepe trenutke i veliku korist.

Prof. dr Lujo MARGETIĆ

M. Suić, ANTIČKI GRADOVI NA ISTOČNOM JADRANU

Institut za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu, Studije iz historije urbanizma, knjiga 1, Zagreb 1976, 328 str.

U raskošno opremljenoj knjizi s velikim brojem crteža koji oživljavaju tekst autor je nastojao prikazati antički grad na našoj obali Jadrana u procesu njegova postanka i razvitka. Autor je želio da njegova knjiga bude kulturno-povijesna sinteza antičkog urbanizma te se osobito trudio da predmet svog proučavanja obuhvati i osvijetli uz pomoć koju mu kod toga pružaju znanosti koje se bave antičkim gradom. Autor s pravom ističe da je povijest »primorana da se služi rezultatima mnogih drugih njoj više ili manje srodnih nauka i disciplina« (str. 37) i naglašava da je u proučavanju antičkog grada uz arheologiju potrebno uzeti u obzir i rezultate povijesti umjetnosti, tehničkih disciplina, zemljopisa, lingvistikike, opće povijesti i sociologije (str. 37—45). Nema sumnje da autor ima pravo i da je danas nezamislivo znanstveno proučavati takav kompleksni fenomen bez korištenja rezultata svih znanosti koje se bave antičkim gradom u ovom ili onom aspektu.

Pravni povjesničar mora s čuđenjem konstatirati da autor nije u svom iscrpnom popisu neophodnih znanosti spomenuo pravnu povijest. Očito je da se bez rezultata moderne romanistike u smislu rimske pravne povijesti u njezinu najširem značenju ne može uspješno analizirati složenu pojavu antičkog grada, to više što su upravo zadnja dva desetljeća na tom području postignuti značajni rezultati. Naime, ako se ne uzmu u obzir i rezultati pravne znanosti, dolazi se u opasnost da se pogrešnim shvaćanjem nekih pojmova dođe do neprihvatljivih zaključaka. Steta je što je Suić propustio da u svojoj monumen-

talnoj knjizi ne uzme u obzir i rezultate rimske pravne povijesti. Tako npr. razvoj položaja gradskih općina na našoj obali u rimsko doba Suić temelji dobrim dijelom na podjeljivanju tzv. *ius italicum* »koje zapravo predstavlja prijelaznu fazu u stjecanju potpunog rimskog civiteta« pa »svaki uživatelj italiskog prava stalnim doseljenjem u Rim stjecao je automatski puno građansko pravo« (str. 30). Međutim, poznato je da je italisko pravo posve nešto drugo. *Ius italicum* je (usp. npr. A. Romac, Rječnik rimskog prava, Zagreb 1975, 267; Der kleine Pauly III, Stuttgart 1969, 14—15) vrlo rijetki i vrlo veliki privilegij koji se iznimno dodjeljivao vrlo značajnim i zaslužnim gradskim općinama (u čitavom rimskom carstvu dobili su ga samo oko 35 gradova), a sastojao se u prvom redu u tome što je takva gradska općina bila oslobođena od poreza, a zemljišta na njezinu području bila sposobna za *dominium ex iure Quiritium*. Ne uzimajući u obzir rezultate pravne znanosti Suić je sam sebi zatvorio put razumijevanju razvoja gradskih općina u rimsko doba.

Svakom pravniku, osobito pravnom povjesniku, Suićeva će knjiga biti ipak vrlo korisno pomagalo za upoznavanje antičke urbanistike na našoj obali Jadrana. Jezgre antičkih gradova i parcelacija zemljišta oko njih sačuvali su začudujuću vitalnost i u srednjem vijeku pa su tako postali sastavnim dijelom naše kulturne baštine — što i Suić ispravno konstatira (str. 264) — i tako ne »knjiškim putem« nego izravnim utjecajem djelovali na formiranje naše narodne samosvojnosti.

Prof. dr Lujo MARGETIĆ

M. Križman, ANTIČKA SVJEDOČANSTVA O ISTRI.

Izbor iz djela, Pula—Rijeka 1979.

Vrijedno i izvanredno zanimljivo djelo izašlo je kao prva knjiga prvog kola zbirke Istra kroz stoljeća koju izdaju Čakavski sabor, Otokar Keršovani, Istarska naklada i Edit. M. Križman sabrao je, preveo i popratio objašnjenjima antičke ulomke o Istri iz grčkih i latinskih pisaca, na način koji izaziva poštovanje ozbiljnošću pristupa. Dovoljno je napomenuti da se pred tekstom svakoga pisca nalazi kratka, vrlo informativna bilješka o piscu i djelu, da je tekst popraćen mnogim korisnim opaskama koje čitaocu uvelike olakšavaju razumijevanje teksta te da su knjizi pridodani bibliografija, Kazalo navoda iz pisaca i Kazalo imena.

Djelo je zanimljivo ne samo za širu kulturnu javnost već i za stručnjake povijesnih disciplina. Pravni će povjesničar naići na mnoge podatke o pravnoj povijesti Istre (npr. Plin. Hist. nat. 3, 130 i d.) i sa zanimanjem pročitati Križmanove bilješke. Djelo obuhvaća i podatke o Cresu, Krku, itd. što mu još i povećava vrijednost.

Uzorno sastavljenom djelu jedva bi se moglo naći prigovora. Više zbog kri-

tičarske dužnosti napominjemo da za čudo nije navedeno i upotrijebljeno djelo B. Benussi, *L' Istria sino ad Augusto, Trieste 1883.* i da se u pozivanju na literaturu uz pojedine bilješke uvijek navodi cijeli naslov djela s godinom i mjestom izdanja što je nepotrebno. Takvih i sličnih primjedbi našlo bi se još, ali one ne umanjuju nipošto više nego pozitivni dojam koji djelo pobuđuje u cjelini i u pojedinostima. Žao nam je što autor nije objavio odlomke iz pisama pape Grgura I u kojima se govori o Istri i o prvom spomenu Slavena u njoj. Odlomci iz pisama Grgura I upoznavaju nas s propadanjem antičkoga društvenog uređenja u Istri, temeljenog na gradskim općinama (*civitates*) i s pojavom novog sustava *castrorum* pa bi predstavljali vrlo prikladni prikaz završetka antike uz istodobnu najavu novih naroda i novih društvenih pojava.

Svakom pravniku, a osobito onima koji se zanimaju za prošlost naše Istre toplo preporučujemo lijepo Križmanovo djelo, a od izdavača očekujemo s pouzdanjem daljnja djela iste visoke razine.

Prof. dr Lujo MARGETIĆ

**M. M. Frejdenberg, GORODSKAJA OBŠČINA X—XI V. V. DALMACII
I EE ANTIČNYJ ANALOG**

Études balkaniques 2, Sofia 1977, 114—125

M. M. Frejdenberg, poznati sovjetski bizantolog i medievista, koji se bavi intenzivno, među ostalim, i hrvatskom srednjovjekovnom prošlošću, osobito ekonomskim pitanjima gradova hrvatskoga primorskog područja nije nepoznat našoj javnosti koja se bavi pravnom poviješću (v. npr. instruktivan prikaz O. Mandića Frejdenbergova rada *Derevnja i gorodskaja žizn' v Dalmaciji XIII—XV vv.* Kalinin 1972, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu). Od ostalih radova Frejdenberga koji pobuđuju pažnju pravnog povjesnika osobito ističemo *Struktura feodal'noga zemljevladanja v Dalmatinskoj Horvatii XI—XII vv.*, Slavjanski sbornik, Velike Luki 1963; *Vizantijskij i dalmatinskij emfitevzis, Tezisy dokladov Sed'moi vsesojuznoj konferencii vizantistov v Tbilisi*, Tbilisi 1965; *Seljaštvo zadarskog područja od XIII do XV stoljeća*, Rad JAZU 369, 1975; *Vnutrennjaja žizn' dalmatinskoga goroda, Hozjajstvo i obščestvo na Balkanah v srednie veka*, Kalinin 1978. Ovdje se želimo samo ukratko osvrnuti na rad spomenut u naslovu osvrta.

Frejdenberg razlikuje tri epohe razvoja dalmatinskih gradova:

1) Prva epoha (str. 116—120) ide po njemu od konca IX st. do početka XII st. On je naziva dokomunalnim epohom gradske općine s primitivnim gradskim ustrojem bez čvrste organizacije, u kojoj još nema predstavničkih organa (konzulat, Veliko vijeće, Malo vijeće) koji bi preuzeli vlast od širokih slojeva stanovništva, nema magistratura, nema gradskih zidina i drugih karakterističnih komunalnih građevina, nema razlikovanja grada i sela. Gradom upravlja izravno opći sabor građana, osobito vitalan u XI st., na čelu grada je prior, a postoje i tribuni «u ovo vrijeme već izborne osobe gradske općine». Zamjet-

ljivo je svojevrsno povojničenje gradskog života.

Gradska općina te epohe nema kontinuiteta s antikom, a njezin se početak može staviti u vrijeme cara Bazilija koji je odredio da dalmatinski gradovi plaćaju slavenskim knezovima novčano podavanje — što je znak da su gradovi već u to doba imali izvore novčanih prihoda i vlastiti prinudni aparat za njihovo ubiranje.

Dalmatinske su se gradske općine razvile kao trgovačka središta razmjene obrtničkih proizvoda talijanskih gradova, dobara koja su dopremala obalna područja (riba i sol) i područja unutrašnjosti Balkana (stočarstvo).

2) Druga epoha (str. 115—116) počinje s Kolomanovim ispravama »trogirskog tipa« (iz 1107—1108. god. i traje do približno 1260. god. Frejdenberg je naziva epohom rane komune. U to doba pojavljuje se veliko vijeće, utjecaj aristokracije jača, a široki slojevi gube svoj utjecaj na upravljanje gradom. U to doba dolazi do pojave notarijata i prvog fiksiranja gradskih statuta.

3) Treća epoha (str. 121—125) ide od 1260. do 1400. god., tj. do potpadanja pod mletačku vlast (str. 114). Frejdenberg je naziva epohom razvite komune. Članovi komune su samo plemići, tj. članovi velikog vijeća, a njih je po Frejdenbergu izvanredno malo, svega 5% čitavoga gradskog stanovništva. Svi ostali građani ne pripadaju komuni, već ulaze u sastav tzv. *universitas*. Više službe rezervirane su samo za plemiće, a obavljaju se besplatno, dok su niže službe, koje obavljaju *populares*, plaćene. Besplatnost viših služba je karakteristika po kojoj dalmatinske komune pokazuju tipološku sličnost s antičkim polisom, ali, radi se samo o analogiji, a ne i o kontinuitetu.

Frejdenberg naglašava kao osobito značajan egalitarni duh među plemićima, koji se izražava u podjeli zemlje pod jednakim uvjetima koji su npr. Dubrovčani proveli 1333. (Pelješac), 1366. (Astareja) i 1399. (Primorje).

Frejdenberg je svoju tezu iznio vrlo jasno, čitkim stilom, pozivom na izvore i literaturu i logičnom arhitekturom svojeg rada. Dakako da je riječ o izvanredno složenim problemima u kojima znanstvenici već decenijama vode diskusiju i predlažu razna rješenja koja se bitno međusobno razlikuju. Po našem mišljenju, dalmatinske gradove do XII st. mora se svakako proučavati u njihovom aspektu pripadnosti Bizantu pa se osobito za X i XI st. ne smije zanemariti ta komponenta, a to znači da je dalmatinski grad u to doba jedna od pojavnih forma bizantske gradske općine. To je povezano s pitanjem funkcije tribuna, a i s nekim drugim aspektima gradskog života (npr. postojanja gradskih zidina do IX st.). Dalje, da li je doista dolazak Kolomana odlučujući za početak komune u Dalmaciji ili je on samo potvrdio prava koja su dalmatinski gradovi i prije njega uživali? A sva-

kako će biti korisno ponovno temeljito proučiti i problem odnosa *communitas* i *universitas*, jer i po Frejdenbergu populares obavlja komunalne funkcije, premda samo niže, pa bi na prvi pogled moglo izgledati kao da su populares funkcionari u komuni kojoj ne pripadaju.

Međutim, ta i druga razmišljanja u povodu Frejdenbergova rada ne mogu ni najmanje umanjiti značenje i korist njegovih radova. Znanost živi od diskusije pa mnogobrojne primjedbe i zamjerke Frejdenbergovim shvaćanjima koje je dala npr. N. Klaić (među ostalim v. Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 32—33, i *passim*) potvrđuju naše mišljenje da se do istine u znanstvenom radu dolazi dugotrajnim naporima velikog broja znanstvenika. Zato se marljivi rad sovjetskih znanstvenih radnika (Frejdenberg, Bromlej, Zaharov) korisno pridružuje naporima naših novijih vrhunskih povjesnika (N. Klaić, Lučić, Raukar) u cjelinu čiji rezultati već sada daleko nadmašuju rezultate starijih proučavanja pa s nadom i zahvalnošću očekujemo dalje Frejdenbergove doprinose.

Prof. dr Lujo MARGETIĆ

MONUMENTA CARTOGRAPHICA JUGOSLAVIAE I, ANTIČKE KARTE

Istorijski institut Beograd, Posebna izdanja knj. 17, 1975.

Odabrao i priredio **Gavro A. Škrivanić**, str. 60

Vrlo lijepo opremljena monografija upoznaje nas s Ptolomejevom (tekst Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović) i Peutingerovom kartom (tekst. G. Škrivanić). Karte su dane u faksimilima, Peutingerova čak u boji, kojima su dodani crteži originala s antičkim toponimima i sa suvremenim zemljovidima SFRJ s podacima iz navedenih antičkih karata. Komentar navodi literaturu, a uz oba zemljovida dani su i registri latinskih naziva.

Antičke karte jedan su od neophodnih pomagala svakog znanstvenika koji se bavi antikom pa tako i pravnih povijesnika, u prvom redu romanista, ali će one odlično doći i medievistima.

Na izdanje bi se moglo dati vrlo mnogo ozbiljnih primjedaba. Zadržat ćemo se samo na nekoliko opaski što se odnose na naše primorske krajeve. Po autoru teksta uz Ptolomejevu kartu (str. 24) je: »Senia, danas grad Sinj (!)«, a Lopsica »bi bio Jablanac kod Sinja (!)« »odnosno Sv. Juraj (!) kod Sinja (!)«. Autor teksta očito zamjenjuje Sinj i Senj, što pogotovu upada u oči kad na str. 20 čitamo da je »selo Muć istočno od Senja (!)«. Tediastum objašnjava autor kao »danas Tediast« koji dakako

uopće ne postoji. Naime, Tediastum je »grad na Zrmanji«, jer se Zrmanja u antici zvala Tedianus. Nije jasno na koji je grad Ptolomej mislio. Možda na Clambetae? Autor Apsorus objašnjava kao »danas ostrvo i grad Osor«, ali otok Osor ne postoji, a mjestance Osor s nekih 150 stanovnika ipak nije »danas« grad. Autor zamjera Ptolomeju da »su dva grada Apsorus i Krepsa pogrešno stavljani na isto ostrvo«, ali to nije opravdan prigovor. Peutingerova karta ima dva puta koji vode od Tarsatike do Senije, a na karti Rimski putovi prema Peutingerovoj tabli (poslije str. 58) ucrtan je samo jedan. Po zemljovidima SFRJ (poslije str. 28 i 58) granica naše države povučena je tako da je čitava sjeverozapadna Istra do rijeke Mirne (!) pripala Italiji (?) itd. itd. Zar recenzenti (M. Garašanin i R. Novaković) nisu mogli upozoriti autore na sve te neshvatljive greške?

Pa ipak, izdanje antičkih karata je bilo vrlo potrebno i autori su uložili veliki napor pa bi bilo šteta da se propusti na neki način ne poprave. Dodatni napor autora i recenzentata na ispravljanju grešaka višestruko bi se isplatio.

Prof. dr Lujo MARGETIĆ

Velimir Bogavac, Luka Bogavac, Veliša Bogavac:
POREKLO BOGAVACA I NJIHOVE SEOBE,
Beograd, 1979, 207 str.

Radi se o jednoj interesantnoj porodično-brastveničkoj kronici jednog »jakog« crnogorskog bratstva: Bogavaca ili Bogovaca, kako se negdje nazivaju (a čiji članovi danas žive u svim republikama širom naše domovine, izuzimajući Makedoniju) utvrđujući njihovo porijeklo, njihove seobe kroz vjekove i mnogobrojna povijesna zbivanja i sudjelovanje u borbama protiv neprijatelja od najstarijih pa do najnovijih vremena. Na kraju knjige dat je popis opsežne literature kojom su se autori služili. Međutim, a to treba posebno istaći, osim korištenja bogate literature, ta je knjiga i plod vrlo opsežnih i pomnih istraživanja na terenu.

Pred nama je jedna po mnogočemu nesvakidašnja i zanimljiva studija. Već na prvom mjestu impresionira što se ona javlja kao plod zajedničkog truda i drugih istraživanja jednog pravnika, jednog radnika i jednog učitelja (sva trojica su borci NOB-a i istaknuti društveno-politički radnici). Druga je in-

teresantnost ove knjige što su autori (nasuprot brojnim upravo obrnutim primjerima u sličnim pokušajima) svjesno htjeli i sasvim uspjeli da izbjegnu svako »lakiranje«, veličanje i isticanje slave i zasluga po svaku cijenu. Oni su jednim poštenim, nadasve objektivnim i sasvim naučnim pristupom uspjeli svoju plemenitu ideju ostvariti i dovesti do kraja, davši nam tako, prateći kretanja svojega bratstva kroz stoljeća, mnoštvo dragocjenih podataka o migracionim kretanjima u našem narodu, problemima i teškoćama koje su otuda proistjecale, uspjesima adaptiranja i života u novim sredinama, zajedničkim borbama i čuvanju ideje bratstva i jedinstva. Time su autori uspjeli svojim dosta opsežnim, minucioznim i serioznim radom dati vrijedan prilog našoj nauci u izučavanju povijesti živih migracionih kretanja na području naše zemlje.

Prof. dr Đorđe MILOVIĆ

A. H. Manchester: A MODERN LEGAL HISTORY OF ENGLAND AND WALES 1750—1950, izdavač Butterworths, London 1980. (str. XX + 419)

Prikaz razvoja prava za period od dvije stotine godina, i to upravo onih koje su bile protkane burnim promjenama u svim sferama života, predstavlja pothvat dostojan pažnje. Manchester se međutim nije zadovoljio samo konstatiranjem promjena. On ih analizira kao proces, što omogućava svima zainteresiranima, pa i onima nedovoljno upoznatim sa specifičnostima pravnog sistema Engleske i Walesa, bolje razumijevanje promjena do kojih je došlo tijekom toga vremenskog perioda u judikaturi i legislativi.

U uvodnom dijelu autor nas upoznaje s pravnim sistemima tih zemalja u 1750. godini, a nakon toga obavještava o socijalnim i ekonomskim faktorima koji su bili značajni za razdoblje 1750—1850. Odjeljci 2—8 prikazuju razvoj sudstva i ostalih pravnih institucija, kao i način izobrazbe pravnika. U narednim dijelovima knjige autor koncizno i vrlo jasno prikazuje razvoj pojedine pravne oblasti i najvažnijih institucija. Tako

se u odjeljcima 9—11 obrađuje razvoj krivičnog prava, krivičnog postupka i kriminologije, u odjeljcima 12—13 građanskog prava, a u odjeljku 14, koji nosi naziv »Rad i kapital«, obrađuju se problemi kao što su: reguliranje radnih uvjeta, organizacione forme kapitalističkih trgovačkih društava i sl. Bračno pravo i porodični odnosi prikazani su u odjeljku 15. Autor zaključuje svoj rad razmatranjem procesa reforme prava u Engleskoj i Walesu.

Za sve one koji se bave poredbenim izučavanjem prava, razumijevanje pojednog engleskog odnosno waleskog pravnog instituta predstavlja vrlo često veliku prepreku. Knjiga A. H. Manchestera nam omogućava da upoznamo i razumijemo, kako bivše tako i današnje, institucije pravnog sistema tih zemalja, pa tako predstavlja dragocjenu pomoć svima onima koji dolaze u dodir ili žele da znaju nešto više o pravu. Engleske i Walesa.

Dr Petar Sarčević

STUDENSKI RADOVI

PROŠLOST NAŠIH NARODA U PRIMORSKIM KRAJEVIMA I PRAVNA POVIJEST S OSOBITIM OBZIROM NA RIMSKO PRAVO

I. Uvod

Povijest, osobito pravna povijest naših primorskih krajeva (Istra, Hrvatsko primorje, Dalmacija) vrlo je važna za razumijevanje sadašnjeg trenutka zajedništva naših naroda i narodnosti u našim krajevima. Izgradnji samoupravnog socijalizma u nesvrstanoj Jugoslaviji pristupili su svi narodi i narodnosti u tim krajevima pa svaki od njih unosi u to zajedništvo interesa i socijalističke kulture stvarnosti svoj specifičan doprinos pa je upravo zbog toga sigurno da će kultura tih krajeva biti i ubuduće osobito bogata i raznovrsna, jer će složni, zajednički rad na kulturnim vrednotama u našem socijalističkom samoupravnom društvu osigurati takav razmah stvaralačkih snaga kakav mi sada jedva možemo i zamisliti. Bratstvo i jedinstvo u raznovrsnosti kulturnog doprinosa najbolji je zalog takve vizije budućnosti, za koji sam sigurna da će se ostvariti i čije se prve rezultate vidi već na svakom koraku. Da bi se došlo do današnjeg stanja koje obećava takav neslućeni razvoj proizvodnje i kulture u našim primorskim krajevima, bilo je potrebno mnogo vjekova teškog života i bezdušne eksploatacije, bila je potrebna golema količina prolivena znoja i krvi, a stoljetna, nerazumna tendencija suprotstavljanja pojedinih naroda i narodnosti imala je upravo u ovom stoljeću strašnih posljedica koje su kulminirale u fašističkom režimu i u ratnim katastrofama drugoga svjetskog rata. Naša narodnooslobodilačka borba ujedinila je radnike, seljake i inteligenciju svih naroda i narodnosti u jedinstvenoj i odlučnoj borbi protiv fašističkog ugnjetavača, izrabljivača i istrebljivača i uspjela nakon pobjedonosno završenog rata okupiti sve narodne snage, najprije na obnovi zemlje, a onda na izgradnji samoupravnog

socijalizma, a to ujedno omogućuje novi, istinitiji i objektivniji pristup proučavanju povijesne problematike.

Ovaj moj rad predstavlja pokušaj da se makar samo naznače neke od osnovnih odrednica pravnih gledišta burne i teške prošlosti naših naroda i narodnosti ovog dijela naše zemlje. Bit ću zadovoljna ako uspijem bar donekle ukazati na neke probleme i neka pitanja.

II. Pojmovi »Prošlost naših naroda«, »Slavensko pravo« i »Rimsko pravo«

Prije nego što pređem na razmatranje nekih pitanja pravne povijesti naših primorskih krajeva, željela bih utvrditi što razumijevam pod pojmovima »prošlost naših naroda«, »slavensko pravo« i »rimsko pravo«.

a) Nije tome tako davno da se pod našom poviješću razumijevala samo slavenska povijest, tako da je u pojam naše povijesti ulazila zapravo samo povijest Slavena koji su počeli naseljavati Balkanski poluotok počevši od II polovice VI st., a njoj se dodavala kao neka vrsta uvoda s jedne strane povijest Slavena u staroj postojbini, a s druge strane povijesni događaji u našim krajevima u starom vijeku. Tek u najnovije doba ispravno se shvaćalo da je i povijest Ilira, Liburna, Histra, da navedem samo najvažnije narode koji su u antici naseljavali naše krajeve — naša povijest. To je najjasnije iznio naš znanstvenik Aleksandar Stipčević kad je 1974. god. istakao da je »prošlost i kultura Ilira sastavni dio nacionalne povijesti Hrvata, Crnogoraca, Slovenaca, djelimično i Srba.«¹ Značajni radovi naših uglednih znanstvenika M. Suića, M. Rendić-Miočevića, A. Beuca, R. Katičića i drugih² otkrili su pred našim očima bujni i kulturni svijet na našim područjima koji se stoljećima odupirao romanizaciji i čije je tragove znanost uspjela utvrditi čak još i u srednjem vijeku. Tako je zanimljivo da se ime Gram-piza spominje na Krku još u I st. pr. n. e., a zatim opet u XII st.³ Revalorizacija ilirskog nasljeđa u našim nacionalnim kulturama u punom je jeku pa se od budućega predanog rada naših znanstvenika mogu očekivati u tom smjeru još mnoga značajna i važna otkrića.

b) Postojali su mnogobrojni pokušaji da se dokaže postojanje posebnih slavenskih pravnih instituta ili bar nekih oblika pojedinih pravnih instituta karakterističnih samo za Slavene. »Oranje«, »kupovanje«, »muženje« i ostale riječi zajedničke svim slavenskim jezicima, a koje se odnose na proizvodne, obiteljske i društvene odnose ukazuju nam da su te aktivnosti bile poznate narodima koji su govorili praslavenskim jezikom, odnosno jezicima i bili dio šire indoevropske zajednice pa izgleda neshvatljivo da bi Slaveni nakon tisućljetnog života na relativno visokom razvojnem stupnju, počeli naglo nazadovati, i to baš u trenutku njihova širenja, tako presudnog za njihov daljnji povijesni razvoj. Kad su se Mađari krajem IX st. spustili u Panonsku nizinu, razbili su tamošnje slavenske državne tvorevine, no svoju državu su izgradili koristeći se baš pravnim institutima koje su našli kod Slavena, što je posebno zanimljivo, a još je zanimljivije to da su tom prilikom preuzeli veliki broj riječi iz javnog i privatnog prava iz slavenskih jezika što se lijepo može vidjeti iz ovih primjera:

¹ A. STIPČEVIĆ, *Iliri*, Zagreb, 1974, 7.

² STIPČEVIĆ, n. dj., 20 i d. i tamo navedena ostala literatura.

³ L. MARGETIĆ, *Najstarije vijesti o borbi krčkih i creskih pučana za očuvanje svojih prava*, »Jugoslavenski historijski časopis«, Beograd 1978, 55.

kiraly szolga = kraljev sluga, serviens regis, kasnije plemić; nadoripan = na dvoru župan, tj. dvorski župan; tavernik (od tovar tj. osoba nadležna za kraljeve prihode); pristaldus = pristav itd.⁴

Upravo zbog toga mađarsko pravo nam je dragocjen izvor za upoznavanje pravnih instituta Slavena na širem području Panonije negdje u IX st., tim više što nije sačuvan ni jedan jedini zakonodavni tekst starohrvatskih vladara. No, ako je mađarsko pravo zaista vrlo vrijedan izvor za upoznavanje slavenskog prava i ako instituti mađarskog prava odgovaraju institutima slavenskog prava, onda pojam slavenskog postaje donekle nejasan.

c) Međutim, i pojam »rimsko pravo« čini mi se višeznačnim. Najstarije pravo Rima gubi se u prošlosti i legendi te ga ni klasični rimski pravници nisu dobro ni poznavali ni razumjeli, a početkom naše ere bilo je već zastarjelo. To pravo se nije mnogo razlikovalo od prava ostalih tadašnjih gradova — državica i, više ili manje, bilo je slično starom grčkom pravu.⁵ Od III st. pr. n. e. Rim kreće u velika osvajanja po Sredozemlju i u svoje pravo ugrađuje najveći dio tadašnjeg »općeg prava« koje je važilo na Mediteranu, a osobito u gradovima helenističkog razdoblja. Zasluga Rima je upravo u tome što je dobrim dijelom odustao od svoga zastarjelog »prava« rimskog prava i što je pretorskim ediktima dao pročišćenu verziju ovog prava koje je i bez Rima važilo snagom običaja. U III st. n. e. Rimsko carstvo dolazi u krizu i iz nje izlazi obnovljeno Dioklecijanovim i Konstantinovim reformama koje su bitno izmijenile mnoge pravne institute, pri čemu se pravna shvaćanja Rima i Italije igrala posve beznačajna uloga, jer su i Rim i Italija u to doba izgubili svoj povlašteni položaj. Osim Justinijanove reforme iz VI st., važno je spomenuti i reforme ikonoklastičnih bizantskih careva (naročito Ekloge iz VIII st.) koje, iako se nadovezuju na Justinijanov Corpus, u nekim ga stvarima iz temelja mijenjaju. Kao što vidimo, »rimsko pravo« je skupni naziv za određenu kulturno-povijesnu pojavu Sredozemlja koja se u svom višestoljetnom razvoju mijenjala, a na čiji su oblik i strukturu presudno utjecali narodi Sredozemlja, uključujući i Italiju.

Rimsko pravo se ne može proučavati bez temeljitog poznavanja antičke ekonomije i antičkog društva uopće. Tu, u prvom redu, dolaze u obzir duboke misli Karla Marxa koji je u »Grundrissima«⁶ utvrdio značajke antičkog društva i antičkog tipa vlasništva u njegovu primarnom obliku.

Antički tip vlasništva razvio se iz azijskog tipa vlasništva. No, ono što vojnički organiziranu gradsku općinu razlikuje od azijske općine jest:

- a) koncentracija stanovništva u gradu koji je osnova te vojničke organizacije;
- b) vlasništvo nad zemljom pojavljuje se u dvostrukom obliku: kao državno ili općinsko javno vlasništvo (ager publicus) i kao privatno vlasništvo gdje privatni vlasnik može biti samo onaj koji je član općine;
- c) gradska općina je organizirana kao država;

⁴ L. MARGETIĆ, Do sinteze, »Dometi«, god. 3, knj. 8, Rijeka 1970, 75.

⁵ M. BORAS — L. MARGETIĆ, Kratki pregled rimskog prava, Rijeka 1975, 13 i d., usp. M. HORVAT, Rimsko pravo, Zagreb, 1958,³ 11 i d., D. STOJČEVIĆ, Formiranje rane rimske države, u »Zbornik radova iz pravne historije«, Beograd, 1966,⁷ 62.

⁶ K. MARX, Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse), Zagreb 1977, 186 i d.

d) članovi te vojnički organizirane malene zajednice su međusobno ravnopravni i slobodni seljaci koji su ujedno i vlasnici zemlje.

S vremenom teritorij tog grada — države postaje ograničen, pogotovo onaj dio koji se razdjeljuje ratnicima, jer dolazi do povećanja stanovništva pa zato treba pronaći nova zemljišta za taj višak ratara, što dovodi do osvajačkih ratova. Ti ratovi su uz veliko povećanje broja ratova doveli i do propasti seljaštva koje je moralo ići u vojsku zapostavljajući tako zemlju, što dovodi do koncentracije zemljišnog posjeda, tj. do nastanka latifundija, jer se nobilitet kao vladajuća klasa mogao dokopati posjeda dobrog dijela ager publicusa. Propali seljaci slijevaju se u grad Rim gdje postaju neproduktivni paraziti koji misle samo na svakodnevnu prehranu i zabavu, ili pak od I st. n. e. stupaju u kolonatski odnos. U tom I stoljeću temelji rimskog carstva počeli su se pomalo rušiti, a kad je to rušenje postalo vidljivo, više se ništa nije moglo učiniti da se to rušenje zaustavi. Zanimljivo je da je rimsko pravo doživjelo vrhunac u svom razvoju u III st. n. e. kad se Rimsko carstvo našlo u teškoj krizi, i to zbog toga što je u tim vremenima jako izražena težnja za ravnomjernim reguliranjem ekonomskih odnosa na čitavom području carstva, našla baš u njemu svoj izraz.

O antičkom vlasništvu Marx je pisao prije i poslije »Grundrissa«, ali nigdje se nije tako temeljito osvrnuo na taj problem kao u »Grundrissima«. Ipak bih spomenula bar »Njemačku ideologiju« koju su napisali Marx i Engels 1846. god.⁸ Konceptija u tom ranijem djelu dosta je različita od one u »Grundrissima«, pa bi bilo zanimljivo usporediti te dvije koncepcije, ali bi me to odvelo predaleko. Pogreške klasične romanistike uočio je Marx u »Grundrissima« i kasnije u »Kapitalu«. Radi se o poznatoj Mommsenovoj upotrebi pojma i naziva kapital.⁹

d) Nakon što sam zauzela takvo gledište prema tim osnovnim pojmovima problematike koju obrađujem u ovom radu, prelazim na kratku analizu dvaju primjera iz pravne povijesti našeg područja, jer sam uvjeren da će se upravo iz ta dva primjera vidjeti sva širina problematike naše pravne povijesti: »Brak na istarski način« i »Pojam općinske imovine«.

III. Brak na istarski način

Lijep primjer kompleksnosti problematike naše pravne povijesti jest brak na istarski način.¹⁰ U njemu se ogleda problematika imovinskopravnih odnosa između muža i žene na našem primorskom području. Naime, jedan je od velikih problema čovječanstva ravnopravan odnos između muškarca i žene pa je, po mom mišljenju, upravo nama u našoj socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji možda konačno pružena mogućnost da riješimo na doista ravnopravnom temelju taj tisućljetni izvor nespornosti i izrabljivanja.

⁷ O. MANDIĆ, Uvod u opću sociologiju, Zagreb 1962, 255 i d., Opća sociologija, Zagreb 1975,² 240 i d., ISTI, uz problem robovlasničke društveno-ekonomske formacije, »Historijski zbornik«, XXIX, 1976—1977, 21 i d.

⁸ K. MARX — F. ENGELS, Njemačka ideologija, Rani radovi, Zagreb 1976,⁵ 366.

⁹ K. MARX, Kapital, Kritika političke ekonomije, Treći tom Beograd, 1961, 1194, 1401, 1536.

¹⁰ I. BEUC, Osnovi statutarnog prava u Istri, »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu«, god. XII, br. 3—4, Zagreb 1962, 191.

S tog gledišta bit će osobito zanimljivo analizirati način na koji su naši stari pokušali razriješiti taj problem.

U Istri su postojala tri tipa imovinskopravnih odnosa između muža i žene:

- a) brak na mletački način
- b) brak na slavenski način
- c) brak na istarski način

Da bi se bolje shvatio i objasnio brak na istarski način, potrebno je poznavati i suštinu ostalih dvaju tipova navedenih imovinskopravnih odnosa, pa ću se u svom daljnjem izlaganju i na njih osvrnuti.

Što je to brak na istarski način? Najbolje je to prikazati primjerom. Pretpostavimo da su u zapadnom dijelu Istre, na primjer u Vodnjanu u XV st. jedan mladić i jedna djevojka odlučili sklopiti brak. Oni bi se pojavili pred župnikom i izjavili mu svoju želju i namjeru, a on bi nakon toga sastavio ženidbeni ugovor i ubilježio ga u registar brakova. Takav zamišljeni, pojednostavljeni ženidbeni ugovor glasilo bi po prilici ovako:

23. maja 1420. preda mnom niže potpisanim župnikom mladić taj i taj stupio je u brak na istarski način s djevojkom tom i tom tako da postoji zajednica imovine kao između brata i sestre i obećao joj u ime uzmirazja 25 dukata kao i u ime basadega ili darovanja 10 dukata.

Župnik

Da bismo razumjeli taj ugovor, nužno mora prethoditi pravno-povijesno objašnjenje, no nekako se potpuno opravdano nameće pitanje što se tim ugovorom htjelo postići i, što je još važnije, što se htjelo izbjeći. Kad su budući supružnici izrazili želju da sklope brak na istarski način, time su htjeli ujediniti svu svoju sadašnju i buduću imovinu tako da ta imovina ubuduće bude zajednička kojom oboje zajednički upravljaju, a u slučaju smrti jednog od njih, drugi ima pravo na polovicu te imovine pa čak i onda kad je jedna strana u braku stupila bez ikakve imovine i kad se u tom braku ništa nije steklo. No, bila bi zabluda kad bi se mislilo da su sve stvari ulazile u zajedničku imovinu. Bilo je tu dosta raznovrsnih iznimaka koje su obavezno bile navedene u statutima istarskih gradića, a najvažnije su bile upravo miraz, uzmirazje i basadego. Miraz su u pravilu davali roditelji, a uzmirazje i basadego zaručnik. Uzmirazjem se zapravo povećavao miraz kako bi sa zaručnikove strane budućnost buduće supruge bila osigurana, a basadego je dar koji se davao prilikom braka, odnosno, to je bio prvi čin nakon sklopljenog braka kad muž daje basadego koji je kao zaručnik obećao. Miraz, uzmirazje i basadego bili su isključivo vlasništvo žene, samo što ona nije s tim mogla samostalno raspolagati, jer joj je za otuđivanje bila potrebna muževa suglasnost.

Sklapanjem braka na istarski način htjela se izbjeći potpuna odvojenost imovine muža i žene, što je bila osnovna značajka braka na mletački način. U tom tipu imovinskopravnih odnosa, imovina muža ostaje strogo odjeljena od imovine žene pa sve što muž stječe, stječe za sebe, kao što i žena sve što stječe, stječe za sebe. I tu postoji miraz, uzmirazje i basadego, s tom razlikom što u tome leži sva ženina nada i oslonac u eventualnoj nesigurnoj budućnosti koja je čeka nakon smrti muža.

Da je razlika više nego ogromna, to ne treba ni naglašavati. Osim toga što su u braku na istarski način muž i žena ravnopravni partneri (zato se brak na istarski način i zove »zajednica poput brata i sestre«), u očima upada sigurnost žene da ona nakon muževljeve smrti neće moći biti protjera- na iz kuće muževljih rođaka, jer ona je, konačno, vlasnica, između ostaloga, i polovice kuće. U braku na mletački način žena je za muževljeva života kućanica u pravom smislu te riječi i sve je dobro dok muž živi, no kad on umre, onda nastaju nevolje za ženu. Ona je morala napustiti muževljevu kuću u određenom roku. Imajući u vidu tragičnost situacije u kojoj se žena može naći nakon njegove smrti, muž je u oporuci često znao navesti da žena može trajno ostati u kući uz uvjet da učini udovički zavjet i ostane neporočna.

Ukratko, brak na istarski način je brak dvoje ravnopravnih partnera, dok je brak na mletački način izrabljivačka institucija u kojoj muškarac iskorištava svoj jači položaj što mu ga je dao zakon koji je on — muškarac stvorio.

U Istri je prevladavao brak na istarski način, što se lijepo vidi iz podataka o načinu sklapanja brakova u Balama u dobrom dijelu XVII i XVIII st., koji obuhvaća preko 1200 brakova, a objavio ih je Bertoša. 80% od ukupnog broja brakova sklopljeno je na istarski način, 16% na slavenski način, a svega 4% na mletački način. Brakova na mletački način gotovo da i nije bilo iako se mirne duše može pretpostaviti da je u priobalnim gradovima s jače razvijenom trgovinom i većim mletačkim utjecajem brakova na mletački način bilo mnogo više.

Međutim, iznenađuje i pobuđuje naš interes razmjerno velik broj brakova na slavenski način. Iz sačuvanih izvora vidi se da je i u braku na slavenski način postojao miraz, uzmirazje i basadego kao isključivo vlasništvo žene, a može se naslutiti da je i kod naših predaka postojao običaj da obiteljske nekretnine pripadaju samo muškim članovima, a da su ženski članovi dobivali od roditelja samo pokretnine što ne znači da one nisu mogle kupiti ili na neki drugi način steći nekretnine. No, što je bivalo s imovinom koju su bračni drugovi unosili u brak i stjecali za vrijeme braka, o tome na žalost, ne možemo ništa reći. Možemo samo upozoriti na slavenske običaje u okolici Trsta i Kopra, odnosno, na tzv. brak na tršćanski način, gdje su muž i žena ujedinjavali samo nepokretnu imovinu stečenu za vrijeme braka, što je velika razlika i od braka na istarski i od braka na mletački način. Slavenska sela u okolici Trsta živjela su po tom pravu, a ono je važno za sva slavenska sela na kraškom području, u selima oko Kopra, pa čak i u Rijeci.

IV. *Problem općinske imovine naših srednjovjekovnih općina*

Poznato je da su članovi gradskih općina na našem području u srednjem vijeku često vršile diobu općinskog zemljišta. Ta pojava nam je poznata iz Dubrovnika, Kotora, Trogira, Korčule, Splita itd. To u najmanju ruku za- čuđuje, jer se duboko protivni našim predodžbama o imovini pravne osobe koja se prema modernim shvaćanjima ne može razdijeliti među članove

¹¹ D. ROLLER, Agrarno-proizvodni odnosi na području dubrovačke republike, od XIII do XV st., Zagreb 1955, 31 i d.

pravne osobe kao da se radi o nekom privatnopravnom društvu. Upravo zato bit će zanimljivo nešto točnije analizirati tu pojavu.

Najranije zabilježena podjela općinske imovine potječe iz 1316. god. kad je uslijedila podjela školjeva na Lastovo, relativno slabo razvijenom otoku u gospodarskom smislu, a ipak se ta dioba dešava prije ostalih nama poznatih dioba. Zanimljiva je pojedinost da se ta podjela vršila na sličan način kao podjela novoosvojenih zemljišta u Dubrovniku i Kotoru, o kojima postoji najviše zapisanih podataka. Nameće se pitanje zašto pisani podaci o podjelama zemljišta potječu tek iz XIV st. ako su te podjele postojale već mnogo ranije. Razloge za to možemo više nagađati nego sa sigurnošću tvrditi, a kao najvjerojatniji razlog uzeti činjenicu da je u XIV st. došlo do nagloga gospodarskog razvoja i jačanja dalmatinskih gradova koji su, baš zahvaljujući tom naglom razvoju, nadmašili u snazi i poletu okolne krajeve, te se potrudili da te novoosvojene krajeve što prije podijele svojim građanima. Evo jednog primjera podjele novostečenog područja.

1357. srpski car Uroš darovao je Dubrovniku zemlju od brda Ljute do Kurilja, čime su Dubrovčani pravno osigurali posjed Astoreje. Astoreja je bila kopneni dio dubrovačke oblasti, a obuhvaćala je Župu, Šumet, Rijeku, Gruž i Zaton. Iako je te iste godine odlučeno da se izvrši podjela darovane zemlje, podjela je izvršena tek 1366. godine. Čitavo područje podijeljeno je na 24 desetine javnopravnim putem. Podjela je izvršena tako da je svaki odrasli član vlastele dobio po jedan dio, sinovi koji nisu glave porodice pola, a nedorasli sinovi četvrtinu dijela. Ova podjela unutar desetine vršila se privatnopravnim putem. Zemlja podijeljena u Austriji nije se mogla otuđivati ni pravnim poslovima među živima, ni pravnim poslovima za slučaj smrti, s izuzetkom da se ta zemlja mogla dati u miraz. Na toj se zemlji nisu mogle graditi kuće, saditi drveće i nasadivati vinogradi, no sve te zabrane, osim nasadivanja vinograda, ukinute su odlukama Velikog vijeća 1385. i 1392. godine. Zemlju su obrađivali slobodni seljaci. Izuzetak u cijeloj toj podjeli bilo je naseljavanje 25 seljačkih obitelji na Brgradu 1441. godine. Svaka od tih obitelji dobila je zemlju koja se ni na koji način nije smjela otuđivati, nego je prelazila u vlasništvo po muškoj lozi s koljena na koljeno. Zauzvrat, te obitelji su imali zadatak da brane zemlju, a Dubrovčani su smatrali da će to činiti s više žara ako je zemlja njihovo vlasništvo i ako nisu opterećeni nikakvim davanjima.

Slično je bilo i u Kotoru. Župa Grbalj pripala je Kotoru u drugoj polovini 1306. ili u početku 1307. godine a podjela njenog teritorija izvršena je između 1316. i 1326. godine među kotorske plamiće, a donekle i pučane. Gornji Grbalj podijeljen je na 23 ždrijeba, a Donji Grbalj na 22 ždrijeba. Ždrijebovi su se dalje dijelili na karate koji su dodjeljivani ovlaštenicima per sortem. Način podjele na ždrijebove, te ždrijebova na karate bili su isti kao i u Dubrovniku. Dodijeljena zemlja mogla se jedino dati u miraz, a svaki drugi način otuđivanja bio je zabranjen. Način nasljeđivanja propisan u kotorskom statutu bio je malo drugačiji od onoga u Dubrovniku. Pravo nasljeđa imali su u prvom redu *descendenti*, nakon toga braća i njihova muška djeca, pa sestre i njihova muška djeca, pa stričevi, pa ujaci, pa bratići one loze odakle je ždrijeb došao i konačno bratići druge loze. Tek ako nema nikoga od navedenih rođaka, općina preuzima vakantna dobra i dijeli ih ždrijebom među plemićke obitelji s muškom djecom. Ova podjela je načelno slična trogirskim propisima u tome što su na neki način prefe-

rirani agnatski rođaci, a među njima su opet preferirane muške osobe. Usprkos zabrani otuđivanja, grbaljski posjedi bili su često predmet pravnih poslova, te je 1339. godine odlučeno da vlasnik zemljišta u Grblju koji je otuđio zemljište može to zemljište ponovo kupiti od maja do listopada te godine. Ako on to nije učinio, zemlju je umjesto njega mogla kupiti općina i ponuditi je glavi ždrijeba na kojem se dio nalazi. Ako on odbije ponudu, općina je tu zemlju ponudila najprije dvojici, pa trojici, pa šestorici sudionika u ždrijebu i ako su i oni odbili ponudu, općina je tu zemlju mogla prodati na dražbi.

Vidimo, dakle, da se zemlja koju je općina dobila u vlasništvo dijelila na određeni broj dijelova te da je svaki dio sadržavao određeni broj ovlaštenih dijelova. Iz toga se može zaključiti da su i dijelovi dubrovačkih desetina i karati bili idealni dijelovi koji su se fizički dijelili privatnopravnim putem među suvlasnicima ždrijeba, odnosno istog dijela u Dubrovniku. Analizirane podjele nameću nam zaključak da su podjele takve vrste bile uobičajene i u gradovima uz obalu Jadranskog mora uz neizbježne lokalne modifikacije. Ako nakon svega ovog netko postavi pitanje kako je netko uopće mogao doći na ideju da izvrši podjelu općinskog zemljišta, onda treba znati da je u srednjem vijeku javno pravo bilo u mnogim elementima povezano s privatnim pravom i razlika između pravne osobe i njenih članova nije bila detaljno spoznata, a imajući u vidu i relativno malen broj stanovnika srednjovjekovnih gradskih općina, i ne bi nas trebalo začuđavati što su se građani smatrali suvlasnicima nepodijeljene općinske zemlje.

V. Zaključci

U ovom radu najvažnijima mi se čine ovi zaključci:

1. Povijest naših naroda ne bi trebalo skućavati isključivo na vrijeme nakon dolaska Slavena, već bi je trebalo shvatiti kao znanost koja obuhvaća također i prošlost Ilira, Liburna i Histra, uključujući i razdoblje rimske vladavine.

2. Proučavanje suprotnosti između slavenskog i romanskog elementa na našoj obali od Trsta do Budve dovelo je nerijetko do neprihvatljivih zaključaka o etničkoj i kulturnoj suprotnosti tih dvaju elemenata kao osnovnom problemu naše povijesti. Razlog tome je najvjerojatnije nemarksiistički pristup povijesti. Bez klasnog, marksističkog pristupa povijesti dolazi se do neprihvatljivog zaključka da su našom poviješću upravljali razni idejni smjerovi, umjesto da se krene s pozicije ekonomske uvjetovanosti raznih pojava koja sa svoje strane uzrokuje snažne sukobe između eksploatora i eksploatiranih. Etički, kulturni i ostali elementi igraju kod toga vrlo važnu, ali ne i odlučujuću ulogu.

3. Rimsko pravo je izvanredno važan fenomen pravne, socijalne i kulturne povijesti Sredozemlja, te se ono ne može svesti na puko pravo rimske države. Ono je dobilo svoje ime po rimskoj državi, ali je po svom sadržaju nesumnjivo amalgam koji se stoljećima pod raznim utjecajima živo razvijao i evoluirao. Nešto slično vrijedi i za slavensko pravo. Po svemu se čini da je teško, a možda i nemoguće pronaći takve značajke slavenskog prava koje bi ga odvajale kao posebnu grupu od drugih srednjovjekovnih prava.

4. Problemima naše pravne povijesti treba pristupiti na sveobuhvatan i način koji bi dosadašnje rezultate (slavenstvo—romanstvo, rimsko pravo—slavensko pravo itd.) uključivao samo kao parcijalne elemente mnogo složenije stvarnosti. Kao primjer takvu složenijem pristupu pokušala sam obraditi:

a) brak na istarski način koji se strogo razlikuje od braka na slavenski i braka na mletački način. Imovinska prava žene u braku na istarski način zaštićena su na posve drukčiji i po svemu čini se kudikamo temeljitiji način nego u druga dva sustava, slavenskom i mletačkom;

b) pravo i način raspolaganja općinskom imovinom. Mislim da se pokazalo da se i taj problem ne smije proučavati sa stajališta modernih pravnih koncepcija. Općinu i općinsku imovinu naši su preci shvaćali manje kao javnopravnu instituciju, a mnogo više kao udruženje vladajuće klase, koje u smislu poznatih Marxovih postavki služi toj klasi da ostvari svoje ciljeve. To je razlog zašto su predstavnici vladajuće klase u raznim dalmatinskim komunama tako lako međusobno dijelili općinsku imovinu. Bez sumnje, i ta pojava dokazuje da je pri proučavanju naše pravne povijesti potreban integralni pristup u koji, uz ostalo, ulazi i dobro poznavanje anti-ke. U prvom redu i rimskog prava.

Il passato dei nostri popoli nelle regioni costiere e la storia del diritto con particolare riguardo al diritto romano

ĐURĐICA BAKARČIĆ

Nell'introduzione del suo saggio l'autrice sottolinea che è indispensabile collegare lo studio del passato degli Illiri alla nostra storia perché essi ne fanno parte integrante. Nella breve analisi del concetto «diritto romano» l'autrice arriva alla conclusione che in verità si tratta più dell'antico «diritto comune» che vigevo nel Mediterraneo e il quale a partire dal secolo III a. C. mise in disparte l'antico diritto romano, perché quest'ultimo non corrispondeva più alle nuove esigenze dell'economia e del commercio.

L'autrice mette in rilievo che la comprensione del diritto antico e del diritto romano non è concepibile se non si prendono in considerazione le profonde analisi di Marx che ha approfondito il concetto della proprietà nell'antichità.

Anche dopo una breve analisi del concetto «diritto slavo» l'autrice arriva ad analoghe conclusioni: pure questo concetto è poco chiaro perché, p. es. non c'è dubbio che gli Ungari avevano assorbito molte istituzioni giuridiche del «diritto slavo» e che d'altra parte moltissime istituzioni giuridiche slave si possono trovare anche nei diritti germanici. Inoltre l'autrice, analizzando alcuni termini giuridici ed economici comuni a tutti gli Slavi, cerca di provare che gli antichi Slavi si trovavano ad un livello economico e sociale abbastanza elevato, in ogni caso molto più elevato di quanto finora ritenuto.

Infine, l'autrice analizza brevemente due istituti giuridici con lo scopo preciso di dimostrare la grande complessità della nostra storia del diritto: 1) il matrimonio «all'usanza istriana» che differisce profondamente dal matrimonio «all'usanza veneta» e «all'usanza slava», 2) i beni comunali dei nostri comuni costieri medievali, i quali soventemente vennero distribuiti dai membri del comune come se si fosse trattato di beni di una società privata.

Prevela Anneliese MARGETIĆ

POVRAT U JUGOSLAVENSKOM I POLJSKOM KRIVIČNOM PRAVU I POSEBNE MJERE PROTIV RECIDIVIZMA U SUVREMENOJ TEORIJI I PRAKSI*

Polazeći od toga da svako ljudsko društvo, bez obzira na stupanj razvijenosti, društveno-ekonomsku i ideološko-političku opredijeljenost, nameće određena pravila ponašanja, ukupnost kriminaliteta označuje antiponašanje — kršenje tih pravila u onoj zoni gdje to predstavlja opasnost za društvo u tolikoj mjeri da inicira pokretanje društvenoga samoobrambenog mehanizma, i ta se reakcija manifestira kažnjavanjem učinilaca djela inkriminiranih pozitivnim krivičnim zakonodavstvom. Mjera i vrsta propisane kazne za pojedina krivična djela, odnosno, za pojedine grupe krivičnih djela, različita je, a određuje se prema stupnju apstraktne društvene opasnosti. Recidivizam kao, sasvim pojednostavljeno rečeno, ponovljeno vršenje krivičnog djela od strane istog učinioca, predstavlja veću mjeru ugrožavanja, odnosno povređivanja zaštićenih dobara i, smatra se, stoga iziskuje stroži krivičnopravni tretman.

U razvoju kriminalne politike i krivičnog zakonodavstva, od starijih do najsuvremenijih rješenja, javljale su se različite doktrine, koncepcije i zakonske solucije tretiranja recidivista, no bez obzira na sve razlike u teoretskom pristupu, slovu zakona i njegovoj praktičnoj primjeni, u njihovoj osnovi zajednički stav ostao je isti: *stroža represija*.

»Čitava koncepcija povrata zasnovana je na zajedničkom osjećaju, koje se manifestira i u svakodnevnom porodičnom i društvenom životu — po-

---

* Članak predstavlja sadržaj predavanja koje je, kao student III godine Pravnog fakulteta u Rijeci, Biserka Tomšik održala za vrijeme odvijanja Jugoslavensko-Poljskih krivičnopravnih dana na Pravnom fakultetu u Torunu — Poljska i Torunskih krivičnopravnih dana u Golub-Dobrzinu u IV mj. 1980.

novno izvršenje neke greške izaziva nestrpljenje, protest, i prirodno, strožu reakciju.«¹

Evolucija kriminalne politike, s aspekta problema recidivizma, odvija se u tri smjera:

a) Starije koncepcije (prema shvaćanjima škole prirodnog prava, ali kasnije i škole društvene obrane) smatraju povrat u *objektivnom smislu* — u njegovoj osnovi je izvršeno kažnjivo djelo. Već sama činjenica kršenja krivičnopravne norme kao ponovljeno ponašanje, dovoljan je signal za oštriju reakciju. Pri tome je potpuno ignoriran stav učinioca prema djelu, njegovi motivi, sklonost delinkventnom ponašanju, uopće, posebne okolnosti činjenja i ostali subjektivni momenti.

b) *Subjektivni pristup* povratu javlja se s prijelazom s čisto pravnog pojma povrata na kriminološka izučavanja pa se kao osnova uzima sklonost za kriminalno ponašanje.

»Povrat je samo manifestacija ličnosti.«²

c) Mješoviti, *objektivno-subjektivni kriterij* uzima u obzir i objektivne i subjektivne momente — za postojanje povrata nije dovoljno samo ponovljeno vršenje delikta, već i da delinkventov stav prema učinjenom djelu pokazuje njegovu sklonost da ostvaruje svoje ciljeve na takav nedozvoljeni način.

Najprije u teoriji, a kasnije i u nekim zakonodavstvima dolazi do distingviranja kategorija delinkvenata iz navike, delinkvenata po tendenciji i profesionalnih delinkvenata. Ipak, to razgraničenje nije ni teoretski, ni pozitivnopravno dovoljno određeno čemu, u najvećoj mjeri, pridonosi fleksibilnost kriterija. Tako je npr. sklonost kriminalnom ponašanju kriterij razgraničenja između »običnih« multirecidivista i delinkvenata iz navike. Izuzetak su tzv. slučajni multirecidivisti kod kojih nema takve sklonosti. Nešto je složeniji kriterij porijekla sklonosti, ali se a limine može ustvrditi da su kod običnih multirecidivista predominantni egzogeni, socijalni faktori, a personalni kod delinkvenata iz navike. Velik broj autora smatra da su to najčešće nasljedni faktori. Kod tretiranja delinkvenata kao profesionalaca presudan je, u pravilu, modus operandi (tehnika izvršenja krivičnog djela).

Paralelno s promjenom krivičnopravnog pojma povrata, mijenjala se i *krivična reakcija*. Sva starija, ali i neka novija krivična zakonodavstva smatraju postojanje povrata samo okolnošću koja djeluje u pravcu pooštavanja kazne pri njenom odmjeravanju. Međutim, krajem 19. stoljeća sazrijeva saznanje da je kazna, iako pooštrena, ipak neefikasna. Štoviše, evidentan je porast recidivizma. Odbacuje se klasični pojam moralne odgovornosti i, prema subjektivnom shvaćanju, opasno stanje učinioca krivičnog djela smatra se osnovom za izricanje pooštrene kazne, te uz nju, i posebnih mjera sigurnosti.

Izricanje *mjera sigurnosti* recidivistima, u okviru penitencijarnog tretmana, mijenjalo je svoj cilj. U prvo vrijeme ti su se učinioci smatrali nepopravljivima pa se adekvatna obrana društva provodila njihovom izola-

¹ P. Cornil: Le problème de la recidive et la loi Belge de defense sociale, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1957.

² J. B. Hercog: Du multirecidivisme a la deliquance d'habitude, Revue internationale de droit pénal, 1953.

cijom (npr. poznati francuski zakon o relegaciji iz 1885. predviđa doživotno progonstvo multirecidivista u područje kolonija ili francuskih posjeda, i to kao dopunsku kaznu, nakon izdržane kazne).³

U većini zakonodavstava bio je prihvaćen dualistički sistem — postojala je kazna kao retributivan element i posebna mjera sigurnosti, primjenjivana radi sklonosti učinioca kriminalnom ponašanju koja je također obuhvaćala lišenje slobode. U suštini, to je značilo postojanje glavne kazne (isključivo retribucija) i sporedne kazne s elementima retribucije (produženo kažnjavanje). To je moralo dovesti do sumnje u opravdanost dualističkog sistema i prevladavanja takvog krivičnopravnog tretmana recidivista. Napuštanje teze o nepopravljivosti recidivista bila je bitna pretpostavke afirmacije principa resocijalizacije kao prevalentnog cilja mjera sigurnosti.

Etiologija recidivizma. Uspješnost krivičnog prava i kriminalne politike u davanju odgovora na zahtjev za zaštitu društva od recidivizma, determinirana je temeljitošću i cjelovitošću poznavanja ove pojave, kako fenomenološki, tako i etiološki. Zahvaljujući ustrajnim naporima u dosadašnjim kriminološkim izučavanjima, u velikoj su mjeri adekvatno rasvijetljeni uzroci i motivi ponovljenog ili ustrajnog delinkventnog ponašanja. Još uvijek postoji izvjesna ograničenost u tom smislu da je moguće govoriti o etiologiji povrata u vezi s pojedinim kategorijama recidivista, ali se nastoji izgraditi opća etiološka koncepcija.

Za jugoslavensku doktrinu karakterističan je stav prema kojemu korijeni kriminalne djelatnosti proizlaze iz dezintegracije i otuđenja ličnosti; oni su rezultat proturječnosti između društvenih potreba i mogućnosti za njihovu realizaciju, u uvjetima klasnog društva i robnonovčane privrede, sa svim svojim socijalno-psihološkim implikacijama.

Radi jasnijeg prikazivanja djelovanja ovih faktora, svrstavamo ih u kategoriju općih, posebnih i pojedinačnih. Opće faktore promatramo sa stajališta globalnog društva, a to su, u prvom redu, društvene norme i institucije. Među njima odlučujuće su one koje predstavljaju kriterije dozvoljenoga i zabranjenoga u konkretnom društvu, te mehanizme društvene reakcije na zabranjeno ponašanje. Vrlo bitan sa stajališta recidivizma je i status čovjeka u društvu u smislu socijalno — aksiološke kategorije: stupanj socijaliziranosti, s obzirom na njene oblike i uvjete, društvenu dezorganizaciju, mass media i njihov utjecaj na formiranje javnog mnijenja i socijalizaciju.

Posebni faktori predstavljaju socijalnu atmosferu konkretno kauzalnu za povratništvo: škola, porodica, susjedstvo, uže i šire lokalne teritorijalne zajednice (mjesna zajednica, selo, grad), problemi migracije, urbanizacije, integracije novih članova u tu sredinu i sl.

Najuža grupa — pojedinačni faktori, koji direktno djeluju na učinioca, obuhvaćaju biološke i biopsihološke karakteristike ličnosti kao individue, te subjektivne, individualne faktore sa socijalnom notom (Tako je npr. što se tiče spola utvrđeno da vrlo malo žena participira u povratništvu; u vezi sa starošću učinioca, da delinkventnost u maloljetništvu predstavlja provokativan faktor za povratništvo; od bitnog su utjecaja stupanj obrazovanosti, kvalifikacija, zanimanje, zaposlenje, itd.).

³ U rimskom pravu relegacija (lat. *relegatio* — izgon) je bila administrativna odredba kojom su se pojedincu ograničavala prava na izbor domicila. Tek kasnije relegacija postaje izvanredna kazna i jedno od najvažnijih i najčešćih sredstava represije — tzv. mjera sigurnosti, s pretežno preventivnom svrhom.

Pozitivno krivično zakonodavstvo u SFRJ izražava svoj stav o pitanju recidivizma u Krivičnom zakonu SFRJ, u okviru općih pravila o odmjera- vanju kazne (čl. 41), te pravila o pooštravanju kazne u slučaju višestrukog povrata (čl. 46). Ta pravila proizlaze iz danas pretežno usvojenih stavova o recidivizmu, pri čemu se ima u vidu dva njegova aspekta. Recidivizam pr- venstveno predstavlja objektivnu, intenzivnu opasnost za društvene odnose, koja se manifestira kao ugrožavanje, odnosno, povređivanje pravom zaštiće- nih dobara. S druge strane, postoji i specifična opasnost ovih učinilaca na koje društveni prijekor i moralna osuda, izraženi kroz ranije izrečenu pre- sudu, nije imala efekta. Na uporno i bezobzirno nastavljanje kriminalne dje- latnosti nadovezuje se i odgovarajuća reakcija društva — pojačana represija. To konkretno znači da se pooštravaju pravila o odmjera vanju kazne.

Imajući u vidu povrat u njegovu osnovnom obliku, zakon ujedno utvr- đuje i kriterije tretiranja posebnih oblika povrata. To je odnos između ra- nije izvršenog djela i novog delikta, protek vremena od ranije izdržane ka- zne i sl.

Zakon ne izdvaja, no implicite ukazuje i na *specijalni povrat* za koji je karakteristična istovrsnost ranijega i novoga krivičnog djela ili istovrsnost pobuda iz kojih su oba, ista ili različita krivična djela učinjena, a što uka- zuje na izraženu sklonost učinioca koju sud ocjenjuje pri odmjera vanju kazne. Smatra se da je djelo istovrsno i kad nije učinjeno u istom obliku kao ranije (npr. obična — razbojnička krađa).

Što je kraće vrijeme od prethodne osude, to je očiglednija neuspješnost ranijeg kažnjavanja i veća sklonost vršenju krivičnih djela.

Povrat može biti, ali nije nužno okolnost koja djeluje kao otežavajuća okolnost. To je uvijek samo fakultativna mogućnost da sud izabere strožu mjeru od propisane kazne. (Naravno, povrat se ne može smatrati otežavaju- ćom okolnošću ukoliko je predviđen kao kvalifikatorna okolnost u biću krivičnog djela — kao npr. u čl. 35. st. 2. t. 6. KZH.)

Radi ostvarenja svrhe kažnjavanja, a vodeći računa o svim relevantnim okolnostima, sud fakultativno ocjenjuje potrebu pooštravanja kazne iznad propisanoga posebnog maksimuma u slučaju višestrukog povrata. Za njego- vo postojanje zakon propisuje određene uvjete: da se radi o učiniocu koji je ranije dva ili više puta osuđivan za umišljajna krivična djela na kaznu zatvora u trajanju od najmanje jedne godine(isto se odnosi i na kaznu kod stjecanja krivičnih djela bez obzira na to kolike su kazne odmjerene za sva- ko pojedino djelo), a od dana optužtanja sa izdražavanja ranije kazne do novog djela nije proteklo više od pet godina; da je i novo djelo, za koje je propisana kazna zatvora, učinjeno s umišljajem, te da učinilac pokazuje sklonost za vršenje krivičnih djela.

Kad su ovi uvjeti kumulativno ispunjeni, kazna se može pooštriti, ali samo do određene granice, a to je dvostruka mjera propisane kazne, od- nosno, najviše opći maksimum.

Pozitivno krivično zakonodavstvo u NR Poljskoj, tretirajući problem povrata, utvrdilo je u čl. 52, čl. 54. st. 2. i čl. 60. Krivičnog zakonika NR Poljske rješenja koja su slična onima koja je prihvatio i KZ SFRJ.

Prethodna osuda učinioca za umišljajno krivično djelo kod suda se uzima kao okolnost koja utječe na pooštrenje kazne; u slučaju da zakon

daje mogućnost izbora vrste kazne, sud odmjerava blažu vrstu kazne samo tada, kada za to govore razlozi opisani u čl. 50.⁴

Član 60.

(1) Ako je učinilac koji je osuđen za umišljajno krivično djelo na kaznu lišenja slobode počinio u toku pet godina po izdržavanju najmanje šest mjeseci kazne umišljajno krivično djelo, slično krivičnom djelu za koje je već bio osuđivan, sud odmjerava kaznu lišenja slobode u granicama od dvostruke visine posebnog minimuma do zakonskog maksimuma povećanog za polovicu.

(2) Učiniocu osuđenom dva puta u uvjetima opisanim u st. 1. koji je izdržao neprekidno najmanje jednu godinu lišenja slobode i u toku pet godina po izdržavanju posljednje kazne ponovno učini umišljajno krivično djelo iz koristoljublja ili huliganskog karaktera, slično makar jednom od prethodno učinjenih krivičnih djela, sud odmjerava kaznu u granicama od trostruke visine posebnog minimuma, ali ne manju od dvije godine, do zakonskog maksimuma povećanog za polovicu, a ako gornja granica zakonskog maksimuma nije viša od tri godine, onda do pet godina lišenja slobode.

(3) Povišenje posebnog minimuma opisano u st. 1. ili 2. ne odnosi se na slučajeve kada krivično djelo predstavlja zločin; u tim slučajevima se uzima u obzir činjenje krivičnog djela u uvjetima opisanim u st. 1. ili 2. kao okolnost koja utječe na pooštrenje kazne.

(4) Izrečena kazna u smislu st. 1, 2. ili 3. ne može prelaziti petnaest godina lišenja slobode.

Čl. 54. odnosi se na ovlaštenje suda da zamijeni kaznu kada je za krivično djelo zapriječena samo kazna lišenja slobode s posebnim minimumom ne višim od tri mjeseca, a odmjerena kazna ne bi bila stroža od šest mjeseci lišenja slobode, ako sud smatra da osuda na takvu kaznu ne bi bila svrsishodna, može izreći kaznu ograničenja slobode ili novčanu kaznu. Međutim, ako je djelo učinjeno u povratu, takva mogućnost je isključena.

(2) Propis st. 1. ne primjenjuje se prema učiniocu umišljajnog prijestupa koji je bio već prethodno osuđen za umišljajno krivično djelo na kaznu lišenja slobode.

Iz navedenih odredbi vidljivo je da KZ NRP, kao i KZ SFRJ, pridaje povratu značaj izuzetno opasne pojave za društvene odnose, pa stoga utvrđuje pravila posebnoga krivičnopravnog tretmana recidivista. Štaviše, odredbe poljskog zakonika su u mnogome strože od naših.⁵

---

⁴ Čl. 50. KZ NRP utvrđuje opće smjernice pri odmjeravanju kazne — stupanj društvene opasnosti, te preventivne i odgojne ciljeve kazne. Sud naročito uzima u obzir (st. 2) vrstu i visinu štete nanijete krivičnim djelom, pobude i način djelovanja učinioca, njegova svojstva i osobne prilike, te način njegova života prije počinjenja djela i njegovo ponašanje nakon učinjenog djela, a također zajedničko djelovanje s maloljetnikom kod činjenja krivičnog djela, a pri odmjeravanju novčane kazne (st. 3) imovinske prilike i dohodak učinioca te korist koju je postigao ili namjeravao postići krivičnim djelom.

⁵ Objašnjenje za strogost odredbi o povratu možda bi valjalo potražiti i u statistici Poljske koja prati stanje i kretanje recidivizma. Prikupljeni podaci iz poslijeratnog perioda pokazuju ne samo visok postotak recidivista u odnosu na ukupan broj osuđenih osoba, već i znatnu tendenciju porasta recidivizma.

Već usporedbom općih pravila o povratu uočavaju se određene razlike. KZ SFRJ u čl. 41. st. 2 (u okviru općih pravila o odmjeravanju kaznu) upućuje sud da, pri odmjeravanju kazne za krivično djelo učinjeno u povratu, osobito uzme u obzir vrstu prijašnjeg i novog djela, te protek vremena od prijašnje osude, odnosno izdržane kazne. Iz ovoga općeg pravila moglo bi se zaključiti da naš zakonodavac samo daje upute sudu na koje okolnosti da posebno obrati pažnju, koje činjenice da naročito pažljivo ispita, kako bi odmjerena kazna bila što efikasnija i što pravičnija. Zakon ne obvezuje sud da učiniocu izrekne oštriju kaznu zato što se radi o recidivisti, već to prepušta slobodnoj sudačkoj ocjeni. Poljski zakonodavac, međutim, u čl. 52. izričito kaže: Prethodna osuda... kod suda se uzima kao okolnost koja utječe na *pooštavanje kazne*. Sud može izreći blažu vrstu kazne (ako postoji mogućnost izbora vrste kazne) samo ako u prilog izricanju takve kazne govore razlozi opisani u čl. 50. Dakle, prema našem zakonu, postoji djelo učinjeno u povratu i ovlaštenje suda da strože odmjeri kaznu ako u prilog tome govore otežavajuće objektivne i subjektivne okolnosti, dok prema poljskom zakoniku djelo treba rigoroznije tretirati već zbog toga što je učinjeno u povratu, a moguće je odmjeriti blažu vrstu kazne samo ako u prilog tome govore iste one objektivne i subjektivne okolnosti koje ima na umu i naš zakon ako su one olakšavajuće za učinioca.

U čl. 60. st. 1. KZ NRP utvrđuju se uvjeti koji moraju biti kumulativno ispunjeni da bi za određeno krivično djelo učinjeno u povratu mogla biti izrečena stroža kazna od propisane te granice pooštavanja kazne. Ako se ova odredba komparira s odredbom našeg zakona o pooštavanju kazne u slučaju višestrukog povrata (čl. 46. KZ SFRJ), mogu se uočiti razlike koje upućuju na zaključak o znatno strožem stavu KZ NRP.

a) Prema čl. 60. st. 1. KZ NRP sud odmjerava kaznu lišenja slobode u granicama od dvostruke visine posebnog minimuma do zakonskog maksimuma uvećanog za polovicu, ali (st. 4) ne više od petnaest godina lišenja slobode. Naš zakon utvrđuje da pooštrena kazna ne smije premašiti dvostruku mjeru propisane kazne, niti petnaest godina zatvora. Dakle, posebni minimum se ne povisuje već ostaje isti.

b) Naš zakon govori o ovakvom pooštavanju kazne u slučaju višestrukog povrata, dok se prema čl. 60. st. 1. KZ NRP kazna pooštava znatno više, a da se pri tome ne mora raditi o višestrukom povratu — dovoljna je i samo jedna prijašnja osuda za umišljajno krivično djelo na kaznu lišenja slobode (uz ostale kumulativno ispunjene uvjete). Ako se pak radi o višestrukom povratu pri čemu je novo djelo učinjeno iz koristoljublja ili je huliganskog karaktera (čl. 60. st. 2. KZ NRP), tada je kazna još stroža: minimalna mjera pooštrene kazne penje se na trostruku visinu posebnog minimuma, i to ne manje od dvije godine.

c) Kao bitnu pretpostavku za pooštavanje kazne naš zakon navodi uvjet da učinilac pokazuje *sklonost* za vršenje krivičnih djela. Upravo ta sklonost učinioca predstavlja opasnost za društvo i opravdava stroži krivičnopravni tretman. Krivični zakonik Poljske ne sadrži takvu odredbu.

d) U našem krivičnom pravu sud uvijek fakultativno ocjenjuje potrebu pooštavanja kazne preko posebnog maksimuma u slučaju povrata. KZ Poljske ne daje sudu to ovlaštenje. Ako su ispunjeni uvjeti iz čl. 60. st. 1.

ili 2. KZ NRP sud je dužan izreći pooštrenu kaznu. To povišenje posebnog minimuma ne odnosi se na slučajeve kada krivično djelo predstavlja zločin.⁶

Krutost tih pravila ublažava odredba iz čl. 61. KZ NRP, koja se odnosi na izvanredno ublažavanje osnova kažnjavanja. Naime, u naročito opravdanim slučajevima, kad bi čak i najniža odmjerenost (pooštrena kazna bila nerazmjerno stroga s obzirom na pobude učinioca, njegova svojstva i osobne prilike, te način njegova života prije činjenja krivičnog djela i ponašanja nakon krivičnog djela, sud može odustati od primjene pravila o odmjerenju kazne opisanih u čl. 60. st. 1. i 2. KZ NRP, s tim da takve uvjete činjenja krivičnog djela uzme u obzir kao okolnost koja utječe na pooštrenje kazne.

Tretman multirecidivista u krivičnom postupku i u toku izvršenja kazne zatvora. Rezultati novijih istraživanja recidivizma, a posebno multirecidivizma, s obzirom na mogućnosti, sredstva i načine resocijalizacije pojedinaca, otvorili su put shvaćanju o potrebi preodgajanja, koje treba da otpočne ne tek nakon ili u toku izdržavanja kazne zatvora, već i u samom krivičnom postupku. Da bi se to moglo ostvariti, potrebno je prikupiti cjelovito i svestrano obrađene podatke o ličnosti učinioca i počinjenom djelu, ne samo radi pravilnog izbora kazne i njenog odmjerenja, već i za potrebe izrade kompletnog plana tretmana delinkventa u toku izvršenja kazne radi njegova povratka u društvu kao resocijalizirane osobe.

Upoznavanje ličnosti delinkventa zahtijeva individualizaciju postupka. Ovdje se nameću neka vrlo osjetljiva pitanja. Prvenstveno, treba odrediti vrijeme kada je umjesno da počne ispitivanje ličnosti delinkventa, da li je takvo ispitivanje na mjestu uvijek kad su u pitanju multirecidivisti ili tek u nekim slučajevima i kojima, te koji stručnjaci i na koji način treba da sudjeluju u promatranju i daju svoja zapažanja i mišljenja.

Sa stajališta jugoslavenskoga krivičnog postupka smatramo da je promatranje ličnosti multirecidivista preko mišljenja eksperata redovito potrebno pri čemu, u svakom konkretnom slučaju, treba angažirati tim adekvatno stručno osposobljenih ljudi i staviti im na raspolaganje što suvremenija i raznovrsnija sredstva.

Unatoč postojanju nedvojbene svijesti o potrebi takvog postupanja, u današnjim uvjetima nisu još, međutim, ispunjene i sve ostale pretpostavke za realizaciju. Ovaj se zadatak, zbog njegove izuzetne važnosti za uspješno uključivanje tih učinilaca u normalni život, ne bi smio smatrati suviše pretencioznim i odlagati njegovo rješavanje. To bi morao biti predmet stalnih nastojanja i valjalo bi ga u svakodnevnoj praksi realizirati.

Rukovodeći se određenim karakteristikama multirecidivista, po kojima se oni izdvajaju kao posebna kategorija delinkvenata, a napose imajući u vidu posebno složeni problem njihove resocijalizacije, javlja se potreba za nekim specifičnim elementima u njihovu tretmanu u toku izvršenja kazne lišenja slobode (kod nas zatvora). Posebno je pitanje u kolikoj je mjeri uopće moguć preodgojni rad s delinkventom u redovitim zatvorskim uvje-

---

⁶ Poljsko krivično pravo je prihvatilo dvodiobu krivičnih djela. Prema čl. 5. KZ NRP krivična djela su zločini i prijestupi. Zločini su djela za koja je zapriječena kazna lišenja slobode za vrijeme od najmanje tri godine ili stroža kazna, a prijestupi su druga djela za koja je zapriječena kazna lišenja slobode preko tri mjeseca, tri mjeseca ograničenja slobode ili pet tisuća zlota novčane kazne.

tima izoliranosti i s obzirom na prijemljivost delinkventa i njegovu spremnost na suradnju, koja je, vjerojatno, obrnuto proporcionalna njegovom impresioniranosti kaznom kao retribucijom.

Mnogi smatraju da rješenje leži u osnivanju specijaliziranih ustanova, odnosno posebnih odjeljenja u kaznenim domovima, sa stručnim osobljem, u kojima je lakše organizirati specijalni tretman jer, tvrdi se, manje i homogene grupe omogućuju individualizaciju. Nedostaci takvog tretmana očituju se, međutim, u otežanom pozitivnom utjecaju među samim osuđenima, pa je opravdan prigovor da se time ostvaruje još veća izolacija od uobičajene sredine i života na slobodi.

Zbog lakšeg održavanja discipline i sprečavanja utjecaja teže neadaptiranih na manje poremećene osuđene osobe, smatra se da su homogene grupe pogodnije za provođenje grupne psihoterapije od heterogenih iako se priznaje da su heterogene grupe manje umjetno stvoreni ambijent, koji je bliži stvarnom životu.

U toku izvršenja kazne zatvora, osnovni je zadatak u odnosu na motiviranog multirecidivistu, pravilno i određeno usmjeravanje, uklanjanje negativnog načina zadovoljenja potreba pozitivnim uzorom, što iziskuje dugotrajan tretman. Kod frustriranog multirecidiviste postupak preodgoja je kudikamo kompliciraniji. Prema takvoj osobi treba ispoljiti veće razumijevanje i navikavati je da sublimacijom na drugom polju savlađuje prepreke u životu i pružiti joj adekvatan tretman radi obuzdavanja unutrašnjeg pritiska. Pri tome, metode sprečavanja i prisiljavanja — uglavnom represivne — postižu, u pravilu, negativne efekte, dakle suprotne željenima.

Vrlo značajnu ulogu u toku izdržavanja kazne također imaju pravilno odabran i usmjeren rad osuđenika, znanje i sposobnost osoblja zatvora, kao i organizacija provođenja posebnog postupka prije puštanja na slobodu, koji se sastoji u davanju određenih sloboda u određene dane ili doba dana kako bi se osuđenik postepeno navikavao na predstojeći povratak društvu.

Postpenalni tretman. Bilo bi suviše pretenciozno smatrati da je tretman recidiviste u toku izvršenja kazne, a donekle i u krivičnom postupku dovoljan za resocijalizaciju učinioca. To je tek stvaranje uvjeta, usmjeravanje i poticaj. Stvarni preodgoj i osposobljavanje za život po prihvaćenim društvenim pravilima, postiže se nastojanjima nakon izdržane kazne, u uvjetima svakodnevnog života. Kod recidivista mnogo je teže vršiti temeljite izmjene u ponašanju i utjecati u smislu mijenjanja stavova, kod osoba koje se prvi put kažnjavaju. To iziskuje čitav kompleks mjera koje uključuju pomoć osoba s kojima učinilac svakodnevno komunicira, a po potrebi i stručnjaka i materijalnu stimulaciju osiguravanjem stambenog prostora, radnog mjesta, razvijanjem i jačanjem socijalnih veza i slične mjere, koje mogu pozitivno utjecati. U dugotrajnom procesu mijenjanja ličnosti recidiviste nužno je voditi računa o sistematskom i kontinuiranom podizanju nivoa osobnih zahtjeva i radnih rezultata .

Zavisno od individualnih sposobnosti i socijalnih mogućnosti, u procesu formiranja i stabilizacije vlastitoga društvenog položaja, kod mnogih prijestupnika javljaju se veće ili manje smetnje kao rezultat nedostataka u radu, površnosti u raspoloženju, podložnosti alkoholu, nespremnosti za stvaranje stalnih ličnih odnosa i veza, itd. Što su smetnje veće, to je povrat intenzivniji, a svako novo krivično djelo produbljuje asocijalnu orijentaciju učinioca i otklanja ili umanjuje inače slabe kočnice za realizaciju prijestupničkih

namjera. Zato je bitno informirati osuđenog o smetnjama i mogućnostima za njegovo uklapanje u društvo kako bi i sam stekao samokritičan stav o svojoj ličnosti.

U našem krivičnom zakonodavstvu nisu poznate preddeliktne mjere (re- likt starog prava, ali poznate i u nekim današnjim zakonodavstvima — npr. kastracija recidivista kod seksualnih delikata), što bi bilo opasno za čovjekovu slobodu i njegova prava. Ipak, radi otklanjanja opasnih stanja ili uvjeta koji mogu utjecati da učinilac ubuduće vrši krivična djela, prema KZ SFRJ mogu se izreći mjere sigurnosti (čl. 60) radi specijalne prevencije svim delinkventima, a pogotovo recidivistima, i to: samostalno, neuračun- ljivom učiniocu krivičnog djela — obavezno psihijatrijsko liječenje i čuva- nje u zdravstvenoj ustanovi i obavezno psihijatrijsko liječenje na slobodi, ili uz neku drugu krivičnu sankciju — obavezno liječenje alkoholičara i narko- mana, zabrana obavljanja poziva, djelatnosti ili dužnosti, zabrana javnog istupanja, zabrana upravljanja motornim vozilom, oduzimanje predmeta i protjerivanje stranca iz zemlje.

U Krivičnom zakoniku NR Poljske predviđena je posebna *mjera zaštit- nog nadzora* koju sud može izreći recidivisti. Ako se radi o višestrukom po- vratniku, sud je dužan izreći takvu mjeru. Mjera zaštitnog nadzora može se izreći u trajanju od tri do pet godina od dana otpuštanja osuđenika iz kaznenog zavoda. Učinilac u povratu, kojemu je takva mjera izrečena, ne može mijenjati mjesto boravka bez dozvole suda, ima obavezu da se oda- zove na njegov poziv i dužan je izvršiti naredbe suda. Sud može, također, zabraniti boravak u određenim mjestima ili označiti drugo mjesto, odnos- no druga mjesta boravka. Naredbe suda mogu se odnositi na izvršavanje različitih obaveza, kao što su npr. davanje sredstava za uzdržavanje druge osobe, društveni radovi, izvršavanje posla uz naknadu, pripremanje za od- ređeno zanimanje, uzdržavanje od prekomjernog trošenja alkohola, podvrga- vanje liječenju, itd. Ove naredbe sud može proširivati ili mijenjati za vrije- me trajanja zaštitnog nadzora. Ako recidivist izbjegava izvršavanje nalože- nih obaveza ili na drugi način sprečava ili otežava postizanje ciljeva zaštitnog nadzora, sud će odrediti njegov smještaj u centru za socijalno prilagođa- vanje. Vrijeme boravka u centru se ne određuje unaprijed, ali ono ne može biti duže od pet godina. Nakon dvije godine boravka u centru sud može osloboditi osuđenoga ako se može pretpostaviti da nakon oslobođenja neće učiniti novo krivično djelo.

— o —

Razmatrajući probleme recidivizma i njegove individualne i društvene uvjetovanosti, u svjetlu izuzetne opasnosti za društvene odnose, treba ne- prestano imati na umu da je najefikasnija profilaksa ove negativne pojave ona koja se mora početi provoditi prije izvršenja krivičnog djela, u ranim stadijima razvoja ličnosti kod kojih je došlo do određenih teškoća u socijal- noj integraciji; dakle, blagovremenim poduzimanjem, u svakom pojedinom slučaju potrebnih mjera za suzbijanje ili korekturu negativnog razvoja lično- sti koji, u pravilu, vodi u kriminalitet. Kao kompleksna bio-psiho-socijalna pojava, recidivizam ispoljava određene zakonitosti, razumijevanje kojih predstavlja bitan korak naprijed u suzbijanju kriminalnog ponašanja ove kvalitete. Pored nedvojbenog saznanja da kriminalna sklonost počinje već

u ranim godinama života, poznato je i da je povrat najbrojniji kod srednje teških krivičnih djela, i to orijentiran pretežno na imovinska krivična djela. Ona se redaju u relativno kratkim vremenskim razmacima, a ističu se po visokom stupnju specijalizacije izraženoj u vršenju tih djela. Posebnu dimenziju opasnosti recidivizma predstavlja i činjenica da najopasniji recidivisti postaju dosta često profesionalni delinkventi i organizatori delinkventnih ponašanja.

Kriminologija, a u okviru nje posebno kriminalna psihologija i kriminalna sociologija dale su do danas, na osnovi mnogih izučavanja, izuzetan doprinos utvrđivanju zakonitosti nastanka i ekspanzije recidivizma koji danas u svijetu pokazuje zabrinjavajuće razmjere i tendencije. U većini razvijenih zemalja broj recidivista se kreće oko 50% ili čak prelazi 50% svih osuđenika (ne uzimajući pri tom u obzir tzv. tamnu brojku kriminaliteta). Tako je npr. u SAD za neka djela utvrđen recidivizam koji čak premašuje 70% svih delinkvenata.

U SFRJ broj recidivista u odnosu na ukupan broj pravomoćno osuđenih osoba za neka krivična djela, iznosio je u toku posljednjih nekoliko godina (izraženo u %):

	<i>punoljetni</i>	<i>maloljetni</i>
1975. god.	15,2	8,3
1976. god.	15,9	8,1
1977. god.	16,2	9,3

U NR Poljskoj recidivisti sudjeluju u broju ukupno osuđenih osoba u mnogo većem postotku (1959. god. iznosio je 22%, a 1978. već 34,4%). Najveći razlog za zabrinutost je činjenica da je recidivizam u stalnom i znatnom porastu.⁷

Koristeći sva dosadašnja saznanja, prvenstveno na području kriminologije i kriminalne politike leži teret poduzimanja određenih preventivnih i represivnih mjera radi suzbijanja kriminaliteta, a naročito onog kada pojedinac uporno ponavlja kažnjiva ponašanja, radi zaštite društva u cjelini i njegovih dobara, radi zaštite svakog čovjeka posebno od ugrožavanja od strane takvih ličnosti, na kraju, radi zaštite samog recidiviste od »sebe sama« — od načina života koji, bez obzira na uzroke koji su pridonijeli takvu ponašanju, trajno onemogućuje korisnu, skladnu i humanu koegzistenciju s ostalim članovima društvene zajednice.

⁷ Lernel Leszek: Zarys kryminologii ogolneö, Warszawa, 1979.

LITERATURA

CARIĆ Ante, Tretman prema multirecidivistima, Zbornik radova I, Pravni fakultet u Splitu 1963.

BAČIĆ dr Franjo, Krivično pravo (Opći dio), Informator 1978.

LAZAREVIĆ dr Ljubiša, Povratnici, delinkventi po navici, profesionalni delinkventi i delinkventi po tendenciji u suvremenom krivičnom pravu, JRKKP 1966.

HINDERER dr Hans, Ličnost povratka, JRKKP 1974.

FERRACUTI Franco, Psihološki aspekt povrata, JRKKP 1969.

ŠPADIJER-DŽINIĆ Jelena, Sociološka istraživanja zatvorske zajednice, JRKKP 1967.

KOMENTAR Krivičnog zakona Savremena administracija 1978.

KOBE dr Peter, Opšti pristup etiologiji povrata, Problemi povrata (XVIII Međunarodni kurs iz kriminologije), Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju — Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd 1971.

ZLATARIĆ dr Bogdar, Legalni aspekt povrata, Problemi povrata 1971.

LAZAREVIĆ dr Ljubiša, Krivičnopravne mjere prema povratnicima, Problemi povrata 1971.

LERNEL Leszek, Zarys Kryminologii ogolney, Warszawa 1979.

La recidiva nel diritto penale jugoslavo e in quello polacco e le misure contro la recidività nella teoria moderna e nella giurisprudenza

Biserka TOMŠIK

La recidiva (condizione in cui viene a trovarsi chi, dopo essere stato condannato per un delitto ne commette un altro) rappresenta con la maggiore evidenza una più grave lesione dei beni protetti ed un pericolo in atto, maggiore di quello svelato da un reato isolato. Da ciò la necessità di una più rigorosa tutela sociale.

Nello sviluppo storico delle varie dottrine, della politica criminale e delle norme penali riguardanti la recidiva, nonostante le differenze tra di loro vi è rimasto fino ad oggi un loro comune denominatore: un maggior rigore repressivo.

Nell'evoluzione della politica criminale si possono notare tre direzioni. Cronologicamente, le prime teorie, ispirate dal giusnaturalismo e in seguito anche dalla scuola della difesa sociale, considerano la recidiva nel senso oggettivo e cioè, in sostanza, come delitto commesso. Il solo reiterarsi di fatti delittuosi ad opera di una persona impone, secondo queste teorie, una più aspra reazione.

La visione soggettiva del problema parte invece dalla tendenza a delinquere, passando così dal concetto puramente giuridico a quello criminologico.

Infine, nella terza direzione si accomunano i due criteri soprariportati, considerando la recidiva dal punto di vista oggettivo e soggettivo allo stesso tempo.

La dottrina jugoslava mette in rilievo considerazioni eziologiche sulla recidiva, secondo le quali le radici della condotta delittuosa spuntano dalla disintegrazione e dalla alienazione della personalità del recidivo. Le cause della recidività vanno ricercate nelle contraddizioni tra le necessità sociali e le possibilità di realizzarle, nelle condizioni storiche della società divisa in classi e dell'economia del mercato ivi comprese le implicazioni socio-psicologiche.

I fattori poi che causano casi di ripetizione e di criminalità tenace vengono classificati come generici, speciali ed individuali.

La legge penale della Repubblica socialista federativa jugoslava (artt. 41, 46) e il Codice penale polacco (artt. 52, 54 secondo capoverso e art. 60) considerando la recidiva e a maggior ragione le ripetute recidive, un grave pericolo per la società, prevedono norme speciali nei riguardi della figura del recidivo. E da osservare che le norme del Codice penale polacco sono in parte più rigorose di quelle jugoslave.

Grazie ai risultati delle recenti ricerche sulla recidiva, specialmente quella ripetuta, si fa sempre più strada la concezione che mette in risalto la rieducazione del recidivo e la necessità di metterla in atto non già durante o dopo l'espiazione della pena detentiva ma anche nelle precedenti fasi di procedimento penale. È necessario a tale scopo che i dati sulla personalità dell'autore e del fatto da lui commesso vengano accuratamente elaborati non solo per rendere possibile una giusta determinazione della pena in concreto, ma anche per escogitare un piano completo sul trattamento del condannato onde renderlo rieducato e capace alla convivenza sociale.

È compito, in primo luogo della criminologia e della politica criminale, la ricerca e la scelta di misure preventive e repressive contro la criminalità, specialmente quella che rappresenta un'estrinsecazione di delinquente tenace nella sua condotta criminosa.

E ciò non solo per la tutela di ogni singolo uomo, della società e dei suoi beni, ma anche per difendere il delinquente da lui stesso, dal suo modo di vivere che, a prescindere dalle cause che hanno contribuito a determinarlo, rendono impossibile un'armoniosa ed umana convivenza con gli altri membri della comunità sociale.

Preveo prof. dr Zoran KOMPANJET

